Roman

Waseela

Ki

Sharai Haisiyat

Muallif

Allama Ghulam Mustafa Zaheer Amanpuri

Transliterator

Rehan Syed Barey

Table of Contents

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

Translitrators Note:

Assalamualaikum wa Rahmatullah,

اَلْحَمْدُ لِلّٰہِ رَبِّ الْعَالَمِیْنَ وَالصَّلٰوۃُ وَالسَّلَامُ عَلٰی اَشْرَفِ الْاَنْبِیَاءِ وَالْمُرْسَلِیْنَ، اَمَّا بَعْدُ!

Tamaam qism ki taareefee'n sirf Allah Wahdahu Laa-shareek hi ke liye laayaq-o-zeba hain, ham sirf usi se madad maangte hain aur ussi se apne gunaaho'n, kotaahiyo'n aur sharaarato'n ki maafi maangte hain. Jise Allah hidaayat de use koi behka nahi sakta aur jise wo behka de use koi raah-e-raast par nahi laa sakta.

Allah ke nazdeek wohi amal halaal aur qaabil e qubool hai jise Allah aur uske Rasool ﷺ ne kiya aur haraam wohi hai jise Allah aur uske Rasool ﷺ ne usse bachne ka hukm diya.

Afsos ki baat hai ke aaj-kal taqriban musalman khaas taur se barre-sagheer ke musalmano ka haal dekhne se maaloom hota hai ke wo ghalat aqaaed ki wajah se be-amali ke andhor'n mein apni zindagi guzaar rahe hain. Quran aur Ahadees ki saaf-o-shaffaaf taalimaat ke bawujood bidati aqaaed ko deen samajh kar us par amal-paera hain.

Unhi bidati aqaaed mein se ek aqeeda hai waseele ka, Quran aur Ahadees mein jin cheezo'n ka waseela lene ka hukm diya gaya hai, kam-ilm musalmano ne unhe'n chodkar doosri cheezo'n ko waseela bana liya hai. Is kharaabi ki ek wajah hai ulama-e-soo, unki kutub, unke bayanaat aur aam musalmaano mein deeni ilm se adm-dilchaspi.

Is unwaan par bohut se ulama ne kutub likhi hain, par Allama Ghulam Mustafa Zaheer Amanpuri hafizahullah ne ye koshish ki hai ke un tamaam dalaael ko ek jagah jama kiya jaae jinka zikr bidati aqaaed ki tableegh karne waala ulama-e-soo karte hain.

Allama Ghulam Mustafa Zaheer hafizahullah ne un dalaael ko na sirf jama kiya balke unki isnaadi haisiyat par tafseeli bahes mein un ahadees aqwaal ke mutaalliq mohaddiseen ke aqwaal bhi pesh kiye hain. Allah Mohtaram ke ilm, sehat aur imaan mein izaafa kare, unho'n ne itni aasaan zabaan aur alfaaz ka istemaal kiya hai ke In sha Allah, ek

ghair-aalim ke liye is kitab ko padh kar un dalaael ki haqeeqat ko maaloom karna bilkul aasaan ho jaaega.

Is roman-urdu-script transliteration mein maujood tamaam qurani aayaat ko https://quranwbw.com/ website se copy kiya gaya hai, ahadees, aasaar ke arbi matan ko asal urdu kitab mein dekh kar type kiya gaya hai. Jahan kahee'n koi mushkil lafz nazar aaya uska aasaan zabaan mein mafhoom "T" ke saath reference section mein usi page par likh diya gaya hai.

Double-check karne ke bawujood bashari taqaze ki wajah se agar kaheen ghalati nazar aajaae ya is roman transliteration ke mutaalliq koi mashwara ho to neeche maujood email par contact keejiye. rehan.hse@live.com

Isi tarah mazeed roman script mein islami kutub free mein download karne ke liye neeche maujood link par click keejiye.

https://archive.org/details/@rehan_syed_barey

Aapse darkhwaast hai ke is kitaab ko padhne ke baad doosro'n ke sawaab-e-jaariyat ki niyyat se saath zaroor share keejiye.

Aakhir mein Allah se dua-go hoo'n un tamaam dosto'n ke liye jinho'n ne is kitaab ki taiyyaari mein mere saath kisi bhi qism ka taaoon kiya unhe duniya-o-aakhirat mein behtar badla ataa farma aur meri is koshish ko meri najaat ka sabab bana. Aameen

Duaaon ka taalib,

Rehan Syed Barey

Riyadh, Saudi Arabia
March 28, 2023 – 18 Ramzan ul Mubaarak 1445

Muqaddama

Tauheed hi sarchashma-e-najaat hai, usi ki badaulat duniya-o-aakhirat ki saadate'n haasil hoti hain, waseela ki naajaaez soorate'n tauheed ke manaafi hain aur shrik tak pohonchne mein pul ka kaam deti hain, zaroorat is amr kit hi ke waseela ki jaaez aur naajaaez soorato'n ko bayan kar diya jaae, usse saheeh aqeeda ki talqeen ho jaaegi, ihqaaq-e-haq[1] aur ibtaal-e-baatil[2] ho jaaega, ye bhi waazeh ho jaaega ke log baatil aur gumraahi mein kis tarah mubtala ho jaate hain.

Baatil ki pehchaan ye hai ke wo dalaael ki raushni se mehroom hota hai, jab dalaael ki raushni uske saamne aae to wo usse mu'n pher leta hai.

Baaz hazraat zinda buzurgo'n aur faut-shuda buzurgo'n ka waseela pakadna jaaez samajhte hain, wo us par aqal-o-daanish se kuch sanad nahi rakhte. Ye nazariya Quran-o-Hadees aur salalf-o-saaliheen ke saraasar mukhaalif hai. Fahm-e-deen mein jo log salaf-o-saaliheen par etemaad nahi karte, nusoos-e-sharaiya[3] aur aimma ki muttafaqa tasrihaat[4] ke khilaaf taawilaat karte hain, unki baat aqeeda-o-amal mein hujjat kyounkar ho sakti hai?

Haq, salaf-o-saaliheen mein munhasir hai, wo ilm-o-taqwa mein faaiq[5] the, har-ek ki baat ko salaf par pesh kiya jaaega, agar unke muwaafiq hai to qubool … warna radd ho jaaegi.

Jo log tawassul-biz-zawaat[6] aur tawassul-bil-amwaat ke qaael hain, jahaa'n wo Quran-o-Hadees ki door-az-kaar[7] taawilaat karke apna

---

[1] T: (إِحقاقِ حَق) Haq ko saabit karna, haq ke liye suboot dena [RSB]
[2] T: Baatil ki tardeed aur butlaan karna [RSB]
[3] T: (نُصُوصِ شَرعِیَّہ) Qatai dalaael-o-baraheen [RKT]
[4] T: Wazaahate'n, saraahate'n, waazeh aur saaf-saaf bayan [RSB]
[5] T: (فائِق) Behtareen, bartar, bargazeeda [RKT]
[6] T: Zaat, shakhsiyaat (Insaan, farishte waghaira) ka waseela lena [RSB]
[7] T: (دُور اَزْکار) Mauzu se hat kar, laa-taalluq, ghaer-zaroori, be-buniyaad [RKT]

man-pasand matlab akhaz[8] karte hain, wahan wo aise dalaael bhi rakhte hain jo qatan be-buniyaad hain, jo kahaniyo'n aur hikayato'n se ziyaada haisiyat nahi rakhte. Ham ne mohaddiseen-e-ikraam ke usoolo'n ke mutaabiq unka ilmi-o-tehqeeqi jaaeza pesh kiya hain.

Allah Ta'ala ise gum-gashtagaan-e-haq[9] ke liye sar-chashma-e-hidaayat banaae, haq ko aashkaar karne ke liye sang-mel saabit ho, bisyaar koshish[10] ki gai hai ke andaaz aam-fahm ho, qaari ko dushwaari ka saamna na ho, sakhti aur durushti[11] se kaam nahi liya gaya, Allah Ta'ala ise mahez apne izzat waale chehre ke liye pasand farmale. Aameen ya Rabbul Aalameen!

Harrarahu (حررہٗ)

Ghulam Mustafa Zaheer Amanpuri

Dec 12, 2019

---

[8] T: (اَخْذ) Haasil karne ya lene ka amal, husool [RKT]
[9] T: (گُم گشْتَگان) Haq ko dhoondhne waale/talaash karne waale [RKT]
[10] T: (بِسْیار) Bohut, ziyaada [RKT]
[11] T: (دُرُشْتی) Sakhti, ghussa, fitri taur par tabiyyat ki sakhti [RKT]

Waseela Ka Mafhoom

Waseela Ke Maane-o-Mafhoom:

Lughat mein waseela se muraad har wo cheez hai, jiske zariye kisi zaat tak rasaai ya uska qurb haasil kiya jaa sakta ho.

Abu Nasr Johri ﷬ (d 393h) likhte hain:

أَلْوَسِيْلَةُ مَا يُتَقَرَّبُ بِهِ إِلَى الْغَيْرِ.

(As Sihaah Taaj-ul-Lugha: V5 P1841)

Waseela use kehte hain jiske zariye kisi ka qurb haasil kiya jaae.

Allama Ibne Aseer ﷬ (d 606h) likhte hain:

فِيْ حَدِيْثِ الْأَذَانِ: أَللّٰهُمَّ آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيْلَةَ، هِيَ فِيْ الْأَصْلِ: مَا يُتَوَصَّلُ بِهِ إِلَى الشَّيْءِ وَيُتَقَرَّبُ بِهِ فِيْ الْحَدِيْثِ: الْقُرْبُ مِنَ اللّٰهِ تَعَالٰى، وَقِيْلَ: هِيَ الشَّفَاعَةُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

(An Nihaaya Fee Ghareeb-ul-Hadees: V5 P555)

Dua-e-azaan waali hadees mein alfaaz hain ke "Allah! Muhammad ﷺ ko waseela ataa farma". Waseela use kehte hain jiske zariye kisi cheez tak rasaai ho aur uska qurb haasil kiya jaae. Waseela ki jama wasaael hai. Kehte hain, falaa'n ne falaa'n ka waseela banaaya. Hadees mein waseele se muraad Allah Ta'ala ka qurb hai. Baaz ke nazdeek isse muraad roz-e-qiyaamat shafaa-at hai.

Maaloom hua ke waseela us cheez ka naam hai jiske zariye banda Allah Ta'ala ka taqarrub aur uski khushnoodi haasil karta hai aur usse muraad nek aamaal hain.

❁ Farman-e-Baari Ta'ala hai:

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَابْتَغُوْۤا اِلَيْهِ الْوَسِيْلَةَ وَجَاهِدُوْا فِيْ سَبِيْلِهٖ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ.

(Surah-al-Maaida: 35)

Ahle Imaan! Allah Se Dar Jaao, Use Raazi Karne Ke Liye Waseela Talaash Karo Aur Uske Raaste Mein Jihaad Karo, Kaamyaab Ho Jaaoge.

Is aayat mein Allah ki taraf waseela talaash karne ka hukm diya gaya hai. Waseela kya hai? Tamaam sunni mufassireen ka ittifaaq hai ke usse muraad nek aamaal hain.

Dua Mein Waseela:

Tazarro[12] ka wo muqaam, jis mein aap Allah se dua karte hain, saath mein koi tariqa us dua ki qubooliyat ka ikhtiyaar karte hain, waseela kehlaata hai.

Dua choo'nke ibaadat hai aur har ibaadat ka tariqa Quran-o-Sunnat se maaloom kiya jaata hai, lehaza dua mein waseela hi ikhtiyaar kiya jaaega, jo Quran-o-Sunnat se saabit hai. Waseela ke jis ariqa ka zikr Quran-o-Sunnat mein nahi, naajaaez aur ghaer-mashroo hoga.

Waseele Ki Aqsaam:

Jaaiz Waseela:

Dua mein waseele ki teen (3) qisme'n jaaez-o-mashroo hain:

① Asma-e-Husna ka waseela. Masalan: Allah! Apni rahmat ke waseele hamare haal par rahem farma.

❁ Farman-e-Baari Ta'ala hai:

وَلِلّٰهِ الْاَسْمَآءُ الْحُسْنٰى فَادْعُوْهُ بِهَا.

(Surah-al-Aaraaf 180)

Allah Ke Khoobsoorat Naam Hain, Un Naamo'n Ke Waseele Se Usse Maanga Karo.

Allama Qurtubi ﵀ (d 671h) farmate hain:

قَوْلُهُ تَعَالَى : ﴿فَادْعُوْهُ بِهَا﴾ أي اطْلُبُوْا مِنْهُ بِأَسْمَائِهِ ، تَقُوْلُ: يَا رَحِيْمُ ارْحَمْنِيْ ....

(Tafseer Qurtubi: V7 P327)

Allah ka farman hai: "Allah Ke Asmaa-e-Husna Ke Waseele Se Dua Karo", Allah se uske naamo'n ke waseele se mango. Har naam ke waseele se wo dua maangi jaae jo us naam ke maane mein ho. Masalan: Aye Raheem! Mujh par rahem farma… .

② Nek aamaal ka waseela

❁ Quran mein ahle imaan ki sifat bayan hui hai:

---

[12] T: (تَضَرُّع) Gid-gidaana, rona, aajizi [RKT]

Ahle Imaan Kehte Hain: Rabb-e-Kareem! Ham Imaan Laae Hain, Usi Baais Hamare Gunaah Maaf Kar Aur Hame'n Jahannum Se Panaah Mein Rakh.

اَلَّذِيْنَ يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَآ اِنَّنَآ اٰمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ.

(Surah Aale Imran: 16)

Haafiz Ibne Kaseer ﷭ (d 774h) farmate hain:

Ahle Imaan Kehte hain: Rabb-e-Kareem! Ham tum par, teri kitaab aur tere Rasool par imaan le aae. Choonke ham tujh par imaan rakhte hain, aur teri naazil-karda shariyat par sar-e-tasleem kham hain, usi tufael hamare gunaah maaf farma aur hamari kotaahiyo'n se dar-guzar farma.

﴿ اَلَّذِيْنَ يَقُوْلُوْنَ رَبَّنَآ اِنَّنَآ ﴾ أَيْ بِكَ وَبِكِتَابِكَ وَبِرَسُوْلِكَ، ﴿فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا﴾، أَيْ بِإِيْمَانِنَا بِكَ وَبِمَا شَرَعْتَهُ لَنَا، ﴿ فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا ﴾ وَتَقْصِيْرَنَا مِنْ أَمْرِنَا بِفَضْلِكَ وَرَحْمَتِكَ، ﴿وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾.

(Tafseer Ibne Kaseer: V2 P23)

❁ Syedna Isa ﷵ ke hawaariyo'n ne dua ki:

Rabb-e-Kareem! Ham Teri Wahee Par Imaan Laae Aur Tere Rasool Ki Paerawi Ki, Hamara Naam Bhi Tasdeeq Karne Waalo'n Mein Shaamil Farma.

رَبَّنَآ اٰمَنَّا بِمَآ اَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُوْلَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشّٰهِدِيْنَ.

(Surah Aale Imran: 53)

❁ Allah aqalmando'n ki nishaniyaa'n bayan karta hai:

Hamare Rabb! Ham Ne Ek (1) Munaadi Ko Kehte Hue Suna Ke Apne Rabb Par Imaan Le Aaiye, To Ham Imaan Le Aae. Rabb-e-Kareem! Usi Taufael Hamare Gunaah Maaf Farma, Ham Se Hamari Buraiyaa'n Door Kar Aur Hame'n Saaliheen Ke Saath Maut Naseeb Farma.

رَبَّنَآ اِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُّنَادِيْ لِلْاِيْمَانِ اَنْ اٰمِنُوْا بِرَبِّكُمْ فَاٰمَنَّا ۖ رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّاٰتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْاَبْرَارِ.

(Surah Aale Imran: 193)

Maaloom hua ke dua mein nek aamaal ka waseela mashroo hai. Nek aur aqalmand logo'n ka yehi wateera[13] hai. Ye jaaez wasela istemaal

[13] T: (وَتِيرَه) Taur-tariqa, bartaao, challan, dhang, rawish [RKT]

karna chaahiye.

❁ Saheeh hadees mein Ashaab-e-Ghaar ka qissa waarid hua hai, un Allah Waalo'n mein musibat mein nek aamaal ka waseela pesh kiya tha aur unki pareshaani khatam ho gai thi. (Saheeh Bukhari: H5974; Saheeh Muslim: H2743)

③ Waseela ki teesri soorat ye hai ke kisi zinda, saaleh, aur muwahhid se dua karaai jaae, uski daleel Surah-an-Nisa: 64 mein hai.

❁ Sahaba Ikraam ﵃ musibat aur pareshaani mein Nabi-e-Kareem ﷺ se dua karwaate the. Is silsila mein bohut si ahadees bayan hui hain. Ek (1) naabina sahaabi ﵁ ne Nabi-e-Kareem ﷺ se apne haq mein dua karaai thi. (Sunan Tirmizi: H3578 [Sanad Hasan])

❁ Umar bin Khattab ﵁ ne Nabi-e-Kareem ﷺ ke chacha Abbas bin Abdul Muttalib ﵁ se dua karaai. (Saheeh Bukhari: 1010)

Quran-o-Sunnat se waseele ki mazkoora teen (3) aqsaam hi saabit hain. Ahle Sunnat ka inhi par amal hai aur musalmano ko inhi par iktifa[14] karna chaahiye.

Waseele Ki Naajaaez Soorate'n:

Waseela ki in teen (3) aqsaam ke alaawa tamaam aqsaam ghaer-mashroo[15], naajaaez, aur bidat hain. Masalan: Haazir, ghaayab, zinda ya murda ki zaat ka waseela pesh kiya jaae, ya saahib-e-qabr se kaha jaae ke mere haq mein dua aur sifaarish kare'n. Nabi-e-Akram ﷺ ki hyaat-e-taiyyaba mein ya wafaat ke baad kisi sahaabi ne Aap ﷺ ki zaat ko waseela nahi banaya. Salaf-o-saaliheen aur aimma-o-mohaddiseen se bhi ye waseela saabit nahi. Chand guzarishaat[16] mulaahaza ho'n:

---

[14] T: (اِكْتِفا) Kifaayat, qanaa-at, kaafi [RKT]
[15] T: (مَشْرُوع) Jaaez, shariyat ke mutaabiq [RKT]
[16] T: (گُزارِشات) Darkhwaast aur iltijaa ki jamaa [RKT]

① Waseela ki ye soorate'n bidat hain, Quran-o-Hadees mein inka koi suboot nahi aur Sahaba Ikraam, Aslaaf-e-Ummat ka in par amal nahi

Nabi-e-Kareem ﷺ ka farmaan hai:

Jis ne aisa kaam ejaad kiya jis par hamara amr[17] nahi, wo mardood hai.

مَنْ عَمِلَ عَمَلًا، لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا، فَهُوَ رَدٌّ.

(Saheeh Muslim: H1877)

Syedna Abdullah bin Abbas ؓ bayan farmate hain:

Taajjub hai, log talbiya chod kar takbeer kehne lage hain. Takbeer fee-nafsihi[18] acchi cheez hai, lekin shaetaan insaan ke paas gunaah ke darwaaze se aata hai. Wo us daao se bach jaae to neki ke darwaaze se aata hai, taake insaan sunnat chod kar bidat ko deen bana le.

عَجَبًا لِّتَرْكِ النَّاسِ هٰذَا الْإِهْلَالَ، وَلِتَكْبِيْرِهِمْ مَّا بِيْ، إِلَّا أَنْ يَّكُوْنَ التَّكْبِيْرَةُ حَسَنًا، وَلٰكِنَّ الشَّيْطَانَ يَأْتِيْ الْإِنْسَانَ مِنْ قِبَلِ الْإِثْمِ، فَإِذَا عُصِمَ مِنْهُ جَاءَهٗ مِنْ نَّحْوِ الْبِرِّ، لِيَدَعَ سُنَّةً وَّلِيَبْتَدِعَ بِدْعَةً.

(Musnad Ishaq bin Rahwiya: H482 [Sanad Saheeh])

Imam Ibne Juraij ؒ "mudallis[19]" hain, lekin Ataa bin Abi Rabaah ؒ se riwayat kare'n to samaa[20] par mahmool[21] hoti hai. Ibne Juraij ؒ khud bayan karte hain:

Maine Ataa se suna hota hai, agarche main samaa ki tasreeh na karu'n.

عَطَاءٌ، فَأَنَا سَمِعْتُهٗ مِنْهُ، وَإِنْ لَّمْ أَقُلْ: سَمِعْتُ.

(Taareekh Ibne Abi Khaethama: V2 P241, P247 [Sanad Saheeh])

Lehaza is riwayat ki sanad "saheeh" hai. Walhamdulillah!

② Waseela ki ye aqsaam ghuloo[22] par mabni[23] hain, Nabi-e-Kareem ﷺ

---

17 T: (اَمْر) Hukm, farmaan, hidaayat [RKT]
18 T: (فِی نَفْسِه) Khudse, apni zaat se [RKT]
19 T: (مُدَلِّس) Wo raawi jis ne silsila-e-riwayat mein apne shaikh ka naam chod diya ho [RKT]
20 T: (سَماع) Kaan lagaa kar sunna, qawwali, wajd [RKT]
21 T: (مَحْمُول) Gumaan kiya gaya, zann kiya gaya, qiyaas [RKT]
22 T: (غُلُو) Hadd se tajaawuz ya aage badh jaane ki haalat [RKT]
23 T: (مَبْنی) Munhasir, qaaem, based on, depend [RKT]

ka farman hai:

Deen mein ghuloo se bache rehna, ghuloo ne pehli ummato'n ko halaak kiya tha.

إِيَّاكُمْ وَالْغُلُوَّ فِيْ الدِّيْنِ، فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ قَبْلَكُمْ الْغُلُوُّ فِيْ الدِّيْنِ.

(Musnad Ahmad: V1 P215; Sunan Nasai: H3059; Sunan Ibne Majah: H3029; Musnad Abi Yala: H2427; Mustadrak Haakim: V1 P466 [Sanad Saheeh])

Is hadees ko Imam Ibnul Jaarood (473), Imam Ibne Khuzaima (2867), Imam Ibne Hibban ﷀ (3871) ne "saheeh" aur Imam Haakim ﷀ ne Imam Bukhari ﷀ aur Imam Muslim ﷀ ki shart par "saheeh" kaha hai. Haafiz Zahbi ﷀ ne unki muwaafaqat[24] ki hai.

Har bidat deen mein ghuloo se janam leti hai. Ghuloo ye hai ke aap ibaadat mein shariyat ki hudood-o-quyood aur tariqa-haae-kaar[25] par iktifa na kare'n, balke unki adaaigi mein khud-saakhta[26] tariqe shaamil kar de'n. Choo'nke deen mein ghuloo halaakat-o-barbaadi ka moojib[27] hai, lehaza ibaadat mein Quran-o-Sunnat par iktifa zaroori hota hai.

Waseela Aur Quran-e-Kareem

Kitab-o-Sunnat se waseele ki kaun-kaun si soorate'n saabit hain, saabiqa sutoor mein uska bayan guzar chuka hai aur unke Dalaael bhi ikhtisaar ke saath zeenat-e-qirtaas[28] ho chuke hain. Baaz hazraat waseele ki un soorat'n ke qaael hain jo Kitab-o-Sunnat se saabit nahi hain, unho'n ne apne us nazariye par Dalaael qaaem kiye hain, unhi dalaael ka jaaeza yahaan liya jaa raha hai. Un qurani Dalaael ka jaaeza, jo mazkoora nazariya ke difaa mein pesh kiye jaate hain:

---

[24] T: (مُوافَقَت) Ittefaaq, baraabari, saath [RKT]
[25] T: Kaam karne ka andaaz/usool/dhang [RSB]
[26] T: (خود ساخْتَه) Man-ghadat, apne man se banaya hua [RKT]
[27] T: (مُوجِب) Waajib/laazim/muqarrar karne waala, sabab, wajah [RKT]
[28] T: Kaaghaz ki zeenat, likhe jaa chuke hain [RSB]

Daleel Number ①

Ahle Imaan! Allah Se Dar Jaao, Use Raazi Karne Ke Liye Waseela Talaash Karo Aur Uske Raaste Mein Jihaad Karo, Kaamyaab Ho Jaaoge.

يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَابْتَغُوْٓا اِلَيْهِ الْوَسِيْلَةَ وَجَاهِدُوْا فِيْ سَبِيْلِهٖ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ.

(Surah-al-Maaida: 35)

Tabsara: Is aayat mein waseele se muraad nek aamaal ke zariye Allah ka taqarrub haasil karna hai, faut-shudgaan ke waseele par is mein koi saraahat nahi hai.

Aimma-e-Ahle Sunnat ki tasrihaat basaarat keejiye:

Allama Fakhr Raazi ﷀ (d 600h) kehte hain:

Farman-e-Baari Ta'ala: "Ahle Imaan! Allah Ta'ala se dar jaao, uski raza ke liye waseela talaash karo", goya ye kaha jaa raha hai ke musalmanaan-e-ummat! Aap jaante hain ke yahood maasiyat, naafarmaani, aur gunaah ke irtikaab mein kis qadr jari[29] the, aur Allah ki itaa-at , farmabardaari se kitne door the. Halaanke itaa-at bande ke liye Rabb-e-Ta'ala ke taqarrub ka waseela hai, ahle imaan! Aap uske bilkul bar-aks ho jaana, Allah ki maasiyat-o-naafarmaani se bachna aur uski itaa-at-o-farmabardaari ke waseele se taqarrub haasil karte rehna.

قَالَ: ﴿يٰٓاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللّٰهَ وَابْتَغُوْٓا اِلَيْهِ الْوَسِيْلَةَ﴾ ، كَأَنَّهُ قِيْلَ: قَدْ عَرَفْتُمْ كَمَالَ جَسَارَةِ الْيَهُوْدِ عَلَى الْمَعَاصِيْ وَالْذُّنُوْبِ، وَبُعْدِهِمْ عَنِ الطَّاعَاتِ الَّتِيْ هِيَ الْوَسَائِلُ لِلْعَبْدِ إِلَى الْرَّبِّ، فَكُوْنُوْا يَا أَيُّهَا الْمُوْمِنُوْنَ! بِالْضِّدِّ مِنْ ذٰلِكَ، وَكُوْنُوْا مُتَّقِيْنَ عَنْ مَعَاصِي اللّٰهِ، مُتَوَسِّلِيْنَ إِلَى اللّٰهِ بِطَاعَاتِ اللّٰهِ.

(Tafseer ar Raazi: V11 P348-349)

Haafiz Ibne Kaseer ﷀ (d 774h) likhte hain:

In aimma-e-deen ne jo farmaya hai, ye mufassireen ka ittifaaqi fahm[30] hai.

هٰذَا الَّذِيْ قَالَهُ هٰؤُلَاءِ الْأَئِمَّةُ، لَا خِلَافَ بَيْنَ الْمُفَسِّرِيْنَ. (Tafseer Ibne Kaseer: V2 P535)

---

[29] T: (جَری) Be-baak, jurat/himmat waale [RKT]

[30] T: (فَہْم) Samajh, soojh-boojh, shuoor [RKt]

Qaraeen-e-Ikraam! Aap ne is aayat ki tafseer mulaahaza farmaai. Is aayat mein waseela se nek aamaal muraad hain. Kisi siqa mufassir ne is aayat-e-karima se faut-shudgaan ke waseele ka isbaat nahi kiya.

Taajjub to ye hai ke hamare bhai furooi masaail mein taqleed laazim hone ki daleel ye dete hain ke ham az-khud Quran-o-Sunnat samajhne ki ehliyat nahi rakhte, lekin wohi bhai aqeede mein tamaam mufassireen koi ‘bypass’ karte hue khud mufassir banker aayat-e-mubaaraka ka mafhoom bayan kar rahe hain aur mafhoom bhi aisa ke aslaaf-e-ummat mein se kisi ek (1) ne bhi bayan nahi kiya.

Is aayat se dua mein nek logo’n ki zaat ya aamaal ke waseele ka jawaaz qatan saabit nahi hota, balke ye aayat to alal-elaan[31] iski nafi kar rahi hai.

Allama Raazi ﵀ (d 6006h):

Allah Ta’ala ne yahood-o-nasaara ka ye qaul naql farmaya ke: “Ham Allah Ke Bete Aur Uske Mehboob Hain”. Yahood-o-Nasaara is baat par khush the ke wo ambiya ke bete hain. Wo apne aabaa ke aamaal par fakhr karte rhe. Us par Allah ne farmaya: Ahle Imaan! Apne aabaa-o-ajdaad ke sharf par fakhr na karo, balke aamaal hi par nazr rakho, Allah Ta’ala se daro aur uska qurb talaash karo.

إِنَّهُ تَعَالٰى حَكٰى عَنْهُمْ أَنَّهُمْ قَالُوْا: ﴿ نَحْنُ اَبْنٰٓؤُا اللّٰهِ وَاَحِبَّآؤُهٗ ﴾ أَيْ نَحْنُ أَبْنَاءُ أَنْبِيَاءِ اللّٰهِ، فَكَانَ افْتِخَارُهُمْ بِأَعْمَالِ آبَائِهِمْ، فَقَالَ تَعَالٰى: يَا أَيُّهَا الَّذِيْنَ آمَنُوْا! لِيَكُنْ مُفَاخَرَتُكُمْ بِأَعْمَالِكُمْ، لَا بِشَرَفِ آبَائِكُمْ وَأَسْلَافِكُمْ، فَاتَّقُوْا اللّٰهَ وَابْتَغُوْ إِلَيْهِ الْوَسِيْلَةَ.

(Tafseer ar Raazi: V11 P349)

Maaloom hua ke nek logo’n ki shakhsiyaat aur aslaaf-e-ummat ke aamaal ko waseela banaane se manaa kiya gaya hai. Ahle Kitaab ki isi rawish par unhe’n tambeeh[32] farmaai gai ke aabaa-o-ajdaad par fakhr na keejiye, balke apne aamaal ko maedaan-e-amal mein pesh keejiye.

[31] T: (عَلیٰ الْإِعْلَان) Waazeh taur par, khulam-khula, elaaniya [RKT]

[32] T: (تَنّبِیه) Bataur-e-khusoosi wazaahat likhi jaane waali ibaarat, warning, admonition [RKT]

Daleel Number ②

Farman-e-Baari Ta'ala hai:

Mushrikeen Jinhe'n Pukaarte Hain, Ye To Khud Apne Rabb Ki Taraf Waseela Talaash Karte Hain.

أُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ يَبْتَغُوْنَ اِلٰى رَبِّهِمُ الْوَسِيْلَةَ. (Surah-al-Isra: 57)

Allama Qurtubi ﷫ (671 h) farmate hain:

Ahle khair Allah ka qurb maangte hain aur jannat ki talab ke liye girya-o-zaari[33] se kaam lete hain, yehi waseela hai.

يَبْتَغُوْنَ يَطْلُبُوْنَ مِنَ اللهِ الزُّلْفَةَ وَالْقُرْبَةَ، وَيَتَضَرَّعُوْنَ إِلَى اللهِ تَعَالٰى فِيْ طَلَبِ الْجَنَّةِ، وَهِيَ الْوَسِيْلَةُ.

(Tafseer Qurtubi: V10 P279)

Maulana Anwar Shah Saahab (d 1352h) kehte hain:

Farman-e-Ilaahi "Uski Taraf Waseela Talaash Karo", agarche kisi waseele ki talaash ka mutaqaazi hai, lekin is aayat mein hamare yahaan raaej naamo'n ke tawassul ki koi daleel nahi. Ibne Taimiyya ﷫ ise haraam qaraar dete hain, jabke saahib-e-Durre Mukhtar ise jaaez kehte hain. Albatta unho'n ne is baare mein salaf se koi riwayat bayan nahi ki.

أَمَّا قَوْلُهُ تَعَالٰى : ﴿وَابْتَغُوْٓا اِلَيْهِ الْوَسِيْلَةَ﴾، فَذٰلِكَ وَإِنِ اقْتَضَى ابْتِغَاءَ وَاسِطَةٍ، لٰكِنْ لَّا حُجَّةَ فِيْهِ عَلَى التَّوَسُّلِ الْمَعْرُوْفِ بِالْأَسْمَاءِ فَقَطْ، وَذَهَبَ ابْنُ تَيْمِيَّةَ إِلٰى تَحْرِيْمِه وَأَجَازَهٗ صَاحِبُ الدُّرِالْمُخْتَارِ، وَلٰكِنْ لَّمْ يَنْقُلْ عَنِ السَّلَفِ.

(Faiz-ul-Baari: V3 P434)

Kashmiri Saahab ki ye baat bilkul durust hai ke hamare yahaa'n raaij naamo'n ke waseele par koi daleel nahi, to bhai ham daleel ke paaband hain, mutakhkhireen[34] ke fataawajaat jo salaf ke mutazaad[35] hain, kisi taur bhi qubool nahi kiye jaa sakte.

Daleel Number ③

---

[33] T: (گِرْیہ و زاری) Rona-peetna, waawela, kohraam, cheekhna-chillaana [RKT]

[34] T: (مُتَاَخِّرِین) Baad mein aane waale aimma, ulama aur mufti [RSB]

[35] T: (مُتَضاد) Ek-doosre ki zidd, ulta, mukhaalif, bar-khilaaf [RKT]

وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَّلَمُوْٓا اَنْفُسَهُمْ جَآءُوْكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُوْلُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّابًا رَّحِيْمًا.

(Surah-an-Nisa: 64)

(Nabi!) Ye Log Apni Jaano'n Par Zulm Kar Baethe'n To Aap Ke Paas Aajaae'n, Phir Allah Se Maafi Maange'n Aur Aap Bhi Unki Taraf Se Maafi Maange'n, Wo Allah Ko Bohut Jald Tauba Qubool Karne Waala Aur Nihaayat Raheem Paaenge.

Tabsara: Is aayat-e-karima se saabit ho raha hai ke gunahgaar log Nabi-e-Kareem ﷺ ke paas aae'n. Khud Allah Ta'ala se apne gunaaho'n ki maafi maange'n aur Rasool Allah ﷺ bhi unke liye maafi ki sifaarish kare'n, to Allah Ta'ala unhe'n maaf farma dega, ham bata chuke hain ke zinda logo'n se dua karaana mashroo hai. Is mein kisi ko ikhtilaaf nahi. Is aayat-e-karima mein faut-shudgaan ke waseele par koi daleel nahi.

Nabi-e-Kareem ﷺ ke paas aane waala ye muaamal aaap ki zindagi tak mehdood tha. Aap ﷺ ki wafaat ke baad kisi sahaabi, taabai, ya siqa imam ne Aap ﷺ ki qabr par aakar aap se siraarish ki darkhwaast nahi ki. Jiska laazmi iqtiza ye hai ke mutakhkhireen ke is qism ke istidlalaat ko zarra bhar ehmiyat na di jaae:

① Allama Ibne Hajar Haithami (d 974h) kehte hain:

دَلَّتْ عَلٰى حَثِّ الْاُمَّةِ عَلَى الْمَجْئِ إِلَيْهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالْإِسْتِغْفَارِ لَهُمْ، وَهٰذَا لَا يَنْقَطِعُ بِمَوْتِه، وَدَلَّتْ أَيْضًا عَلٰى تَعْلِيْقِ وِجْدَانِهِمْ اللّٰهَ تَوَّابًا رَّحِيْمًا بِمَجِيْئِهِمْ، وَاسْتِغْفَارِهِمْ، وَاسْتِغْفَارِ الرَّسُوْلِ لَهُمْ.

(Al Jauhar al Munazzam: P12)

Ye aayat ummat ko Aap ﷺ ke paas aane aur aap ke paas aakar istighfaar karne ki targheeb deti hai aur bataati hai ke aap unke liye istighfaar kare'n. Ye muaamala Aap ﷺ ki wafaat se munqata[36] nahi hua. Isse ye bhi maaloom hota hai ke agar wo aap ke paas aaenge, apne gunaaho'n ki maafi maangenge aur Aap ﷺ bhi unke liye istighfaar karenge, to hi Allah

[36] T: (مُنقَطِع) Khatam, ruka hua, jo kaat diya gaya ho [RKT]

unki tauba qubool karke un par rahem farmaega.

② Ek kitaab mein likha hai:

(Qabr-e-Mubaarak ki ziyaarat karne waala) Aap ﷺ ko salaam bhejne waale ka salaam pohonchaate hue kahe: Ya Rasool Allah! Falaa'n bin falaa'n ki taraf se aap par salaam ho, wo Allah ke darbaar mein aap ki sifaarish ka talabgaar hai, aap uske liye aur tamaam musalmaano ke liye sifaarish farma deejiye.

يُبَلِّغُهُ سَلَامَ مَنْ أَوْصَاهُ، فَيَقُوْلُ: السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ! مِنْ فُلَانِ بْنِ فُلَانٍ، يَسْتَشْفِعُ بِكَ إِلٰى رَبِّكَ، فَاشْفَعْ لَهٗ وَلِجَمِيْعِ الْمُسْلِمِيْنَ.

(Fataawa Aalagiri: V1 P282)

③ Maulana Qasim Nanotwi Deobnadi Saahab (d 1297h) likhte hain: "Kyounke is mein kisi takhsees nahi, aap ke ham-asr ho'n ya baad ke ummati ho'n aur takhsees ho to kyounkar ho, aap ka wujood-e-tarbiyyat tamaam ummat ke liye yaksaa'n rahmat hai ke pichle ummatiyo'n ka aap ki khidmat mein aana aur istighfaar karna aur karaana jab bhi mutasawwur hai ke qabr mein zinda ho'n". (Aab-e-Hayaat: P40)

④ Maulana Zafar Ahmad Usmani Deobandi (d 1394h) likhte hain:

Saabit hua ke is aayat-e-karima ka hukm Aap ﷺ ki wafaat ke baad bhi baaqi hai.

ثَبَتَ أَنَّ حُكْمَ الْآيَةِ بَقٍ بَعْدَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

(Elaa-us-Sunan: V10 P330)

⑤ Allama Subki (683h) likhte hain ke ye aayat is baare mein sareeh hai. (Shafaa-us-Siqaam: P128)

⑥ Ali bin Abdullah bin Ahmad Samhodwi (d 911h) ne likha hai:

Ulama ne is aayat se maut aur zindagi dono haalato'n ka umoom samjha hai aur unho'n ne qabr-e-mubaarak par jaakar is aayat ki tilaawat karne aur Allah Ta'ala se istighfaar karne ko mustahab qaraar diya hai. Is

أَلْعُلَمَاءُ فَهِمُوْا مِنَ الْآيَةِ الْعُمُوْمَ بِحَالَتَيِ الْمَوْتِ وَالْحَيَاةِ، وَاسْتَحَبُّوْا لِمَنْ أَتَىْ الْقَبْرَ أَنْ يَّتْلُوَهَا وَيَسْتَغْفِرَ اللّٰهَ تَعَالٰى، وَحِكَايَةُ الْأَعْرَابِيِّ فِيْ ذٰلِكَ نَقَلَهَا جَمَاعَةٌ مِّنَ الْأَئِمَّةِ عَنِ الْعُتْبِيِّ.

(Wafaa-ul-Wafaa: V2 P411)

silsila mein ek (1) badawi[37] waali hikaayat ko aimma ki ek (1) jamaat ne Utba se naql kiya hai.

Salaf mein to koi aisa nahi kehta, baad waalo'n ki tafseer, fahm-e-deen mein koi muqaam nahi rakhti. Salaf mein kaun se ulama ne is aayat se wafaat-e-nabawi ke baad bhi Aap ﷺ se istighfaar karaane ka fahm liya hai?

Haafiz Ibne Abdul Haadi ؒ (d 744h) Allama Subki ke radd mein farmate hain:

مَنْ فَهِمَ هٰذَا مِنْ سَلَفِ الْاُمَّةِ وَأَئِمَّةِ الْإِسْلَامِ، فَاذْكُرْ لَنَا عَنْ رَّجُلٍ وَّاحِدٍ مِّنَ الْصَّحَابَةِ أَوِ التَّابِعِيْنَ، أَوْ تَابِعِيْ التَّابِعِيْنَ أَوِ الْأَئِمَّةِ الْأَرْبَعَةِ، أَوْ غَيْرِهِمْ مِّنَ الْاَئِمَّةِ وَأَهْلِ الْحَدِيْثِ وَالتَّفْسِيرِ أَنَّهُ فَهِمَ الْعُمُوْمَ بِالْمَعْنَى الَّذِيْ ذَكَرْتَهُ، أَوْ عَمِلَ بِهِ أَوْ أَرْشَدَ إِلَيْهِ، فَدَعْوَاكَ عَلَى الْعُلَمَاءِ بِطَرِيْقِ الْعُمُوْمِ هٰذَا الْفَهْمَ دَعْوٰى بَاطِلَةٌ ظَاهِرَةُ الْبُطْلَانِ.

(As Saarim-ul-Munki Fir Radd Alaa-as-Subki: P321)

Aslaaf-e-ummat aur aimma-e-islaam mein se kisne is aayat se ye samjha hai? Hame'n Sahaba Ikraam, Taabaeen-e-Azzaam, Taba-taabaeen, Aimma Arba, aur deegar Aimma Ikraam ya Ahle Hadees-o-tafseer mein se kisi ek (1) shakhs se bhi dikha deejiye ke usne is aayat se wo umoom samjha ho, jo aap ne zikr kiya hai ya usne us par amal kiya ho ya uski taraf rehnumaai ki ho. Aap ka ye daawa ke tamaam ulama ne is aayat ko umoom par rakha hai, jhoota hai, aur sareeh[38] taur par baatil hai.

Rahi badawi waali hikaayat, to use ulama ne apni zimmedaari se ohda-baraa[39] hone ke liye zikr kiya hai, na ke hujjat aur daleel ke liye. Bohut se ulama ne is manghadat qisse ki qulai-kholi[40] hai. Iski haqeeqat isi mazmoon mein waazeh kardi gai hai.

---

[37] T: (بَدَوی) Jungle ya sehra ka baashinda [RKT]
[38] T: (صَرِیْح) Khula, zaahir, waazeh [RKT]
[39] T: (عہدہ برا) Zimmedaari poori karne waala, bari-uz-zimma hona, farz adaa karna, waada poora karna [RKT]
[40] T: (قَلْعی کُھلنا) Haqeeqat maaloom hona, asliyat zaahir hona [RKT]

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﵀ (d 728h) farmate hain:

“Allah Ta’ala ne unhe’n nifaaq chod kar tauba ki daawat di. Ye Allah ki apne bando’n ke saath kamaal-e-rahmat hai ke gunaah se pehle apni itaa-at ka hukm deta hai aur gunaah ke baad maafi ka. Dono soorato’n mein Allah apne bando’n ke liye nihaayat mushfiq[41] hai … Kisi insaan ka Rasool Allah ﷺ ki qabr par aana aur kehna ke mere liye istighfaar kare’n, mere liye Rabb se sawaal kare’n, mere liye dua kare’n, ya aap ki ghaer-maujoodgi mein kehna ke Allah ke Rasool! Mere liye dua keejiye, mere liye maghfirat maangiye, mere liye falaa’n-falaa’n sawaal keejiye. Ye aisa kaam hai, jiski koi daleel nahi, na hi Allah ne is baare mein hukm diya hai, quroon-e-salaasa ke maaroof aslaaf-e-ummat mein se kisi ne aisa kaam nahi kiya, na wo us kaam ko jaante the, agar ye kaam mustahab hota, to salaf us par kaarband hote, ye unke yahaa’n maaroof hota aur unse manqool hota. Jab is tarah ka kaam gunaaho’n ki maafi aur haajat-rawaai ka sabab ho, to use anjaam dene aur riwaayat karne ke asbaab-o-wasaail bohut ziyaada hote hain, khusoosan un logo’n mein, jo bhalaai ke kaamo’n mein hares the. Jab salaf se aisa manqool nahi, to maaloom hua ke ye kaam na mustahab hai, na farz hai. Iske bar-aks ba-hukm-e-Ilaahi, Rasool-e-Akram ﷺ ka apni qabr ko mela-gaah aur buth banaane aur qabro’n ko sajdagaah banaane se manaa karna saabit hai”. (Qaaida Fil Mahabbah: V2 P190; Jaame-ur-Rasaail: P375-376)

Nez farmate hain:

إِنَّ طَلْبَ شَفَاعِتِهٖ وَدُعَائِهٖ وَاسْتِغْفَارِهٖ بَعْدَ مَوْتِهٖ، وَعِنْدَ قَبْرِهٖ لَيْسَ مَشْرُوْعًا عِنْدَ أَحَدٍ مِّنْ أَئِمَّةِ الْمُسْلِمِيْنَ، وَلَا ذَكَرَ هٰذَا أَحَدٌ مِّنَ الْأَئِمَّةِ الْأَرْبَعَةِ وَأَصْحَابِهِم الْقُدَمَاءِ.

(Majmua Fataawa: V1 P241)

Nabi-e-Kareem ﷺ ki wafaat ke baad aap ki qabr ke paas aakar sifaarish, dua aur istighfaar karna aimma muslimeen mein se kisi ke nazdeek jaaez nahi. Aimma Arba aur unke mutaqaddimeen ashaab mein se kisi ne iska zikr tak nahi kiya.

Mufti Ahmad Yar Khan Naeemi (d 1391h) likhte hain:

[41] T: (مُشْفِق) Shafqat karne waala, meherbaan, shafeeq [RKT]

“Is aayat mein zulm, zaalim, zamaan-o-makaan, kisi qism ki qaid nahi. Har qism ka mujrim, har zamaane mein, khwah kisi qism ka jurm karke taumhare aastaana par aajaawe aur ﴿ جَآءُوْكَ ﴾ mein ye qaid nahi ke madina mutahhara mein hi aae, balke unki taraf tawajjo karna bhi unki baargaah mein haazri hai. Agar madina paak ki haazri naseeb ho jaae to zahe-naseeb[42]”. (Noor-ul-Irfaan: P138)

Mufti Saahab ne kalaam-e-Ilaahi ka aisa matlab-o-maane bayan kiya hai, jo salaf-o-saaliheen ke wahem-o-gumaan mein bhi nahi tha. Ab aayat-e-karima ke mutaalliq shubhaat ka tafseeli jawaab mulaahaza ho, taake qaaraeen ko mufeed maalumaat faraaham ho sake’n.

Haafiz Ibne Abdul Haadi ﵀ (d 744h) farmate hain:

“Subki Saahab ne Surah-an-Nisa ki aayat 64 ‘(Aye Nabi!) Agar ye log apni jaano’n par zulm kar baethe’n to aap ke paas aajaae’n’.”. Se bhi istidlaal kiya hai. Ham is par do (2) guzarishaat karte hain:

❶ Is aayat se Subki ka mudda-aa[43] saabit nahi hota.

❷ Ye aayat uske mazhab ke khilaaf hai.

“Ye dono baate’n aayat-e-karima, uski saheeh tafseer, siyaaq-e-kalaam, salaf aur paeruwaan-e-salaf[44] ke fahm par tadabbur karne se waazeh ho jaati hain. Aslaaf-e-ummat hi Quran-e-Kareem aur uske maane ko tamaam ummat se ziyaada samajhte the. Salaf aur (unke muttabieen) khalf ne is aayat se ye to samjha hai ke Nabi-e-Kareem ﷺ ki zindagi mein aap se dua ke liye aae’n, uske alaawa kuch nahi samjha, Allah ne uski mazammat ki hai, jo gunaah ke baad Aap ﷺ ke paas nahi aata aur use munaafiq qaraar diya hai. Farman-e-Baari Ta’ala hai”:

وَاِذَا قِيْلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُوْلُ اللّٰهِ لَوَّوْا رُءُوْسَهُمْ وَرَاَيْتَهُمْ يَصُدُّوْنَ وَهُمْ

Jab Unse Kaha Jaata Hai Ke Aao Rasool Allah ﷺ Aap Ke Liye Istighfaar Kare’n, To Wo Eraaz

[42] T: (زَہے نَصِیب) Accha/acche naseeb [RKT]
[43] T: (مُدَّعا) Maqsood, maqsad, gharz [RKT]
[44] T: Salaf ke qadam-ba-qadam chalne waale [RSB]

Karte Hain Aur Aap Dekhte Hain Ke Unho'n Ne Takabbur Se Mu'n Pher Liya Hai.

مُّسْتَكْبِرُوْنَ.

(Surah-al-Munafiqoon: 5)

"Zer-e-bahes aayat bhi usi mafhoom ki hai, is mein munaafiq ka tazkira hai, jo Rasool Allah ﷺ kef aisle ko chod kar Kaab bin Ashraf aur deegar taaghooto'n kef aisle par raazi hua. You'n usne apni jaan par badaa zulm kiya. Phir wo Nabi-e-Kareem ﷺ ke paas bhi nahi aaya ke Aap ﷺ uske liye istighfaar kar dete. Aap ﷺ ki khidmat mein istighfaar karaane ke liye haazir hona tauba ki qubooliyat aur gunaaho'n ki maafi ka parwaana tha. Sahaba ka sanee'[45] yehi tha. Un mein se kisi se laghzish saadir ho jaati aur tauba zaroori hoti, to wo Nabi ﷺ ki khidmat mein haazir ho kar arz karta: Allah ke Rasool! Main falaa'n ghalati ka murtakib ho gaya hoo'n, lehaza mere liye istighfaar keejiye".

"Yehi baat Sahaba Ikraam aur munafiqeen mein farq karti thi. Lekin jab Nabi-e-Kareem ﷺ faut ho gae aur Allah ne momino'n ki rafaaqat se nikaal kar apne daar-e-karaamat mein muntaqil kar liya, to koi bhi sahabi Aap ﷺ ki qabr par nahi aata tha aur ye nahi kehta tha ke Allah ke Rasool! Mujh se falaan gunaah sarzad ho gaya hai, lehaza mere liye Allah se maafi ki darkhwaast kare'n. Jo shakhs kisi sahaabi se koi aisi riwayat naql karta hai, wo sareeh jhoota aur bohtaan-taraash hai. (Jab aisi koi riwayat maujood nahi, to Nabi-e-Akram ﷺ ki wafaat ke baad bhi aap se istighfaar karne waale) ne mutlaq taur par Khair-ul-Quroon qaraar paane waale tamaam sahaba aur taabaeen par (nifaaq ka) jhoota ilzaam lagaaya hai ke wo us farz ko tark kiye hue the, jis se peeche rehne waalo'n ki Allah ne mazammat ki hai aur jisse peeche rehne ko nifaaq ki alaamat bataya hai. Mohaddiseen, fuqaha aur mufassireen aimma jo poori ummat ke rehnuma the aur jinka tazkira-e-khair poori ummat karti hai, wo us farz se kyounkar ghaafil rahe? Unho'n ne na uski taraf daawat di, na logo'n ko uski targheeb di, na uski taraf rehnumaai ki, na un mein se kabhi kisi ne aisa koi kaam kiya. Kya us farz ki adaaegi aur un logo'n ne ki, jinki koi ehmiyat nahi, na wo

---

[45] T: (صَنِيع) Hunar, neki [RKT]

ahle ilm mein shumaar kiye jaate hain?”

“Aslaaf-e-ummat se to wohi baate’n manqool hain, jo ghaali logo’n ko buri lagti hain, yaane ghuloo aur shirk se mumaaniat aur tauheed-o-uboodiyat ki daawat. Jab ye marwiyaat-e-salaf ghaali logo’n ke halaq ka kaanta, unki aankh ka tinka aur unke dil ka rog ban jaati hain, to wo unhe’n jhutlaana aur unke raawiyo’n mein taan karna shuru kar dete hain, nez ilm-e-hadees mein darak[46] rakhne waalo’n se jab unka paala padta hai to wo tehreef se kaam lene lagte hain. Lekin Allah manaara-e-haq[47] hi ko buland rakhta hai taake raah-e-haq ke mutalashiyo’n ko hidaayat mil sake aur dushmanaan-e-haq par hujjat qaaem ho jaae. Allah Ta’ala jise chaahta hai, haq ki paerawi karne par buland karta hai aur jise chaahta hai, haq ko thukraane, takabbur karne aur ahle haq ko haqeer jaanne ki bina par ruswa kar deta hai”.

“Ye to bohut taajjub-khez hai ke ummat apni jaano’n par zulm sirf usi waqt karti thi, jab Rasool Allah ﷺ unke paas maujood the aur usi waqt unhe’n Aap ﷺ se istighfaar karaane ke liye aap ki khidmat mein haazir hone ka hukm diya gaya aur aap ki khidmat mein haazir na hone waalo’n ko sakht waeed sunaai gai, lekin jab Aap ﷺ faut ho gae to ummat ke zulm khatam ho gae aur ab un mein se kisi ko Aap ﷺ ke paas jaane ki zaroorat na rahi??? Isse maaloom hota hai ke Subki ki taraf se ki gai aayat-e-karima ki tafseer yaqeenan baatil hai. Agar ye tafseer haq hoti, to Sahaba-o-Taabaeen, aur Aimma-e-deen iske ilm-o-amal se tableegh-o-naseehat mein ham se bohut aage hote (yaane wo Aap ﷺ ki wafaat ke baad qabr-e-nabawi par haazir ho kar apne liye istighfar ki darkhwaast karte, lekin unse aisa kuch manqool nahi)”.

“Ye kisi aayat ya hadees ki koi aisi tafseer ejaad karna jaaez nahi, jo salaf ke daur mein nahi hui, na unke ilm mein aai aur na unho’n ne ummat ke liye us tafseer ko bayan kiya. Aisi tafseer karne se to ye laazim aata hai ke aslaaf-e-ummat haq se jaahil aur bhatke rahe aur uska ilm baad waale ko ho gaya. Jab baad waalo’n ki tafseer aslaaf ki

---

[46] T: (دَرَک) Pohonch, teh, nichli teh [RKT]

[47] T: (مَنارَۂ حق) Haq ka minaar, haq ke zariye rehnumaai karne waala [RSB]

tafseer ke muaariz[48]-o-mukhaalif ho aur uska butlaan baghair lambi-chaudi bahes-o-tamhees[49] ke nihaayat waazeh ho, to mazkoora soorat hi laazim aati hai. Ham is par kuch mazeed tambihaat karenge … Ye baat bhi Subki ki tafseer ko qatai taur par baatil qaraar deti hai ke har musalman ko yaqeeni taur par maaloom hai ke Rasool-e-Akram ﷺ ki zindagi mein jisne apne nafs par zulm kiya aur use Aap ﷺ se istighfaar karaane ki daawat di gai, lekin usne bawujood qudrat ke aane se eraaz kiya, wo intihaai mazmoom hai aur use munaafiq qaraar diya jaaega, lekin Aap ﷺ ki wafaat ke baad agar kisi ko aap ki qabr ke paas aakar istighfaar ki darkhwaast karne ki daawat di jaae aur wo use thukrade to us par ye hukm nahi lagega. Jo un dono muaamalo'n, dono shakhso'n aur dono daawato'n ka ek (1) hi hukm bayan karega, wo baatil ka alambardaar[50] hoga aur Allah Ta'ala, uske kalaam, uske Rasool aur uske Deen ke muhaafizo'n par jhoot baandhne ka murtakib hoga. Ab ham bataate hain ke ye aayat-e-karima Subki ki tafseer ki mukhaalifat kaese karte hai. Allah ne is aayat ka aaghaaz you'n farmaya hai":

وَمَآ اَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُوْلٍ اِلَّا لِيُطَاعَ بِاِذْنِ اللّٰهِ ؕ وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَّلَمُوْٓا اَنْفُسَهُمْ جَآءُوْكَ.

(Surah-an-Nisa: 64)

Ham Ne Tamaam Rasool Is Liye Bheje Ke Allah Ke Hukm Se Unki Itaa-at Ki Jaae. Agar Wo Apni Jaano'n Par Zulm Karne Ke Bad Aapke Paas Aajaae'n… .

"Isse maaloom hua ke apni jaano'n par zulm karne ke baad Aap ﷺ ke paas aana itaa-at-e-nabawi ka naam hai, isi liye us itaa-at ki taraf na aane waale ki mazammat ki gai. Jabke aaj tak kisi musalman ne ye nahi kaha ke gunahgaar par Nabi-e-Akram ﷺ ki wafaat ke baad aap ki qabr par haazir hona aur apne liye istighfaar ki darkhwaast karna farz hai. Agar ye itaa-at-e-nabawi par mabni hai, to behtareen zamaano'n waale musalman (Sahaaba-o-Taabaeen-o-Taba-taabaeen) kya is hukm ki naafarmaani karte rahe? Aur kya is hukm ki baja-aawari[51] un ghaaliyo'n aur naa-farmaano'n ne ki? Ye baat to us is farman-e-Baari Ta'ala ke bhi

---

48 T: (مُعارِض) Mukhaalif, muqaabil [RKT]

49 T: (تَمْحِيص) Saabit karna, bahes karna (umooman bahes ke saath istemaal hota hai) [RKT]

50 T: (عَلَم بَرْدار) Muballigh/tash-heer/ishaa-at karne waala [RKT]

51 T: (بجا آوَری) Taameel, anjaam-dahi, amali-jaama pehnaana [RKT]

khilaaf hai”:

فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُوْنَ حَتّٰى يُحَكِّمُوْكَ فِيْمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ.

(Surah-an-Nisa: 65)

Aap Ke Rabb Ki Qasam, Ye Log Us Waqt Tak Imaan Waale Nahi Ho Sakte, Jab Tak Wo Apne Jhagdo’n Ka Faisla Lekar Aapke Paas Na Aajaae’n.

“Is aayat mein Allah ne us shakhs se imaan ki nafi kardi hai, jo faisle ke liye Aap ﷺ ke paas nahi aata. Ye faisla Aap ﷺ ki zindagi mein bhi aap hi se karaya jaaega aur aap ki wafaat ke baad bhi, Aap ﷺ ki hayaat-e-mubaaraka mein Aap ﷺ wahee-e-Ilaahi ki raushni mein khud faisla farmate the aur aap ki wafaat ke baad Aap ﷺ ke naaibeen aur khulafa ye kaam karne lage. Phir uski mazeed wazaahat is farman-e-nabawi se hoti hai ke meri qabr ko mela-gaah mat banana. (Musand Ahmad: V2 P367; Sunan Abu Dawood: H2041 [Sanad Hasan]) Agar har gunaahgaar ke liye istighfaar ki khaatir Nabi-e-Akram ﷺ ki qabr-mubaarak par jaana mashroo ho, to Nabi-e-Kareem ﷺ ki qabr gunaahgaaro’n ki sabse badi melagaah ban jaaegi aur silsila Aap ﷺ ke deen aur taalimaat ke saraasar khilaaf hoga”.

“Subki kehte hain ke Nabi-e-Akram ﷺ ke paas haazri ka taalluq aap ki hayaat-o-wafaat dono se hai. Is tafseer ka baatil hona to nihaayat waazeh ho chuka hai. Subki ki tafseer ka taqaaza ye hai aur unke ek-doosre qaul ka matlab bhi yehi hai ke Nabi-e-Akram ﷺ apni qabr-mubaarak mein (duniyaawi zindagi ke saath) zinda hain. Agar ye baat tasleem Karli jaae, to khud yehi baat uski tafseer radd karne ke liye kaafi hai, nez Subki ka ye kehna ke ye Aap ﷺ ki apni ummat par shafqat hai ke Aap ﷺ ki taraf se baad waale ummatiyo’n ke liye bhi istighfaar ka silsila jaari hai, to ye baat is taaweel ke baatil hone par waazeh-tareen Dalaael mein se hai, wo is tarah ke agar Aap ﷺ ki wafaat ke baad Aap ﷺ se istighfaar ki darkhwaast karna shariyat mein jaaez hota, to Aap ﷺ apni ummat ko iska hukm farmate aur unhe’n uski targheeb dete. Phir Sahaba Ikraam aur unke sacche muttabieen sabse badh kar uski taraf raghbat aur sabqat karte”.

“Sahaba hi hamare liye mashaal-e-raah hain, un mein se kisi ek (1) se

bhi kisi zaeef sanad ke saath bhi ye manqool nahi ke wo Aap ﷺ ki qabr par istighfaar karne, shikayat karne ya kuch maangne aae ho’n. Sahaba mein se sirf Syedna Ibne Umar ؓ hain, jin se Aap ﷺ ki qabr-mubaarak par aana saabit hai aur wo bhi sirf safar se waapsi par aap ko aur aap ke saahibeen (Abu Bakar-o-Umar ؓ) ko salam kehne ke liye aate the. (Muwatta Imam Maalik: V1 P166 [Sanad Saheeh]) iske alaawa wo qatan kuch bhi nahi karte the. Phir Syedna Ibne Umar ؓ ke ghulam naafe ke sabse azeem shaagird Obaidullah bin Umar Umri hain. Wo bayan karte hain ke ham siwaae Syedna Ibne Umar ؓ ke, kisi bhi sahaabi ko nahi jaante, jo aisa karta ho”.

“Ye baat to musallam hai ke Sahaba Ikraam ka tariqa kaamil-tareen tariqa hai aur Rasool-e-Akram ﷺ ki jo taazeem unho’n ne ki, isse badhkar koi kar hi nahi sakta, nez Aap ﷺ ki qadr-o-manzilat ko Sahaba Ikraam se badh kar koi nahi pehchaan sakta. Jo shakhs Sahaba Ikraam ki mukhaalifat karega, wo ya to (nauzubillah) unse badh kar hidaayat yaafta hoga (aur aisa mumkin hi nahi) ya phir ek (1) bidat ka murtakib hoga (aur yaqeenan aisa hi hoga). Syedna Abdullah bin Masood ؓ ne kuch logo’n ko ek (1) jagah jama dekha, wo baaham mil kar ek (1) zikr kar rahe the. Farmaya: Ya to tum Muhammad ﷺ ke sahaaba se badh kar hidayat yaafta ho ya phir gumraahi ke murtakib ho. (Sunan Daarmi: V1 P68 [Sanad Hasan]) Isse maaloom hua ke agar Aap ﷺ ki wafaat ke baad qabr-mubaarak par aane waale ke liye aap ka istighfaar karna mumkin hota ya shariyat mein uska jawaaz hota, to Aap ﷺ ki kamaal shafqat-o-rahmat aur Aap ﷺ ko bhejne waale Allah ki rahmat-o-raafat[52] us cheez ki mutaqaazi thi ke Aap ﷺ is baare mein apni ummat ko targheeb dete aur khair-ul-quroon ke log is mein sabqat karte”.

“Subki kehte hain ke ye aayat agarche Nabi-e-Akram ﷺ ki hayaat-e-mubaaraka mein kuch khaas logo’n ke baare mein naazil hui, lekin ye aayat apni illat ke etebaar se aam hai … to ye baat durust hai. Ham bhi kehte hain ke jo bhi Nabi-e-Akram ﷺ ki zindagi mein gunaah karne ke baad Aap ﷺ ki khidamt mein istighfaar ki darkhwaast lekar haazir hua,

---

[52] T: (رافَت) Meherbaani, inaayat, shafqat [RKT]

uski tauba qubool Karli gai. Rahi baat Aap ﷺ ki wafaat ke baad qabr par aane ki, to uska butlaan hamari guzishta maaruzaat se maaloom ho chuka hai. Subki ye bhi kehte hain ke is aayat-e-karima se ulama-e-ikraam ne Nabi-e-Akram ﷺ ki hayaat-o-wafaat dono haalato'n mein aap se istighfaar karne ka umoom samjha hai. Hamara usse sawaal hai ke aslaaf-e-ummat aur aimma-e-islaam mein se kisne is aayat se ye samjha hai?"

"Hame'n Sahaba Ikraam, Taabaeen-e-Azzaam, Taba-taabaeen, Aimma-arba, aur deegar Aimma ya Ahle Hadees-o-Tafseer mein se kisi ek (1) shakhs se bhi dikha do ke usne is aayat se wo umoom samjha ho jo tum ne zikr kiya hai ya usne us par amal kiya ho ya uski taraf par rehnumaai ki ho. Tumhara saare ulama-e-ikraam ke baare mein is aayat se ye umoom samjahne ka daawa sareeh baatil aur jhoota daawa hai.

Is aayat-e-karima se mutaalliq ham Allama Muhammad Basheer Sahsawaani Hindi ؒ (d 1326h) ki faisla-kun guftagu par baat ko khatam karte hain. Ek (1) shakhs (Ahmad bin Zelni Dahlaan (d 1304h) ne isi masla par "اَلْدُّرَرُ اَلسَّنِيَّة فِيْ الْرَّدِّ عَلَى الْوَهَابِيَّة" (Ad Durar as Saniyyah Fir Radd Alaa al Wahaabiyyah) naami ek (1) risaala likha tha, Allama Sahsawaani ؒ ne uska bharpoor ilmi radd kiya. Isi zimn mein likhte hain:

"Subki ne qabr-e-nabawi par jaakar istighfaar-talabi ke liye Quran-e-Kareem ki Surah-an-Nisa ki ek aayat (64) se istidlaal kiya hai, lekin ye istidlaal buwujooh[53] ghalat hai".

① Subki ne kaha hai ke is aayat mein ummat ko Aap ﷺ ke paas aane ki targheeb di gai hai. Na jaane lafz-e-ummat se unki kya muraad hai?

"Agar unho'n ne saari ummat muraad li hai, to ye naa-qaabil-e-tasleem hai. Kyounke ye aayat to makhsoos logo'n ke liye naazil hui thi aur us mein aisa aam lafz bhi nahi, jiski bina par kaha jaa sake ke etebaar khaas sabab-e-nuzool ka nahi, balke lafz ki umoomiyat ka etebaar

[53] T: (بَوُجُوه) Mutaaddid pehluo'n/asbaab ki wajah se [RKT]

hoga. Is aayat mein ummat par daleel banne waale jitney bhi alfaaz hain, wo sab zameere'n hain aur khud baaqir-e-subki bayan ho chuka hai ke zameero'n mein umoom nahi hota. Yehi wajah hai ke is aayat se istidlaal karne waalo'n, masalan Taqi Subki, Qastalaani, aur Ibne Hajar Makki mein se kisi ne bhi lafz ki umoomiyat ko daleel nahi banaya. Hatta ke saahib-e-risaala (Ibne Dahlaan) ne bhi uska zikr tak nahi kiya".

"Albatta usne Subki, Qastalaani aur Ibne Hajar Makki ki naqqaali[54] mein ye kaha hai ke is aayat ka hukm apni illa kea am hone ki wajah se aam hai, lekin is soorat meni iski daleel Quran-e-Kareem nahi, balke zaati qiyaas hai. Saahib-e-Risaala ne samajh rakha hai ke iski daleel Quran-e-Kareem hai, halaa'nke qiyaas ki hujjiyat ke qaaileen kehte hain ke qiyaas wohi motabar hai jo ek (1) to nusoos-e-shariya ke khilaaf na ho, doosre us mein wo tamaam motabar sharaaet maujood ho'n, jo kutub-e-ilm-o-usool mein mazkoor hain. Ye qiyaas un dono baato'n par poora nahi utarta. Iski waazeh daleel ye hai ke Ibne Dahlaan muqallid hai aur muqallid ijtihad kar hi nahi sakta". "Phir muqallideen ke nazdeek aimma-arba (Imam Abu Hanifa, Imam Maalik, Imam Shaafai, Imam Ahmad bin Hambal ﵏) ke baad ijtihad ka darwaaza band ho chuka hai. Isse badh kar ye muqallid ke liye sharai Dalaael se istidlaal jaaez hi nahi, muqallid ka daleel se kya waasta? Uska kaam to bas kisi ummati ke qaul ko bila-daleel tasleem karna hai. Saahib-e-risaala ka mansab usko sharai Dalaael se istidlaal ki ijaazat nahi deta. (Ye baat to us waqt hai, jab wo is aayat se saari ummat muraad le), agar wo kahe ke is aayat mein baaz ummat muraad hai to uska maqsood poora hi nahi hota".

② "Ibne Dahlaan ne mazkoora aayat mein Rasool-e-Akram ﷺ ke paas aane ko aam qaraar diya hai aur us mein Aap ﷺ ki hayaat-e-mubaaraka mein aana aur aap ki wafaat ke baad qabr par aana, dono ko shaamil hai. Uski samajh mein ye bhi nahi aasaka kea am lafz sirf un cheezo'n kel iye aam hota hai jo us lafz ke tahat daakhil hoti hain. Kisi shakhs ki qabr par aana lughawi, sharai, aur urfi kisi bhi taur par us shakhs ke

[54] T: (نَقّالی) Kisi doosre ki naql karna [RKT]

paas aane ke mutaraadif[55] nahi hai. Kisi ke paas aane ka matlab sirf aur sirf uski zaat ke paas aana hota hai. Isse zaaed kuch samajhna qatan ghalat hai. Agar koi ye daawa kare ke usse zaaed bhi kuch samjha jaa sakta hai, to hamara usse sawaal hai ke us lafz mein har zaaed cheez shaamil hogi ya wo har zaaed cheez jiska taalluq us shakhs se hoga ya sirf qabr hi? Pehli baat, yaane har zaaed cheez ko umoom mein shaamil karne ki baat koi zee-shuoor[56] nahi kar sakta”.

“Agar doosri baat ikhtiyaar ki jaae (yaane us shakhs se taalluq rakhne waali tamaam cheeze’n is umoom mein shaamil hain) to us faasid qaul se ye laazim aaega ke kisi ke ghar aane se, uski biwi ke paas aane se, uski aulaad ke paas aane se, uske dosto’n ke paas aane se, uske khandaan ke paas aane se, uske rishtedaaro’n ke paas aane se, uski qaum ke paas aane se, uske paerukaaro’n ke paas aane se, uski ummat ke paas aane se, uski jaae-paedaaish par aane se, uski nashistgaaho’n[57] par aane se, uske koo-o’n par aane se, uske baaghaat mein aane se, uski masjid mein aane se, uske ilaaqe, uski galiyo’n aur uske mohallo’n mein aane se aur uski hijrat-gaah mein aane se, uski zaat ke paas aana muraad hai”. “Ye to koi jaahil aur bad-dimaagh hi keh sakta hai. Ab agar koi ye kehta hai ke Nabi-e-Akram ﷺ ki qabr-mubaarak ke paas aana aap ki zaat ke paas aane ke mutaraadif hai, to use ye bhi kehna padega ke Aap ﷺ se taalluq rakhne waali mazkoor cheezo’n ke paas aana bhi aap hi ke paas aana hai aur ye abtal-ul-abaateel[58] hai. Agar wo shakhs kahe ke main teesri cheez ko ikhtiyaar karta hoo’n, yaane main sirf qabr-mubaarak par aana hi Aap ﷺ ki zaat ke paas aane ke mutaraadif samajhta hoo’n, to usse poocha jaaega: ‘Tumhare paas is fahm ki kya daleel hai?’ Us par aap ko lughat, urf aur shariyat se koi daleel nahi milegi. Is moqif ke muwafiqeen-o-mukhalifeen mein se koi bhi ye nahi kehta ke kisi ummati ki qabr par jaane se muraad saahib-e-qabr ke paas jaana hai. Koi aaqil kisi ki qabr par jaane ko saahib-e-qabr ke paas jaana nahi samajhta. Isse maaloom hua ke jis tarah kisi shakhs

---

[55] T: (مُتَرادِف) Mumaasil hona, ham-maane hona [RKT]
[56] T: (ذی شُعور) Samajhdaar, aqalmand, hoshiyaar [RKT]
[57] T: (نِشَسْت گاہ) Baethne ki jagah, mulaqaat ka kamra, baethak [RKT]
[58] T: Akazeeb, jhooti baato’n mein se ek baat [RSB]

ke paas jaane aur usse taalluq rakhne waali un mazkoora cheezo'n ke paas jaane mein farq hai, usi tarah kisi shakhs ke paas jaana aur baat hai, jabke uski qabr par jaana aur baat. In mein koi bhi cheez doosri cheez ke mutaraadif nahi".

"Jab ye moqif saabit ho gaya to Rasool-e-Akram ﷺ ke paas aane mein Aap ﷺ ke paas aane aur aap ki qabr par aane, dono ko shaamil karna goya insaan mein insaan aur ghode, dono ko shaamil karna hai. Isse to kisi cheez ko apne aur ghari mein taqseem karna laazim aata hai. Aqalmando'n ke yahaa'n aisa karna baatil hai. Yehi kaam Ibne Dahlaan ne kiya hai ke Aap ﷺ ke paas aakar istighfaar karna, aap ki hayaat-e-mubaaraka mein aap ki zaat ke paas aane aur aapki wafaat ke baad qabr-mubaarak ke paas aane dono soorato'n ko shaamil kar diya hai, halaanke Aap ﷺ ki qabr-mubaarak ke paas istighfaar karna, khud Aap ﷺ ke paas aakar istighfaar karne ke mutaraadif nahi. Agar ye log kahe'n ke ham par ye eteraaz laazim nahi aata, kyounke ham ye nahi kehte ke aap ke paas aane se muraad aap ki hayaat-e-mubaaraka mein aana aur aap ki wafaat ke baa daana hai, balke ham to kehte hain ke aap ke paas aane se muraad aap ki duniyawi zindagi mein aana aur aapki barzakhi zindagi mein aana hai. Jab barzakhi zindagi mein aapke paas aana usi soorat mumkin hai ke ham Aap ﷺ ki qabr-mubaarak par aae'n, yaane ziyaarat-e-qabr-nabawi kare'n, to is aayat se saabit ho gaya ke Aap ﷺ ki qabr par aakar istighfaar karna jaaez hai … to ham arz karenge ke lughat-o-urf ke etebaar se aayat-e-karima yehi bataati hai ke isse muraad Aap ﷺ ki duniyawi zindagi hi mein aana hai. Kyounke lughat-o-urf kisi bhi etebaar se barzakhi zindagi mein aap ki qabr-mubaarak ke paas aana, Aap ﷺ ke paas aane ke mutaraadif nahi. Barzakhi zindagi to shariyat ke bayan karne se saabit ho gai, albatta ye baat baaqi reh gai ke shariyat mein us barzakhi zindagi mein aana, duniyawi zindagi mein aane ke mutaraadif hai ken ahi? Aur uska suboot muddai[59] hi ke zimme hai". (Sayaana-al-Insaan An Waswasah ash Shaikh Dahlaan: P28-31)

Is taweel bahes se saabit hua ke is aayat-e-karima se wo mafhoom nahi

---

[59] T: (مُدَّعی) Daawa karne waala, faryaadi [RKT]

nikalta, jo mafhoom nikaalne ki koshish hamare karam-farma kiya karte hain. Qabr-e-rasool par jaakar maafi ki darkhwaast karna bidat hai. Agar ye deen hota, to salaf-o-saaliheen zaroor ikhtiyaar karte, kyounke wo khair-o-bhalaai ke bade hares the. Ulama ne is aayat ke tahat jo hikayaat-o-riwayaat zikr ki hain, wo koi aisi mustanad nahi ke jin se daleel li jaa sake.

Qabr-e-Nabawi Se Tawassul Waali Riwayaat Ka Tajziya

Riwayat Number ①

Abu Harb Hilaali kehte hain ke ek (1) khaana-badosh ne fariza-e-hajj adaa kiya, phir madina aaya, masjid-e-nabawi ke darwaze par oontni bithaai, use bandha aur masjid mein daakhil ho gaya. Aap ﷺ ki qabr-mubaarak ke paas aaya aur paainti ki jaanib khada ho gaya aur kehne lage: “” phir Abu Bakar-o-Umar ﵄ ko salaam kiya, Aap ﷺ ki qabr-e-mubaarak ki taraf bahda aur kehne laga: Allah ke Rasool! Mere maa-baap qurbaan, main gunahgaar hoo’n, Allah ke yahaa’n aap ko waseela banaane ke liye haazir hua hoo’n, kyounke Allah ne Quran-e-Kareem mein farmaya hai:

وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَّلَمُوْٓا اَنْفُسَهُمْ جَآءُوْكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللّٰهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُوْلُ لَوَجَدُوا اللّٰهَ تَوَّابًا رَّحِيْمًا.

(Surah-an-Nisa: 64)

(Aye Nabi!) Agar Ye Log Apni Jaano’n Par Zulm Kar Baethen, To Aap Ke Paas Chale Aae’n, Phir Allah Se Maafi Maange’n Aur Aap Bhi Unke Liye Maafi Maange’n, To Wo Allah Ta’ala Ko Bohut Jald Tauba Qubool Karne Waala Aur Nihaayat Raheem Paaenge.

(Shobul Iman lil Bayhaqi: V6 P60 H3880 [Ar Rushd edition])

Tabsara: Sakht zaeef hai.

❶ Mohammed bin Rooh bin Yazeed Misri ke haalaat nahi mil sake.

❷ Abu Harb Hilaali kaun hai? Maaloom nahi.

❸ Amr bin Muhammad bin Amr bin al Hussain ke na haalaat mile hain, na tauseeq.

❹ Abu Yazeed Raqaashi kaun hai? Maloom nahi. Ise Yazeed bin Aabaan Raqaashi baawar karaana durust nahi, kyounke ye us tabqe ka raawi nahi hai.

Ye majhool raawiyo'n ki kaarastaani hai.

Haafiz Ibne Abdul Haadi ﷭ (d 744h) farmate hain:

Ye waaqia sakht majhool sanad se marwi hai.

بِإِسْنَادٍ مُّظْلِمٍ.
(As Saarim-ul-Munki Fir Radd Alaa-as-Subki: P384)

Riwayat Number ②

Abul Jauza Aus bin Abdullah taabai ﷭ bayan karte hain:

Ek (1) dafa ahle madina sakht qahat ka shikaar ho gae, unho'n ne Syeda Ayesha ﷺ se (us kaefiyat ki) shikayat ki. Syeda Ayesha ﷺ ne farmaya: Qabr-e-Rasool ke paas jaae'n aur wahaa'n se ek (1) khidki aasmaan ki taraf khole'n, is tarah ke qabr aur aasmaan ke darmiyaan parda na rahe, ahle madina ne isi tarah kiya, to bohut baarish hui, khoob sabza ugaa aur oont farba ho gae, you'n lagta tha ke abhi phat jaaenge, lehaza is saal ka naam aam-ul-fitan (pet phaadne waala saala) rakh diya gaya.

قُحِطَ أَهْلُ الْمَدِيْنَةِ قَحْطًا شَدِيْدًا، فَشَكَوْا إِلَى عَائِشَةَ، فَقَالَتْ: أُنْظُرُوْا قَبْرَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاجْعَلُوْا مِنْهُ كِوًى إِلَى السَّمَاءِ، حَتَّى لَا يَكُوْنَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ السَّمَاءِ سَقْفٌ، قَالَ: فَفَعَلُوْا، فَمُطِرْنَا مَطَرًا حَتَّى نَبَتَ الْعُشْبُ، وَسَمِنَتِ الْإِبِلُ، حَتَّى تَفَتَّقَتْ مِنَ الشَّحْمِ، فَسُمِّيَ عَامَ الْفَتْقِ.

(Sunan Daarmi: V1 P58 H93; Mikhskat-ul-Masabeeh: H5950)

Tabsara:

❶ Abu Noman Muhammad bin al-fazl Aarim aakhri umr mein haafize ki kharaabi ka shikaar ho gae the. Imam Daarmi ﷭ un logo'n mein se nahi hain, jinho'n ne unse ikhtilaat se pehle samaa'[60] kiya hai.

[60] T: (سَماع) Kaan lagaa kar sunna, qawwali, wajd [RKT]

Imam Bukhari ﵀ farmate hain:

Aakhri umr mein haafiza bigad gaya tha.

تَغَيَّرَ بِآخِرَةٍ. (At Taareekh-ul-Kabeer: V1 P208)

Imam Abu Haatim ﵀ farmate hain:

Aarib aakhri umr mein ikhtilaat ka shikaar ho gae the, unki aql zaael ho gait hi. Jisne unse ikhtilaat se pehle samaa' kiya, uski samaa' saheeh hai. Maine unse qab-az-ikhtilaat sann 214h mein samaa' kiya, ikhtilaat ke baad samaa' nahi kiya. Pas jis ne unse sann 220h se pehle-pehle hadees likhi, uska samaa' durust hai (yaane Aarim 220h mein mukhtalat[61] ho gae the).

اِخْتَلَطَ عَارِمٌ فِيْ آخِرِ عُمُرِهِ وَزَالَ عَقْلُهُ، فَمَنْ سَمِعَ عَنْهُ قَبْلَ الْإِخْتِلَاطِ فَسَمَاعُهُ صَحِيْحٌ، وَكَتَبْتُ عَنْهُ قَبْلَ الْإِخْتِلَاطِ سَنَةَ أَرْبَعَ عَشَرَةَ، وَلَمْ أَسْمَعْ مِنْهُ بَعْدَ مَا اخْتَلَطَ فَمَنْ كَتَبَ عَنْهُ قَبْلَ سَنَةَ عِشْرِيْنَ وَمِائَتَيْنِ فَسَمَاعُهُ جَيِّدٌ.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V8 P59)

Imam Ibne Hibban ﵀ farmate hain:

Ye aakhri umr mein sathiya gae the, haafiza itna bigad gaya tha ke unhe'n koi pata nahi hota tha ke kya bayan kar rahe hain, is liye unki riwayaat mein bohut se munkar riwayaat shaamil ho gaee'n. Lihaaza agar jiske mutaalliq maaloom ho jaae ke usne unse qabl-az-ikhtilaat samaa' kiya hai, (to uska samaa' durust hai).

اِخْتَلَطَ فِيْ آخِرِ عُمُرِهِ وَتَغَيَّرَ حَتّٰى كَانَ لَا يَدْرِيْ مَا يُحَدِّثُ بِهٖ فَوَقَعَ الْمَنَاكِيْرُ الْكَثْرَةُ فِيْ رِوَايَتِهٖ فَمَا رَوٰى عَنْهُ الْقُدَمَاءُ قَبْلَ اخْتِلَاطِهٖ إِذَا عُلِمَ أَنَّ سَمَاعَهُمْ عَنْهُ كَانَ قَبْلَ تَغَيُّرِهٖ.

(Kitaab-ul-Majruheen: V2 P294)

② Abul Jauza ka Syeda Ayesha ﵂ se samaa' nahi.

Haafiz Ibne Abdul Bar ﵀ farmate hain:

Abul Jauza ne Syedna Ayesha ﵂ se samaa' nahi kiya, uski Ayesha ﵂ se riwayat mursal (munqata) hoti hai.

لَمْ يَسْمَعْ مِنْ عَائِشَةَ وَحَدِيْثُهُ عَنْهَا مُرْسَلٌ. (At Tamheed: V20 P206)

---

[61] T: (مُخْتَلَط) Khalat-malat, gad-mad [RKT]

Imam Bukhari ﵀ ka bhi yehi rujhaan hai. Jaisa ke Imam Ibne Adi ﵀ ne us taraf ishaara kiya hai. (Al Kaamil Fiz Zuafa-ur-Rijaal: V3 P331)

Haafiz Ibne Hajar ﵀ ne Abul Jauza a'n Ayesha ki ek (1) riwayat ko munqata kaha hai. (At Talkhees-ul-Habeer: V1 P559)

③ Amr bin Maalik Nakri (Hasan-ul-Hadees) ki hadees Abul Jauza se ghaer-mehfooz hoti hai, ye riwayat bhi usi se hai.

Haafiz Ibne Hajar ﵀ likhte hain:

Ibne Adi ﵀ kehte hain ke Abul Jauza se Amr bin Maalik ne taqreeban dus (10) ghaer-mehfooz ahadees bayan ki hain.

قَالَ ابْنُ عَدِيٍّ: حَدَّثَ عَنْهُ عَمْرُو بْنُ مَالِكٍ قَدْرَ عَشْرَةِ أَحَادِيْثَ غَيْرِ مَحْفُوْظَةٍ.

(Tehzeeb-ut-Tehzeeb: V1 P336)

Ye jirah mufassar[62] hai, mazkoora asar bhi Amr bin Maalik Nakari ne apne ustaaz Abul Jauza se bayan kiya hai, lehaza ghaer-mehfooz hai.

❁ Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﵀ (d 728h) farmate hain:

"Syeda Ayesha ﵂ se marwi hai ke unho'n ne baarish ke liye qabr-e-nabawi par se raushandaan kholne ka kaha tha, ye riwayat saabit nahi. Iski sanad "zaeef" hai. Uske khilaaf-e-waaqia hone ki ek (1) daleel ye hai ke Syeda Ayesha ﵂ ki hayaat-e-mubaaraka mein hujra-e-mubaaraka mein koi raushandaan nahi tha. Wo hujra to usi tarah tha jis tarah Nabi-e-Akram ﷺ ke ohda-mubaarak mein tha ke uska baaz hissa chat waala aur baaz khula tha. Dhoop us mein daakhil hoti thi jaisa ke Saheeh Bukhari: H522, Saheeh Muslim: H611 mein saabit hai. Syeda Ayesha ﵂ bayan karti hai ke Nabi-e-Kareem ﷺ asr ki namaz adaa farmate to abhi hujra-e-mubaaraka mein saaya nahi dhala hota tha, balke dhoop hoti, Masjid-e-Nabawi ke saath ye hujra usi tarah qaaem raha. (Phir jab masjid mein tausee hui) to us waqt se hujra-e-masjid mein daakhil ho aya. Phir Hujra-e-Ayesha ke gird ek (1) buland diwaar banadi gai. Yehi wo hujra hai, jis mein Nabi-e-Akram ﷺ ki qabr-

---

[62] T: Waazeh suboot/hujjat [RSB]

e-mubaarak hai, asaas ke baad us deewaar mein ek (1) khidki rakhi gai taake safaai waghaira ke liye us mein daakhil hua jaa sake. Lehaza Syeda Ayesha ﵂ ki hayaat-e-mubaaraka mein khidki ki baat waazeh taur par baatil hai”. (Ar Rad Alaa al Bukri: P68-74)

Is riwayat ko saheeh maan bhi liya jaae, to bhi usse ahle bidat waala waseela saabit nahi hota, usse to ye saabit hota hai ke Sahaba Ikraam, Nabi-e-Akram ﷺ ki zaat se waseela nahi lete the. Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﵀ farmate hain:

Agar ye riwayat saheeh ho, tab bhi is baat par daleel hogi ke Sahaba na to Allah ko makhlooq ki qasam dete the, na apni dua mein faut-shudgaan ka waseela dete the, na Allah se uske waseele se maangte the. Unho’n ne to sirf us qabr-e-mubaarak se raushandaan khola ke Allah ki rahmat naazil ho. Waha’n koi dua to nahi maangi thi unho’n ne, uska waseela se kya taalluq?

لَوْ صَحَّ ذٰلِكَ لَكَانَ حُجَّةً وَّدَلِيْلًا عَلٰى أَنَّ الْقَوْمَ لَمْ يَكُوْنُوْا تُقْسِمُوْنَ عَلَى اللهِ بِمَخْلُوْقٍ، وَّلَا يَتَوَسَّلُوْنَ فِيْ دُعَائِهِمْ بِمَيِّتٍ، وَلَا يَسْأَلُوْنَ اللهِ بِهٖ، وَإِنَّمَا فَتَحُوْا عَلَى الْقَبْرِ لِتَنْزِلَ الرَّحْمَةُ عَلَيْهِ، وَلَمْ يَكُنْ هُنَاكَ دُعَاءٌ يُّقْسِمُوْنَ بِهٖ عَلَيْهِ، فَأَيْنَ هٰذَا مِنْ هٰذَا.

(Ar Radd Alaa al Bikri: P74)

Haasil kalaam ye ke ye riwayat qaaileen waseela ke haq mein mufeed nahi.

Ek Ilzaami Jawaab:

Syeda Ayesha ﵂ bayan karti hain:

Jo kahe ke Nabi-e-Kareem ﷺ ghaeb jaante hain, wo jhoota hai, Allah Ta’ala to farmate hain ke “Ghaeb ki baate’n uske alaawa koi nahi jaanta”.

مَنْ حَدَّثَكَ أَنَّهٗ يَعْلَمُ الْغَيْبَ، فَقَدْ كَذَبَ، وَهُوَ يَقُوْلُ: لَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ إِلَّا اللهُ.

(Saheeh Bukhari: H7380; Saheeh Muslim: H177)

Ek (1) saahab likhte hain: “Aap ﵂ ka ye qaul apni raae se hai, us par koi hadees-e-marfoo pesh nahi farmatee’n, balke aayaat se istidlaal farmati hain”. (Jaa al Haq: V1 P124)

Arz hai ke Syeda Ayesha ؓ ka ilm-e-ghaeb ke mutaalliq qaul qubool nahi, to unka Nabi-e-Kareem ﷺ ki qabr ke mutaalliq ye qaul hujjat kyou'n? Wo us par koi aayat-o-hadees pesh nahi farma rahe'n, phir is par ye suhaaga ke ye qaul saabit bhi nahi hai?

Riwayat Number ③

Qaazi Ayaaz bin Musa ؒ (d 544h) likhte hain:

Muhammad bin Humaid ؒ kehte hain ke Masjid-e-Nabawi mein Ameer-ul-Momineen Abu Jaafar ؒ ka Imam Maalik ؒ se munaazara hua. Imam Maalik ؒ ne farmaya: Ameer-ul-Momineen! Masjid mein aawaaz buland na keejiye, Allah Ta'ala ne Sahaba ko adab sikhaate hue farmaya hai: "Apni Aawaaze'n Nabi ﷺ Ki Aawaaz Se Buland Na Kare'n". (Surah Hujuraat: 2) Nez farmaya: "Jo Log Allah Aur Rasool Ke Paas Aawaaze'n Pasth Rakhte Hain". (Surah Hujuraat: 3) Kuch logo'n ki mazammat mein farmaya: "Jo log aap ko hujro'n ke peeche se pukaarte hain, un mein se aksar naa-samajh hain". (Surah-an-Nisa: 64) Nabi-e-Kareem ﷺ ki izzat-o-takreem wafaat ke baad bhi usi tarah hai, jis tarah zindagi mein thi, ye sun kar Abu Jaafar laa-jawaab ho gae aur kehne lage: Abu Abdullah! Main qibla-rukh ho kar Allah se dua

حَدَّثَنَا الْقَاضِيْ أَبُوْ عَبْدِ اللهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ الْأَشْعَرِيُّ وَأَبُوْ الْقَاسِمِ أَحْمَدُ ابْنُ بَقِيٍّ الْحَاكِمُ وَغَيْرُ وَاحِدٍ فِيْمَا أَجَازُوْنِيْهِ، قَالُوْا: أَخْبَرَنَا أَبُوْ الْعَبَّاسِ أَحْمَدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ دِلْهَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُوْ الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ فِهْرٍ، حَدَّثَنَا أَبُوْبَكْرٍ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْفَرَجِ، حَدَّثَنَا أَبُوْ الْحَسَنِ عُبَيْدُ اللهِ بْنُ الْمُنْتَابِ، حَدَّثَنَا يَعْقُوْبُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ أَبِيْ إِسْرَائِيْلَ، حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: نَاظَرَ أَبُوْ جَعْفَرٍ أَمِيْرُ الْمُؤْمِنِيْنَ مَالِكًا فِيْ مَسْجِدِ رَسُوْلِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ لَهُ مَالِكٌ: يَا أَمِيْرَ الْمُؤْمِنِيْنَ! لَا تَرْفَعْ صَوْتَكَ فِيْ هٰذَا المَسْجِدِ، فَإِنَّ اللهَ تَعَالٰى أَدَّبَ قَوْمًا، فَقَالَ: ﴿لَا تَرْفَعُوْٓا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ﴾ الْآيَةَ، وَمَدَحَ قَوْمًا، فَقَالَ: ﴿اِنَّ الَّذِيْنَ يَغُضُّوْنَ اَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُوْلِ اللّٰهِ﴾ الْآيَةَ، وَذَمَّ قَوْمًا، فَقَالَ: ﴿اِنَّ الَّذِيْنَ يُنَادُوْنَكَ﴾ الْآيَةَ، وَإِنَّ حُرْمَتَهٗ مَيِّتًا كَحُرْمَتِهٖ حَيًّا، فَاسْتَكَانَ لَهَا أَبُوْ جَعْفَرٍ، وَقَالَ: يَا أَبَا عَبْدِ اللهِ! أَسْتَقْبِلُ الْقِبْلَةَ وَأَدْعُوْ، أَمْ أَسْتَقْبِلُ رَسُوْلَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالَ:

karu'n, ya Rasool Allah ﷺ ki taraf rukh karke? Imam Maalik ﷀ ne farmaya: Aap Rasool Allah ﷺ se apna chehra kyoun pherenge? Nabi-e-Kareem ﷺ hi to roz-e-qiyaamat Allah ke darbaar mein aap ka aur aap ke baap Syedna Adam ﷷ ka waseela ho'nge, aap Rasool Allah ﷺ hi ki taraf mu'n karke dua kare'n aur Aap ﷺ ko sifaarishi banaae'n, Allah Ta'ala aap ki sifaarish qubool farmaega. Allah Ta'ala ka farman hai: "Jab ye apne nafs par zulm kar baethte…".

وَلِمَ تَصْرِفُ وَجْهَكَ عَنْهُ وَهُوَ وَسِيْلَتُكَ وَوَسِيْلَةُ أَبِيْكَ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى اللهِ تَعَالٰى يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ بَلِ اسْتَقْبِلْهُ وِاِتَشْفِعْ بِهِ، فَيُشَفِّعُهُ اللّٰهُ، قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى: ﴿ **وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَّلَمُوْٓا اَنْفُسَهُمْ** ﴾ الْآيَةَ.

(Ash Shifaa Bi-taareef Huqooq-ul-Mustafa: V2 P41)

Tabsara: Riwayat sakht zaeef hai.

❶ Muhammad bin Humaid Raazi jamhoor aimma-e-hadees ke nazdeek "zaeef-o-kazzaab" hai. Ise Imam Nasai ﷀ ne "kazzaab" kaha hai. (Al Khilafiyaat lil Bayhaqi: H1955 [Sanad Saheeh])

Mohaddis Abu Bakr Fazlak ﷀ (d 270h) farmate hain:

Main Muhammad bin Humaid ke paas gaya, wo idhar-udhar ki sanade'n le kar unhe'n matano'n par chaspaa'n kar raha tha.

دَخَلْتُ عَلٰى مُحَمَّدِ بْنِ حُمَيْدٍ وَّهُوَ يُقَلِّبُ الْأَسَانِيْدَ وَيُرَكِّبُهَا عَلَى الْمُتُوْنِ.

(Al Khilafiyaat lil Bayhaqi: H1954 [Sanad Saheeh])

Mohaddis Fazlak ka qaul zikr karne ke baad Haafiz Zahbi ﷀ farmate hain:

Muhammad bin Humaid mein yehi bimaari thi, warna mera nahi khayaal ke usne koi matan bhi ghada[63] ho, uski wohi haalat

آفَتُهُ هٰذَا الْفِعْلُ، وَإِلَّا فَمَا أَعْتَقِدُ فِيْهِ أَنَّهُ يَضَعُ مَتْنًا، وَهٰذَا مَعْنٰى قَوْلِهِمْ: فُلَانٌ سَرَقَ الْحَدِيْثَ.

(Siyaar Alaam-an-Nubala: V11 P504)

---

[63] T: (گھڑا) Apni taraf se banaya/taiyyaar kiya hua [RSB]

hai, jo mohaddiseen ke nazdeek “saariq-ul-hadees” raawi ki hoti hai.

Imam Abu Zurah aur Imam Muslim bin Waarah ﵏ farmate hain:

Hamare nazdeek durust yehi hai ke Muhammad bin Humaid (hadees mein) jhoota tha.

صَحَّ عِنْدَنَا أَنَّهُ يَكْذِبُ.

(Kitab-ul-Majruheen la Ibne Hibban: H1009 [Sanad Saheeh])

Imam Saaleh Jazrah ﵀ ne bhi “kazzaab” qaraar diya hai. (Taareekh Baghdad: V2 P262 [Sanad Hasan])

❷ Ibne Humaid ne Maalik ﵀ ka daur nahi paaya, lihaaza sanad munqata, balke mo’zal[64] hai.

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﵀ (d 728h) farmate hain:

Jo Imam Maalik ﵀, deegar aimma-e-ummat, masalan Imam Shaafai, Imam Ahmad bin Hambal ﵏ waghairahuma se bayan kare ke unho’n ne Nabi-e-Kareem ﷺ ya kisi nek insaan ki maut ke baad unse sawaal karna jaaez qaraar diya, wo un aimma par jhoot baandhta hai, baaz juhala Imam Maalik ﵀ se naql karte hain aur us silsila mein ek (1) jhooti riwayat par etemaad karte hain. Agar ye riwayat saabit ho to bhi usse mutanaaza-feeh[65] waseela muraad nahi. Balke usse qiyaamat ke roz Aap ﷺ ki shafaa-at muraad hai, baaz

كَذٰلِكَ مَنْ نَقَلَ عَنْ مَالِكٍ أَنَّهُ جَوَّزَ سُوَالَ الرَّسُوْلِ أَوْ غَيْرِهِ بَعْدَ مَوْتِهِمْ أَوْ نَقَلَ ذٰلِكَ عَنْ إِمَامٍ مِنْ أَئِمَّةِ الْمُسْلِمِيْنَ غَيْرِ مَالِكٍ كَالْشَّافِعِيِّ وَأَحْمَدَ وَغَيْرِهِمَا فَقَدْ كَذَبَ عَلَيْهِمْ وَلَكِنْ بَعْضُ الْجُهَّالِ يَنْقُلُ هٰذَا عَنْ مَالِكٍ وَيَسْتَنِدُ إِلَى حِكَايَةٍ مَكْذُوْبَةٍ عَنْ مَالِكٍ وَلَوْ كَانَتْ صَحِيْحَةً لَمْ يَكُنْ الْتَّوَسُّلُ الَّذِيْ فِيْهَا هُوَ هٰذَا؛ بَلْ هُوَ الْتَّوَسُّلُ بِشَفَاعَتِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَكِنْ مِنَ الْنَّاسِ مَنْ يُحَرِّفُ نَقْلَهَا وَأَصْلُهَا ضَعِيْفٌ.

(Majmua Fataawa: V1 P225; Qaaida Jaleelah Fit Tawassul wal Waseela: P128)

---

[64] T: (مُعْضَل) Wo hadees jiski sanad se do ya ziyaada raawi saaqit ho’n [RKT]

[65] T: (مُتَنازَع فِيه) Wo cheez jiske baare mein jhagda ho, ya ittifaaq na ho [RKT]

log is mein tehreef-e-maanawi karte hain. Khair! Is riwayat ki sanad hi “zaeef” hai.

Allama Ibne Abdul Haadi ﷫ farmate hain:

Iski sanad jaiyyad nahi, balke jahaalat se bharpoor aur munqata hai.

إِسْنَادُهَا إِسْنَادٌ لَيْسَ بِجَيِّدٍ، بَلْ هُوَ إِسْنَادٌ مُّظْلِمٌ مُّنْقَطِعٌ.

(As Saarim-ul-Munki Fir Radd Alaa-as-Subki: P260)

Riwayat Number ④

Syedna Ali bin Abi Taalib ﷛ bayan karte hain ke Rasool Allah ﷺ ki tadfeen ke teen (3) din baad hamare paas ek (1) khaana-badosh aaya, wo Nabi-e-Kareem ﷺ ki qabr par let gaya, qabr ki mitti sar par daali. Kehne laga: Allah ke Rasool! Aap ne hukm diya, to ham ne aap ki baat ghaur se suni, aap ne Allah ki wahee sunaai, to ham ne mehfooz ki. Usi wahee mein ye bhi tha: “Nabi! Jab ye log apni jaano’n par zulm kar baethe the.” (Surah-an-Nisa: 64) Maine apni jaan par zulm kiya aur aap ke paas aagaya hoo’n, aap mere liye Allah Rabbul Izzat se maghfirat talab keejiye, usi sana mein qabr-e-mubaarak se aawaaz aai ke jaa maaf kar diya gaya hai.

رَوٰى أَبُوْ الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيْمَ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ الْكَرْخِيُّ عَنْ عَلِيِّ ابْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْهَيْثَمِ الطَّائِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِيْ أَبِيْ عَنْ أَبِيْهِ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ أَبِيْ صَادِقٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِيْ طَالِبٍ رَضِيْ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنه، قَالَ: قَدِمَ عَلَيْنَا أَعْرَابِيٌّ بَعْدَ مَا دَفَنَّا رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم بِثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، فَرَمٰى بِنَفْسِهٖ عَلٰى بِنَفْسِهٖ عَلٰ قَبْرِ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم وَحَثَا عَلٰى رَأْسِهٖ مِنْ تُرَابِهٖ، فَقَالَ: قُلْتَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ! فَسَمِعْنَا قَوْلَكَ، وَوَعَيْتَ عَنِ اللّٰهِ، فَوَعَيْنَا عَنْكَ، وَكَانَ فِيْمَا أَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَيْكَ: ﴿ **وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَّلَمُوْٓا اَنْفُسَهُمْ** ﴾ الْآيَةَ، وَقَدْ ظَلَمْتُ نَفْسِيْ وَجِئْتُكَ تَسْتَغْفِرُ لِيْ، فَنُوْدِيَ مِنَ الْقَبْرِ: إِنَّاهٗ قَدْ غُفِرَ لَكَ.

رَضِيْ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنه

(Kanzu l Ummaal lil Hindi: H4322; As Saarim-ul-Munki Fir Radd Alaa-as-Subki: P430; Tafseer Qurtubi: V6 P439; Jaame-ul-Ahadees lis Suyuti: 34153)

Tabsara: Jhooti aur manghadat hikaayat hai.

Allama Ibne Abdul Haadi ﷬ farmate hain:

Munkar, mauzoo, manghadat, aur khud-saakhta riwayat hai. Aqeede mein is par etemaad durust nahi, uski sanad Andheri hai. Haitham jo ke Ahmad bin Haitham ka daada hai, mere khayaal mein wo Adi Taai ka beta hai. Agar ye waaqai wohi hai to ye matrook-o-kazzaab hai, warna majhool hai.

إِنَّ هٰذَا خَبَرٌ مُّنْكَرٌ مَّوْضُوْعٌ، وَأَثَرٌ مُّخْتَلَقٌ مَّصْنُوْعٌ، لَا يَصِحُّ الِاعْتِمَادُ عَلَيْهِ، وَلَا يَحْسُنُ الْمَصِيْرُ إِلَيْهِ، وَإِسْنَادُه ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ، وَالْهَيْثَمُ جَدُّ أَحْمَدَ بْنِ الْهَيْثَمِ، أَظُنُّهُ ابْنَ عَدِيٍّ الطَّائِيِّ، فَإِنْ يَّكُنْ هُوَ، فَهُوَ مَتْرُوْكٌ كَذَّابٌ، وَإِلَّا فَهُوَ مَجْهُوْلٌ.

(As Saarim-ul-Munki Fir Radd Alaa-as-Subki: P430)

❶ Haitham bin Adi “kazzaab” aur “matrook” hai.

Imam Yahya bin Maeen ﷬ farmate hain:

Motabar nahi, balke jhoota tha.

لَيْسَ بِثِقَةٍ، كَانَ يَكْذِبُ.

(Taareekh Ibne Maeen: V2 P626)

Imam Bukhari ﷬ farmate hain:

Matrook-ul-hadees hai.

سَكَتُوْا عَنْهُ. (At Taareekh-ul-Kabeer: V8 P218)

Imam Nasai ﷬ ne “matrook-ul-hadees” kaha hai. (Kitab-uz-Zuafa wal Marukeen: 637)

Imam Ajli ﷬ farmate hain:

Sakht jhoota tha, mera dekha hua hai.

كَذَّابٌ، وَقَدْ رَأَيْتُه. (Taareekh al Ajli: 1924)

Imam Abu Zurah ﷬ farmate hain:

Chandaa’n[66] qaabil-e-etebaar nahi.

لَيْسَ بِشَيْءٍ. (Taareekh Abi Zurah: V2 P431)

[66] T: (چَنْداں) Bilkul, koi [RKT]

Imam Abu Haatim Raazi ؒ farmate hain:

Matrook-ul-Hadees hai, ye waaqidi (kazzaab) ka ham-palla[67] hai.

مَتْرُوْكُ الْحَدِيْثِ، مَحَلُّهُ مَحَلُّ الْوَاقِدِيِّ.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V2 P85)

Imam Ahmad bin Hambal ؒ ne iski hadees ko jhoot qaraar diya hai. (Az Zoafa-ul-Kabeer lil Uqaili: V4 P352 [Sanad Saheeh])

Allama Jozjaani ؒ kehte hain:

Is matrook ka parda chaak ho chuka hai.

سَاقِطٌ، قَدْ كُشِفَ قِنَاعُهُ.

(Ahwaal-ur-Rijaal: 368)

Imam Yaqoob bin Shaeba ؒ kehte hain:

Haitham bin Adi ko logo'n ke qisso'n aur waaqiaat se kuch maarifat thi, lekin hadees mein mazboot nahi tha, na use hadees se kuch waasta tha, baaz mohaddiseen uski sacchaai mein bhi shak karte the.

اَلْهَيْثَمُ بْنُ عَدِيٍّ كَانَتْ لَهُ مَعْرِفَةٌ بِأُمُوْرِ النَّاسِ وَأَخْبَارِهِمْ، وَلَمْ يَكُنْ فِيْ الْحَدِيْثِ بِالْقَوِيِّ، وَلَا كَانَتْ لَهُ بِهِ مَعْرِفَةٌ، وَبَعْضُ النَّاسِ يَحْمِلُ عَلَيْهِ فِيْ صِدْقِهِ.

(Taareekh Baghdaad lil Khateeb: V14 P53 [Sanad Saheeh])

Imam Daraqutni ؒ ne use 'zaeef' aur 'matrook' raawiyo'n mein zikr kiya hai. (Kitaab-uz-Zuafa wal Matrukeen: 565)

Imam Ibne Hibban ؒ farmate hain:

Usne siqaat se bohut si manghadat riwayaat bayan ki hain, mehsoos hota hai ke wo unke bayan mein tadlees se kaam leta tha, ye mo'zal[68] riwayaat usi ki karastaniyaa'n hain, so uski hadees se ijtinaab

رَوٰى عَنِ الثِّقَاتِ أَشْيَاءَ، كَأَنَّهَا مَوْضُوْعَةٌ، بِسَبْقٍ إِلَى الْقَلْبِ أَنَّهُ كَانَ يُدَلِّسُهَا، فَالْتَزَقَ تِلْكَ الْمُعْضَلَاتُ بِهِ، وَوَجَبَ مُجَانَبَةُ حَدِيْثِهِ عَلٰى عِلْمِهِ عَلٰى عِلْمِهِ بَالْتَّارِيْخِ وَمَعْرِفَتِهِ بِالرِّجَالِ.

(Kitaab-ul-Majruheen: V3 P93)

---

[67] T: (ہم پَلّہ) Baraabari ki takkar ka, baraabar ki jod ka [RKT]
[68] T: (مُعْضَل) Wo hadees jiski sanad se do ya ziyaada raawi saaqit ho'n [RKT]

laazim hai, go ye taareekhdaan aur rijaal baare maarifat rakhta tha.

Haafiz Zahbi ﵀ farmate hain:

Mohaddiseen ka Haitham ke zaeef hone par ijma hai.

أَجْمَعُوْا عَلٰى ضَعْفِ الْهَيْثَمِ.

(Siyaar Aalaam an Nubala: V9 P462)

❷ Abu Saadiq ka Ali ﵁ se samaa’-o-liqaa[69] nahi, jaisa k Abu Haatim ﵀ ne farmaya hai.

Mufti Muhammad Shafi Saahab likhte hain: “Aanhazrat ki khidmat mein haazri jaise Aap ﷺ ki duniyawi hayaat ke zamaana mein ho sakti thi, usi tarah aaj bhi rauza-e-aqdas par haazri is hukm mein hai. Hazrat Ali Karamallah wajh ne farmaya ke jab ham Rasool Allah ﷺ ko dafan karke faarigh hue to uske teen (3) roz baad ek (1) gaao’n waala aaya aur qabr shareef ke paas aakar gir gaya aur zaar-zaar rote hue aayat mazkoora ka hawaala dekar arz kiya: Allah Ta’ala ne is aayat mein waada farmaya hai ke agar gunahgaar rasool ki khidmat mein haazir ho jaae aur Rasool uske liye dua-e-maghfirat kar de’n to uski maghfirat ho jaaegi, is liye main aapki khidmat mein haazir hua hoo’n ke aap mere liye maghfirat ki dua kare’n, us waqt jo log haazir the, unka bayan hai ke uske jawaab mein roza-e-aqdas ke andar se aawaaz aai: ‘قد غفرلك’ Yaane maghfirat kardi gai”. (Maarif-ul-Quran: V2 P458-459)

Sahaba Ikraam, Taabaeen-e-Azzaam aur Salaf-o-Saaliheen mein se koi bhi is baat ka qaael nahi tha ke Nabi-e-Kareem ﷺ ki wafaat ke baad aap se dua-e-maghfirat ki darkhwaast ki jaae, agar Quran-o-Hadees mein uski daleel hoti, to aslaaf-e-ummat zaroor uske qaail-o-faail[70] hote, salaf ke khilaaf bidee-aqeeda[71] ghad kar use jhooti riwayaat ka kamzor aur bekaar sahaara dene ki koshish ahle haq ka wateera nahi, jin riwayaat ko jhoote aur matrook raawiyo’n ne bayan kar rakha hai.

---

[69] T: (لِقا) Deedaar, mulaqaat [RKT]

[70] T: (قائِل) Kehne/bolne waala. (فاعِل) Kisi kaam ka karne waala [RKT]

[71] T: Deen mein naya aqeeda, aisa aqeeda jiski deen mein koi buniyaad nahi [RSB]

Mohaddiseen unhe’n be-faiz samajh kar raddi ki tokri mein phenk dete hain.

Riwayat Number ⑤

Muhammad bin Harb Hilaali ﵀ bayan karte hain:

Main madina mein daakhil hua aur Nabi-e-Kareem ﷺ ki qabr par gaya, uski ziyaarat ki aur saamne baeth gaya, itne mein ek (1) khaana-badosh[72] aaya aur qabr-mubaarak ki ziyaarat ke baad kehne laga: Aye Khair-ur-Rusul! Allah Ta’ala ne aap par sacchi kitaab naazil ki hai, us mein farmaya hai: “(Nabi!) Jab ye log apni jaano’n par zulm kar baethe’n, to aap ke paas aajaate aur Allah se maafi maang lete, aur aap bhi unke liye maafi ki darkhwaast karte, to yaqeenan Allah ko bakhshne waala aur rahem karne waala paate”. Main Aap ﷺ ki khidmat mein is liye haazir hua hoo’n ke Aap ﷺ Allah se meri sifaarish kare’n aur mere gunaaho’n ki maafi talab kare’n.

دَخَلْتُ الْمَدِيْنَةَ، فَأَتَيْتُ قَبْرَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم، فَزُرْتُهُ وَجَلَسْتُ بِحِذَائِهِ، فَجَاءَ أَعْرَابِيٌّ فَزَارَهُ، ثُمَّ قَالَ: يَا خَيْرَ الرُّسُلِ! إِنَّ اللهَ أَنْزَلَ عَلَيْكَ كِتَابًا صَادِقًا، قَالَ فِيْهِ: ﴿**وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَّلَمُوٓا أَنْفُسَهُمْ**﴾ إِلٰى قَوْلِهِ: ﴿**رَحِيْمًا**﴾ وَإِنِّيْ جِئْتُكَ مُسْتَغْفِرًا رَّبَّكَ مِنْ ذُنُوْبِيْ، مُتَشَفِّعًا بِكَ... .

(Wafaa al Wafaa lis Samhoodi: V4 P1361; Ittihaaf-uz-Zaair li Ibne Asaakir: 68-69; Akhbaar-ul-Madina la Ibne An-Najjaar: 147; Museer-ul-Azm-us-Saakin la Ibnul Jauzi: 477; Shifa-ul-Gharaam Bi-akhbaaril Baladil Haraam lil Faasi: V4 P369)

Tabsara: Jhooti riwayat hai.

❶ Ibnul Fuzail Nahwi.

❷ Muhammad bin Rooh

❸ Muhammad bin Harb Hilaali

Teeno ki tauseeq nahi mil saki.

Haafiz Ibne Abdul Haadi ﵀ farmate hain: “Is hikaayat ko baaz logo’n ne

---

[72] T: (خانَہ بَدوش) Wo shakhs jiska koi mustaqil thikaana na ho, maara-maara phirne waala [RKT]

Utba se bila-sanad naql kiya hai, baaz ne Muhammad bin Harb Hilaali se riwayat kiya hai, baaz ne iski sanad you'n bayan ki hai: Muhammad bin Harb, Abul Hasan Zafraani se bayan karta hai, wo Badawi se. Imam Bayhaqi ﵀ ne is waaqia ko apni kitab Shobul Iman mein ek (1) sakht 'zaeef' sanad ke saath zikr kiya hai. Wo sanad you'n hai: Muhammad bin Rooh bin Yazeed bin Basri kehte hain ke hame'n Abul Harb Hilaali ne bayan kiya ke ek (1) badawi ne hajj kiya, phir masjid-e-nabawi ke paas aakar apna oont bandh diya, masjid mein daakhil hua aur Rasool Allah ﷺ ki qabr-e-mubaarak par aaya …. Baaz jhooto'n ne iski sanad Ali ﵁ tak ghadli hai, uska tazkira aainda aaraha hai. Al-gharz Badawi waale is munkar qisse se daleel nahi li jaa sakti, iski sanad sakht 'zaeef' hai aur iski sanad-o-matan dono mein ikhtilaaf hai. Bil-farz wal-muhaal agar ye saabit ho jaae to bhi motariz ki muraad bar nahi aati, is jaisi hikayat se daleel lena aur etemaad karna ahle ilm ke nazdeek jaaez nahi". (As Saarim-ul-Munki Fir Radd Alaa-as-Subki: P212)

Riwayat Number ⑥

Hikaayat-e-Utba: Utba waali hikaayat Haafiz Nawavi ﵀ (Al Azkaar: 206; Al Eezaah: 451), Allama Qurtubi ﵀ (Tafseer Qurtubi: V5 P265), Haafiz Ibne Kaseer ﵀ (Tafseer Ibne Kaseer: V2 P306), aur Ibne Qadaama ﵀ (Al Mughni: V3 P557) ne baghair sanad ke zikr ki hai.

Mojam ush Shuyookh la Ibne Asaakir: P600 mein uski sanad maujood hai, lekin ye bhi jhooti hai.

❶ Ibne Fuzail Nahwi ki tauseeq nahi mil saki.

❷ Abdul Kareem bin Ali ki taayyun-o-tauseeq bhi maaloom nahi ho saki.

❸ Muhammad bin Muhammad bin Noman kaun hai? Agar Ibne Shabl hai, to 'mutthaim bil waza'' (متهم بالوضع) hai aur agar Muqri hai, to 'majhool' (مجهول) hai.

❹ Muhammad bin Harb Hilaali ki tauseeq darkaar hai.

Haafiz Ibne Abdul Haadi ﷀ farmate hain: "Utba waali hikaayat jiski taraf Subki ne ishaara kiya hai, use baaz fuqaha aur mohaddiseen ne zikr kiya hai, lekin ye Utba tak saabit nahi. Ye riwayat Utba ke alaawa doosre raawiyo'n se bhi gumnaam sanad ke saath mazkoor hai. Ham pehle zikr kar aae hain, al-gharz is hikaayat se koi sharai hukm saabit nahi hota, khusoosan aise muaamale mein jo agar mashroo-o-mustahab hota to Sahaaba aur Taabaeen baad waalo'n se badh kar use jaante aur us par amal-paera hote". (As Saarim-ul-Munki Fir Radd Alaa-as-Subki: P321; doosra nuskha: 490)

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya farmate hain:

مِثْلُ هٰذَا الْإِمَامِ كَيْفَ يَشْرَعُ دِيْنًا لَمْ يُنْقَلْ عَنْ أَحَدِ السَّلَفِ وَيَأْمُرُ الْأُمَّةَ أَنْ يَطْلُبُوْا الدُّعَاءَ وَالشَّفَاعَةَ وَالْاِسْتِغْفَارَ بَعْدَ مَوْتِ الْأَنْبِيَاءِ وَالصَّالِحِيْنَ مِنْهُمْ عِنْدَ قُبُوْرِهِمْ وَهُوَ أَمْرٌ لَمْ يَفْعَلْهُ أَحَدٌ مِّنْ سَلَفِ الْأُمَّةِ؟

(Majmua Fataawa: V1 P221)

Utba jaisa imam aisi baat ko deen kaese qaraar de sakta hai, jo salaf-o-saaliheen se manqool nahi, kaese mumkin hai ke Utba Ambiya Ikraam aur Saaliheen ki wafaat ke baad unki qabro'n par jaa kar unse dua, shafaa-at aur talab-e-istighfaar ka hukm de'n, halaanke ye aisa kaam hai jise aslaaf mein se kisi ne nahi kiya.

Maulana Ashraf Ali Thansi (d 1362h) likhte hain: "Muhammad bin Harb ki wafaat 228h mein hui, gharz zamana khair-ul-quroon ka tha, aur kisi se us waqt nakeer manqool nahi, pas hujjat ho gaya". (Nashr-ut-Taiyyib: P254)

Arbi ki mashoor kahaawat hai: "ثَبِّتِ الْعَرْشَ، ثُمَّ انْقُشْ" "Pehle imaarat kadhi kare'n, phir naqsh-o-nigaar kare'n". Thanwi Saahab ne imaarat banaane se pehle hi bel-boote ka kaam shuru kar diya hai. Pehle waaqia ki sanad to saabit ho jaae, phri usse istidlaal-o-istimbaat[73] ka kaam bhi ho jaaega. Jis sanad mein naa-maaloom-o-majhool aur majrooh afraad ne dere daal rakhe ho'n, kya mohaddiseen-e-ikraam aur aimma-e-deen use apna deen bana lete the? Jis waaqia ko sabse

---

[73] T: (اِسْتِنْبَاط) Muqarrar usool ke tahat qoh waghaira se masaael-e-sharaiyya ka hukm nikaalne ka amal [RKT]

pehle Haafiz Abul Yemen Abdus Samad bin Abdul Wahaab bin Asaakir (d 686h) ne apni kitaab mein zikr kiya ho aur wo bhi sakht zaeef sanad ke saath, use khair-ul-quroon ke salaf kaese apna sakte the?

Tambeeh ①

Imam Sufyan Soori ؒ se bhi Nabi-e-Kareem ﷺ ki qabr par aane waale ek (1) araabi ka waaqia manqool hai… (Al Muntaqa Min Masmooaat Marwin liz Ziya al Maqdisi: 418)

Ye Imam Sufyan Soori ؒ par sareeh bohtaan hai:

❶ Ibne Bint Yazeed bin Haroon ke haalaat-e-zindagi nahi mil sake.

❷ Hasan bin Yusuf kaatib kaun hai? Maaloom nahi ho saka.

❸ Abul Hasan Muhammad bin Ishaq-at-Tamaar ki tauseeq nahi mil saki

❹ Abu Ishaq Ibrahim bin Muhammad bin Abdullah bin Yazdaad Daraazi ki tauseeq nahi mili.

❺ Abu Ali Hussain bin Ibrahim Qinteeri ke haalaat nahi mil sake.

Tambeeh ②

Saeed bin Abi Maryam bhi qabr-e-nabawi ke mutaalliq ek (1) Dehaati ka waaqia naql karte hain. (Al Majlis Min Amaali Abil Fatah al Maqdisi: P15)

Ye bhi sakth baatil hai.

❶ Abu Al-Qaasim Abdur Rahman bin Umar bin Nasr Shaebaani ke mutaalliq Haafiz Zahbi ؒ farmate hain:

قَالَ ابْنُ عَسَاكِرٍ: اتُّهِمَ فِيْ لِقَاءِ أَبِيْ إِسْحَاقَ بْنِ أَبِيْ ثَابِتٍ.

(Meezaan-ul-Etedaal: V2 P580)

Ibne Asaakir ؒ kehte hain ke usne Abu Ishaq bin Abi Saabit ke saath mulaqaat ka daawa kiya tha, jis wajah se us par jhoot ka ilzaam laga.

Allama Abul Aziz Kattaani ؒ se bhi aisa hi manqool hai. (Lisaan-ul-Meezaan

la Ibne Hajar: V3 P424)

❷ Abul Hasan Ali bin Khidr Sulami ﷬ ke mutaalliq Haafiz Ibne Asaakir ﷬ farmate hain:

Usne bohut se logo'n se samaa' kiya hai aur aisi riwayaat jama kee'n ke unko jama na karta to behtar tha.

سَمِعَ الْكَثِيْرَ، وَجَمَعَ مَالَوْ لَمْ يَجْمَعْهُ، كَانَ خَيْرًا لَّهُ. (Taareekh Dimishq: V41 P461)

Nez farmate hain:

Usne hamare shaikh, Abul Hasan bin Qais se samaa' kiya tha, lekin wo riwayaat usne Abul Hasan bin Qais ki maut ke baad bayan kee'n, mere daada Abul Mufaddal bayan karte hain the ke unho'n ne Ali bin Khidr se samaa' kiya, lekin unho'n ne usse suni hui riwayaat aage bayan nahi kee'n.

سَمِعَ مِنْ شَيْخِنَا أَبِيْ الْحَسَنِ بْنِ قَيْسٍ، وَلَمْ يَقَعْ إِلَيْنَا مِنْ حَدِيْثِهِ عَنْهُ شَيْءٌ إِلَّا بَعْدَ مَوْتِ ابْنِ قَيْسٍ، وَكَانَ جَدِّيْ أَبُوْ الْمُفَضَّلِ يَذْكُرُ أَنَّهُ سَمِعَ مِنْهُ، وَلَمْ يُجْرِ سَمَاعَهُ مِنْهُ.

(Taareekh Dimishq: V41 P462)

Allama Abdul Aziz Kattaani ﷬ farmate hain:

Usne bohut si kutub tasneef ki thee'n, lekin ye kaam uske bas ka nahi tha, uska haafiza bohut ziyaada kharaab tha, aisi riwayaat bayan karta, jinka na usne samaa' kiya tha, na unhe'n bayan karne ki use ijaazat thi.

صَنَّفَ كُتُبًا كَثِيْرَةً، لَمْ يَكُنْ هٰذَا الشَّأْنُ مِنْ صُنْعَتِهِ، وَخُلِّطَ تَخْلِيْطًا عَظِيْمًا، كَانَ يَرْوِيْ أَشْيَاءَ لَيْسَتْ لَهُ سَمَاعٌ وَّلَا إِجَازَةٌ.

(Taareekh Dimishq: V41 P463)

Al-Haasil:

Qaareen Ikraam! Aap ne mulaahaza farmaliya ke Quran-e-Kareem mein jaha'n waseela ka zikr hai usse muraad nek aamaal ke zariye Allah Ta'ala ka qurb haasil karna hai. Quran-e-Majeed ki sirf do (2) aayaat mein waseela ka lafz mustamal[74] hai. Un dono aayaat ke baare mein ahle sunnat wal jamaat ke mufassireen ke aqwaal aur unki tafaseer aapki khidmat mein pesh ki gai hain. Teesri aayat jis mein gunahgaaro'n ke Nabi-e-Akram ﷺ ke paas aane aur aap se apne liye

[74] T: (مُسْتَعْمَل) Istemaal hone waala, istemaal mein laaya jaane waala [RKT]

dua karaane ka zikr hai, usse baaz logo’n ne qabr-e-nabawi aur zaa-e-nabawi ke waseela ka isbaat karna chaaha aur baaz riwayaat pesh kee’n, jin par usool-e-mohaddiseen aur fahm-e-salaf ki raushni mein tafseeli-o-tehqeeqi bahes supurd-e-qalam kardi gai hai. Faisla khud kare’n ke kya Quran-e-Kareem se faut-shudgaan ka waseela saabit hota hai?

Waseela, Saheeh Ahadees Aur Fahm-e-Salaf Ki Raushni Mein

Guzishta safhaat shaahid hain ke Quran-e-Kareem aur saheeh ahadees se teen (3) tarah ka waseela saabit hai. Ek (1) Allah Ta’ala ke asma-e-husna ka, doosre nek aamaal ka aur teesra kisi zinda insaan ki dua ka, lehaza waseele ki sirf yehi qisme’n jaaez aur mashroo hain. Baaqi jannati aqsaam hain, ghaer-mashroo aur naajaaez-o-haraam hain. Saheeh ahadees aur faham-e-salaf se bhi jaaez waseela ke baare mein yehi saabit hai, nez waseela ki mamnoo aqsaam ke baare mein sareeh mumaaniat-o-nafi bhi maujood hai. Mulaahaza keejiye!

Zinda Nek Shakhs Ki Dua Ke Waeele Ka Jawaaz:

Syedna Anas bin Maalik ؓ bayan karte hain:

إِنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ تَعَالى عَنه، كَانَ إِذَا قُحِطُوْا اسْتَسْقٰى بِالْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَقَالَ: اَللّٰهُمَّ! إِنَّا كُنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّنَا فَتَسْقِيْنَا، وَإِنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِعَمِّ نَبِيِّنَا فَاسْقِنَا، قَالَ: فَيُسْقَوْنَ.

(Saheeh Bukhari: H1010)

Syedna Umar bin Khattab ؓ ka tariqa tha ke jab qahat pad jaata, to Abbas bin Abdul Muttalib ؓ (ki dua) ke waseele se baarish talab karte the. Dua you’n karte: Allah! Ham Nabi-e-Kareem ﷺ ki zindagi mein Aap ﷺ ki dua ke waseele se baarish talab karte the, ab ham Aap ﷺ ke chacha Abbas ؓ ki dua ka waseela laae hain, Tu hame’n baarish ataa farma. Baarish ho jaati thi.

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ؒ (d 728h) farmate hain:

ذٰلِكَ أَنَّ التَّوَسُّلَ بِهِ فِيْ حَيَاتِهِ، هُوَ أَنَّهُمْ

Waseela ki ye soorat Nabi-e-Kareem ﷺ ki hayaat-e-taiyyaba mein is tarah thi

ke Sahaba Ikraam ﷺ Aap ﷺ se dua ki darkhwaast karte aur phir khud bhi dua karte. You'n is tariqa se wo Nabi-e-Kareem ﷺ ki sifaarish aur waseela haasil karte the.	كَانُوْا يَتَوَسَّلُوْنَ بِهِ، أَیْ يَسْأَلُوْنَ أَنْ يَّدْعُوَ اللهَ، فَيَدْعُوْ لَهُمْ، وَيَدْعُوْنَ فَيَتَوَسَّلُوْنَ بِشَفَاعَتِهِ وَدُعَائِهِ . (Mukhtasar Fataawa Misriya: P194)

Shaareh Bukhari, Haafiz Ibne Hajar ؒ (d 852h) likhte hain:

Syedna Abbas ؓ ke qissa se saabit hota hai ke ahle khair, ahle salaah-o-taqwa aur ahle bait Nabi se sifaarish karwaana mustahab hai.	يُسْتَفَادُ مِنْ قِصَّةِ الْعَبَّاسِ رَضِیْ اللهُ تَعَالٰی عَنه عَنْهُ مِنِ اسْتِحْبَابِ الْإِسْتِشْفَاعِ بِأَهْلِ الْخَيْرِ وَأَهْلِ بَيْتِ النُّبُوَّةِ. (Fathul Baari: V2 P497)

Baaz hazraat is hadees se waseela ki ek (1) naajaaez qism saabit karne ki koshish karte hain, halaanke ye hadees hamari daleel hai. Kyounke zinda logo'n se dua karaana mashroo hai. Agar faut-shudgaan ki zaat ka waseela jaaez hota, to Rasool-e-Akram ﷺ ki zaat-e-baa-barkat ko chod kar sahaaba kabhi ek (1) ummati ki zaat ko Allah Ta'ala ke darbaar mein pesh karne ki jasaarat na karte. Maaloom hua ke is hadees se sirf zinda nek logo'n ki dua ka waseela ka isbaat hota hai.

Mohaddiseen-e-ikraam aur fuqaha-e-ummat ne is hadees se zaat ka nahi, balke dua ka waseela muraad liya hai. Jab aslaaf-e-ummat isse faut-shudgaan ka waseela muraad nahi lete, to baad waalo'n ko kya haq pohonchta hai ke wo is hadees ka ek (1) naye maane mutaarif[75] karawaae'n?

Tasrihaat-e-Mohaddiseen se ayaa'n hua ke Aap ﷺ ke tawassul se ke maane yehi hai ke Aap ﷺ ke tawassul[76] se ke maane yehi hain ke Aap ﷺ se dua karwaai jaati thi, phir Allah ko us dua ka hawaala diya jaata ke Aye Allah! Tera nabi hamare haq mein tujh se dua farma raha hai, lehaza apne nabi ki dua hamare baare mein qubool farmakar hamari haajatrawaai farma!

---

[75] T: (مُتَعارِف) Ek-doosre ko jaanne pehchaanne waala, ek-doosre se waaqif [RKT]
[76] T: (تَوَسُّل) Waseela, zariya, sahaara, taqarrub [RKT]

Koi siqa mohaddis ya motabar aalim is hadees se Nabi-e-Akram ﷺ aur Syedna Abbas ؓ ki zaat ka waseela saabit nahi karta.

Faaeda Number ①

Ek (1) riwayat mein hai ke jab Syedna Umar ؓ ne Syedna Abbas ؓ se baarish ke liye dua ka kaha, to unho’n ne dua ki:

أَللّٰهُمَّ إِنَّهُ لَمْ يَنْزِلْ بَلَاءٌ إِلَّا بِذَنْبٍ، وَلَمْ يُكْشَفْ إِلَّا بِتَوْبَةٍ، وَقَدْ تَوَجَّهَ الْقَوْمُ بِيْ إِلَيْكَ لِمَكَانِيْ مِنْ نَّبِيِّكَ.

(Taareekh Ibne Asaakir: V26 P358-359; Fathul Baari: V2 P497)

Ya Allah! Har museebat kisi gunaah ki wajah se naazil hoti hai aur tauba usse khalaasi[77] ka zariya banti hai. Unho’n ne mere zariya teri taraf rujoo kiya hai, kyounke main tere nabi ka qaraabatdaar hoo’n.

Jhooti riwayat hai.

❶ Muhammad bin Saaeb Kalbi “matrook” aur “kazzaab” hai.

❷ Abu Saaleh “zaeef” aur “mukhtalat” hai.

Is sanad mein aur bhi kharabiyaa’n hain.

Faaeda Number ②

Is waaqia mein Syedna Umar ؓ ki dua ke ye alfaaz bhi manqool hain:

أَللّٰهُمَّ إِنَّا نَتَقَرَّبُ إِلَيْكَ بِعَمِّ نَبِيِّكَ وَنَسْتَشْفَعُ بِهٖ، فَاحْفَظْ فِيْنَا نَبِيَّكَ كَمَا حَفِظْتَ الْغُلَامَيْنِ لِصَلَاحِ أَبِيْهِمَا.

(Al Istiaab: V3 P92; At Tamheed: V23 P434; Al Istizkaar la Ibne Abdul Bar: V2 P434)

Ya Allah! Ham tere nabi ke chacha ke zariye tera taqarrub chaahte hain aur unki sifaarish pesh karte hain. Tu hamare baare mein apne nabika us tarah lihaaz farma jis tarah toone waalid ki neki ki bina par do (2) ladko’n ka lihaaz farmaya tha.

Ye be-sanad hai, lehaaza qaabil-e-etebaar nahi.

Faaeda Number ③

[77] T: (خَلاصِی) Najaat, chutkaara, rihaai [RKT]

Syedna Abdullah bin Umar ؓ bayan karte hain:

اسْتَسْقٰى عُمَرُ ابْنُ الْخَطَّابِ عَامَ الرَّمَادَةِ بِالْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَقَالَ: اللّٰهُمَّ! هٰذَا عَمُّ نَبِيِّكَ الْعَبَّاسُ، نَتَوَجَّهُ إِلَيْكَ بِهٖ، فَاسْقِنَا، فَمَا بَرِحُوْا حَتّٰى سَقَاهُمُ اللّٰهُ، قَالَ: فَخَطَبَ عُمَرُ النَّسَ، فَقَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ! إِنَّ رَسُوْلَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَرٰى لِلْعَبَّاسِ مَايَرَى الْوَلَدُ لِوَالِدِهٖ، يُعَظِّمُه، وَيُفَخِّمُه، وَيَبَرُّ قَسَمَه، فَاقْتَدُوْا أَيُّهَا النَّاسُ بِرَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيْ عَمِّهِ الْعَبَّاسِ، وَاتَّخِذُوْهُ وَسِيْلَةً إِلَى اللّٰهِ عَزَّوَجَلَّ فِيْمَا نَزَلَ بِكُمْ.

(Al Mustadrak lil Haakim: V3 P334 H5638; Al Istiaab la Ibne Abdul Bar: V3 P98)

Syedna Umar bin Khattab ؓ ne aam-ur-ramaadah (qaht-o-halaakat waale saal) mein Syedna Abbas bin Abdul Muttalib ؓ ko waseela bana kar baarish talab ki. Unho'n ne you'n fariyaad ki: Ya Allah! Ye tere mukarram Nabi ﷺ ke moazzaz chacha hain. Ham unke waseele se dua karte hain, Tu ham par baarish naazil farma. Wo dua kar hi rahe the ke baarish barasne lagi. Phir Syedna Umar bin Khattaab ؓ ne khutba diya. Farmaya: Logo! Nabi-e-Kareem ﷺ Syedna Abbas ؓ ke baare mein wohi nazariya rakhte the, jo ek (1) beta apne baap ke baare mein rakhta hai. Aap ﷺ unki taazeem-o-tauqeer karte aur unki qasme'n poori farmate. Logo! Jaisa Rasool Allah ﷺ (ki dua) ko qahat-saali ke khaatima ke lye wasela banaya jaata tha. Isi liye Aap ﷺ ke chacha Abbas ؓ (ki dua) ko waseela banaae'n.

Sanad sakht-tareen "zaeef" hai.

❶ Dawood bin Ataa Madani "zaeef" aur "matrook" hai.

Imam Abu Haatim Raazi ؒ kehte hain:

لَيْسَ بِالْقَوِيِّ، ضَعِيْفُ الْحَدِيْثِ، مُنْكَرُ الْحَدِيْثِ.

Ye qawi nahi hai, zaeef-ul-hadees aur munkar-ul-hadees hai. (Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V3 P421)

Imam Bukhari ؒ ne bhi "munkar-ul-hadees" qaraar diya hai. (Az Zuafa-ul-Kabeer lil Uqaili: V2 P35 [Sanad Saheeh])

Imam Daraqutni ؒ ne "matrook" kaha hai. (Sawalaat al Burqaani: 138)

Imam Ahmad bin Hambal ﵀ farmate hain:

لَيْسَ بِشَيْءٍ.

Naaqaabil-e-iltifaat hai. (Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V3 P241)

Imam Ibne Adi ﵀ farmate hain:

فِيْ حَدِيْثِهٖ بَعْضُ النُّكْرَةِ.

Iski hadees mein kuch nakaarat[78] hai. (Al Kamaal Fee Zuafa-ur-Rijaal: V3 P87)

❷ Zaid bin Aslam ne Syedna Abdullah bin Umar ﵁ se sirf do (2) hadeese'n suni hain, ye un mein se nahi hai, lehaza riwayat mursal-o-munqata hai.

Ham bayan kar chuke hain ke is mein dua ke waseele ka zikr hai aur dua hamare nazdeek mashroo aur jaaez waseela hai.

Algharz Syedna Abbas ﵁ ke tawassul waali hadees mein jis waseela ka zikr hai, wo sirf aur sirf dua ka waseela hai. Syedna Umar ﵁ aur deegar sahaaba ne unse ye istidaa[79] kit hi ke aap Allah se baarish ki dua farmae'n aur phir unho'n ne Allah Ta'ala ko unki us dua ka hawaala diya ke tere nabi ke chacha bhi hamare liye dua-go hain, lehaza hamari fariyaad-rasi farma, yehi mashroo-o-jaaez waseela hai, isse faut-shudgaan ki zaat ka waseela saabit nahi hota.

Shaikh-ul-Islam ﵀ (d 728h) farmate hain:

هٰذَا دُعَاءٌ أَقَرَّهٗ عَلَيْهِ جَمِيْعُ الصَّحَابَةِ، وَلَمْ يُنْكِرْهُ أَحَدٌ مَّعَ شُهْرَتِهٖ، وَهُوَ مِنْ أَظْهَرِ الْإِجْمَاعَاتِ الْإِقْرَارِيَّةِ، وَدَعَا بِمِثْلِهٖ مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِيْ سُفْيَانَ فِيْ خِلَافَتِهٖ لَمَّا اسْتَسْقٰى بِالنَّاسِ، فَلَوْ كَانَ تَوَسُّلُهُمْ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم

Is dua par tamaam sahaba ne khamoshi ikhtiyaar ki, kisi ne eteraaz nahi kiya, halaanke ye mashoor-o-maaroof waaqia tha, isse waazeh hua ke ye ijma sukooti[80] hai. Syedna Muawiya bin Abi Sufyan ﵁ ne jab apne daur-e-khilaafat mein dua-e-istisqa ki, to isi tarah dua farmaai. Agar Sahaba Ikraam, Nabi-e-

[78] T: (نَکارَت) Bezaari, nafrat, ajnabi-pan [RKT]
[79] T: (اِسْتِدْعا) Darkhwaast, iltija, guzaarish, khwaahish [RKT]
[80] T: (سُکُوتی) Sukoot se mutaalliq, ruka hua, thehra hua [RKT]

Akram ﷺ ki wafaat ke baad usi tarah aap ka waseela lete, jis tarah ke zindagi mein lete the. To zaroor kehte ke ham Allah ko Nabi-e-Kareem ﷺ ki mubaarak hasti chodkar Syedna Abbas ؓ aur Yazeed bin Aswad ؒ jaise logo’n ka waseela kyou’n de’n. Aap ﷺ saari makhluqaat se Afzal aur Allah Ta’ala ke yahaa’n sabse bada waeela hain. Jab Sahaba Ikraam mein se kisi ne aisa nahi kaha aur ye bhi maaloom hai ke Nabi-e-Akram ﷺ ki hayaat-e-mubaaraka mein wo aap ki dua aur sifaarish ka waseela pesh karte the aur Aap ﷺ ki wafaat ke baad wo kisi aur ki dua aur sifaarish ka waseela ikhtiyaar karte the, to saabit hua ke Sahaba ke nazdeek nek shakhs ki dua ka waseela jaaez tha, uski zaat ka nahi.

بَعْدَ مَمَاتِهٖ كَتَوَسُّلِهِمْ بِهٖ فِيْ حَيَاتِهٖ، لَقَالُوْا: كَيْفَ نَتَوَسَّلُ بِمِثْلِ الْعَبَّاسِ وَيَزِيْدَ بْنِ الْأَسْوَدِ وَنَحْوِ هِمَ؟ وَنَعْدِلُ عَنِ التَّوَسُّلِ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم الَّذِيْ هُوَ أَفْضَلُ الْخَلَائِقِ، وَهُوَ أَفْضَلُ الْوَسَائِلِ وَأَعْظَمُهَا عِنْدَ اللّٰهِ؟ فَلَمَّا لَمْ يَقُلْ ذٰلِكَ أَحَدٌ مِّنْهُمْ، وَقَدْ عُلِمَ أَنَّهُمْ فِيْ حَيَاتِهٖ إِنَّمَا تَوَسَّلُوْا بِدُعَائِهٖ وَشَفَاعَتِهٖ، وَبَعْدَ مَمَاتِهٖ تَوَسَّلُوْا بِدُعَاءِ غَيْرِهٖ وَشَفَاعَةِ غَيْرِهٖ، عُلِمَ أَنَّ الْمَشْرُوْعَ عِنْدَهُمُ التَّوَسُّلُ بِدُعَاءِ الْمُتَوَسَّلِ بِهٖ، لَا بِذَاتِهٖ.

(Majmua Fataawa: V1 P284-285)

Allama Ibne Abi Al-Izz Hanafi ؒ (d 792h) farmate hain:

Sahaba Ikraam, Nabi-e-Kareem ﷺ ki hayaat-e-mubaaraka mein aapki dua ka waseela ikhtiyaar karte the, aap se dua ki darkhwaast karte aur Aap ﷺ ki dua par aameen kehte the. Istisqa (baarish-talabi ki dua) waghaira mein aisa hi hota tha, lekin jab Aap ﷺ wafaat paagae, to baarish talab karne ke liye baahar nikal kar Syedna Umar ؓ ne you’n kaha: Ya Allah! Pehle ham jab khushk-saali mein mubtala hote, to apne nabi ka waseela ikhtiyaar karte the, Tu ham par baarish barsa deta tha, ab ham apne nabi ke chacha ka waseela laae hain. Syedna Abbas ؓ tujh

إِنَّمَا كَانُوا يَتَوَسَّلُوْنَ فِيْ حَيَاتِهٖ بِدُعَائِهٖ، يَطْلُبُوْنَ مِنْهُ أَنْ يَّدْعُوْ لَهُمْ، وَهُمْ يُؤَمِّنُوْنَ عَلٰى دُعَائِهٖ، كَمَا فِيْ الْإِسْتِسْقَاءِ وَغَيْرِهٖ، فَلَمَّا مَاتَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنه لَمَّا خَرَجُوْا يَسْتَسْقُوْنَ: اَللّٰهُمَّ! إِنَّا كُنَّا إِذَا أَجْدَبْنَا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّنَا فَتَسْقِيْنَا، وَإِنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِعَمِّ نَبِيِّنَا مَعْنَاهُ بِدُعَائِهٖ هُوَ رَبِّهٖ، وَشَفَاعِتِهٖ وَسُؤَالِهٖ، لَيْسَ الْمُرَادُ

se hamare liye dua-o-sifaarish karenge. Aap ka ye matlab hargiz nahi tha ke Allah Ta’ala ko Syedna Abbas ؓ ki qasam di jaae, ya unke muqaam-o-martaba ke waseela se maanga jaae. Agar ye jaaez hota, to phir Nabi-e-Akram ﷺ ki shaan-o-manzilat Syedna Abbas ؓ ki shaan-o-manzilat se bohut-bohut ziyaada thi.

أَنَّا نُقْسِمُ عَلَيْكَ بِهِ، أَوْ نَسْأَلُكَ بِجَاهِهِ عِنْدَكَ، إِذْ لَوْ كَانَ ذٰلِكَ مُرَادًا لَّكَانَ جَاهُ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم أَعْظَمَ وَأَعْظَمَ مِنْ جَاهِ الْعَبَّاسِ.

(Sharah Aqeeda Tahaawiya: P237-238)

Janab Anwar Shah Kashmiri Deobandi Saahab (d 1352h) likhte hain:

قَوْلُهُ: أَللّٰهُمَّ! إِنَّا كُنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّنَا صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم، لَيسَ فِيْهِ التَّوَسُّلُ الْمَعْهُوْدُ الَّذِيْ يَكُوْنُ بِالْغَائِبِ حَتّٰى قَدْ لَا يَكُوْنُ بِهِ شُعُوْرٌ أَصْلًا، بَلْ فِيْهِ تَوَسُّلُ السَّلَفِ، وَهُوَ أَنْ يُّقَدِّمَ رَجُلًا ذَا وَجَاهَةٍ عِنْدَ اللّٰهِ تَعَالٰى وَيَأْمُرَهُ أَنْ يَّدْعُوَ لَهُمْ، ثُمَّ يُحِيْلَ عَلَيْهِ فِيْ دُعَائِهِ، كَمَا فُعِلَ بِالْعَبَّاسِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنه عَمِّ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم، وَلَوْ كَانَ فِيْهِ تَوَسُّلُ الْمُتَأَخِّرِيْنَ لَمَا احْتَاجُوْا إِلٰى إِذْهَابِ الْعَبَّاسِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنه مَعَهُمْ، وَلَكَفٰى لَهُمُ التَّوَسُّلُ بِنَبِيِّهِمْ بَعْدَ وَفَاتِهِ أَيْضًا، أَوْ بِالْعَبَّاسِ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنه

Syedna Umar ؓ baarish ke mauqa par dua karte the ke ye Allah! Ham pehle tujhe apne nabi ka waseela pesh karte the. In alfaaz mein us raaej tariqa-e-tawassul ka zikr nahi, jis mein kisi ghaayab shakhs ka waseela diya jaata hai aur use shuoor bhi nahi hota ke koi uska waseela pakad raha hai. Is hadees mein to salaf-o-saaliheen ke tareeq-e-tawassul ka isbaat hai. Salaf ka tariqa ye tha ke wo kisi muqarrab Ilaahi shakhs ko aage karte aur arz karte ke hamare liye Allah Ta’ala se sifaarish kare’n. Phir wo us sifaarish ka hawaala dete hue Allah Ta’ala se dua karte. Jaisa ke Syedna Umar bin Khattab ؓ ne Rasool-e-Akram ﷺ ke chacha Syedna Abbas bin Abdul Muttalib ؓ ke saath kiya. Agar is hadees mein baad waale logo’n ke (waza-karda[81]) tariqa-e-tawassul ka zikr hota, to phr Sahaba Ikraam ko Syedna Abbas ؓ ko saath le jaane ki zaroorat na padti aur unke liye Nabi-e-Akram ﷺ ki wafaat ke baad Aap hi ka waseela kaafi hota ya Abbas ؓ ki adm-

[81] T: (وَضع كَردَه) Waza kiya hua, banaaya hua, tashkeel diya hua [RKT]

maujoodgi[82] mein unke naam ka waseela de diya jaata.	مَعَ عَدَمِ شُهُوْدِهِ مَعَهُمْ. (Faiz-ul-Baari: V2 P379)

Saabit hua ke Abbas ﷺ ke tawassul waali hadees se tawassul-biz-zawaat-wal-amwaat[83] ka istidlaal bilkul durust nahi.

Waseela Aur Aslaaf-e-Ummat Ka Tareeq-e-kaar

Nek shakhs ke waseele ki kai soorate'n hain. Baaz jaaez hain aur baaz naajaaez. Un mein se jis soorat ki taaeed salaf-o-saaliheen se hoti hai, wohi jaaez aur mashroo hogi. Aaiye Sahaaba-o-Taabaeen ke daur mein chalte hain aur dekhte hain ke wo nek logo'n ke waseele ka kya mafhoom samajhte the, nez unka waseela biz-zawaat-wal-amwaat ke baare mein kya nazariya tha?

Daleel Number ①

Sahabi-e-Rasool Syedna Muawiya ﷺ ne apne daur mein baarish ke liye ek (1) bohut hi nek taabai Yazeed bin al-aswad ﷺ ka waseela pakda tha. Riwayat ke alfaaz hain:

Dimishq mein log qahat-zada ho gae, to Syedna Muawiya ﷺ Yazeed bin al-aswad ﷺ ke waseele se baarish talab karne ke liye nikle.	إِنَّ الْنَّاسَ قُحِطُوْا بِدِمَشْقَ، فَخَرَجَ مُعَاوِيَةُ يَسْتَسْقِيْ بِيَزِيْدَ بْنِ الْأَسْوَدِ. (Taareekh Abi Zurah: V1 P602; Taareekh Ibne Asaakir: V65 P111 [Sanad Saheeh])

Qaraeen! Ghaur farmaae'n ke ye bilkul wohi alfaaz hain, jo Saheeh Bukhari ki hadees mein hain, us mein "اِسْتَسْقٰى بِالْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّالِبِ" ke alfaaz hain aur is mein "اِسْتَسْقٰى بِالْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّالِبِ" ke alfaaz hain.

Dekhe'n, Syedna Muawiya ﷺ ne Allah Ta'ala ko jo Yazeed bin al-aswad ﷺ ka waasta diya tha, isse kya muraad thi? Doosri riwayat mein iski wazaahat hai:

Ek (1) dafa qahat pada, Syedna	إِنَّ الْسَّمَاءَ قُحِطَتْ، فَخَرَجَ مُعَاوِيَةُ بْنُ

[82] T: (عَدَم مَوجُودْگی) Maujood na hona, ghaer-haazri [RKT]
[83] T: Zinda aur murda ahkhaas, insaan aur farishte waghaira ka waseela lena [RSB]

Muawiya bin Abi Sufyan ﵁ aur dimishq ke log baarish talab karne ke liye nikle. Jab Syedna Muawiya ﵁ mimbar par baeth gae, to farmaya: Yazeed bin al-aswad Jurashi kahaan hain? Logo'n ne unhe'n aawaaz di. Wo gardane'n phalaangte hue aae. Syedna Muawiya ﵁ ne unhe'n hukm diya, to wo mimbar par chadh gae aur Aap ﵁ ke qadmo'n ke paas baeth gae. Syedna Muawiya ﵁ ne you'n dua ki: Ya Allah! Ham teri taraf apne sabse behtar aur afzal shakhs ki sifaarish lekar aae hain, ya Allah! Ham tere paas Yazeed bin al-aswad Jurashi ki sifaarish lekar aae hain. (Phir farmaya) Yazeed! Allah Ta'ala ki taraf haath uthaaiye (aur dua farmaiye), Yazeed ﵀ ne haath uthae, logo'n ne bhi haath uthaae. Jald hi ufuq[84] ki maghribi jaanib ek dhaal numa baadal ka tukda numudaar hua, hawa chali aur baarish shuru ho gai, hatta ke mehsoos hua ke log apne gharo'n tak bhi na pohonch paaenge.

أَبِيْ سُفْيَانَ وَأَهْلُ دِمَشْقَ يَسْتَسْقُوْنَ، فَلَمَّا قَعَدَ مُعَاوِيَةُ عَلَى الْمِنْبَرِ، قَالَ: أَيْنَ يَزِيْدُ بْنُ الْأَسْوَدِ الْجُرَشِيُّ؟ فَنَادَاهُ النَّاسُ، فَأَقْبَلَ يَتَخَطَّى النَّاسَ، فَأَمَرَهُ مُعَاوِيَةُ، فَصَعِدَ الْمِنْبَرَ، فَقَعَدَ عِنْدَ رِجْلَيْهِ، فَقَالَ مُعَاوِيَةُ: اللّٰهُمَّ! إِنَّا نَسْتَشْفِعُ إِلَيْكَ الْيَوْمَ بِخَيْرِنَا وَأَفْضَلِنَا، اللّٰهُمَّ! إِنَّا نَسْتَشْفِعُ إِلَيْكَ الْيَوْمَ بِيَزِيْدَ بْنِ الْأَسْوَدِ الْجُرَشِيِّ، يَا يَزِيْدُ! ارْفَعْ يَدَيْكَ إِلَى اللهِ، فَرَفَعَ يَزِيْدُ يَدضيْهِ وَرَفَعَ النَّاسُ أَيْدِيَهُمْ، فَمَا كَانَ أَوْشَكَ أَنْ ثَارَتْ سَحَابَةٌ فِيْ الْغَرْبِ، كَأَنَّهَا تُرْسٌ، وَهَبَّتْ لَهَا رِيْحٌ، فَسُقِيْنَا، حَتّٰى كَادَ النَّاسُ أَنْ لَّا يَبْلُغُوْا مَنَازِلَهُم.

(Al Maarifata wat Taareekh lil Faswi: V2 P219; Taareekh Ibne Asaakir: V65 P112 [Sanad Saheeh])

Haafiz Ibne Hajar ﵀ ne iski sanad ko "saheeh" qaraar diya hai. (Al Isaabah Fee Tameez-us-Sahaaba: V6 P697)

Maaloom hua ke Sahaba Ikraam zinda, nek logo'n se dua karaake uska hawaala Allah Ta'ala ko dete the, yehi unka nek logo'n se tawassul ka tariqa tha.

Daleel Number ②

[84] T: (أُفُقْ) Aasmaan ka kinaara jo zameen se mila hua dikhaai deta hai [RKT]

Syedna Zahack bin Qais ؓ ne bhi Yazeed bin Aswad ؒ se waseela liya:

إِنَّ الْضَّحَّاكَ بْنَ قَيْسٍ خَرَدَ يَسْتَسْقَىْ، فَقَالَ لِيَزِيْدَ بْنِ الْأَسْوَدِ: قُمْ يَا بَكَّاءُ.

(Al Maarifah wat Taareekh lil Faswi: V2 P220; Taareekh Abi Zurah: V1 P602; Taareekh Ibne Asaakir: V65 P212 [Sanad Saheeh])

Syedna Zahack bin Qais ؓ baarish talab karne ke liye (khule maedaan mein) nikle, to yazeed bin Aswad ؒ se kaha: Aye (Allah ke saamne) Bohut ziyaada rone waale! Khade ho jaaiye (aur baarish ke liye dua keejiye).

Qaaraeen Ikraam! Aap hi bataae'n, kya Muawiya aur Zahack bin Qais ؓ ko waseele ke mafhoom ka ziyaada ilm tha ya baad waalo'n ko? Phir kisi ek (1) bhi sahabi ya taabai ya siqa mohaddis se zaat ke waseele ka jawaaz saabit nahi hai.

Kya ab bhi koi zee-shuoor[85] insaan Saheeh Bukhari: H1010 waali hadees mein mazkoor waseela se zaat ka waseela muraad lega?

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ؒ (d 728h) farmate hain: "Nabi-e-Kareem ﷺ ki maujoodgi, ghaer-maujoodgi ya wafaat ke baad aap ki zaat ka waseela pesh karna, Allah Ta'ala ko aap ki zaat ya deegar Ambiya-e-Ikraam ki zaat ki qasam dena, ya Ambiya ko pukaarna aur unse haajat-talbi karna, sab kaamo'n ka hukm ek (1) hai. Sahaba Ikraam aur Taabaeen-e-Azzaam ke yahaan ye tariqa raaej nahi tha. Iske bar-aks Syedna Umar bin Khattab aur Syedna Muawiya bin Abi Sufyan ؓ, unke saath maujood Sahaba Ikraam aur unke baad aane waale taabaeen, khushk-saali mein mubtala hote, to zinda nek logo'n, masalan Syedna Abbas ؓ aur Yazeed bin Aswad ؒ se dua karate aur us dua ko waseela bana kar Allah Ta'ala se baarish talab karte. Unho'nne aisi soorat mein kabhi bhi Nabi-e-Akram ﷺ ka waseela ikhtiyaar karke baarish talab nahi ki, na Aap ﷺ ki qabr-mubaarak ke paas, na kisi aur ki qabr ke paas".

"Balke ye log Syedna Abbas ؓ aur Yazeed bin Aswad ؒ ki taraf chale gae. Wo dua mein Aap ﷺ ka waseela dene ki bajaae aap par durood-o-

[85] T: (ذی شُعور) Samajhdaar, aqalmand, hoshiyaar [RKT]

salaam padhte the. Syedna Umar ؓ ne farmaya tha ke ya Allah! Pehle ham tere nabi ko tere darbaar mein waseela banaate the aur Tu hame'n baarish inaayat fermata tha, ab ham tere paas apne nabi ke chacha ka waseela laae hain, lehaza hame'n baarish ataa farma. Sahaba Ikraam ne jab Nabi-e-Akram ﷺ ki hayaat-e-mubaaraka mein ikhtiyaar kiye jaane waale tariqa ko ikhtiyaar karna (aap se dua karaana) mumkin na samjha, to uske badle mein us tariqa (Syedna Abbas ؓ ki dua) ko ikhtiyaar kar liya".

"Ye bhi ho to sakta tha ke wo Nabi-e-Akram ﷺ ki qabr-mubaarak par aate aur aap ki zaat ka waseela ikhtiyaar karte ya khule maedaan mein jaakar apni dua mein aap ka waseela in alfaaz mein pesh karte jin se Allah Ta'ala ko makhlooq ki qasam dena ya makhlooq ke waaste se sawaal karna laazim aata. Wo keh sakte the ke Ya Allah! Ham tujh se tere nabi ke muqaam-o-martaba ke tufael sawaal karte hain, ya tujhe tere nabi ki qasam dete hain, waghaira, waghaira, jaisa ke baaz log karte hain (lekin Sahaba Ikraam ne aisa nahi kiya)". (Majmua Fataawa: V1 P318)

Qaabil-e-ghaur pehlu ye hai ke salaf-o-saaliheen raah-e-etedaal par the, sunnat ke muttabe the. Kisi zinda ya faut-shuda shakhs ki zaat ke waseele ka unki zindagiyo'n mein suboot nahi milta.

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ؒ (d 728h) likhte hain:

ثُمَّ سَلَفَ الْأُمَّةِ وَأَئِمَّتُهَا وَعُلَمَائُهُمْ إِلٰى هٰذَا التَّارِيْخِ، سَلَكُوْا سَبِيْلَ الصَّحَابَةِ فِيْ التَّوَسُّلِ فِيْ الْإِسْتِسْقَاءِ بالْأَحْيَاءِ الصَّالِحِيْنَ الْحَاضِرِيْنَ، وَلَمْ يُذْكَرْ عَنْ أَحَدٍ مِّنْهُمْ فِيْ ذٰلِكَ التَّوَسُّلُ بِالْأَمْوَاتِ، لَا مِنَ الرُّسُلِ، وَلَا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ، وَلَا مِنَ الصَّالِحِيْنَ، وَمَنِ ادَّعٰى أَنَّهٗ عَلِمَ هٰذِهِ التَّسْوِيَةَ

Phir ummat ke aslaaf-o-aimma aur aaj tak ke ulama-e-ikraam baarish talab karne ke jawaaz se nek zinda logo'n ka waseela lene mein Sahaba Ikraam ؓ ke tariqa par chale hain. Un mein se kisi ek se bhi manqool nahi ke unho'n ne faut-shudgaan ka waseela pesh kiya ho, unho'n ne na rasoolo'n ka waseela pakda, na ambiya ka aur na aam nek logo'n ka. Jo shakhs ye daawa kare ke zinda aur faut-shuda dono ka waseela

baraabar hai, halaanke ulama-e-islaam, aslaaf-e-ummat aur ummat ke behtareen log is baraabari ke qaael na the, phir wo us bidee[86] waseele se bezaar hone waalo’n ko kaafir aur gumraah qaraar de to Allah Ta’ala hi uske qaul-o-fel par usse nimat le.

الَّتِيْ جَهِلَهَا عُلَمَاءُ الْإِسْلَامِ وَسَلَفُ الْأُمَّةِ وَخِيَارُ الْأُمَمِ، وَكَفَّرَ مَنْ أَنْكَرَهَا وَضَلَّلَهُ، فَاللهث تَعَالٰى هُوَ الَّذِيْ يُجَازِيْهِ عَلٰى مَا قَالَهُ وَفَعَلَهُ.

(Ar Radd Alaa Bikri: P126-127)

Salaf-o-saaliheen ki paerawi hi Ahle Sunnat ka shiaar[87] hai.

Daleel Number ③

Syedna Anas bin Maalik (رضي الله عنه) bayan karte hain:

Sahaba Ikraam ne Tustar fatah kiya, to wahaa’n taaboot mein ek (1) shakhs ka jism dikha, uski naak hamare ek (1) haath ke baraabar thi. Wahaan ke log us taaboot ke waseele se ghalba-o-baarish talab kiya karte the. Abu Musa (رضي الله عنه) ne Umar bin Khattab ki taraf khat likha aur saara waaqia bayan kiya. Syedna Umar (رضي الله عنه) ne jawaab mein likha ke ye Allah Ta’ala ke nabiyyo’n mein se ek (1) nabi hain. Nabi ko na aag khaati hai na zameen. Phir farmaya: Aap apne saathiyo’n ke hamraah koi aisi jagah dekhe’n, jiska tumhare alaawa kisi koi lm na ho, wahaan us taaboot ko dafan kar de’n. Syedna Anas (رضي الله عنه) bayan karte hain ke main aur Syedna Abu Musa (رضي الله عنه) gae aur use (ek (1) gumnaam jagah mein) dafan kar diya.

إِنَّهُمْ لَمَّا فَتَحُوْا تُسْتَرَ، قَالَ: فَوَجَدَ رَجُلًا أَنْفُه ذِرَاعٌ فِيْ التَّابُوْتِ، كَانُوْا يَسْتَظْهِرُوْنَ وَيَسْتَمْطِرُوْنَ بِهٖ، فَكَتَبَ أَبُوْ مُوْسٰى إِلٰى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ بِذٰلِكَ،فَكَتَبَ عُمضرُ: إِنَّ هٰذَا نَبِيٌّ مِّنْ الْأَنْبِيَاءِ، وَالنَّارُ لَا تَأْكُلُ الْأَنْبِيَاءَ، وَالْأَرْضُ لَا تَأْكُلُ الْأَنْبِيَاءَ، فَكَتَبَ أَنِ انْظُرْ أَنْتَ وَأَصْحَابُكَ، يَعْنِيْ أَصْحَابَ أَبِيْ مُوْسٰى، فَادْفِنُوْهُ فِيْ مَكَانٍ لَّا يَعْلَمُهُ أَحَدٌ غَيْرُ كُمَا، قَالَ: فَذَهَبْتُ أَنَا وَأَبُوْ مُوْسٰى، فَدَفَنَّاهُ.

(Musannaf Ibne Abi Shaiba: V4 P7 H33819 [Sanad Saheeh])

Syedna Umar (رضي الله عنه) aur deegar Sahaba Ikraam Ambiya-e-Ikraam ke jism ya

---

[86] T: Deen mein naya waseela, aisa waseela jis ki deen mein koi wujood/haisiyat nahi [RSB]

[87] T: (شِعار) Nishaan, pehchaan, mark, identity [RKT]

unki zaat ko waseela banana jaaez nahi samajhte the. Ajmi ilaaqo’n ke kuffaar us tawassul ke qaael the, unke us fe’l-e-shanee[88] ko khatam karne ke liye Syedna Umar ﵁ ne us nabi ke jism ko kisi gumnaam jagah mein dafan karne ka hukm de diya.

Daleel Number ④

Abul Aaliya Taabai ﵀ bayan karte hain:

Ham ne Tustar shahr fatah kiya, to Hurmuzaan ke bait-ul-maal mein ek (1) chaar-paai dekhi, jis par ek (1) maiyyat thi, uske sar ke paas ek (1) kitaab thi, ham ne wo kitaab uthali aur use Syedna Umar bin Khattab ﵁ ki khidmat mein le gae. Unho’n ne Kaab al Ahbaar ko bulaya, jinho’n ne us kitaab ka arbi mein tarjuma kar diya, main pehle arbi tha jisne us kitab ko padha, main us kitab ko you’n padh raha tha goya ke quran ko padh raha hoo’n.
Abul Aaliya ﵀ ke shaagird kehte hain: Maine Abul Aaliya ﵀ se poocha: Us kitab mein kya likha tha? Unho’n ne farmaya: US mein mummat-e-muhammadiya ki seerat, muamalaat, deen, tumhare lehje aur baad ke haalaat par raushni daali gai thi. Arz kiya: Aap ne us faut-shuda shakhs ka kya kiya? Unho’n ne farmaya: Ham ne din ke waqt

لَمَّا افْتَتَحْنَا تُسْتَرَ وَجَدْنَا فِيْ بَيْتِ مَالِ الْهُرْمُزَانِ سَرِيْرًا، عَلَيْهِ رَجُلٌ مَيِّتٌ، عِنْدَ رَاْسِهِ مُصْحَفٌ لَّهُ، فَأَخَذْنَا الْمُصْحَفَ، فَحَمَلْنَاهُ إِلى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيْ اللّٰهُ تَعَالى عَنه، فَدَعَا لَهٗ كَعْبًا، فَنَسَخَهٗ بِالْعَرَبِيَّةِ، أَنَا أَوَّلُ رَجُلٍ مِّنَ الْعَرَبِ قَرَأَهٗ، قَرَاْتُهٗ مِثْلَ مَا أَقْرَأُ الْقُرْآنَ هٰذَا، فَقُلْتُ لِأَبِيْ الْعَالِيَةِ: مَا كَانَ فَيْهِ؟ فَقَالَ: سِيْرَتُكُمْ، وَاُمُوْرُكُمْ، وَدِيْنُكُمْ، وَلُحُوْنُ كَلَامِكُمْ، وَمَا هُوَ كَائِنٌ بَعْدُ، قُلْتُ: فَمَا صَنَعْتُمْ بِالرَّجُلِ؟ قَالَ: حَفَرْنَا بِالنَّهَارِ ثَلَاثَةَ عَشَرَ قَبْرًا مُتَفَرِّقَةً، فَلَمَّا كَانَ فِيْ اللَّيْلِ، دَفَنَّاهُ وَسَوَّيْنَا الْقُبُوْرَ كُلَّهَا، لِنُعَمِّيَهٗ عَلَى النَّاسِ لَا يَنْبُشُوْنَهٗ، فَقُلْتُ: وَمَا يَرْجُوْنَ مِنْهُ؟ قَالَ: كَانَتِ السَّمَاءُ إِذَا حُبِسَتْ عَلَيْهِمْ بَرَزُوْا بِسَرِيْرِهِ، فَيُمْطَرُوْنَ، قُلْتُ: مَنْ كُنْتُمْ تَظُنُّوْنَ الرَّجُلَ؟ قَالَ: رَجُلٌ يُّقَالُ لَهٗ: دَانْيَالُ، فَقُلْتُ: مُذْ كَمْ وَجَدْتُمُوْهُ مَاتَ؟ قَالَ: مُذْ ثَلَاثِمِائَةِ سَنَةٍ، فَقُلْتُ: مَا كَانَ تَغَيَّرَ شَيْئًا؟ قَالَ: لَا، إِلَّا شُعَيْرَاتٌ مِّنْ قَفَاهُ، إِنَّ لُحُوْمَ الْأَنْبِيَاءِ لَا تُبْلِيْهَا الْاَرْضُ، وَلَا تَاْكُلُهَا

[88] T: (فِعْلِ شَنِيعَه) Buri harkat, sharmnaak kaam [RKT]

الْسِّبَاعُ.

(Seerat Ibne Ishaq: 66-67; Dalaael un Nubuwwah lil Bayhaqi: V1 P382 [Hasan])

mukhtalif jagaho'n par 13 qabre'n khodee'n, phir raat ke waqt un mein se ek (1) mein use dafan kar diya aur sab qabre'n zameen ke baraabar kar dee'n. Is tarah karne ka maqsad ye tha ke logo'n ko saheeh qabr ka ilm na ho aur qabr-kushaai[89] na kar sake'n. Maine arz kiya: Wo log us faut-shuda se kya ummeed rakhte the? Farmaya unka khayaal ye tha ke jab wo qahat-saali mein mubtala hote hain to uski chaar-paai baahar nikaalne se baarish barsaai jaati hai. Poocha: Aap ke khayaal mein wo shakhs kaun ho sakta tha? Ek (1) aadmi tha, jise Daniyaal kaha jaata tha. Arz kiya: Aap ke khayaal mein wo kitne arse se faut ho chuka tha? Fشrmaya: 300 saal se. Arz kiya: Uske jism mein koi tabdeeli aai thi? Farmaya: Bas guddi se chand baal gire the, kyou'nke ambiya ke ajsaam mein na zameen tasarruf karti hai, na darinde use khaate hain.

Haafiz Ibne Kaseer ﵀ (d 774h) likhte hain:

هٰذَا إِسْنَادٌ صَحِيْحٌ إِلٰى أَبِيْ الْعَالِيَةِ.

(Al Bidaaya wan Nihaaya: V2 P49)

Abul Aaliya ﵀ tak iski sanad 'saheeh' hai.

Nez, mazkoora riwayat ke ke mutaalliq ek (1) ishkaal ko hal karte hue

[89] T: Qabr kholna [RSB]

likhte hain:

لٰكِنْ إِنْ كَانَ تَارِيْخُ وَفَاتِهٖ مَحْفُوْظًا مِنْ ثَلَاثِمِائَةِ سَنَةٍ فَلَيْسَ بِنَبِيٍّ بَلْ هُوَ رَجُلٌ صَالِحٌ لِأَنَّ عِيْسَى بْنَ مَرْيَمَ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ رَسُوْلِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم نَبِيٌّ بِنَصِّ الْحَدِيْثِ الَّذِيْ فِيْ الْبُخَارِيِّ وَالْفَتْرَةُ الَّتِيْ كَانَتْ بَيْنَهُمَا أَرْبَعَمِائَةِ سَنَةٍ وَقِيْلَ سِتُّمِائَةٍ وَقِيْلَ سِتُّمِائَةٍ وَعِشْرُوْنَ سَنَةً وَقَدْ يَكُوْنُ تَارِيْخُ وَفضاتِهٖ مِنْ ثَمَانِمِائَةِ سَنَةٍ وَهُوَ قَرِيْبٌ مِّنْ وَقْتِ دَانْيَالَ.

(Al Bidaaya wan Nihaaya: V2 P50)

Agar 300 saal waali taareekh-e-wafaat durust hai, to phir ye nabi nahi hain, balke koi nek aadmi hain, kyounke Saheeh Bukhari ki hadees jo ke is masla mein nas[90] hai, ke mutaabiq Syedna Isa ﵇ aur Nabi-e-Kareem ﷺ ke darmiyaani waqfa mein koi nabi nahi hai aur ye darmiyaani arsa 400 saal hai, ye bhi kaha gaya hai ke darmiyan waqfa 600 saal aur ek (1) qaul ke mutaabiq 620 saal hai. Lekin agar ye taareekh-e-wafaat 800 maan li jaae to to phir ye Syedna Daniyaal ﵇ ka qareebi daur ban jaata hai.

In dono aasaar se saabit hua ke Sahaba Ikraam, Ambiya-e-Ikraam ke jismo'n aur unki qabro'n se tawassul ko naajaaez samajhte the. Isi liye unho'n ne bade ehtemaam se Daaniyaal ﵇ ke jism-e-mubaarak ko chupa diya, taake na logo'n ko unki qabr ka ilm ho, na wo unse tawassul kar sake'n. Baaz log khiyaanat-e-ilmi se kaam lete hue in riwayaat ke aadhe tukde saamaeen ke saamne rakhte hain aur unhe'n bataate hain ke Ambiya-e-Ikraam ke ajsaam aur unki qabro'n se tawassul Sahaba Ikraam ke zamaane mein bhi liya jaata tha. Ye log agle tukde dakaar jaate hain jin mein wazaahat hai ke ye kaam ajmi kuffaar ka tha, aur Sahaba Ikraam ne unke us kaam ko jaaez nahi samjha, na unhe'n us kaam ki ijaazat di, balke uske sadde-baab[91] ke liye intihaai qidamaat kiye.

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﵀ (d 728h) farmate hain:

Ye yahood-o-nasaara ka iqdaam hai, هٰذَا مِنْ فِعْلِ أَهْلِ الْكِتَابِ لَا مِنْ فِعْلِ

---

[90] T: (نَص) Aisi aayat-e-qurani ya hadees jo sareeh ho, yaane jis mein koi taaweel ki gunjaaesh na ho, quran ki waazeh aayat nez waazeh hadees [RKT]

[91] T: (سَدِّ باب) Kisi baat ki rok-thaam, darwaza band karna [RKT]

na ke musalmano ka, is mein tawassul ki koi daleel nahi, chunache koi shakhs use daleel nahi bana sakta.

الْمُسْلِمِيْنَ فَلَيْسَ فِيْهِ حُجَّةٌ فَلَا يَحْتَجُّ بِهٖ مُحْتَجٌّ. (Ar Radd Alaa Bikri: P28)

Nez farmate hain:

Salaf-o-saaliheen (Sahaba-o-Taabaeen) us darwaaze (Ambiya-o-saaliheen ke tawassul) ko band karte the. Jab musalmano ne Tustar ka ilaaqa fatah kiya, to waha'n ek (1) faut-shuda salaam shakhs dekha. Unho'n ne use Daaniyaal nabi qaraar diya. Uske qareeb ek (1) kitaab bhi thi, jis mein waaqiaat ka zikr tha. Us ilaaqe ke log uske tawassul se baarish talab karte the. Syedna Abu Musa Ashari ﷺ ne us baare mein Syedna Umar ﷺ ko khat likha to unho'n ne jawaaban farmaya ke din ko 13 qabre'n khodi jaae'n, phir raat ke andhere mein un mein se ek (1) mein Daaniyaal ﷺ ko dafan kar diya jaae. Phir qabr ka nishaan mitaa diya jaae, taake log shirk mein mubtala na ho'n.

لِهٰذَا كَانَ الْسَّلَفُ يَسُدُّوْنَ هٰذَا الْبَابَ، فَإِنَّ الْمُسْلِمِيْنَ لَمَّا فَتَحُوْا تُسْتَرَ وَجَدُوْا هُنَاكَ سَرِيْرَ مَيِّتٍ بَاقٍ، ذَكَرُوْا أَنَّهٗ دَانْيَالُ، وَوَجَدُوْا عِنْدَهٗ كِتَابًا فِيْهِ ذِكْرُ الْحَوَادِثِ، وَكَانَ أَهْلُ تِلْكَ الْنَّاحِيَةِ يَسْتَسْقُوْنَ بِهٖ، فَكَتَبَ فِيْ ذٰلِكَ أَبُوْ مُوْسٰى الْأَشْعَرِيُّ إِلٰى عُمَرَ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ أَنْ يُّحْفَرَ بِالنَّهَارِ ثَلَاثَةَ عَشَرَ قَبْرًا، ثُمَّ يُدْفَنَ بِاللَّيْلِ فِيْ وَاحِدٍ مِّنْهَا، وَيُعْفٰى قَبْرُهٗ، لِئَلَّا يَفْتَتِنَ الْنَّاسُ بِهٖ.

(Majmua Fataawa: V27 P170)

Shaikh-ul-Islam ﷺ mazeed farmate hain:

Is waaqia mein hai ke muhajireen aur ansaar ﷺ ne Daaniyaal ﷺ ki qar ko chupaya hai, taake log uski wajah se shirk-o-bidat mein mubtala na ho'n. Maaloom hua ke Sahaba Ikraam, Ambiya-o-Sulaha ki qabro'n se tawassul ko naajaaez samajhte the.

فِيْ هٰذِهِ الْقِصَّةِ مَا فَعَلَهُ الْمُهَاجِرُوْنَ وَالْأَنْصَارُ، مِنْ تَعْمِيَةِ قَبْرِهٖ، لِئَلَّا يَفْتَتِنَ بِهِ الْنَّاسُ، وَهُوَ إِنْكَارٌ مِّنْهُمْ لِذٰلِكَ.

(Iqtida Siraat al Mustaqeem: V2 P200)

Allama Ibne Qaiyyim (d 751h) likhte hain: "Is waaqia mein muhajireen-o-ansaar ne Syedna Daaniyaal ﷺ ki qabr ko chupaya hai, taake log uski

wajah se fitna-e-shirk-o-bidat mein mubtala na ho’n, unho’n ne dua aur tabarruk ki khaatir qabr zaahir nahi ki. Agar baad waali mushrik wahaa’n hote, to talwaare’n le kar toot padte, Allah Ta’ala ke alaawa uski ibaadat karte, unki qabr buth-khaana bana lete, waha’n ek (1) qabr bana dete, us par mujaawar ban baethte, use masaajid se bhi badi ibaadat-gaah bana daalte. Kyounke wo un logo’n ki qabro’n ko sajda-gaah bana chuke hain jo unse kam-darja hain”.

“Agar qabro’n ke paas dua maangna aur wahaa’n namaz padhna aur faiz-e-roohaani haasil karna fazeelat waala kaam, ya sunnat, balke mubaah[92] bhi hota, to muhajireen-o-ansaar us qabr par jhanda gaad dete, waha’n apne liye dua karte aur baad waalo’n ke liye ek tariqa jaari kar dete, lekin wo baad waalo’n ki nisbat Allah aur uske rasool ke deen ko ziyaada jaanne waale the, yehi haal taabaeen-e-azzaam ka tha, wo bhi unhi ke raaste par chalte rahe, halaanke unke paas mukhalif shehro’n mein Sahaba Ikraam ki be-shumaar qabre’n thee’n, lekin unho’n ne sahabi ki qabr se fariyaad nahi ki, na use pukaara, na uske zariye dua ki, na uske paas jaakar dua ki, na uske waaste se shifa talab ki, na uske waaste se baarish talab ki, na uske zariye se madad talab ki, ye to tae hai ke unke paas aisi baato’n ko naql karne ki istitaa-at aur waafir[93] asbaab maujood the, balke unho’n ne usse choti baate’n bhi naql ki hain”.

“Is tarah ye bahes do (2) Baato’n se khaali nahi hai ke ya to qabr ke paas dua karna aur uske waseele se maangna doosri jagaho’n se Afzal hai ya nahi. Agar Afzal hai to uska ilm aur amal-e-Sahaba Ikraam aur Taba-taabaeen se kaese makhfi raha? Kya phir teen (3) afzal adwaar[94] is fazl-e-azeem se laa-ilm rahe aur bure jaanasheeno ne use dhoond liya?”

“Kyounke aisa to nahi ho sakta ke unhe’n pataa bhi chal jaae, magar

---

[92] T: (مُبَاح) Shariyat ke muwaafiq, jaaez, rawaa, halaal [RKT]
[93] T: (وَافِر) Ziyaada, kaseer, kasrat se, bohut [RKT]
[94] T: (اَدْوَار) Daur, zamana, ahd [RKT]

wo usse sarf-e-nazar[95] kar jaae'n, halaanke wo har neki bil-khusoos dua ke hares the, ye baat bhi qaabil-e-ghaur hai ke majboor aadmi to har zariya istemaal karta hai, agarche us mein karaahat hi ho? To kaese ho sakta hai ke wo duaao'n ki qubooliyat ke silsile mein bhi majboor bhi ho'n, kya phir wo qabro'n ke paas dua ki fazeelat jaante hue bhi uska qasd nahi karte the? Halaanke ye baat tab-an[96] aur shar-an[97] naamumkin hai?"

"Ab doosri qism ka taayyun ho gaya ke un qabro'n ke paas dua karne mein fazeelat aur mashrooiyat nahi hai, na khusoosi taur par wahaan jaane ki ijaazat hai, balke waha'n khusoosiyat ke saath dua karna un kharabiyo'n ka sabab banta hai jo shuru kitab mein bayan ho chuki hain, waha'n apne liye dua maangne ko jaaez aur Afzal jaanna ibaadat hai, jiski shara'[98] mein ijaazat nahi, na hi Allah Ta'ala aur uske Rasool ﷺ ne use jaaez rakha aur na hi uske haq mein koi daleel naazil ki hai". (Ighaasatul Lahfaan Min Masaaid-ush-Shaetaan: V1 P203-204)

Al Haasil:

Saheeh ahadees aur aslaaf-e-ummat se waseela-biz-zawaat wal amwaat saabit nahi.

Mukhtalif Makaatib-e-Fikr Aur Waseela

Ahle Hadees waseele ki jaaez-o-mashroo soorato'n ke qaael hain aur mamnoo soorato'n ke munkar hain. Ahle Hadees salaf-o-saaliheen ke aqeede par qaaem hain. Salaf-o-saaliheen ka mazhab hi salaamati waala hai. Wo dua mein Allah Ta'ala ke asma-e-husna ko waseela banaate the, usi tarah nek hastiyo'n se dua karwaate the, phir Allah Ta'ala se arz karte ke wo un nek logo'n ki dua qubool karke unki haajat poori karde, aamaal-e-saaliha bhi bataur-e-waseela istemaal karte the. Waseele ki yehi teen (3) soorate'n Quran-o-Sunnat se saabit hain. Uske

---

95 T: (صَرْفِ نَظَر) Nazar-andaazi, adm-e-tawajjo [RKT]
96 T: (طَبْعاً) Fitri taur par, mizaaj ya aadat se [RKT]
97 T: (شَرْعاً) Islami shariyat ke hisaab se [RKT]
98 T: (شَرْع) Deen, shariyat [RKT]

alaawa dua mein waseele ki koi aur soorat mashroo nahi.

Salaf faut-shudgaan ke waseele se dua nahi karte the. Un mein se koi bhi ba-haq-e-falaa'n, ba-hurmat-e-falaa'n, bajaah-e-falaa'n, ba-zaat-e-falaa'n waghaira alfaaz ka apni duaao'n mein istemaal nahi karta tha. Unki kitaabe'n in alfaaz ke zikr se yaksar khaali hain. Faut-shudgaan se dua karne ya karaane ya unke waseele se dua karne ka Quran-o-Sunnat mein koi suboot nahi. Ye salaf-o-saaliheen ka mazhab nahi tha. Salaf to Quran-o-Sunnat ke paaband the. Aimma Ahle Sunnat wal Jamaat mein se ek (1) bhi aisa nahi, jo Nabi-e-Akram ﷺ ki qabr-e-mubaarak par jaakar sadaa karta ho ke Allah ke Rasool! Mere liye Allah se sawaal kare'n ya meri maghfirat ki sifaarish farmade'n. Ahle Hadees hi Ahle Sunnat hain. Isi liye wo deegar tamaam sharai umoor ki tarah waseele ke baare mein bhi salaf-o-saaliheen aur aimma Ahle Sunnat ke naqsh-e-qadam par gaamzan hain.

Salaf-o-Saaliheen, mohaddiseen aur aimma Ahle Sunnat ke mazhab ke khilaaf raafzi shia, Hanafi, deobandi, aur barailwi chaaro'n makaatib-e-fikr ke haamileen faut-shudgaan ke waseele ko jaaez aur durust samajhte hain. Unke nazdeek Nabi-e-Akram ﷺ ki qabr-mubaarak par jaakar sawaal karna jaaez hai. Halaanke salaf mein koi bhi unka haami nahi, khair-ul-quroon mein is nazariye ka zikr tak nahi milta aur aimma-e-Ahle Sunnat usse aashna na the.

Ahle Hadees Aur Mashroo Tawassul

Ahle Hadees sirf us waseele ke qaael hain jo fahm-e-salaf ki raushni mein Quran-o-Sunnat se saabit hai. Ghaer-mashroo waseele se bezaar hain.

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya رحمه الله (d 728h) farmate hain: "Waseele ki teesri soorat ye hai ke aadmi dua mein kahe: Ya Allah! Falaa'n ke muqaam-o-martabe ki wajah se ya falaa'n ki barkat ki bina par ya falaa'n ki izzat ke sabab mera ye kaam karde. Bohut se log aisa karte hain, lekin Sahaba, Taabaeen, aur Aslaaf-e-Ummat mein kisi se manqool nahi ke wo is tarah dua karte ho'n. Mujhe kisi aalim se aisi koi

baat nahi pohonchi ke jise naql kar saku'n. Haa'n faqeeh Abu Muhammad bin Abdus Salaam ke fataawa mein hai ke dua mein sirf Nabi-e-Akram ﷺ ka waasta dena jaaez hai, wo bhi us waqt jab us baare mein marwi hadees saabit ho jaae … (durust ye hai ke us hadees se bhi Nabi-e-Akram ﷺ ki zindagi mein aap ki dua ka waseela saabit hota hai, aap ki wafaat ke baad aap ki zaat ka waseela saabit nahi hota)". (Ziyaarat-ul-Quboor wal Istinjaad bil Maqboor: P112)

Allama Mohammad Basheer Sahsawaani ﷵ (d 1326) farmate hain:

إِنَّا مَعَاشِرَ الْمُوَحِّدِيْنَ لَا نَمْنَعُ التَّوَسُّلَ مُطْلَقًا كَمَا تَقَدَّمَ، وَإِنَّمَا نَمْنَعُ مِنْهُ مَاكَانَ مُتَضَمِّنًا لِّعِبَادَةِ غَيْرِ اللهِ، أَوْ لِمَا نَهَى اللهُ عَنْهُ وَرَسُوْلُهُ، أَوْ مُحْدَثًا لَّمْ يَدُلَّ عَلَيْهِ دَلِيْلٌ مِّنْ كِتَابٍ وَّسُنَّةٍ ثَابِتَةٍ. (Siyaanah al Insaan: P221)

Pehle bayan ho chuka hai ke ham tauheed-parast waseele se kulli taur par mana nahi karte. Ham to sirf us waseele se mana karte hain jisse ghaerullah ki ibaadat laazim aati ho, ya jisse Allah-o-Rasool ne mana farmaya ho ya wo aisi bidat par mabni ho jiski Quran-e-Kareem aur saheeh hadees mein daleel na ho.

Nez farmate hain:

إِنَّ التَّوَسُّلَ لَهُ أَقْسَامٌ: بَعْضُهَا مَشْرُوْعٌ، وَبَعْضُهَا شِرْكٌ وَّمُحَرَّمٌ، وَبَعْضُهَا مَكْرُوْهٌ وَّبِدْعَةٌ، فَالَّذِيْ نَجْعَلُهُ مُحَرَّمًا أَوْ كُفْرًا وَّشِرْكًا أَوْ بِدْعَةً لَّا نَسْلَمُ اجْتِمَاعَ مُعْظَمَ الْأُمَّةِ عَلَيْهِ، وَالَّذِيْ عَلَيْهِ اجْتِمَاعَ مُعْظَمَ الْأُمَّةِ لَا نَقُوْلُ بِكَوْنِهِ شِرْكًا أَوْ مُحَرَّمًا أَوْبِدْعَةً. (Siyaanah al Insaan: P221)

Waseele ki kai aqsaam hain, un mein se baaz jaaez hain, baaz shirk-o-haraam aur baaz makrooh aur bidat hain. Waseele ki jis qism ko ham haraam, kufr, shirk, ya bidat qaraar dete hain, jamhoor ummat ittifaaqi taur par uske qaael-o-fail nahi ho sakte aur jis qism par jamhoor ummat ka ittifaaq ho, hamare nazdeek wo shirk, haraam ya bidat nahi ho sakti.

Shaikh Sahsawaani ﷵ baaz ishkalaat ka jawaab dete hue farmate hain:

"Bayhaqi ki riwayat se zinda logo'n ka waseela saabit hota hai aur uska koi bhi inkaari nahi. Jo log rokte hain, wo sirf faut-shudgaan ke waseele se rokte hain. Agar aap kahe'n ke 'يُسْتَسْقَى الْغَمَامُ بِوَجْهِهِ' 'Nabi-e-Kareem

ﷺ ke chehre ke saath baarish talab ki jaati hai' ke lafz se nek logo'n ki zaat ke waseele ka jawaaz saabit hota hai, to jawab ye hai ke waseele ki makrooh soorat ye hai ke koi kahe: Main falaa'n ke ba-haq ya falaa'n ke muqaam-o-martaba ke sabab sawaal karta hoo'n. Rahi baat nek logo'n ko maedaan-e-istisqa mein laana ya unse dua ka kehna, to ye qatan makrooh nahi. Ye to Saheeh Hadees se saabit hai. Bayhaqi ki hadees mein bhi sirf Nabi-e-Akram ﷺ ki dua ke waseele ka zikr hai. Isi tarah (Rasool-e-Akram ﷺ ke chacha) Abu Taalib ne jis waseele ka zikr kiya hai, usse muraad Nabi-e-Akram ﷺ ko maedaan-e-istisqa mein saath laana ya Aap ﷺ se dua karaana hai". (Siyaanah al Insaan: P281)

Tawassul ki mamnoo-o-haraam aur kufr-o-shirk par mabni soorato'n ke mutaalliq farmate hain: "Aathwee'n qism ye hai ke aadmi nek logo'n ki qabro'n ke paas Allah Ta'ala se dua-o-munajaat kare. Aqeeda ye ho ke waha'n dua qubool hoti hai. Nawwee'n soorat ye hai ke wo kisi nabi ya wali ki qabr ke paas jaakar is tarah ke alfaaz kahe: Aaqa! Mere liye Allah Ta'ala se dua farmae'n, waghaira waghaira. Is mein kisi aalim ko shubha nahi ho sakta ke ye dono qisme'n naajaaez hain aur un bidaat mein shaamil hain jin ka salaf ne irtikaab[99] nahi kiya".

"Haa'n! (shariyat-e-islamiya ki raushni mein) Qabristan mein salaam kehna jaaez hai. Daswee'n soorat ye hai ke aadmi kisi nabi ya wali ki qabr par jaakar kahe: Aaqa! Mere mareez ko shifa deejiye, meri mushkilaat ko hal farmaaiye waghaira. Ye waazeh shirk hai, kyounke ghaerullah ko takleef door karne ke liye ya nafa haasil karne ke liye pukaarna takleef-o-nafaa par wo qaadir na ho, dua hai aur dua ibaadat hai aur ghaerullah ki ibaadat shirk hai. Ambiya-o-Auliya ko zaati taur par un tasarrufaat[100] ka ahl samjha jaae ya un umoor ko Allah Ta'ala ki taraf se ataai samjha jaae, ya ambiya ko Allah Ta'ala ke darbaar mein sifaarishi aur waseela khayaal kiya jaae, har haal mein shirk hai. Baaqi ibaadaat, masalan ghaerullah ke liye jaanwar zibah karna, unke liye nazr-o-niyaaz ka ehtemaam, un par tawakkal, unse iltija aur khauf-o-

---

[99] T: (اِرْتِكاب) Kisi kaam ko shuru karna, koi kaam karna [RKT]
[100] T: (تَصَرُّفات) Kisi kaam mein dakhal, ikhtiyaar [RKT]

rajaa[101], unke liye sajda aur tawaaf waghaira ka bhi yehi hukm hai".

"Giyaarwee'n qism ye hai ke aadmi kisi ghaayab ya faut-shuda ko uski qabr ke alaawa kisi aur jagah pukaarte hue kahe: Aaqa! Allah Ta'ala se mere is muaamale mein dua keejiye aur uska aqeeda ye ho ke jisko wo pukaar raha hai, wo ghaeb jaanta hai aur har zamaan-o-makaan mein uska kalaam sun raha hai aur har waqt uske liye sifaarish karta hai. Ye soorat bhi shirk-e-jali[102] hai, kyounke ilm-e-ghaeb Allah Ta'ala ka khaassa[103] hai".

"Baarwee'n qism ye hai ke aadmi kisi ghaayab ya faut-shuda shakhs ko uski qabr ke alaawa kisi aur ajgah par pukaare aur kahe: Aaqa! Mere mareez ko shifa deejiye, mera qarz door farmaaiye, mujhe aulaad ataa keejiye, mujhe rizq inaayat farmaaiye, mujhe maaf farmaaiye waghaira. Ye soorat bhi do (2) tarah se shirk hai. Awwal is tarah ke wo pukaare jaane waale shakhs ke aalim-ul-ghaeb hone ka aqeeda rakhta hai aur ye shirk hai. Saani ye ke wo ghaerullah ko aisi takleef door karne ya aisa nafaa haasil karne ke liye pukaarta hai jis par ghaerullah qudrat nahi rakhte. Ye pukaar ibaadat hai aur ghaerullah ki ibaadat shirk hai. Jin ulama ne tawassul ko shirk qaraar diya hai unki muraad yehi aakhri teen (3) qisme'n thee'n". (Siyaanatul Insaan: P212-213)

Shaareh Tirmizi Allama Muhammad Abdur Rahman Mubarakpuri ؒ (d 1353h) likhte hain:

Mere nazdeek haq ye hai ke Nabi-e-Kareem ﷺ ki zindagi mein aap ke waseele se muraad aap ki dua aur sifaarish ka waseela hai, jo ke jaaez hai. Nek logo'n se unki zindagi mein unki dua aur sifaarish ka waseela bhi jaaez hai. Rahi baat Nabi-e-Kareem ﷺ ki wafaat ke baad aap ki zaat ke waseele

أَلْحَقُّ عِنْدِيْ أَنَّ التَّوَسُّلَ بِالنَّبِيِّ فِيْ حَيَاتِهِ بِمَعْنَى التَّوَسُّلِ بِدُعَائِهِ وَشَفَاعَتِهِ جَائِزٌ، وَكَذَا التَّوَسُّلُ بِغَيْرِهِ مِنْ أَهْلِ الْخَيْرِ وَالصَّلَاحِ فِيْ حَيَاتِهِمْ بِمَعْنَى التَّوَسُّلِ بِدُعَائِهِمْ وَشَفَاعَتِهِمْ أَيْضًا جَائِزٌ، وَأَمَّا التَّوَسُّلُ بِهِ بَعْدَ مَمَاتِهِ، وَكَذَا

[101] T: (خَوف و رَجا) Dar aur ummeed ka mila-jula ehsaas [RKT]
[102] T: (شِرْکِ جَلی) Khula hua shirk [RKT]
[103] T: (خاصَّه) Khusoosiyat, khoobi [RKT]

التَّوَسُّلُ بِغَيْرِهِ مِنْ أَهْلِ الْخَيْرِ وَالصَّلَاحِ بَعْدَ مَمَاتِهِمْ فَلَا يَجُوْزُ، وَاخْتَارَهُ الْإِمَامُ ابْنُ تَيْمِيَّةَ فِيْ رِسَالَتِهِ (التَّوَسُّلُ وَالْوَسِيْلَةُ)، وَقَدْ أَشْبَعَ الْكَلَامَ فِيْ تَحْقِيْقِهِ وَأَجَادَ فِيْهِ، فَعَلَيْكَ أَنْ تُرَاجِعَهَا.

(Tohfatul Ahwazi: V4 P283)

ki aur usi tarah nek logo’n ki wafaat ke baad unki zaat ke waseele ki, to ye naajaaez hai. Isi baat ko Imam Ibne Taimiya ؒ ne apni kitaab ‘At Tawassul wal Waseela’ mein raajeh qaraar diya hai. Unho’n ne is baare mein bohut umda aur saer-haasil[104] bahes ki hai, aapko uska mutaala karna chaahiye.

Shaikh Shamsuddin Afghani ؒ (d 1420h) farmate hain: “Khulaasa-e-kalaam ye ke qabr-parasto’n ka tawassul do (2) tarah ka hai. Pehli soorat wo hai jis mein faut-shuda ko mukhaatib karke aur pukaar kar usse apni haajat-rawaai ka sawaal kiya jaata hai. Masalan ye kaha jaata hai: Aye falaa’n wali! Meri takleef ko door farmaaiye, mujhe shifa deejiye, meri laghzish maaf keejiye, meri haajat poori farmaaiye waghaira. Ya apni haajat-rawaai ke liye usse Allah ke yahaa’n sifaarish ki darkhwaast ki jaati hai. Maslan: Aye falaa’n wali! Allah ke darbaar mein sifaarish keejiye ke wo meri zaroorat ko poora kare aur meri takleef ko door farmaae waghaira. Ye saari baate’n aur is tarah ke deegar afaal lughawi etebaar se faut-shudgaan se tawassul ke zumre mein nahi aate. Ye saari soorate’n to maiyyat se madad talab karne aur unse maangne ki hain, jo ke sareeh taur par shirk hain. Balke ye afaal shirk ki deegar bohut se aqsaam, masalan, ilm-e-ghaeb mein shirk, tasarruf mein shirk, samaa’ mein shirk waghaira mein mubtala hone ka zariya bhi hain aur ulama-e-hanafiyya ki zabaani iski tehqeeq ham bayan kar chuke hain”.

“Qubooriyo’n ke yahaa’n paaya jaane waala doosri qism ka tawassul wo hai jis mein faut-shudgaan ko mukhaatib nahi kiya jaata, na pukaara jaata hai, na unse haajat-rawaai ka mutaalaba kiya jaata hai, na hi unse haajat-rawaai ke liye Allah Ta’ala ke yahaan sifaarish karne ka sawaal kiya jaata hai, balke us mein Allah Ta’ala hi ki taraf rujoo kiya jaata hai aur usi se madad talab ki jaati hai, usi se maanga jaata hai aur

---

[104] T: (سَیرِ حاصِل) Tasalli-bakhsh, itminaan-bakhsh, mufeed [RKT]

usi ko pukaara jaata hai, naake maiyyat ko. Masalan: Aadmi kahe: Ya Allah! Main tujh se iltija karta hoo'n ke tu falaa'n ki izzat, falaa'n ki hurmat, falaa'n ke waseele aur falaa'n ke tufael meri mushkil hal farma de, mere gunaah maaf karde aur meri haajat poori farmade waghaira. Is qism ko lughawi taur par tawassul kaha jaa sakta hai, lekin ye sawaal baaqi hai ke ye sharai taur par jaaez hai ya nahi? Iska jawaab ye hai ke tawassul ki ye qism do (2) Wajah se naajaaez hai. Ek (1) to ye hai ke dua ke silsils mein is tarah karna gumraah-kun bidat hai, kyounke Kitab-o-Sunnat mein waseele ki is soorat ka koi wujood nahi, na sahaba-o-taabaen aur aimma-e-ummat mein se kisi imam ne aisa kiya hai. Doosri wajah ye hai ke is tarah se baab-e-shirk ke dono kiwaad[105] khul jaate hain, lehaza tauheed ke tahaffuz ke liye us darwaze ko band karna zaroori hai". (Juhood Ulama al Hanafiyya: P1484)

Isaaiyat Aur Mamnoo Tawassul:

Agar ghaur kiya jaae to maaloom hoga ke mubtadieen[106] ke yahaan jo mamnoo aur naajaaez tawassul paaya jaata hai, wo dar-asal isaaiyat se musta-aar[107] hai, jis tarah bohut se aqaaed-o-aamaal mein jaahil musalmaan yahood-o-nasaara ki taqleed karte hain, usi tarah waseela bhi le liya gaya hai.

Islam mein qabr-parasti ka koi tasawwur nahi, kisi zinda buzurg ki zaat ya faut-shudgaan se tawassul aur istiaanat naajaaez-o-ghair-mashroo hai, balke ye ahle kitaab ki paerawi hai.

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﵀ (d 728h) farmate hain: "Nasaara apne buzurgo'n ki had-darja taazeem karte hain, ho sakta hai unho'n ne socha ho ke musalman bhi taazeem mein hamare hamnawaa ho jaae'n, isi gharz se jaahil soofiyo'n ke zariye ye baat musalmano mein phaelaadi ho ke ye ek buzurg ki qabr hai aur pehle musalman uski

---

[105] T: (کِواڑ) Darwaaza [RKT]
[106] T: (مُبْتَدَع) Mubtada ki jamaa, Deen mein nai baat nikaalne waale, bidat karne waale [Urduinc]
[107] T: (مُسْتَعار) Udhaar liya hua, maanga hua [RKT]

takreem kiya karte the, ye baeed bhi nahi, ke isaai isi tariqa se, saekdo'n logo'n ko gumraah kar chuke hain, baaz ilaaqo'n mein you'n bhi hua ke jaahil musalman isaaiyo'n ki tarah apni aulaado'n ko baptisma dene lage aur use daraazi umr ka nuskha khayaal karne lage, isaaiyo'n ne musalmano ko is hadd tak gumraah kar diya ke jaahil musalman bhi yahood-o-nasaara ke ibaadat-khaano'n ki ziyaarat aur taazeem karne lage, wo bhi nasaara ke muqaddas muqamaat par nazr-o-niyaaz chadhaane lage. Youn bhi hua ke musalman nasraaniyo'n ke kaneeso'n mein jaate aur unke ahbaar-o-ruhbaan se barkat talab karte, ye qabro'n aur khanqaaho'n ki taazeem karne waale nasraaniyo'n ke saath bohut ziyaada mushaaba hain, main yaha'n qaahira aaya to quboori soofiya ekatthe ho kar mere paas aae aur Syedna Isa عليه السلام aur deen-e-nasaara ke haq mein munaazre karne lage. Maine nasraaniyat ki kharabiyaa'n waazeh kee'n aur unke tamaam dalaael ka muskeet[108] jawab diya".

"Mujhe baad mein maaloom hua ke un soofiya ne musalmaano ke radd mein aur Nabi-e-Kareem ﷺ ki nubuwwat ke radd mein kitaabe'n bhi likhi hain, musalman mere paas wo kitaabe'n le aae, unhe'n padhne lage, taake main nasaara ke Dalaael ka jawaab doo'n aur unki kharabiyaa'n waazeh karu'n, isaaiyo'n ke saath mera aakhri munaazra tha, maine unse kaha tum mushrik ho, wajah ye bayan ki ke tum qabro'n ke mujaawar, buth-parast, qabro'n ke pujari aur unse madad maangte ho, to isaai munaazir kehne laga: Ham unhe'n Allah ka shareek nahi thehraate, na hi unki ibaadat karte hain, ham to unhe'n waseela banaate hain, jis tarah musalman faut-shudgaan ko waseela banate hain aur ek (1) nek aadmi ki qabr par jaate hain, uski khidkiyo'n se jaa-chimat-te hain aur isi tarah ke deegar kaam karte hain".

"Guzaarish ki ke ye sab shirk hai, deen-e-islam se iska koi taalluq nahi, agarche kuch jaahil ye kaam karte hain, to isaai munaazir ne iqraar kiya ke ye shirk hai, ek (1) isaai paadri bhi wahan maujood tha, jab usne ye baat suni to kehne laga: Ji haa'n! Is bina par to ham mushrik hi thehre".

---

108 T: (مُسْكِت) (jawaab ya daleel) Khamosh kar dene waala, chup karaane waala [RKT]

“Yaheen baaz nasraani musalmano se kaha karte the ke hamara bhi ek (1) syed aur ek (1) syeda hain, aap ka bhi ek (1) syed aur ek (1) syeda hain. Hamare syed, Maseeh عليه السلام aur syeda, Maryam رضي الله عنها hain. Aap ke liye syed, Hussain رضي الله عنه aur syeda, Nafeesa رضي الله عنها hain”.

“Isaai in khurafaat ko dekh kar khush hua karte the, jo jaahil musalmano ne utha rakhee’n thee’n, khush kyoun na hote? Ye unke deen se muwaafiq-o-mushaaba jo thee’n, wo chaahte the ke in bidaat ko sahaara mile, ye khoob nashu-numa[109] paae’n, ahbaar[110] nasaara musalmano ke ulama se aur musalman ulama un ahbaar se ghul-mil jaae’n, ek (1) qism ke aamaal-o-afaal sar-anjaam dene lage’n, ahle aql nasraani, deen-e-islaam ki haqqaaniyat se inkaari nahi hain, balke wo kehte hain ke ye sab nasraniyat aur islam dono Allah Ta’ala ki taraf ek (1) raasta hai, isi liye un mein se aksar munafiqeen ke liye izhaar-e-islam aasaan ho gaya hai, kyounke unke nazdeek musalman aur nasaara musalmano ke mazaahib ki tarah hain, balke unho’n ne millato’n ka naam mazhab rakh diya”. (Majmua Fataawa: V27 P460-462)

Yaad aaya ke auliya aur Nabi-e-Kareem ﷺ se waseela maangne waale ek (1) sawaal ke maqrooz hain, poochna ye tha ke ham kehte hain ke Nabi-e-Kareem ﷺ wafaat paa chuke hain, aap kehte hain ke zinda hain, ye hamare aur aap ke darmiyaan ek (1) nazaai masla hai. Go-ke salaf mein koi bhi hayaat-e-mustafawi ka qaael nahi, lekin Syedna Isa عليه السلام ki zindagi fariqain ke nazdeek musallam hai, wo Allah ke bargazida paeghambar hain, daur-e-aakhir mein nuzool bhi farmaenge. Unki nubuwwat par hamara imaan bhi hai, poochna ye tha ke aap hazraat unka waseela kyoun nahi pakadte? Isa عليه السلام ko nabi nahi maante ya? Isi tarah Musa عليه السلام se fariyaad kyoun nahi karte? Wo bhi to Allah ke bargazida paeghambar hain, ya maabood bhi baant rakhe hain, isaaiyo’n ke aur, aur yahoodiyo’n ke aur, aur un juhala ke aur. Asal ye hai ke unhe’n yahood ke taano’n ka dar hai, yahood kahee’n ye na keh de’n ke aap hamare nabi se kyoun maangte hain, aap yahoodiyat-o-

[109] T: (نَشو و نُما) Parwarish, badhna, paeda hona, taraqqi [RKT]
[110] T: (اَحْبار) Taurat ke maane-o-mataalib jaanne waale yahoodi peshwa, ulama [RKT]

nasraniyat to ikhtiyaar nahi kar rahe?

Shia Aur Mamnoo Tawassul

Shia ke nazdeek ba-haq-e-falaa'n aur ba-hurmat-e-falaa'n ke alfaaz ke saath dua mein tawassul jaaez hai. Unki kutub mein iske suboot par sareeh ibaaraat maujood hain. Masalan Muhammad Baqar Majlisi shia (d 1111h) ne Syedna Hussain ﵁ ki qabr mubaark par haazri ke aadaab bayan karte hue dua ka ek (1) andaaz you'n bayan kiya hai:

(Ya Hussain!) Ham apni tamaam haajaat mein aap ka waseela pakadte hain.

بِكَ يَتَوَسَّلُ الْمُتَوَسِّلُوْنَ فِيْ جَمِيْعِ حَوَائِجِهِمْ. (Bihaar-ul-Anwaar: 98V P84)

Nez likha hai:

Ahle Bait! Aap se badh kar haq waala aur taazeem waala waseela kisi ne kabhi pesh nahi kiya.

لَمْ يَتَوَسَّلِ الْمُتَوَسِّلُوْنَ بِوَسِيْلَةٍ أَعْظَمَ حَقًّا، وَأَوْجَبَ حُرْمَةً مِّنْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ.

(Bihaar-ul-Anwaar: 98V P226)

Ahnaaf Aur Mamnoo Tawassul:

Mutakhkhireen[111] ahnaaf ghaer-mashroo[112] aur mamnoo tawassul ke qaael-o-fail hain. Unke nazdeek bhi faut-shudgaan ke waseele se dua karna jaaez-o-durust hai. Jaisa ke dua ke baare mein tafseeli guftagu karte hue Shaareh Hidaaya Ibne Humaam Hanafi (d 861h) likhte hain:

Dua mein Allah ko Nabi-e-Kareem ﷺ ki zaat ka waseela pesh kare … Phir Nabi-e-Akram ﷺ se shafaa-at ka mutaalaba kare aur kahe: Allah ke Rasool! Main aap se shafaa-at ka sawaal karta hoo'n. Ya Rasool Allah! Main aap se shafaa-at ka sawaali hoo'n aur Allah Ta'ala ko aap ka waseela deta hoo'n ke mujhe islaam ki haalat mein aap ki millat aur

يَسْأَلُ اللّٰهَ تَعَالَى حَاجَتَهُ مُتَوَسِّلًا إِلَى اللّٰهِ بِحَضْرَةِ نَبِيِّهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ … ثُمَّ يَسْأَلُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الشَّفَاعَةَ، فَيَقُوْلُ: يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ! أَسْأَلُكَ الشَّفَاعَةَ، يَارَسُوْلَ اللّٰهِ! أَسْأَلُكَ الشَّفَاعَةَ وَأَتَوَسَّلُ بِكَ إِلَى اللّٰهِ فِيْ أَنْ أَمُوْتَ مُسْلِمًا عَلَى مِلَّتِكَ وَسُنَّتِكَ، وَيَذْكُرُ كُلَّ

---

[111] T: (مُتَاَخِّرِين) Baad mein aane waale aimma, ulama aur mufti [RSB]

[112] T: (غَير مَشْرُوع) Shariyat ke khilaaf/bar-aks, naajaaez [RKT]

sunnat par maut aae. Isi tarah wo tamaam baate'n kare jo rahm-talabi aur narmi se taalluq rakhti ho'n.

مَا كَانَ مِنْ قَبِيْلِ الْإِسْتِعْطَافِ وَالرِّفْقِ بِهِ. (Fathul Qadeer: V2 P338)

Yehi baat Fataawa Aalamgiri: V1 P82 mein bhi hai.

Hazraat-e-Deoband Aur Mamnoo Tawassul

Muhannad[113] mein hai: "Teesra aur chautha sawaal: Kya wafaat ke baad Janaab-e-Rasool Allah ﷺ ka tawassul lena duaao'n mein jaaez hai ya nahi? Tumhare nazdeek Salaf-o-Saaliheen, yaane Ambiya, Siddiqeen, aur Shuhada-o-Auliya ka tawassul bhi jaaez hai ya naajaaez?"

"Jawaab: Hamare nazdeek aur hamare mashaaikh ke nazdeek duaao'n mein Ambiya-o-Auliya-o-Siddiqeen ka tawassul jaaez hai. Unki hayaat mein ya baad-wafaat, baae'n-taur[114] kahe ke Ya Allah! Main ba-waseela falaa'n buzurg ke tujh se dua ki qubooliyat aur haajat-baraai[115] chaahta hoo'n, isi jaese kalimaat aur kahe". (Al Muhannad Alaa al Mufannad: P12-13)

Deobandi mufti AzizurRahman Saahab (d 1347h) ek (1) fatwa mein likhte hain: "Is tarah dua maangna durust hai ke ya Allah! Ba-barkat apne nek bando'n ke meri haajat poori farma! faqat". (Fataawa Darul Uloom Deoband: V5 P431)

Nez likhte hain: "Un buzurgo'n se ye na kahe: Tum dua karo, samaa'-e-moota khud mukhtalif-feeh[116] masla hai. Hanafiyya samaa'-e-moota ka inkaar karte hain aur Hazrat Ayesha Siddiqa ﷺ ka yehi mazhab aur aayaat-e-quraniya is par daal[117] hain, lehaza is tarah unse khitaab karke na kahe ke tum dua karo. Balke khud Allah Ta'ala se unke liye dua-e-

---

[113] T: Janab Khalil Ahmad Saharanpuri Deobandi ki Aqaaed Ulama-e-Deoband par likhi hui kitaab, jiska poora naam 'Al Muhannad Al Mufannad' hai [RSB]
[114] T: (بَائِیْں طَور) Is tarah, aise, you'n [Urduurban]
[115] T: (حاجَت بَرآری) Zaroorat/aarzu/muraad poori hona ya hone ka amal [RKT]
[116] T: (مُخْتَلَف فِیه) Wo baat ya masla ke jis mein mukhtalif raae'n ho'n, wo cheez jis mein ikhtilaaf ho, jiski baabat ikhtilaaf kiya gaya ho [RKT]
[117] T: (دال) Dalaalat karne waala, daleel, hujjat [RKT]

maghfirat aur rafa-e-darajaat[118] ki dua kare aur agar unke zariye se apni haajaat ke poora hone ke liye bhi dua kare to muzaaiqa nahi". (Fataawa Darul Uloom Deoband: V5 P441-442)

Ghaur farmaae'n ke deoband ke mufti Janab AzizurRahman faut-shudgaan ke waseele se dua karne ko jaaez qaraar de rahe hain, jabke faut-shudgaan se dua karaane ko naajaaez kehte hain. Lekin Darul Uloom Deoband ke baani Janaab Qasim Nanotwi Saahab (d 1297h) ka moqif iske khilaaf tha, unke baare mein hai: "Agar akele kisi mazaar par jaate aur doosra shakhs wahaan maujood na hota, to aawaaz se arz karte ke aap mere waaste dua kare'n". (Sawaaneh Qasmi: V2 P29)

Janab Ashraf Ali Thanwi Deobandi Saahab (d 1362h) likhte hain: "Aadatan tawassul ahle turq mein maqbulaan-e-Ilaahi ke tawassul se dua karna ba-kasrat shaaya[119] hai. Hadees se iska isbaat hota hai, aur shajra padhna jo ahle silsila ke yahaan maamool hai, uski yehi haqeeqat aur gharz hai". (At Takasshuf: P446)

Thanwi Saahab ka ye kehna ke hadees se iska isbaat hota hai, saraasar ghalat hai. Kisi saheeh hadees se waseele ki is qism ka isbaat nahi hota.

Syedna Usman bin Hunaif ﵁ se marwi ek (1) riwayat, jiska taalluq dua aur sifaarish se hai, ke baare mein Janab Ashraf Ali Thanwi Deobandi Saahab likhte hain: "Isse saabit hua ke jis tarah tawassul kisi ki dua ka jaaez hai, isi tarah tawassul dua mein kisi ki zaat ka bhi jaaez hai". (Nashr-ut-Taiyyib: P38)

Agar is hadees se zaat ka tawassul saabit hota, to mohaddiseen iske qaael kyoun ne hue? Iska matlab to ye hai ke jo baat Thanwi Saahab ki samajh mein aagai, mohaddiseen-e-ikraam use samajhne se qaasir rahe. Al-ayaaz billah! Halaanke hadees ke alfaaz bol-bol kar Thanwi Saahab ka radd kar rahe hain. Kisi sahaabi ya taabai se baa-sanad-e-saheeh kisi faut-shuda insaan ka waseela pakadna saabit nahi. Isi tarah kisi sahaabi ne Nabi-e-Akram ﷺ ki wafaat ke baad apni dua mein Aap ﷺ ki zaat ka waseela nahi diya. Ye kitna bada ilmi mughaalata hai ke

---

118 T: Darajaat ki bulandi [RKT]
119 T: (شائع) Aam, phaela hua, aashkaar [RKT]

Sahabi-e-Rasool, Nabi-e-Akram ﷺ se aap ki zindagi mein dua ki darkhwaast kare to usse kisi ki zaat ka waseela jaaez ho jaae, ye baat ilmi dayaanat ke saraasar khilaaf hai. Sahaabi, Nabi-e-Akram ﷺ ki zindagi mein dua karaae'n aur Thanwi Saahab us par ummatiyo'n ko qiyaas karke unke marne ke baad unki zaat ka waseela jaaez qaraar de'n, ye naa-durust[120] rawaiyya hai.

Thanwi Saahab ne jis hadees ki taraf ishaara kiya hai, us par tafseeli bahes waseele ki mamnoo aqsaam par Dalaael ka tehqeeqi jaaeza mein mulaahaza farmaae'n.

Janab Rasheed Ahmad Gangohi Saahab (1323h) se waseele ke baare mein sawaal hua. Mulaahaza farmaae'n: "Sawaal: Aksar aadmi shajra-e-khandaan ka har subh-o-shaam padhte hain, ye kaesa hai?"

"Al Jawaab: Shajra padhna durust hai, kyounke us mein ba-tawassul auliya ke Haq Ta'ala se dua karte hain, uska koi harj[121] nahi". (Fataawa Rashidiya: V1 P78)

Haaji Imdadullah Muhajir Makki (d 1317h) ne Kulliyaat-e-Imdadiya (P100) mein ye shajra zikr kiya hai. Unka ek (1) sher pesh-e-khidmat hai:

Door kar dil se hijab-e-jahl-o-ghaflat mere Rabb!
Khol de dil mein dar-e-ilm haqeeqat mere Rabb!
Haadi-e-Aalam, Ali Mushkil kusha ke waaste!

Janab Shabbir Ahmad Usmani (d 1369h) "وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِيْنُ" ki tafseer mein likhte hain: "Is aayat-e-sharifa se maaloom hua ke uski zaat-e-paak ke siwa kisi se haqeeqat mein madad maangni bilkul naajaaez hai. Haa'n! Agar maqbool bande ko mahez waasta rahmat-e-Ilaahi aur ghaer-mustaqil samajh kar istiaanat-e-zaahiri usse ki jaae, to ye jaaez hai, ke ye istiaanat dar-haqeeqat Allah Ta'ala se hi istiaanat hai". (Tafseer-e-Usmaani: P21)

[120] T: (نا دُرُست) Ghalat, jhoot, baatil, naa-munaasib, naa-rawa [RKT]
[121] T: (حَرَج) Nuqsaan, zarar, kami [RKT]

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﵀ (d 728h) farmate hain:

هُوَ ظَنَّ أَنَّ الْبَابَ فِيْ التَّوَسُّلِ كَالْبَابِ فِيْ الْاِسْتِغَاثَةِ، وَلَيْسَ كَذٰلِكَ، فَإِنَّهُ يُقَالُ: اسْتَغَاثَهُ وَاسْتَغَاثَ بِهٖ، كَمَا يُقَالُ: إِنَّهُ اسْتَعَانَهُ وَاسْتَعَانَ بِهٖ، فَالْمُسْتَغَاثُ بِهٖ هُوَ الْمَسْؤُوْلُ، وَأَمَّا الْمُتَوَسِّلُ بِهٖ، فَهُوَ الَّذِيْ يَتَسَبَّبُ بِهٖ إِلَى الْمَسْؤُوْلِ.

(Talkhees Kitab-ul-Istighaasa: P261-262)

Unho’n ne tawassul aur istighaasa ko ek (1) samajh liya hai, halaanke ye ek (1) nahi hain, ek (1) hai kisi se madad talab karna, ye istighaasa kehlaata hai. Ek (1) hai kisi ko madad talab karne ka sabab banana, ye tawassul kehlaata hai. Jisse madad talab ki ja rahi hai, wo mustaghaas (jisse madad maangi jaae) hai aur jiska waseela pesh kiya jaae wo mutawassil (jiske zariye madad maangi jaae) hai.

Maulana Hussain Ahmad Madani (d 1337h) likhte hain: “Ye muqaddas akaabir hamesha auliya ikraam-o-ambiya-e-azzaam se tawassul karte rehte hain aur apne mukhliseen ko uski hidaayat karte rehte hain, jisko Wahabiya misl shirk naajaaez-o-haraam jaante hain. Hazrat Maulana Nanotwi ne ek (1) qaseeda-e-taweela darbaarah tawassul mashaaikh silsila-e-aaliya chishtiya saabiriya tehreer farmaya hai, jo ke Imdad-us-Sulook ke aakheer mein nez deegar rasaael ke saath shaaya ho chuka hai”. (Ash-Shihaab-us-Saaqib: P235)

Algharz jumla akaabir-e-deoband ghaer-mashroo aur naajaaez tawassul ke qaael-o-faael hain. Waseele ke masle mein ye hazraat Allama Subki (d 756h) ke paerukaar hain.

Allama Subki apna ghuloo par mabni aqeeda you’n bayan karte hain:

إِنَّ التَّوَسُّلَ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم جَائِزٌ فِيْ كُلِّ حَالٍ قَبْلَ خَلْقِهٖ، وَبَعْدَ خَلْقِهٖ فِيْ مُدَّةِ حَيَاتِهٖ فِيْ الدُّنْيَا، وَبَعْدَ مَوْتِهٖ فِيْ مُدَّةِ الْبَرْزَخِ، وَبَعْدَ الْبَرْزَخِ، وَبَعْدَ الْبَعْثِ فِيْ عَرَصَاتِ الْقِيَامَةِ وَالْجَنَّةِ.

(Shifa-us-Saqaam: P120)

Har haal mein Nabi ﷺ ka waseela jaaez hai. Aap ﷺ ki paedaaish se qabl, aap ke paeda hone ke baad, aap ki duniyawi zindagi mein, aap ki wafaat ke baad barzakh mein, barzakh ke baad bhi aur dobaara ji uthne ke baad qiyaamat aur jannat ke haalaat mein bhi aap ka waseela pakadna jaaez hai.

Salaf mein ye nazariya kisi ka nahi raha. Tawassul-biz-zawaat ya tawassul-bil-amwaat ka sahaaba-o-taabaeen aur aimma-e-deen mein se koi bhi qaael nahi tha. Unke nazdeek jo tawassul jaaez aur durust hai, wo mashroo tawassul hai. Mutakhkhireen mein se bhi baaz ne agar apne tawassul mein kahee’n Nabi-e-Akram ﷺ ka zikr kiya hai to usse muraad Nabi-e-Akram (S) ki zaat nahi, balke Aap ﷺ ki mohabbat-o-itaa-at hai, jo ke nek amal hai.

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﵀ (d 728h) farmate hain:

أَسْئَلُكَ بِنَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ، أَيْ أَسْأَلُكَ بِإِيْمَانِي بِهِ وَمَحَبَّتِهِ.

(Qaaida Jaleela Fit Tawassul wal Waseela: P38)

Ya Allah! Main tujhe tere nabi Muhammad ﷺ, yaane Nabi-e-Kareem ﷺ pa rimaan aur Aap ﷺ se mohabbat ka waasta de kar sawaal karta hoo’n.

Barailwi Hazraat Aur Mamnoo Tawassul:

Janab Ahmad Yar Khan Naeemi Barailwi Saahab (d 1391h) Surah-al-Baqara: 89 ke tahat likhte hain: “Maaloom hua ke huzoor ke tawassul se duaae’n maangna badi puraani sunnat hai aur unke waseele ka munkir yahood-o-nasaara se badtar hai. Aur huzoor ke waseele se pehle hi se khalaq ki haajat-rawaai hoti thi”. (Tafseer Noor-ul-Irfan: P21)

Is aayat-e-karima ki tafseer mein Mufti Saahab khud ahle kitaab ki rawash[122] par chal-nikle hain aur apne baatil aur faasid nazariyaat ke difaa mein Quran-e-Majeed mein tehreef-e-maanawi ke murtakib hue hain. Allah Ta’ala ki kitaab ke baare mein unho’n ne wo baat kehdi hai jo salaf mein se kisi ne nahi kahi. Asal bayan ye tha ke ahle kitaab yahoodi do (2) qabeelo’n aws aur khazratj se ladte the, aws aur khazraj ahle kitaab nahi the. Yahood ke ilm mein tha ke anqareeb khaatam un nabiyyeen nabi mab-oos hone waale hain. Ghalba us nabi ka muqaddar hoga. Is bina par yahoodi Nabi ﷺ ki tarafdaari zaahir karte hue kehte ke ham us nabi par imaan laaenge, uski paerawi karenge aur uski maeeat[123] mein mushrikeen se ladaai karke un par ghalba paaenge.

---

[122] T: (رَوِش) Tariqa, qaaeda, tarz-e-amal, rawaiyya [RKT]
[123] T: (مَعِيَّت) Saath hone ki haalat ya kaifiyat, saath hona [RKT]

Lehaza hame’n un mushriko’n, yaane aws aur khazraj par ghalba aur fatah ataa ki jaaegi.

Nabi-e-Akram ﷺ mab-oos hue aur Quran-e-Kareem naazil hua to yahoodi apni baat se phir gae aur unho’n ne Nabi-e-Akram ﷺ ke saath kufr kiya. You’n un par phatkaar padi aur wo kaafir bane. Mufti Saahab ne yaha’n se masla-e-waseela kasheed kar liya hai, halaanke kisi sahaabi kisi taabai ya kisi siqa imam se is aayat-e-karima se aisa istimbaat[124] saabit nahi. Mufti Saahab ki baat ghalat hone ke liye itna hi kaafi hai ke Sahaba Ikraam aur Aimma-e-Azzaam mein se koi bhi Nabi-e-Akram ﷺ ki zaat ke waseele ka qaael nahi tha. Dar-haqeeqat aslaaf-e-ummat hi Quran-o-Hadees ke mataalib-o-mafaaheem se ba-khoobi waqif the.

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya رحمه الله (d 728h) ne kya khoob likha hai: “Allah ne yahood ke mutaalliq farmaya hai ke wo haq ko us waqt se pehchaante the, jab abhi tak naatiq-e-haq[125] aur daai-e-haq paeda hi nahi hua tha. Jab unke paas haq ka daai aise giroh se aagaya, jise wo haqeer-o-faqeer jaante aur uska kaha nahi maante the, dar-haqeeqat wo haq unhi giroho’n se qubool karte hain, jinki taraf unki koi nisbat hai. Chunache unho’n ne Nabi-e-Kareem ﷺ ki paerawi na ki, phir wo apne zaroori etiqadaat[126] ko tasleem karne se bhi inkaari ho gae. Tasawwuf aur fiqa ke kisi muaiyyan giroh ya deeni hawaale se kisi qaabil-e-taazeem ummati ki taraf mansoob hone waale bohut se log isi museebat ka shikaar hain. Wo deeni muaamale mein wohi raae aur riwayat qubool karte hain jo unke giroh ki taraf se aae, halaanke unhe’n ye bhi maaloom nahi hota ke unke giroh ki daleel kya hai. Uske bar-aks deen-e-islaam haq ki mutlaq ittiba farz qaraar deta hai. Rasool Allah ﷺ ke alaawa kisi bhi muaiyyan shakhs ya giroh ki raae ya riwayat ko ittiba ke liye khaas nahi karta”. (Iqtida Siraat al Mustaqeem: V1 P87-88)

---

[124] T: (اِسْتِنْباط) Muqarrar usool ke tahat qoh waghaira se masaael-e-sharaiyya ka hukm nikaalne ka amal [RKT]

[125] T: Haq ki aawaaz buland karne waala, haq baat kehne waala [RKT]

[126] T: (اِعْتِقادات) Aqeede [RKT]

Faaeda:

Aasim bin Umar Bin Qataada Ansaari Madani ﷺ Taabai bayan karte hain:

Hamare asaatiza (Sahaba Ikraam) ne hame’n bataya ke arab mein ham se badh kar koi bhi Rasool Allah ﷺ ki hasti ko nahi jaanta. Hamare saath yahood rehte the, wo ahle kitaab the aur ham buth-parast. Jab unhe’n hamse koi takleef pohonchti to wo kehte: Ek (1) nabi, jiski besat ka waqt hua chaahta hai, ham uska ittiba karenge, uske saath mil kar tum se ladenge aur tumhe’n you’n halaak kar denge, jaise aad aur iram[127] halaak hue the. Jab Allah Ta’ala ne apne Rasool (Muhammad ﷺ) mab-oos farmaya, to ham ne aap ka ittiba kar liya aur unho’nne kufr ka raasta ikhtiyaar kiya. Allah ki qasam, hamare aur yahood ke baare mein ye aayat-e-karima naazil hui: “Yahood isse qabl kaafiro’n par fatah ki dua kiya karte the, jab unke paas wo nabi aagae jinhe’n wo khoob pehchaante the to unho’n ne unke saath kufr kiya…” (Surah-al-Baqara: 89).

حَدَّثَنِيْ أَشْيَاخٌ مِّنَّا، قَالُوْا: لَمْ يَكُنْ أَحَدٌ مِّنَ الْعَرَبِ أَعْلَمَ بِشَأْنِ رَسُوْلِ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم مِنَّا، كَانَ مَعَانَا يَهُوْدُ، وَكَانُوْا أَهْلَ كِتَابٍ، وَكُنَّا أَصْحَابَ وَثَنٍ، فَكُنَّا إِذَا بَلَغْنَا مِنْهُمْ مَّا يَكْرَهُوْنَ، قَالُوْا: إِنَّ نَبِيًّا مَّبْعُوْثًا الْآنَ، قَدْ أَظَلَّ زَمَانُهُ، نَتَّبِعُهُ، فَنَقْتُلُكُمْ مَّعَهُ قَتْلَ عَادٍ وَّإِرَامَ، فَلَمَّا بَعَثَ اللّٰهُ رَسُوْلَهُ اتَّبَعْنَاهُ وَكَفَرُوْا بِهِ، فَفِيْنَا، وَاللّٰهِ، وَفِيْهِمْ أَنْزَلَ اللّٰهُ عَزَّوَجَلَّ: ﴿ **وَكَانُوْا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُوْنَ عَلَى الَّذِيْنَ كَفَرُوْا ۚ فَلَمَّا جَآءَهُمْ** ﴾.

(Seerat Ibne Ishaq: P84; Dalaael un Nubuwwah lil Bayhaqi: V2 P75)

Sanad zaeef hai, Ahmad bin Abdul Jabbar Utaaridi (أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ الْعُطَارِدِي) jamhoor aimma ke nazdeek zaeef hai. Surah-al-Baqara: 118 ki tashreeh mein Mufti Naeemi Saahab mazeed likhte hain: “Baghair waseela-e-paeghambar, Rabb tak pohonchne ki khwaahish karna kuffaar ka kaam hai. Jab ham tak baghair waseela Nabi nahi pohonchta, halaanke wo ghani hai to ham us tak baghair waseela kaese pohonche’n, halaanke ham mohtaaj hain”. (Tafseer Noor-ul-Irfan: P27)

[127] T: (إِرَم) Arab ke shaher Adn mein Shaddaad ki banwaai hui jannat [RSB]

Mufti Saahab ka koi motaqid[128] hi bataae ke Quran-e-Kareem ki is aayat se wo kaunsa waseela saabit karna chaahte hain? Baat ho rahi hai dua mein kisi ki zaat ka waseela dene ki, jahan tak deen aur shariyat ka taalluq hai, to wo Allah Ta'ala ne hame'n apne nabi hi ke zariye diya hai, lekin usi shariyat mein hamari saari ibaadaat ke mufassal[129] tariqe bayan kar diye hain. Dua ek (1) ibaadat balke ibaadaat ka maghz hai. Kya Quran-o-Sunnat se dua waali ibaadat mein kisi ki zaat ke waseele ka suboot milta hai? Agar dua mein kisi ki zaat ko bataur-e-waseela zikr karne kai slam mein kahee'n naam-o-nishaan milta hota to Mufti Saahab ko itna takalluf na karna padta. Aslaaf-e-ummat Sahaaba-o-Taabaeen aur Aimma-e-Deen mein se kisi ne is aayat se waseela-biz-zaat ka istimbaat nahi kiya, na aslaaf mein se koi iska qaael raha. Haeraani to us par hai jo log Quran-o-Sunnat ke matlab-o-mafhoom ko samajh na paane ka bahaana karke ittiba-e-rasool chod dete hain aur taqleed-e-shakhsi ka nazariya apna lete hain, wohi log mujtahid ban kar apni khurafaat saabit karne ke liye Quran-o-Sunnat ke nae-nae mafaheem[130] ka istimbaat karte hain?

Isi be-usooli ne Mufti Saahab ke rawaiyye mein tashaddud paeda kar diya hai, unhi ki ek (1) aur ibaarat mulaahaza farmae'n: "Maaloom hua ke Nabi ke tawassul ka firaun bhi qaael tha, jo us waseela ka munkir hai, wo firaun se ziyaada gumraah hai". (Tafseer Noor-ul-Irfan: P264)

Isko kya naam de'n ke Mufti Saahab ek (1) hi kitab mein kisi jagah likhte hain ke paeghambar ka waseela na lena kaafiro'n ka kaam hai (Mufti Saahab ki guzishta ibaarat is baare mein sareeh hai) aur usi kitab mein doosri jagah ye farma rahe hain ke kaafiro'n ka sardaar firaun Nabi ke waseele ka qaael tha. Ek (1) hi baat durust ho sakti hai. Agar kuffaar nabi ke waseele ke munkir the, to Mufti Saahab ke nazdeek firaun kaafir na raha aur agar firaun kaafir hai to maaloom hua ke nabi ki zaat ka waseela pakadna kuffaar ka kaam hai.

---

[128] T: (مُعْتَقِد) Eteqaad rakhne waala, maanne waala [RKT]
[129] T: (مُفَصَّل) Mukammal, poora, tafseeli [RKT]
[130] T: (مَفاہِیم) Mafhoom ki jamaa, mataalib, maane [RKT]

Mufti Saahab Surah Aale Imran: 193 ke tahat likhte hain: “Doosre ye ke apne imaan ke waseele se dua karni chaahiye, jab apne imaan ka waseela banana durust hai to Nabi-e-Kareem ﷺ ka waseela pakadna bhi bilkul saheeh hai”. (Tafseer Noor-ul-Irfan: 119)

Imaan to amal ka naam hai. Apne aamaal ke waseele se dua karna nusoos-e-shariya ki raushni mein mashroo aur jaaez hai. Imaan ko Nabi-e-Akram ﷺ ki zaat par qiyaas karna Mufti Saahab ka ghalat qiyaas hai. Ibaadaat usi tarah bajaa-laai[131] jaaengi, jis tarah shariyat ne rehnumaai farmaai hai. Apni raae aur aql se ibaadaat ke nae-nae tariqa ghadna to bidat hai. Ibaadat ka aisa tariqa jo shariyat ne nahi bataya, bidat hi kehlaaega. Phir imaan ke waseele ki tarah Nabi-e-Akram ﷺ ki zaat ka waseela pesh karna bhi jaaez hota, to Sahaba Ikraam aur aimma-e-deen zaroor aisa karte. Saccha deen Sahaba Ikraam aur Aimma-e-Deen hi ka tha.

Salaf-o-Saaliheen Ka Tawassul Aur Maulana Anwar Shah Kashmiri Ka Bayan

Salaf-o-saaliheen ke nazdeek jo waseela mashroo aur jaaez hai uske mutaalliq Maulana Anwar Shah Kashmiri (d 1352h) farmate hain:

اِعْلَمْ أَنَّ الْتَّوَسُّلَ بَيْنَ الْسَّلَفِ لَمْ يَكُنْ كَمَا هُوَ الْمَعْهُوْدُ بَيْنَنَا، فَإِنَّهُمْ إِذَا كَانُوْا يُرِيْدُوْنَ أَنْ يَّتَوَسَّلُوْا بِأَحَدٍ، كَانُوْا يَذْهَبُوْنَ بِمَنْ يَّتَوَسَّلُوْنَ بِهِ أَيْضًا مَّعْهُمْ، لِيَدْعُوَ لَهُمْ. (Faizul Baari: V3 P434)

Aapke ilm mein hona chaahiye ke aslaaf-e-ummat mein tawassul ka wo tariqa maujood nahi tha jo hamare yahaan raaej hai. Salaf kisi ka waseela lena chaahte, to use apne saath le jaate taake wo unke liye du karde.

Alhamdulillah! Ahle Hadees, salaf ke aqeeda-o-manhaj aur mazhab par qaaem hain. Hamare nazdeek bhi kisi nek shakhs se tawassul ki yehi soorat durust hai ke usse dua karaai jaae aur usi wajah se ham faut-shudgaan se tawassul ke qaael nahi. Kitab-o-Sunnat aur Ijma-e-Ummat

[131] T: (بَجَا لَانا) (kisi hukm waghaira ki) taameel karna, anjaam dena [RKT]

is par shaahid hain. Maulana Kashmiri bhi is baat ke motarif[132] hain ke salaf sirf nek logo’n ki dua ke waseele ke qaael the.

Lekin Kashmiri Saahab ek (1) ghalat raae ki taraf jhukaai dikha gae hain, likhte hain:

أَمَّا التَّوَسُّلُ بِأَسْمَاءِ الصَّالِحِيْنَ كَمَا هُوَ الْمُتَعَارَفُ فِيْ زَمَانِنَا، بِحَيْثُ لَا يَكُوْنُ لِلْمُتَوَسِّلِيْنَ بِهِمْ عِلْمٌ بِتَوَسُّلِنَا، بَلْ لَا تُشْتَرَطُ فِيْهِ حَيَاتُهُمْ أَيْضًا، وَإِنَّمَا يُتَوَسَّلُ بِذِكْرِ أَسْمَائِهِمْ فَحَسْبٌ، زَعْمًا مِّنْهُمْ أَنَّ لَهُمْ وَجَاهَةً عِنْدَ اللّٰهِ وَّقَقُوْلًا، فَلَا يُضَيِّعُهُمْ بِذِكْرِ أَسْمَائِهِمْ، فَذٰلِكَ أَمْرٌ لَّا أُحِبُّ أَنْ أَقْتَحِمَ فِيْهِ، فَلَا أَدَّعِيْ ثُبُوْتَهٗ عَنِ السَّلَفِ وَلضا أُنْكِرُ. (Faizul Baari: V3 P424)

Salaf-o-Saaliheen ke naamo’n ka waseela dena, jaisa ke hamare zamane mein raaej hai, uski ye soorat hai ke jin nek logo’n ka waseela ham de rahe hain, unko hamare us amal ka ilm tak nahi hota, balke unka zinda hona bhi zaroori nahi hota. Sirf unke naam ka waseela diya jaata hai aur aqeeda ye rakha jaata hai ke un nek logo’n ko Allah ke yahaa’n ek (1) muqaam aur qubooliyat haasil hai, aur Allah Ta’ala un nek logo’n ka naam lene par unhe’n naa-muraad nahi karega. Ye aisa muaamala hai ke main is mein taang adaana pasand nahi karta. Na main is waseele ka inkaar karta hoo’n na salaf se iske saabit hone ka daawa karta hoo’n.

Kashmiri Saahab ko eteraaf hai ke faut-shuda buzurgo’n ke waseele se dua karna salaf-o-saaliheen se saabit nahi. Lekin saath ye bhi keh rahe hain ke jo waseela salaf se saabit nahi, main uska inkaar bhi nahi karta. Kitni haeraani ki baat hai ke salaf se adm-e-suboot ka iqraar karne ke baawujood Kashmiri Saahab mutakhkhireen mutakallimeen[133] ka tariqa-e-waseela chodne ko taiyyaar nahi hain. Halaanke unho’n ne apni mukammal bebasi ka izhaar bhi kar diya hai. Allah hame’n haq qubool karne aur baatil tark karne ki himmat-o-taufeeq ataa farmaae.

Saheeh Bukhari mein mazkoor Sahaba Ikraam ki Syedna abbas ﵁ se tawassul waali hadees ki sharah mein Kashmiri Saahab likhte hain:

---

[132] T: (مُعْتَرِف) Eteraaf karne waala, iqraar karne waala, tasleem karne waala, qaael [RKT]

[133] T: (مُتَكَلِّم) Kalaam karne waala, guftagu karne waala, bolne waala [RKT]

“Main kehta hoon ke is hadees mein fe’li waseela ka zikr hai, kyounke Syedna Umar ﷺ iske baad Syedna Abbas ﷺ se arz karte hain: Abbas! Khade ho kar Allah Ta’ala se baarish ki dua farmaiye, to wo unke liye baarish ki dua kar dete the, is hadees se qauli waseela saabit nahi hota, qauli waseela matlab nek logo’n ki dua mein shraeek hue baghair sirf unke naam ka waseela de kar Allah se dua karna. Main kehta hoo’n ke Tirmizi ﷺ ne zikr kiya hai ke Nabi ﷺ ne ek (1) naabina araabi[134] sahabi ko ye kalimaat sikhaae: ‘Ya Allah! Main tere Nabi-e-Rahmat ke waseele se dua karta hoo’n … Ya Allah! Apne nabi ki sifaarish mere haq mein qubool farma’ … Is hadees se qauli-tawassul bhi saabit ho gaya hai, lehaza Haafiz Ibne Taimiya ﷺ ki taraf se iska inkaar takalluf hai”. (Faizul Baari: V4 P68)

Kashmiri Saahab ke tazaad[135] ka andaaz kare’n ke wo ek (1) taraf is baat ke iqraari bhi hain ke salaf-o-saaliheen se nek logo’n ke naamo’n ka waseela saabit nahi, lekin doosri taraf hadees se us waseele ko saabit bhi karna chaahte hain?

Kitab-o-Sunnat ki koi aisi nas nahi jis par Salaf-o-Saaliheen ne amal na kiya ho. Agar kisi hadees se dua mein Allah Ta’ala ko faut-shuda nek buzurgo’n ke naamo’n ka waseela dena saabit hota to Salaf-o-Saaliheen usi tarah bharpoor andaaz se us par amal karte jis tarah waseele ki jaaez soorato’n par unka amal karna saabit hai.

Rahi baat Jaame Tirmizi waali hadees se Kashmiri Saahab ke istimbaat ki, to us hadees se faut-shuda nek logo’n ke naamo’n ka waasta dena saabit nahi hota. Us hadees ke alfaaz hi uski nafi kar rahe hain. Is hadees mein saaf zikr hai ke dua kew aqt Allah ke Nabi ﷺ us araabi sahaabi ke paas maujood the aur Aap ﷺ ne sahabi ke liye dua bhi kit hi. Isi liye to aap ne use dua ke ye alfaaz bhi sikhaae ke Ya Allah! Mere haq mein apne nabi ki sifaarish qubool farma. Agar Aap ﷺ ne us sahabi ke liye dua ki hi nahi thi, to in alfaaz ke kya maane? Maaloom hua ke is hadees se bhi zinda nek shakhs ki dua ka waseela hi saabit hota hai.

---

[134] T: (اَعْرابی) Arbo sehra-nasheen, arab ka baddu ya dehaati [RKT]
[135] T: (تَضاد) Ikhtelaaf, farq, imteyaaz [Rektha]

Kya ab bhi saabit nahi hua ke Ahle Hadees Salaf-o-Saaliheen ke aqeeda-o-manhaj par qaaem hain? Roz-e-raushan ki tarah ayaa’n hai ke muqallideen apne liye ibadaat ke nae-nae tariqa ejaad karte hain aur daawa-e-taqeleed ke bawujood un bidee (بدعی) tariqo’n ke suboot par Quran-o-Hadees se Dalaael taraashne ki naakaam koshish karte hain.

Allama Ibne Taimiya ؒ salaf ke paerukaar the, isi liye unho’n ne nek logo’n ke naamo’n ke waseele ko naajaaez qaraar diya. Is mein unka kya qusoor? Unho’n ne to likha hai:

Naabina sahaabi waali hadees mein unki koi daleel nahi, kyounke ye hadees saaf taur par bata rahi hai ke sahabi ne Nabi-e-Akram ﷺ ki dua aur shafaa-at ka waseela ikhtiyaar kiya tha.

حَدِيْثُ الْأَعْمٰى، لَا حُجَّةَ لَهُمْ فِيْهِ، فَإِنَّهٗ صَرِيْحٌ فِيْ أَنَّهٗ إِنَّمَا تَوَسَّل بِدُعَاءِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم وَشَفَاعَتِهٖ.

(Qaaida Jaleela Fit Tawassul wal Waseela: P64)

Ye to thi naabina sahabi ki baat, jabke Saheeh Bukhari ki Syedna Abbas ؓ ke tawassul waali hadees ke baare mein Kashmiri Saahab ne khud iqraar kiya hai ke usse unka maujooda tariqa tawassul saabit nahi hota.

Unki ek (1) mazeed ibaarat mulaahaza farmae’n: “Syedna Umar ؓ baarish ke mauqa par dua karte the ke ya Allah! Ham pehle tujhe apne nabi ka waseela pesh karte the … Un alfaaz mein is raaej tariqa-e-tawassul ka zikr nahi, jis mein kisi ghaayab shakhs ka waseela diya jaata hai jise is baat ka shuoor bhi nahi hota ke koi uska waseela pakad raha hai. Is hadees mein to salaf-o-saaliheen ke tariqa-e-tawassul ka isbaat hai. Salaf ka tariqa ye tha ke wo kisi muqarrab-e-Ilaahi shakhs ko aage karte aur arz karte ke hamare liye Allah Ta’ala se sifaarish kare’n. Phir wo us sifaarish ka halaawa dete hue Allah Ta’ala se dua karte. Jaisa ke Syedna Umar ؓ ne Rasool-e-Akram ﷺ ke chacha Syedna Abbas ؓ ke saath kiya. Agar is hadees mein baad waale logo’n ke waza-karda tariqa tawassul ka zikr hota to phir Sahaba Ikraam ko Syedna Abbas ؓ ko saath le jaane ki zaroorat na padti aur unke liye Nabi-e-Akram ﷺ ki wafaat ke baad aap hi ka waseela kaafi hota ya Syedna Abbas ؓ ki

adm-maujoodgi mein unke naam ka waseela de diya jaata. (Baaz) Mutakhkhireen ke nazdeek kisi nek buzurg ki zaat ka waseela dena jaaez hai, lekin Haafiz Ibne Taimiya ﷬ ne uski nafi ki hai, main is baare mein taraddud ka shikaar ho'n, kyounke Ibne Taimiya ﷬ ne iski nafi ki hai. Main is baare mein taraddud ka shikaar ho'n, kyounke Ibne Taimiya ﷬ ne 'Tajreed-ul-Qudoori' se Imam Saahab ki ek (1) ibaarat zirk ki hai ke Allah ke naamo'n ke alaawa kisi aur naam se Allah par aqsaam jaaez nahi. Yaane unho'n ne aqsaam ki nafi se tawassul ki nafi ki daleel li hai. Agar tawassul aur aqsaam ek (1) hi cheez hain to phir Ibne Taimiya ﷬ ki baat haq hai aur agar tawassul-o-aqsaam mein tafaawut hai, to phir tawassul jaaez rahega". (Faizul Baari: V2 P379)

Sahaba-o-Taabaeen aur Aimma-e-Deen mein se kisi ne kabhi bhi Allah Ta'ala ko nek logo'n ki zaat ya unki naamo'n ka waseela nahi diya. Ye tariqa-kaar to baad waalo'n ki ejaad hai. Ab rahi aqsaam alallah bighaeri asmaaihi (اقسام علی اللہ بغیر اسمائہ) ki baat ke Imam Abu Hanifa ne iski nafi ki hai aur us nafi se zaat ke tawassul ki nafi hoti hai, to is baare mein Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﷬ haq-ba-jaanib hain. Albatta is bahes ko samajhna aqsaam alallah ke samajhne par mauqoof[136] hai. Aaiye ek (1) nazr is par bhi karte hain.

Allah Par Qasam Daalna Aur Tawassul:

Allama Muhammad bin Saaleh Uthaimeen ﷬ (d 1421h) farmate hain: "Aqsaam alallah (اقسام علی اللہ) ke maane ye hai ke aap Allah Ta'ala ke baare mein qasam uthaae'n ke wo ye kaam karega ya nahi karega, masalan Allah ki qasam, Allah zaroor aisa karega, ya Allah ki qasam, Allah aisa nahi karega. Allah Ta'ala ke baare mein qasam ki kai soorate'n hain. Pehle soorat ye hai ke aadmi Allah aur uske Rasool ki tarafs-e-di gai kisi khabar par qasam uthaae jo nabi ya isbaat par mabni ho. Us mein koi harj waali baat nahi. Isse to maaloom hoga ke us shakhs ko Allah aur uske Rasool ki bayan-karda khabar par poora

---

[136] T: (مَوقُوف) Munhasir [RKT]

yaqeen hai. Masalan Allah ki qasam, qiyaamat ke roz Allah Ta'ala zaroor makhlooq ke baare mein apne nabi ki sifaarish qubool karega aur masalan Allah ki qasam! Allah Ta'ala shirk karne waale ko maaf nahi farmaega".

"Doosri soorat ye hai ke insaan mazboot ummeed aur apne Rabb par husn-e-zan ki bina par qasam uthaae, to ye bhi jaaez hai, kyounke Nabi-e-Akram ﷺ ne Anas bin Maalik ﵁ ki phoophi Rabee bint Nazr (ربیع بنت نضر) ke waaqia mein is qism par razamandi ka izhaar kiya tha. Hua you'n ke Rabee bint Nazr ﵂ ne ek (1) ansaari ladki ka daant tod diya. Ansaar uske faisle ke liye Rasool-e-Akram ﷺ ki khidmat mein haazir hue. Nabi-e-Akram ﷺ ne qisaas, yaane daant ke badle mein daant todne ka hukm saadir farmaya. Rabee Bint Nazr ﵂ ke ghar waalo'n ne diyyat ki peshkash ki, lekin ansaar ne use mustarad kar diya, us par Anas bin Nazr ﵁ khade hue aur kaha: Kya Rabee ka daant toda jaaega? Ya Rasool Allah! Allah ki qasam, Rabee ka daant nahi toda jaaega. Anas bin Nazr ﵁ ka maqsad qisaas ke sharai hukm ko thukraana hargiz nahi tha. Rasool-e-Akram ﷺ ne farmaya: Anas! (Ansaar ke diyyat par raazi na hone ki bina par) Allah Ta'ala ki taraf se qisaas farz ho gaya hai, daant ke badle daant toda jaaega, us par Syedna Anas ﵁ ne farmaya: Allah ki qasam, Rabee ka daant nahi toda jaaega". (Saheeh Bukhari: H2703)

"Muraad ye thi ke unka pukhta azm hai ke wo Rabee ka daant nahi tootne denge, khwah uske liye kitni bhi daulat (bataur-e-diyyat) sirf karna pade. Isi bina par unho'n ne qasam uthali. Jab ansaar ko maaloom hua ke unka iraada bohut pukhta hai, to Allah Ta'ala ne unke dil mein maafi daaldi aur unho'n ne maaf kar diya. Phir Nabi-e-Akram ﷺ ne farmaya: Allah Ta'ala ke kuch bande aise bhi hain jo Allah Ta'ala par qasam uthale'n to Allah Ta'ala use poori kar deta hai. Maaloom hua ke Syedna Anas bin Nazr ﵁ ne Allah Ta'ala par apni mazboot ummeed aur husn-e-zan ki wajah se Allah Ta'ala par qasam uthaai ke Rabee ka daant nahi tootega. Phir Allah Ta'ala ne unhi logo'n ke dil mein dar-guzar daal diya jinho'n ne Rasool Allah ﷺ ke saamne qisaas lene ka pukhta iraada kar liya tha. Chunache unho'n ne maaf kar diya

aur diyyat qubool Karli”.

“Allah ke Rasool (2) ki taraf se Anas bin Nazr ﵁ ke us amal ki taareef, is baat ki gawaahi thi ke Anas bin Nazr ﵁ Allah ke muqarrab bande the. Allah Ta’ala ne unki qasam ko poora karte hue unke liye ansaar ke dilo’n ko naram farma diya. Aisa kyoun na hota? Ye Wohi shakhs the, jinho’n ne farmaya tha ke unhe’n Uhud ke paar se jannat ki khushboo aarahi hai. Aur jab wo Shaheed hue to unke jism par talwaaro’n aur nezo’n ke assi (80) se zaaed zakhm the. Unhe’n koi pehchaan na paaya aur sirf unki behen Rabee ne unhe’n pehchaana. Allah Ta’ala un sabse aur unke saath ham se bhi raazi ho jaae. Is qism ke jaaez hone par Rasool Allah ﷺ ka ye farmaan bhi dalaalat karta hai ke kitne hi paraganda aur darwaazo’n se dhakke maar kar door kiye jaane waale log hain, jo Allah par qasam uthale’n, to Allah Ta’ala use poora kar deta hai. (Saheeh Muslim: H2662) Aqsaam alallah (اقسام علی اللہ) ki teesri soorat ye hai ke aadmi ko takabbur, Allah Ta’ala ke fazl ko mehdood karne ki khwaahish aur Allah Ta’ala ke baare mein bad-zani aisi qasam uthaane par aamaada kare. Ye qasam haraam hai. Mumkin hai Allah Ta’ala aisa karne waale ke aamaal ghaarat kar de”.

“Allama Ibne Abi al-Izz ﵀ (d 792h) Aqsaam alallah (اقسام علی اللہ) ke baare mein farmate hain: “Duniya mein dua karte hue Allah Ta’ala ko Nabi-e-Akram ﷺ ya kisi aur makhlooq ka waasta aur waseela dene ka masla tafseel ka mutaqaazi[137] hai. Dua karne waala shakhs basa-auqaat keht hai ke Ya Allah! Apne nabi ya falaa’n shakhs ke tufael meri dua qubool karle, wo kisi makhlooq ki qasam Allah Ta’ala par daalta hai. Ye kaam do (2) wajah se mamnoo hai. Ek (1) to is wajah se ke usne ghaerullah ki qasam uthaai. Doosre is bina par ke usne samjha ke Allah Ta’ala par kisi ka haq bhi hai. Halaanke na ghaerullah ki qasam jaaez hai, na Allah Ta’ala par kisi ka koi haq hai. Siwaae us haq ke jo Allah Ta’ala ne apne oopar laazim kiya. Farman-e-Baari Ta’ala hai”:

وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِيْنَ.
(Surah-ar-Rom: 47)

Ham Par Momineen Ki Madad Laazim Hai.

---

[137] T: (مُتَقاضی) Taqaaza ya talab karne waala, mutaalaba karne waala [RKT]

“Saheeh Bukhari: H5967, Saheeh Muslim: H30 mein hai ke Aap ﷺ ne Syedna Muaaz ؓ se us waqt jab wo aap ke peeche sawaar the. Farmaya: Muaaz! Jaante hain ke bando’n par Allah Ta’ala ka kya haq hai? Muaaz ؓ kehte hain ke maine arz kiya: Allah aur uske rasool hi behtar jaante hain. Farmaya: Bando’n par Allah Ta’ala ka haq ye hai ke wo uski ibaadat kare’n aur uske saath kisi ko shareek na kare’n. Phir famraya: Jaante hain ke jab bande Allah Ta’ala ki ibaadat kare’n aur shirk na kare’n to Allah Ta’ala par un bando’n ka kya haq hai? Arz kiya: Allah aur uska rasool hi behtar jaante hain. Farmaya: Allah Ta’ala par bando’n ka ye haq hai ke wo unhe’n azaab na de… (Quran-o-Hadees se Allah Ta’ala par bando’n ka haq to saabit ho gaya) Lekin ye aisa haq hai, jo Allah Ta’ala ke kaamil kalimaat aur sacche wade ki bina par laazim hua hai. Aisa nahi ke banda bazaa-e-khud kisi cheez ka Allah Ta’ala par haq rakhta ho jaisa ke makhlooq ka makhlooq par haq hota hai. Allah Ta’ala hi bando’n ko tamaam bhalaaiyo’n se nawaazne waala hai. Allah Ta’ala hi ne unse waada karke unhe’n azaab na dene ka haq khud par laazim kya hai. Allah Ta’ala ka apne muwahhid bando’n ko azaab na karna aisi baat nahi ke uski qasam uthaai jaae, uske zariye maanga jaae, uske tufael dua ki jaae aur uska waseela pakda jaae, kyounke dua ki qubooliyat ka sabab to wohi cheez banegi, jise Allah Ta’ala ne sabab banaya hai”.

“Isi tarah Syedna Abu Saeed Khudri ؓ se Musand Ahmad mein (V3 P21; Sunan Ibne Majah: H778, yaad rahe ke ye riwayat Atiya Aufi ki wajah se ‘zaeef’ hai) marfoo hadees hai, jis mein namaz ke liye paedal chalne waale shakhs ki duaiyo’n zikr ki gai hai key a Allah! Main apne us paedal chalne ke sadqe aur sawaliyo’n ke tujh par maujood haq ke taufael sawaal karta hoo’n .. To usse muraad sawaliyo’n ka wo haq hai jo Allah Ta’ala ne khud apne oopar laazim kiya hai. Allah Ta’ala ne khud sawaaliyo’n ki dua qubool karne aur ibaadat-guzaaro’n ko sawaab ataa farmane ka haq tasleem kiya hai. Kisi arab shaaer ne khoob kaha hai ke Allah Ta’ala par bando’n ka koi haq nahi. Allah Ta’ala ke yahaa’n koi kaawish raaegaa’n nahi hoti. Agar Allah bando’n ko azaab de to ye uska adl hai aur agar wo unhe’n nemato’n se nawaaze to ye uska fazl hai”.

“Wo kareem aur samee hai … Agar koi ye sawaal kare ke sawaaliyo’n ke haq ke tufael dua karne aur Nabi ﷺ aur deegar saaliheen ke tufael dua karne mein kya farq hai? Uska jawaab ye hai ke (بِحَقِّ الْسَّائِلِيْنَ عَلَيْكَ) ke alfaaz se dua karne waala kehta hai ke Ya Allah! Toone maangne waalo’n se dua ki qubooliyat ka waada farmaya hai. Main bhi sawaali hoo’n, lehaza Tu meri dua qubool farmale. (بِحَقِّ فُلَانٍ) Ke alfaaz iske bar-aks hain. Agarche Allah Ta’ala ke sacche wade ke mutaabiq bando’n ke liye (nusrat waghaira ka) haq hota hai lekin us haq ka kisi bande ki dua ki qubooliyat se kya taalluq hai? Goya ye kaha jaata hai, Ya Allah! Falaa’n shakhs tera nek banda hai, lehaza meri dua qubool farma le. Bhala in dono baato’n ki aapas mein kya munaasabat hai? Dua mein aisa karna be-dhanga pann aur ziyaadati hai. Farman-e-Baari Ta’ala hai:”

أُدْعُوْا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَّخُفْيَةً ۚ اِنَّهٗ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِيْنَ.

(Surah-al-Aaraaf: 55)

Tum apne Rabb se gidgidaa kar aur makhfi andaaz mein dua karo, wo ziyaadati karne waalo’n ko pasand nahi farmata.

“Ba-haq-e-falaa’n aur is tarah ke deegar duaaiya alfaaz bidat hain. Nabi-e-Akram ﷺ, Sahaba Ikraam, Taabaeen-e-Azzaam aur Aimma-e-Deen mein se kisi se bhi aisi dua manqool nahi. Is tarah ke alfaaz to un taaweez-gando’n mein hote hain, jinhe’n jaahil qism ke dam-jhaad karne waale log likhte hain. Dua to Afzal ibaadat hai aur ibaadaat ki buniyaad sunnat aur ittiba-e-rasool par hoti hai. Khwahishaat-e-nafs aur bidaat par nahi. Agar aisa karne waale shakhs ki muraad ye ho ke Allah Ta’ala par kisi ke tufael qism daali jaae to ye bhi mamnoo hai. Makhlooq ki qasam to waese bhi jaaez nahi, Khaaliq par kaese kaese jaaez hogi? Rasool-e-Akram ﷺ ka farman hai ke jisne ghaerullah ki qasam uthaai, usne shirk ka irtikaab kiya”. (Sunan Abu Dawood: H3251; Sunan Tirmizi: H1535 kaha Hasan; Ibne Hibban ne Saheeh kaha: H4385; Al Haakim: V4 P297 ‘ وافقه الذهبی’ Sanad Saheeh)

“Isi liye Abu Hanifa aur unke dono shagirdo’n (Qazi Abu Ysuf Aur Muhammad bin Hasan Shaebani) ne falaa’n aadmi, Ambiya-o-Rusul,

Baetullah, Mash-ar-haraam[138] waghaira ke tufael dua maangne ko naapasand kiya hai. Hatta ke Imam Abu Hanifa aur Muhammad bin Hasan ne tu arsh ko paeda karne waali qudrat ke waaste se dua karna bhi makrooh qaraar diya hai. Abu Yusuf ne use markooh nahi jaana, kyounke unhe'n us baare mein ek (1) riwayat pohonch gai thi. (Ad Daawaat-ul-Kabeer lil Bayhaqi: 443) Ye jhooti riwayat hai, kyounke us mein ek (1) to Umar bin Haroon ba-ittifaaq-e-mohaddiseen "matrook-o-kazzaab" hai, doosre Amir bin Khidaash ke baare mein Haafiz Zahbi likhte hain ke us mein kamzori hai". (Taareekh-ul-Islam: V5 P96)

"Teesre usmein Ibne Juraij "mudallis" hain. Chauthe uske baare mein Haafiz Ibnul Jauzi farmate hain ke is hadees ke manghadat hone mein koi shubha nahi. (Nasbur Raaya liz Zeli: V4 P273) Basa-auqaat dua karne waala kehta hai ke falaa'n shakhs ke tere darbaar mein muqaam-o-martaba ke taufael. Ham tujhe tere Ambiya-o-Rusul aur Aliya ka waseela dete hain… Iski muraad ye hoti hai ke falaa'n shakhs tere yahaa'n muqaam-o-martaba aur sharf rakhta hai, lehaza hamari dua qubool farma. Ye bhi mamnoo hai, kyounke agar waseele ka ye tariqa wohi hota, jo Sahaba Ikraam, Nabi-e-Akram ﷺ ki hayaat-e-mubaaraka mein ikhtiyaar karte the, to wo use Aap ﷺ ki wafaat ke baad bhi ikhtiyaar karte. Sahaba Ikraam to Nabi-e-Akram ﷺ ki hayaat-e-mubaaraka mein aap ki dua ka waseela ikhtiyaar karte the, aap se dua ki darkhwaast karte the aur aap ki dua par aameen kehte the".

"Istisqa (baarish-talbi ki dua) waghaira mein aisa hi hota tha. Lekin jab Aap ﷺ wafaat paa gae to baarish talab karne ke liye baahar nikal kar Syedna Umar ؓ ne you'n kaha: Ya Allah! Pehle ham jab khushk-saali mein mubtala hote, to apne nabi ka waseela ikhtiyaar karte the, to Tu ham par baarish barsa deta tha, ab ham teri taraf apne nabi ke chacha ka waseela lekar aae hain. Syedna Abbas ؓ tujh se hamare liye dua-o-sifaarish karenge. Aap ka ye matlab hargiz nahi tha ke Allah Ta'ala ko Syedna Abbas ؓ ki qasam di jaae, ya unke muqaam-o-martabe ke waseele se maanga jaae. Agar ye tariqa jaaez hota, to phir Nabi-e-

---

[138] T: (مَشْعَر) Qurbani dene ki jagah [RKT]

Akram ﷺ ki shaan-o-manzilat Syedna Abbas ﵁ ki shaan-o-manzilat se bohut-bohut ziyaada thi … basa-auqaat dua karne waala kehta hai ke Ya Allah! Main tere rasool ki itaa-at-o-farmabardaari karta hoo’n, Aap ﷺ se mohabbat rakhta hoo’n, Aap ﷺ aur deegar tamaam Ambiya-o-Rusul par imaan laata hoo’n aur unki tasdeeq karta hoo’n, is bina par tu meri dua qubool karle … to ye dua aur waseele ka behtareen tariqa hai”.

“Rahi baat kisi shakhs ke waseele ya uske zariye Allah Ta’ala ki taraf tawajjo karne ki to ye tafseel-talab masla hai. Iske saheeh maane na samajh sakne ki bina par baaz logo’n ne ghalati khaai hai. Agar usse us shakhs ki dua-o-sifaarish ko waseela banana muraad hai to wo aise nek shakhs ki zindagi hi mein mumkin hai. Ya isse muraad ye ho sakti hai ke dua karne waala shakhs jis nek hasti ka waseela de raha hai, usse mohabbat karta hai aur uska mutee-o-farmabardaar hai. Ba-sharte-ke wo nek hasti mohabbat, itaa-at-o-farmabardaari ki mustahiq bhi ho (yaane Nabi ﷺ ho’n). Mazkoora soorato’n mein ye tawassul nek shakhs ki dua-o-sifaarish ka hoga ya dua karne waale ki mohabbat-o-itaa-at (jo ke uska nek amal hai) ka hoga. US tawassul mein doosri qism ye ho sakti hai ke waseela dene waale ki muraad ye ho ke wo Allah Ta’ala ko kisi nek hasti ki qasam dale ya uski zaat ka waseela ikhtiyaar kare. Yehi doosri qism aimma-ikraam ke yahaa’n makrooh aur mamnoo hai…”. (Sharah Aqeeda Tahaawiya: P236-238)

Allama Barkowi Hanafi (d 981h) dua mein mamnoo tawassul ke baare mein apna aur apne aimma ka nazariya you’n bayan karte hain: “Haasil-kalaam ye hai ke shaetaan insaan ke khilaaf khufiya tadbeer karta hai, wo use baawar karaata hai ke qabr ke paas dua mustahsan hai, balke wo uske zehn mein daal deta hai ke qabr ke paas dua karna ghar, masjid aur sehri ke auqaat mein dua se Afzal hai. Insaan ke zehen mein ye baat raasikh[139] ho jaati hai to shaetaan use ek (1) darja oopar le jaata hai aur use ye baawar karaata hai ke saahib-e-qabr se dua karna aur Allah Ta’ala ko uski qasam dena bhi mustahsan hai. Uski ye

---

[139] T: (راسِخ) Mazbooti ke saath jamaa hua ya gadha hua, mustahkam, pakka, paaedaar [RKT]

tadbeer pehli se bhi badh kar gambheer hoti hai, kyounke Allah Ta'ala ki shaan isse bohut buland hai ke usko kisi makhlooq ki qasam di jaae ya usse kisi makhlooq ke waaste maanga jaae. Aimma-e-Islaam ne is tariqa ko sakht bura jaana hai. Abul Hasan Qudoori, Allama Karkhi ki kitab ki sharh mein likhte hain: 'Basheer bin Waleed ka bayan hai ke maine Abu Yusuf se suna ke Imam Abu Hanifa ne farmaya: 'Kisi insaan ke liye jaaez nahi ke wo ghaerullah ke waaste Allah ko pukaare, main ye bhi makrooh samajhta hoo'n ke koi Allah Ta'ala ko uska arsh paeda karne waali qudrat ka waseela de, nez Ambiya-o-Rusu aur Baitullah ke waseele se dua karna bhi makrooh hai'. Abul Hasan (Qudoori) ka kehna hai ke Aimma-e-Ahnaaf ke nazdeek ghaerullah ke waaste se dua karna baatil hai, kyounke ghaerullah ka Allah Ta'ala par koi haq nahi, jabke Allah Ta'ala ka apne bando'n par haq hai".

"Ibne Baladji ne Sharh al Mukhtar mein likha hai ke Allah Ta'ala se ghaerullah ka waasta de kar dua karna makoorh hai, ye kehna jaaez nahi ke ya Allah! Main tujh se tere farishto'n ya tere ambiya waghaira ke waseele se sawaal karta hoo'n, kyounke makhlooq ka Khaaliq par koi haq nahi. Ye bhi durust nahi ke koi kahe: Ya Allah! Main teri arsh ko paeda karne waali qudrat ke waseele se sawaal karta hoo'n. Albatta Imam Abu Yusuf se iska jawaaz manqool hai, kyounke Rasool-e-Akram ﷺ se marwi hai ke aap ne is tarah dua farmai thi". (Ad Daawaat-ul-Kabeer lil Bayhaqi: 443)

"Ye jhooti riwayat hai, kyounke us mein ek (1) to Umar bin Haroon ba-ittifaaq-e-mohaddiseen 'matrook-o-kazzaab' hai, doosre Aamir bin Khidaash ke baare mein Haafiz Zahbi likht ehain ke us mein kamzori hai. (Taareekh-ul-Islam: V5 P96) Teesre Ibne Juraij 'mudallis' hain. Chauthe, uske baare mein Haafiz Ibnul Jauzi farmate hainke is hadees ke manghadat hone mein koi shubha nahi. (Nasbur Raaya liz Ze'li: V4 P273) Nez, in alfaaz ke istemaal se to insaan ausaaf-e-Baari Ta'ala ka waseela ikhtiyaar karta hai (aur wo jaaez hai). Ye bhi yaad rahe ke Imam Abu Hanifa aur unke ashaab ne jin cheezo'n ko makrooh qaraar diya hai, wo Muhammad bin Hasan ke nazdeek haraam hain aur Imam Abu Hanifa aur Abu Yusuf ke nazdeek haraam ke ziyaada qareeb hain aur un mein

hurmat ka pehlu ghaalib hai… Jab shetaan insaan ko ye baat bhi baawar kara deta hai ke Allah Ta'ala ko ghaerullah ki qasam di jaa sakti hai aur is tarah dua ziyaada taazeem-o-ehteraam waali hoti hai, nez is tariqa se haajat jaldi poori hoti hai. To uske baad wo insaan ko ek (1) aur darja oopar le jaata hai ke ghaerullah se bhi dua ki jaae aur uske liye nazr-o-niyaaz ka ehtemaam kiya jaae. Phir uske baad ek (1) aur darja oopar le jaakar use buzurgo'n ki qabro'n par jhukne, un par qandeele'n aur shame'n raushan karne, un par chaadare'n chadhaane aur un par masjide'n banaane par aamaada karta hai. Nez un qabro'n ke liey sujood-o-tawaaf karke aur unhe'n choom kar, unka hajj karke aur unke paas jaanwar zibah karke unki ibaadat karaata hai. Phir usse ek (1) aur darja oopar le jaakar use aamaada karta hai ke wo logo'n ko un qabro'n ki ibaadat karne aur unhe'n melagaah banaane ki daawat de aur unhe'n bataae ke unke liye duniya-o-aakhirat mein bade faaed ka kaam hai. (Ziyaaratul Quboor: P47-48)

Al Haasil:

In tamaam ibaaraat aur Hanafi Aimma ki tasrihaat se saabit hua ke jis tarah ghaerullah ki qasam uthaana naajaaez, haraam aur shirk hai. Isi tarah Allah Ta'ala ko ghaerullah ka waasta dena ya Allah Ta'ala ki ghaerullah ki qasam dena bhi haraam hai. Imam Abu Hanifa simt tamaam mutaqaddimeen[140] aimma ahnaaf Allah Ta'ala par ghaerullah ki qasam daalne aur Allah Ta'ala ko ghaerullah ka waseela dene ko mutaraadif khayaal karte the aur dono ke mamnoo hone par muttafiq the. Lihaaza janab Anwar Shah Kashmiri Saahab ka is silsile mein mutaraddid[141] hona apne aimma ki taalimaat se naawaaqfiyat ka natija tha. Unke mutaqaddimeen ko chaahiye ke wo un tasrihaat ki raushni mein taraddud se chutkaara haasil karte hue mamnoo tawassul se tauba kar le'n.

Ahle Hadeeso'n ko mubaarak ho ke wo salaf ke manhaj par hain. Aqeeda-o-amal mein unse sar-e-mu-inhiraaf nahi. Isi wajah se unhe'n

[140] T: (مُتَقَدِّمِين) Wo ulama, mufti aur aimma jo pehle guzar chuke [RKT]
[141] T: (مُتَرَدِّد) Fikrmand, mutafakkir, pareshaan, muztarib [RKT]

mutoon[142] kiya jaata hai. Mukhalifeen unhe’n satiate hain, tarah-tarah ke naam dete hain. Allah Ta’ala taa-qiyaamat is taaifa mansoora ko haq ke saath ghaalib rakhega. In sha Allah.

Naajaaez Waseela Par Dalaael Ka Jaaeza

Quran-o-Sunnat ki raushni mein teen (3) qism ka waseela jaaez hai, iske alaawa har waseela, masalan kisi makhlooq ki zaat ye faut-shudgaan ka waseela naajaaez-o-haraam hai. Baaz hazraat naajaaez waseela saabit karne ke liye manghadat, jaali aur zaeef riwayaat pesh karte hain. In riwayaat ka usool-e-mohaddiseen ki raushni mein tafseeli tajziya pesh-e-khidmat hai.

Daleel Number 1

Maalik ad Daar ghalle par Syedna Umar ؓ ki taraf se khazaanchi the, unse riwayat hai ke Syedna Umar bin Khattab ؓ ke zamane mein log qahat mein mubtala ho gae. Ek (1) sahabi Nabi-e-Kareem ﷺ ki qabr par haazir hue aur arz ki: Ya Rasool Allah! Allah Ta’ala se apni umamt ke liye baarish talab farmaae’n, ummat qahat-saali ke baais tabaah ho gai hai. Nabi-e-Kareem ﷺ us sahaabi ke khwaab mein aae, farmaya: Umar ke paas jaakar mera salaam kahe’n aur unhe’n bataae’n ke baarish hogi, umar se ye bhi kahe’n ke wo samajhdaari se kaam le’n. Wo Syedna Umar ؓ ke paas aae aur unhe’n khabar di to Syedna Umar ؓ ro pade aur farmaya: Ya Allah! Main kotaahi nahi karta, magar is baar aajiz aagaya tha.

عَنْ مَّالِكٍ الْدَّرِ، قَالَ: وَكَانَ خَازِنَ عُمَرَ عَلَى الطَّعَامِ، قَالَ: أَصَابَ النَّاسَ قَحْطٌ فِيْ زَمَنِ عُمَرَ، فَجَاءَ رَجُلٌ إِلَى قَبْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ! اسْتَسْقِ لِأُمَّتِكَ، فَإِنَّهُمْ قَدْ هَلَكُوْا، فَأُتِيَ الرَّجُلُ فِيْ الْمَنَامِ، فَقِيْلَ لَهُ: عَلَيْكَ الْكَيْسُ، عَلَيْكَ الْكَيْسُ، فَأَتَى عُمَرَ فَأَخْبَرَهُ، فَبَكَى عُمَرُ، ثُمَّ قَالَ: يَا رَبِّ! لَا آلُوْ إِلَّا مَا عَجَزْتُ عَنْهُ.

(Musannaf Ibne Abi Shaiba: V6 P356; Taareekh Ibne Abi Khaithma: V2 P70 H1818; Dalaael un Nubuwwah lil Bayhaqi: V7 P47; Al IStiaab la Ibne Abdul Bar: V11 P1149; Taareekh Ibne Asaakir: V44 P345, V59 P489)

[142] T: (مُتُون) Bohut se matan [RKT]

Tabsara: Sanad “zaeef” hai.

Sulaiman bin Mehraan Amash mudallis hain, samaa’ ki tasreeh nahi ki.

Imam Shafai ﵀ farmate hain:

لَا نَقْبَلُ مِنْ مُّدَلِّسٍ حَدِيْثًا حَتّٰى يَقُوْلَ فِيْهِ: حَدَّثَنِيْ أَوْ سَمِعْتُ.

(Ar Risaalah: P380)

Ham mudallis se us waqt tak hadees qubool nahi karte, jab tak wo samaa’ ki tasreeh na karde.

Imam Yahya bin Maeen ﵀ (d 233h) farmate hain:

لَا يَكُوْنُ حُجَّةً فِيْمَا دَلَّسَ.

(Al Kaamil la Ibne Adi: V1 P34 [Hasan])

Mudallis ki tadlees waali riwayat hujjat nahi hoti.

Haafiz Sakhawi ﵀ (d 902h) kehte hain:

مِمَّنْ ذَهَبَ إِلٰى هٰذَا التَّفْصِيْلِ الشَّافِعِيُّ وَابْنُ مَعِيْنٍ وَابْنُ الْمَدِيْنِيّ.

(Fathul Mughees: V1 P182)

Jo aimma is mauqif ke haamil hain, un mein Imam Shafai, Imam Ibne Maeen, aur Imam Ali bin Madeeni ﵏ ke naam shaamil hain.

Haafiz Alaai ﵀ (d 761h) likhte hain:

اَلصَّحِيْحُ الَّذِيْ عَلَيْهِ جُمْهُوْرُ أَئِمَّةِ الْحَدِيْثِ وَالْفِقْهِ وَالْأُصُوْلِ. (Jaame-ut-Tehseel: P111)

Jamhoor aimma-e-hadees-o-fiqa aur aimma-e-usool ka mazhab hi durust hai.

Haafiz Ibne Abdul Bar ﵀ (d 463h) farmate hain:

قَالُوْا: لَا يُقْبَلُ تَدْلِيْسُ الْأَعْمَشِ.

(At Tamheed: V1 P30)

Mohaddiseen kehte hain ke Amash ki tadlees qubool nahi.

Allama Aeni Hanafi (d 855h) likhte hain:

إِنَّ الْأَعْمَشَ مُدَلِّسٌ، وَعَنْعَنَةُ الْمُدَلِّسِ لَا تُعْتَبَرُ إِلَّا إِذَا عُلِمَ سَمَاعُهٗ.

(Umdatul Qaari: tahat H: 219)

Sulaiman bin Mehraan Amash ‘mudallis’ hain aur ‘mudallis’ ki a’n (عن) waali riwayat usi waqt qaabil-e-etebaar hoti hai jab samaa’ ki tasreeh mil jaae.

Haafiz Ibne Kaseer ﵀ (Al Bidaaya wan Nihaaya: V5 P167) aur Haafiz Ibne Hajar ﵀

(Fathul Baari: V2 P495) ka is riwayat ki sanad ko ‘saheeh’ qaraar dena ilmi-tasaamuh[143] hai

Imam Bayhaqi ﵀ (d 458h) ek (1) riwayat ke baare mein farmate hain:

هٰذَا الْحَدِيْثُ لَمْ يَسْمَعْهُ الْاَعْمَشُ بِالْيَقِيْنِ مِنْ أَبِيْ صَالِحٍ وَإِنَّمَا سَمِعَهُ مِنْ رَجُلٍ، عَنْ أَبِيْ صَالِحٍ. (Sunan Kubra: V1 P430)

Ye hadees Amas ne Abu Saaleh se bil-yaqeen nahi suni, balke ek shakhs ke waaste se suni hai, jo Abu Saaleh se bayan karta hai.

Haafiz Ibne Hajar ﵀ (d 852h) khud Amash ki tadlees ke baare mein likhte hain:

عِنْدِيْ أَنَّ إِسْنَادَ الْحَدِيْثِ الَّذِيْ صَحَّحَهُ ابْنُ الْقَطَّانِ مَعْلُوْلٌ، لِأَنَّهُ لَا يَلْزَمُ مِنْ كَوْنِ رِجَالِهِ ثِقَاتٍ أَنْ يَّكُوْنَ صَحِيْحًا، لِأَنَّ الْأَعْمَشَ مُدَلِّسٌ، وَلَمْ يَذْكُرْ سَمَاعَهٗ مِنْ عَطَاءٍ، وَعَطَاءٌ يَّحْتَمِلُ أَنْ يَّكُوْنَ هُوَ عَطَاءً الْخُرَاسَانِيَّ، فَيَكُوْنُ فِيْهِ تَدْلِيْسُ التَّسْوِيَةِ بِإِسْقَاطِ نَافِعٍ بَيْنَ عَطَاءٍ وَّابْنِ عُمَرَ. (At Talkhees-ul-Habeer: V3 P19)

Mere khayaal mein jis hadees ko Ibne Qattaan ne ‘saheeh’ kaha hai, wo maa’lool ‘معلول’ (zaeef) hai, kyounke raawiyo’n ke siqa hone se hadees ka saheeh hona laazim nahi aata. Is mein Amas ‘mudallis’ hain aur unho’n ne Ataa se samaa’ ka zikr nahi kiya, ye ehtemaal bhi hai ke is sanad mein mazkoor Ataa khorasaani ho’n, you Amash ki tadlees taswiya[144] ban jaaegi, kyounke us soorat mein unho’n ne Ataa aur Ibne Umar ke darmiyan Naafe ka waasta bhi gira diya hai.

Haafiz Ibne Abdul Bar ﵀ (d 463h) farmate hain:

قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْمَدِيْنِيِّ: قَالَ يَحْيَى بْنُ سَعِيْدٍ: قَالَ سُفْيَانُ وَشُعْبَةُ: لَمْ يَسْمَعِ الْأَعْمَشُ هٰذَا الْحَدِيْثَ مِنْ إِبْرَاهِيْمَ التَّيْمِيِّ، بِالتَّدْلِيْسِ، وَأَنَّهُ كَانَ

Imam Ali bin Madeeni ne Imam Yahya bin Saeed Qattaan se naql kiya hai ke Imam Sufyan aur Imam Shu’ba ne farmaya ke Amash ne ye hadees Ibrahim Taimi se nahi suni. Main (Ibne Abdul Bar) Kehta hoo’n ke Amas ke ‘mudallis’ hone

---

143 T: (تَسامُح) Bhool-chook, sahoo [RKT]
144 T: (تَسوِيَه) Durust, theek [RKT]

يُحَدِّثُ عَنْ لَقِيَهُ بِمَا لَمْ يَسْمَعْ مِنْهُ، وَرُبَّمَا كَانَ بَيْنَهُمَا رَجُلٌ أَوْ رَجُلَانِ، فَلِمِثْلِ هٰذَا وَشِبْهِهٖ قَالَ ابْنُ مَعِيْنٍ وَّغَيْرُه فِيْ الْأَعْمَشِ: إِنَّهُ مُدَلِّسٌ.

(At Tamheed Lima Fil Muwatta Mina Ma-aani wal Asaneed: V1 P32)

par ye do (2) aadil imaamo'n ki gawaahi aur isse saabit hota hai ke Amash un logo'n se an-suni riwayaat bayan karte the, jinse unki mulaqaat thi. Basa-auqaat Amash aise logo'n se ek (1) do (2) waaste gira kar bhi riwayat kar lete the. In haqaaeq ki bina par Ibne Maeen waghaira ne Amash ko 'mudallis' kaha hai.

Tambeeh:

Taareekh Tabari: V4 P98 aur Al Bidaaya wan Nihaaya: V1 P71 mein hai:

حَتّٰى أَقْبَلَ بِلَالُ بْنُ الْحَارِثِ الْمُزَنِيُّ، فَاسْتَأْذَنَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: أَنَا رَسُوْلُ رَسُوْلِ اللّٰهِ إِلَيْكَ، يَقُوْلُ لَكَ رَسُوْلُ اللّٰهِ.

Bilal bin Haaris Muzani aae, unho'n ne ijaazat talab ki aur kaha: Main aap ki taraf Rasool Allah ﷺ ka ilchi hoo'n, Allah ke Rasool ﷺ aap se farmate hain.

Ye jhoot hai.

① Shuaib bin Ibrahim Rifaai Kufi 'majhool' hai.

Imam Ibne Adi ؒ farmate hain:

شُعَيْبُ بْنُ إِبْرَاهِيْمَ هٰذَا، لَهُ أَحَادِيْثُ وَأَخْبَارٌ، وَهُوَ لَيْسَ بِذٰلِكَ الْمَعْرُوْفِ، وَمِقْدَارُ مَا يَرْوِيْ مِنَ الْحَدِيْثِ وَالْأَخْبَارِ لَيْسَتْ بِالْكَثِيْرَةِ، وَفِيْهِ بَعْضُ النُّكْرَةِ، لِأَنَّ فِيْ أَخْبَارِهٖ وَأَحَادِيْثِهٖ مَا فِيْهِ تَحَامُلٌ عَلَى السَّلَفِ.

(Al Kaamil Fiz Zuafa-ur-Rijaal: V6 P7)

Shuaib bin Ibrahim ne kuch ahadees aur riwayaat bayan ki hain. Ye fan-e-hadees mein maaroof nahi. Usne koi ziyaada ahadees bayan nahi kee'n, iske bawujood un mein nakaarat[145] hai, un riwayaat mein Salaf-o-Saaliheen ki ihaanat[146] hai.

Haafiz Zahbi ؒ farmate hain:

فِيْهِ جَهَالَةٌ. (Meezaan-ul-Etedaal: V2 P275)

Us mein jahaalat hai.

[145] T: (نَکارَت) Bezaari, nafrat, na-pasandidgi, ajnabi-pan [RKT]
[146] T: (اِہانَت) Tauheen, tazleel, be-izzati, hiqaarat [RKT]

Haafiz Ibne Hajar ؒ farmate hain:

Siqaat Ibne Hibban mein hai: Shuaib bin Ibrahim Kufi, Muhammad bin Aabaan Balkhi Jofi se riwayat karta hai, aur usse Yaqoob bin Sufyan ne riwayat kiya hai. (Main kehta hoo’n) Mumkin hai ke ye wohi raawi ho, lekin zaahiran koi aur lagta hai.

فِيْ ثِقَاتِ ابْنِ حِبَّانَ (309/8): شُعَيْبُ بْنُ إِبْرَاهِيْمَ مِنْ أَهْلِ الْكُوْفَةِ، يَرْوِيْ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبَانَ الْبَلْخِيِّ الْجُعْفِيِّ، رَوٰى عَنْهُ يَعْقُوْبُ بْنُ سُفْيَانَ، قُلْتُ: فَيَحْتَمِلُ أَنْ يَّكُوْنَ هُوَ، وَالظَّاهِرُ أَنَّهٗ غَيْرُهٗ.

(Lisaan-ul-Meezaan: V3 P145)

② Saif bin Umar ba-ittifaaq-e-mohaddiseen zaeef, matrook, wazza hai.

③ Sahl bin Yusuf bin Sahl bin Maalik Ansaari ‘majhool’ hai.

Haafiz Ibne Hajar ؒ likhte hain:

Majhool-ul-Haal hai.

مَجْهُوْلُ الْحَالِ. (Lisaan-ul-Mizaan: V3 P122)

Ibne Abdul Bar ؒ iski riwayat ko mauzoo-o-munkar qaraar dete hue farmate hain:

Majhool-ul-haal hai.

لَا يُعْرَفُ. (Al Istiaab: V2 P667)

Saabit hua khwaab dekhne waale shakhs ko Bilal Muzani ؓ qaraar dena durust nahi.

Daleel Number 2

Abdullah bin Dinaar ؒ kehte hain:

Syedna Abdullah bin Umar ؓ ko maine Abu Taalib ka sher padhte hue suna: Gori rangat waale ﷺ, Aap ke chehre ke waseele baarish talab ki jaati hai, yateemo’n ke waali, bewaao’n ke sahaara hain.

سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ يَتَمَثَّلُ بِشِعْرِ أَبِيْ طَالِبٍ: "وَأَبْيَضَ يُسْتَسْقَى الْغَمَامُ بِوَجْهِهٖ، ثِمَالُ الْيَتَامٰى عِصْمَةٌ لِّلْأَرَامِلِ.

(Saheeh Bukhari: H1008)

Umar bin Hamza bayan karte hain ke Saalim bin Abdullah ؒ ne apne waalid

قَالَ عُمَرُ بْنُ حَمْزَةَ: حَدَّثَنَا سَالِمٌ، عَنْ أَبِيْهِ، رُبَّمَا ذَكَرْتُ قَوْلَ الشَّاعِرِ، وَأَنَا

أَنْظُرُ إِلٰى وَجْهِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَسْقِيْ، فَمَا يَنْزِلُ حَتّٰى يَجِيْشَ كُلُّ مِيْزَابٍ؛ وَأَبْيَضَ يُسْتَسْقَى الْغَمَامُ بِوَجْهِهٖ، ثِمَالُ الْيَتَامٰى عِصْمَةٌ لِّلْأَرَامِلِ.

(Saheeh Bukhari: H1009 (muallaqan); Sunan IM: H1272; Sunan Kubra lil Bayhaqi: V3 P352; Tagleeq-ut-Taaleeq la Ibne Hajar: V2 P389)

Syedna Abdullah bin Umar ؓ se riwayat ki, ke kabhi main shaaer ki us baat ko yaad karta aur saath-saath Nabi-e-Kareem ﷺ ke chehra-e-aqdas ko takta ke aap ke gore rukh-e-zeba ke zariye baarish talab ki jaati hai, aap yateemo'n ke waali bewaao'n ke sahaara hain. Chunache Aap ﷺ (mimbar se) utar bhi na paate ke saare parnaale behne lagte.

Tabsara:

① Sanad Munkar (zaeef) hai. Umar bin Hamza zaeef hai, uska mataabe Abdur Rahman bin Abdullah bin Dinaar bhi jamhoor ke nazdeek zaeef hai.

② Bashart-e-sehat riwayat yahaa'n Nabi-e-Kareem ﷺ ki dua ka waseela muraad hai, jo ke mashroo aur jaaez hai.

Shaareh Bukhari, Allama Ibne Battaal ؒ (d 449h) likhte hain:

قَوْلُ عُمَرَ: اَللّٰهُمَّ! إِنَّا كُنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّنَا، وَهُوَ مَعْنٰى قَوْلِ أَبِيْ طَالِبٍ: وَأَبْيَضَ يُسْتَسْقَى الْغَمَامُ بِوَجْهِهٖ.

(Sharah Saheeh Bukhari: V3 P9)

Umar ؓ iltija kiya karte the: Ya Allah! Ham teri taraf tere nabi (ki dua) ka waseela laate the. Abu Taalib ke us qaul ka yehi matlab hai ke wo safed rangat waale, jin ke chehre ke zariye baarish talab ki jaati hai.

Syedna Umar ؓ waali hadees aur us hadees ke maane-o-mafhoom ek (1) hi hai. Saabit hua ke Syedna Umar ؓ waali hadees mein waseele se muraad dua waala waseela hai, lehaza is hadees se bilkul yehi masla saabit hota hai. Is riwayat mein waazeh alfaaz maujood hain ke Rasool Allah ﷺ apne parwardigaar se dua karte rehte aur jab tak baarish shuroo na ho jaati, dua khatam na farmate. Bhala isse zaat ka waseela kaese shaabit hua?

Shaareh Bukhari, Haafiz Ibne Hajar ؒ (d 852h) likhte hain:

إِنَّ ابْنَ عُمَرَ أَشَارَ إِلٰى قِصَّةٍ وَّقَعَتْ فِيْ الْإِسْلَامِ حَضَرَ هَا هُوَ، لَا مُجَرَّدُ مَا دَلَّ عَلَيْهِ شِعْرُ أَبِيْ طَالِبٍ، وَقَدْ عُلِمَ مِنْ بَقِيَّةِ الْأَحَادِيْثِ أَنَّهٗ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّمَا اسْتَسْقٰى إِجَابَةً لِّسُوَالِ مَنْ سَأَلَهٗ فِيْ ذٰلِكَ.

(Fathul Baari: V2 P49)

Is hadees mein Syedna Ibne Umar ؓ ne us waaqia ki taraf ishaara kiya hai, jiska mushaahada unho'n ne daur-e-islam mein kiya. Unho'n ne sirf Abu Taalib ke sher ke mafhoom par etemaad karte hue ye baat nahi keh di. Baaqi ahadees se maaloom hota hai ke Aap ﷺ ne baarish ke liye ye dua kuch logo'n ke mutaalabe par farmaai thi.

Allaama Muhammad Basheer Sehsawaani ؒ (d 1326h) farmate hain:

لَمْ يَرِدْ فِيْ حَدِيْثٍ ضَعِيْفٍ، فَضْلًا عَنِ الْحَسَنِ أَوِ الصَّحِيْحِ، أَنَّ النَّاسَ طَلَبُوْا السُّقْيَا مِنَ اللّٰهِ فِيْ حَيَاتِهٖ مُتَوَسِّلِيْنَ بِهٖ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِنْ غَيْرِ أَنْ يَّفْعَلَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا يُفْعَلُ فِيْ الْإِسْتِسْقَاءِ الْمَشْرُوْعِ، مِنْ طَلَبِ السُّقْيَا وَالدُّعَاءِ وَالصَّلَاةِ وَغَيْرِهِمَا، مِمَّا ثَبَتَ بِالْأَحَادِيْثِ الصَّحِيْحَةِ، وَمَنْ يَّدَّعِيْ وُرُوْدَهٗ فَعَلَيْهِ الْإِثْبَاتُ.

(Siyaanatul Insaan A'n Waswasah ash Shaikh Dahlaan: P213)

Hasan ya Saheeh to kuja[147], kisi zaeef hadees mein bhi mazkoor nahi ke Nabi-e-Akram ﷺ ki hayaat-e-mubaaraka mein Sahaba ne Aap ﷺ ka waseela ikhtiyaar karte hue Allah Ta'ala se baarish talab ki ho aur Aap ﷺ ne saheeh ahadees se saabit waseele ke alaawa koi tariqa ikhtiyaar kiya ho, saabit waseela kya hai, baarish ki dua waghaira, jo kisi doosre waseele ka daawa karta hai, to daleel usek zimme hai.

Tambeeh:

Syeda Ayesha ؓ se marwi hai ke unho'n ne mazkoora sher padha. Syedna Abu Bakar ؓ us waqt ek (1) faisla farma rahe the, aap ne ye sher shun kar farmaya: "Allah ki qasam! Isse muraad Nabi-e-Akram ﷺ ki zaat-e-mubaaraka hai". (Musnad Ahmad: V1 P7; Musannaf Ibne Abi Shaiba: V12 P20; Tabaqaat Ibne Saad: V3 P192; Musnad Abi Bakr lil Maroozi: V1 P91)

Sanad Zaeef hai, Ali bin Zaid bin Jud-aan (عَلِيُّ بْنُ زَيْدِ بْنِ جُدْعَانَ) jamhoor ke nazdeek 'zaeef-o-mukhtalat' hai.

---

[147] T: (کُجَا) Kahaa'n [RKT]

Haafiz Haithami ؒ (d 807h) kehte hain:

Jamhoor ne zaeef kaha hai.

ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ. (Majma'-az-Zawaaid: V8 P206, 209)

Haafiz Iraqi ؒ (d 826h) kehte hain:

Jamhoor ne zaeef kaha hai.

ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ. (Tarah-ut-Tathreeb: V1 P82)

Allama Boosiri ؒ (d 840h) likhte hain:

Jamhoor mohaddiseen ise zaeef kehte hain.

اَلْجُمْهُوْرُ عَلٰى تَضْعِيْفِهٖ. (Misbaah-uz-Zajaaj: 84)

Haafiz Ibne Mulaqqin ؒ (d 826h) kehte hain:

Abdul Haq ka kehna hai ke aksar mohaddiseen Ali bin Zaid ko zaeef kehte hain.

اِدّعٰى عَبْدُ الْحَقِّ أَنَّ الْأَكْثَرَ عَلٰى تَضْعِيْفِ عَلِيِّ بْنِ زَيْدٍ. (Al Badr-ul-Muneer: V4 P434)

Abul Hasan Ibrahim bin Umr Baqaai ؒ (d 885h) farmate hain:

Jamhoor mohaddiseen ne zaeef kaha hai.

ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ.

(Nazm ud Durar Fee Tanaasub-ul-Aayaat was Suwar: V12 P181)

Ali bin Zaid bin Jud-aan ko Imam Ahmad bin Hambal, Imam Yahya bin Maeedn, Imam Ibne Adi (Al Kaamil: V4 P413), Imam Abu Haatim Raazi aur Imam Abu Zurah Raazi رحمهم الله (Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V6 P187) waghairahum ne zaeef-o-majrooh qaraar diya hai.

Haafiz Ibne Hajar ؒ ne 'zaeef' kaha hai. (Taqreeb-ut-Tehzeeb: 4734)

Daleel Number 3

Umaiyya bin Abdullah bin Khalid bin Usaid bayan karte hain:

Rasool-e-Akram ﷺ tangdast muhajireen ke waseele se fatah ki dua kiya karte the.

كَانَ رَسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَفْتِحُ بِصَعَالِيْكِ الْمُهَاجِرِيْنَ. (Al Mojam-ul-Kabeer: V1 P292)

Tabsara: Sanad 'zaeef' hai.

① Sanad munqata hai, Umaiyya bin Abdullah Taabai hain, ba-raah-e-raast Rasool-e-Akram ﷺ se bayan kar rahe hain.

Haafiz Ibne Abdul Bar ؒ farmate hain:

Mere mutaabiq unka sahaabi hona saabit nahi, lehaza riwayat mursal munqata hai.

لَا تَصِحُّ عِنْدِيْ صُحْبَتُهٗ، وَالْحَدِيْثُ مُرْسَلٌ.

(Al Istiaab Fee Marifah al Ashaab: V1 P38)

Haafiz Ibne Hajar ؒ farmate hain:

Unho’n ne Rasool-e-Akram ﷺ se mulaqaat aur riwayat nahi ki.

لَيْسَتْ لَهٗ صُحْبَةٌ وَّلَا رِوَايَةٌ.

(Al Isaabah Fee Tameez-us-Sahaaba: V1 P133)

Imam Tirmizi ؒ (d 279h) farmate hain:

Mursal hadees aksar mohaddiseen ikraam ke nazdeek saheeh (qaabil-e-hujjat) nahi hoti. Jamhoor mohaddiseen ne mursal ko ‘zaeef’ qaraar diya hai.

اَلْحَدِيْثُ إِذَا كَانَ مُرْسَلًا، فَإِنَّهٗ لَا يَصِحُّ عِنْدَ أَكْثَرِ أَهْلِ الْحَدِيْثِ، قَدْ ضَعَفَهٗ غَيْرُ وَاحِدٍ مِّنْهُمْ.

(Al Elal-us-Sagheer Fee Aakhir-ul-Jaame: P896-897)

② Abu Ishaq Subai mudallis hain, samaa’ ki tasreeh nahi ki.

Daleel Number 4

Abu Darda ؓ bayan karte hain ke unho’n ne Nabi ﷺ ko farmate hue suna:

Mujhe apne kamzoro’n mein talaash karna. Aap ko to rizq hi kamzor-o-nadir logo’n ki wajah se diya jaata hai, unhi ki wajah se aap ki madad ki jaati hai.

ابْغُوْنِيْ فِيْ ضُعَفَائِكُمْ، فَإِنَّكُمْ إِنَّمَا تُرْزَقُوْنَ وَتُنْصَرُوْنَ بِضُعَفَائِكُمْ.

(Musand Ahmad: V5 P198; Sunan Nasai: H3181; Sunan Tirmizi: H1702 [Sanad Saheeh])

Ise Imam Tirmizi ؒ ne ‘Hasan Saheeh’, Imam Ibne Hibban ؒ ne ‘saheeh’ aur Imam Haakim ؒ (V2 P104) ne ‘saheeh-ul-isnaad’ kaha haia-ur-Haafiz Zahbi ؒ ne saheeh kaha hai.

Tabsara: Kamzor aur nadir log jo saaliheen ho'n, unki neki aur dua ki wajah se muaashara mein aasoodgi aati hai, ek (1) riwayat mein ye alfaaz hain:

Allah Ta'ala is ummat ki madad un kamzoro'n ki dua, namaz aur unke ikhlaas ki wajah se karta hai.

إِنَّمَا يَنْصُرُ اللّٰهُ هٰذِهِ الْأُمَّةَ بِضَعِيْفِهَا، بِدَعْوَتِهِمْ وَصَلَاتِهِمْ وَإِخْلَاصِهِمْ.

(Sunan Nasai: H3180; Heelatul Auliya lil Asbahani: V5 P26 [Sanad Saheeh])

Isse guzishta 'zaeef' riwayat ke maane bhi samajhe jaa sakte hain. Itni wazaahat ke baad bhi agar koi shakhs is hadees se faut-shudgaan ka tawassul saabit kare, to uska ye amal dayaanat-e-ilmi ke khilaaf hai. Isse faut-shudgaan ke tawassul ka jawaaz saabit karna sharai nusoos ki tehreef hai. Isse to zinda logo'n ki dua ka waseela saabit hota hai aur ise Ahle Sunnat wal Jamaat Ahle Hadees jaaez aur mashroo hi samajhte hain.

Daleel Number 5

Nabi-e-Kareem ﷺ taif se waapsi par Jiraana (جِعرّانه)[148] tashreef laae. Us waqt qabeela Hawaazin ke baccho'n aur aurato'n mein se 6000 qaidi aap ke hamraah the. Oonto'n aur bakriyo'n ka to shumaar hi na tha. Hawaazin ka ek (1) wafd[149] Musharraf ba-islam ho kar Aap ﷺ ki khidmat mein haazir hua. Unho'n ne darkhwaast ki ke ham par ehsaan farmaae'n. Aap ne farmaya: Qaediyo'n aur amwaal mein se ek (1) cheez pasand kar le'n. Unho'n ne arz kiya: Hame'n qaedi mehboob hain. Farmaya: Jo qaedi mere hain, ya Banu Abdul Muttalib ke hain, le le'n aur jo taqseem ho chuke hain, unke liye ye tariqa ikhtiyaar kare'n:

Jab main Zohar ki namaz padha doo'n, to khade ho kar kehna: Ham Allah ke Rasool ﷺ se darkhwaast karte hain ke musalmano se hamari shafaa-at (sifaarish) farmaae'n aur musalman Rasool Allah ﷺ se hamare beto'n aur aurato'n ke haq mein sifaarish kare'n. To main aap ko us

إِذَا مَا أَنَا صَلَّيْتُ الظُّهْرَ بِالنَّاسِ فَقُوْمُوْا، فَقُوْلُوْا: إِنَّا نَسْتَشْفِعُ بِرَسُوْلِ اللّٰهِ إِلَى الْمُسْلِمِيْنَ، وَبِالْمُسْلِمِيْنَ

[148] T: Aaj kal ise english mein Ju'ranah kehte hain [RSB]

[149] T: (وَفد) Ilchi, safeer, numaainda jamaat [RKT]

إِلٰى رَسُوْلِ اللهِ فِيْ أَبْنَائِنَا وَنِسَائِنَا، فَسَأُعْطِيْكُمْ عِنْدَ ذٰلِكَ وَأَسْأَلُ لَكُمْ.

(Seerat Ibne Hishaam: V2 P306 [Sanad Hasan])

waqt ataa kardunga aur aap ki sifaarish karunga. Unho’n ne aisa hi kiya. Aksar sahaba ne arz ki: Jo kuch hamare paas hai, wo aap ka hai. Baaqi sahaba se aap ne waada farmaya ke har qaedi ke badle mein maal-e-ghanimat se 6 oontiyaa’n di jaaengi. Is tarah Hawaazin ko tamaam qaedi waapas mil gae.

Tabsara: Zinda insaan se sifaarish karwaai jaa sakti hai, isse Ahle Sunnat wal Jamaat inkaari nahi. Isse faut-shudgaan ki shakhsiyaat ka tawassul kaese saabit hua? Ye to hamari daleel hai, jo naadaan dost khud hi pesh kiye jaate hain.

Daleel Number 6

Syedna Usman bin Hunaif رضي الله عنه bayan karte hain ke ek (1) naabina sahaabi, Nabi-e-Akram ﷺ ke paas aae aur arz-guzaar hue: Aaqa! Aap Allah Ta’ala se dua kare’n ke wo mujhe shifa de. Aap ﷺ ne farmaya: Agar aap chaahe’n to dua kar deta hoo’n aur agar chaahe’n to sabr kar le’n, wo aap ke liye behtar hoga. Arz kiya: Aap mere liye Allah Ta’ala se dua hi kar de’n. Nabi-e-Kareem ﷺ ne unhe’n acchi tarah sawaar kar wazu karne aur phir do (2) rakate’n padhkar ye dua karne ka hukm diya:

أَللّٰهُمَّ! إِنِّيْ أَسْئَلُكَ وَأَتَوَجَّهُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّي مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ، يَا مُحَمَّدُ! إِنِّيْ أَتَوَجَّهُ بِكَ إِلٰى رَبِّكَ أَنْ يَّكْشِفَ لِيْ عَنْ بَصَرِيْ، أَللّٰهُمَّ! شَفِّعْهُ فِيَّ وَشَفِّعْنِيْ فِيْ نَفْسِيْ.

(Musand Ahmad: V4 P138; Tirmizi: H3578; Amal al Yaum wal Laila lin Nasai: 659; Ibne Majah: H1385; Musnad Abd bin Humaid: 379 [Sanad Hasan])

Allah! Main tujhse nabi-e-rahmat Muhammad ﷺ ki dua ke waseele se sawaal karta hoo’n, aye Muhammad ﷺ! main aap ki dua ke waseele se Allah se sawaal karta hoo’n ke wo meri nazar lauta de. Ya Allah! Tu mere baare mein apne nabi ki aur meri sifaarish qubool farma. Waapas aae to Allah Ta’ala ne unki beenaai lauta di thi.

Is hadees ko Imam Tirmizi رحمه الله ne “Hasan Saheeh Ghareeb” aur Imam Ibne Khuzaima (H1219) ne ‘saheeh’ kaha hai. Imam Ibne Majah رحمه الله kehte

hain: Abu Ishaq ne kaha hai ke ye hadees ‘saheeh’ hai. Imam Haakim (V1 P313) ne is hadees ko shaikhain[150] ki shart par ‘saheeh’ qaraar diya hai. Haafiz Zahbi ؒ ne unki muwaafaqat[151] ki hai. Imam Bayhaqi ؒ (Dalaael un Nubuwwah: V6 P167) ne iski sanad ko ‘saheeh’ kaha hai.

Tabsara: Baaz ne is hadees se Nabi-e-Kareem ﷺ ki zaat-e-giraami ke waseele ka jawaaz saabit karne ki koshish ki hai. Unka ye istidlaal baatil hai[152], kyounke hadees mein mazkoor hai ke us shakhs ne Nabi-e-Kareem ﷺ se dua ki darkhwaast ki thi. Jawaab mein Aap ﷺ ne farmaya ke agar aap chaahe’n to main dua kar deta hoo’n, agar dua na karaae’n aur bimaari par sabr kare’n to behtar hai. Lekin sahabi-e-mazkoor na aap ki dua ko tarjeeh di. Nabi-e-Kareem ﷺ ne unke haq mein dua-o-sifaarish farma di. Unhe’n acchit arah wazu ka hukm diya, phir do (2) rakat namaz ka kaha aur unhe’n dua ke alfaaz bhi sikha diye, unho’n ne un alfaaz ke saath apne haq mein dua bhi kardi aur kaha: Ya Allah! Tu mere baare mein apne Nabi-e-Kareem ﷺ ki aur khud meri dua-o-sifaarish qubool farma.

Is hadees mein Nabi-e-Akram ﷺ ki zaat-e-aqdas ke waseele ka zikr tak nahi, balke aap ki hayaat-e-taiyyaba mein aap ki dua-o-sifaarish ka waseela pesh karne ka zikr hai.

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ؒ (d 728h) farmate hain:

حَدِيْثُ الْأَعْمٰى لَا حُجَّةَ لَهُمْ فِيْهِ، فَإِنَّهٗ صَرِيْحٌ فِيْ أَنَّهٗ إِنَّمَا تَوَسَّلَ بِدُعَاءِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَشَفَاعَتِهٖ.

(Qaaeda Jaleela Fit Tawassul wal Waseela: P64)

Naabina Sahabi waali hadees mein unki koi daleel nahi, kyounke us mein ye baat badi waazeh hai ke sahabi ne Nabi-e-Akram ﷺ ki dua aur sifaarish ka waseela ikhtiyaar kiya tha.

Nabi-e-Kareem ﷺ ki hikaayat-e-mubaaraka mein ya wafaat ke baad kisi sahaabi ya taabai se aap ki zaat ka waseela pesh karna qatan saabit

[150] T: Imam Bukhari aur Imam Muslim [RSB]
[151] T: (مُوافَقَت) Ittefaaq, baraabari, saath [RKT]
[152] T: Urdu pdf mein lafz ‘baatil’ ke baad ‘hai’ nahi hai [RSB]

nahi. Is tarah ke kaam karne waalo’n ke liye zaroori hai ke wo apne is amal par Kitab-o-Sunnat se daleel pesh kare’n.

Faaeda:

Ek (1) riwayat hai ke Nabi-e-Akram ﷺ ne naabina sahabi ko ye dua sikhaai:

أَللّٰهُمَّ! فَشَفِّعْنِيْ فِيْ نَفْسِيْ، وَشَفِّعْ نَبِيِّيْ فِيْ رَدِّ بَصَرِيْ.

Allah! Meri aur mere Nabi ki sifaarish qubool farma kar meri basaarat lautade.

Phir Aap ﷺ ne farmaya:

إِنْ كَانَتْ حَاجَةً، فَافْعَلْ مِثْلَ ذٰلِكَ.

Haajat ho to isi tarah kare’n.

(Taareekh Ibne Abi Khaethama (Qaaeda Jaleela Fit Tawassul wal Waseela la Ibne Taimiya: P102; Musnad Ahmad: V4 P138 Mukhtasaran [Sanad Hasan])

Ye riwayat bilkul sareeh hai ke naabina sahabi ko Nabi-e-Akram ﷺ ne apni dua-o-sifaarish ka waseela ikhtiyaar karne ki hidaayat ki thi, na ke apni zaat ka. Muraad ye thi ke agar koi aur pareshani ho to mere paas aae’n aur dua karaane ke baad Allah Ta’ala ko meri dua ka waseela de’n. Allah Ta’ala use qubool farma lega. Ye silsila Nabi-e-Akram ﷺ ki zindagi tak mehdood tha, kyounke zindagi mein hi haajatmando’n ke liye dua farmate the. Aap ki wafaat ke baad ye silsila khatam ho gaya. Yehi wajah hai ke Sahaba Ikraam ne Aap ﷺ ki wafaat ke baad Allah Ta’ala ko aap ka waseela pesh nahi kiya.

Daleel Number 7

Ek ﷺ shakhs Syedna Usman bin Affan رضي الله عنه ke paas apni zaroorat lekar aata tha aur Syedna Usman رضي الله عنه (mashghooliyat ki wajah se) uski taraf mutawajje na hote, uski zaroorat mein ghaur na farmate. Wo Syedna Usman bin Hunaif رضي الله عنه se mila aur unse shikaayat ki. Syedna Usman bin Hunaif رضي الله عنه ne isse kaha: Lauta le’n, wazu kare’n, phir masjid jaakar do (2) rakat namaz padhe’n, phir kahe’n:

اَللّٰهُمَّ! إِنِّيْ أَسْئَلُكَ، وَأَتَوَجَّهُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيِّ

Ya Allah! Main tujh se sawaal karta hoo’n aur Nabi-e-Rahmat Muhammad ﷺ ki dua ka waseela ikhtiyaar karta

hoo’n. Aye Muhammad! Main Allah se aap ki dua ka waseela pesh karta hoo’n, wo meri zaroorat poori karde.

الرَّحْمَةِ، يَا مُحَمَّدُ! إِنِّيْ أَتَوَجَّهُ إِلٰى رَبِّيْ، فَيَقْضِيَ حَاجَتِيْ.

(At Taareekh lil Bukhari: V6 P210; Al Ilal la Ibne Abi Haatim: V2 P190; Al Mojam-ul-Kabeer: V9 P30 H8311; Al Mojam-us-Sagheer: V1 P183; Ad Dua lit Tabarani: V1 P1282 H1050; Maarifa-us-Sahaaba li Abi Nuaim: V4 P1959-1960 H4928)

Phir apni zaroorat Allah ke saamne rakhe’n, uske baad mere paas aajaae’n taake main aap ke saath chalu’n. Us shakhs ki zaroorat poori hui. Usman bin Hunaif ﷺ ne bayan kiya ke yehi dua naabina sahabi ko Nabi ﷺ ne sikhaai to unki binaai laut aai.

Tabsara: Sanad ‘zaeef’ hai, Abdullah bin Wahb Masri ye riwayat apne ustad Shabeeb bin Saeed Habti (siqa) se kar rahe hain aur khud Shabeeb bin Saeed apne ustad Ruh bin al-Qasim se kar rahe hain. Imam-ul-Jirah wa Taadeel Ibne Adi ﷺ farmate hain:

Shabeeb ke paas Imam Zohri ﷺ ki riwayat par mushtamil ek (1) nuskha hai, jise wo ba-waasta Yunu, Zohri se bayan karte hain aur wo mustaqeem ahadees hain. Taaham Ibne Wahb ne usse munkar ahadees bayan ki hain.

لِشَبِيْبِ بْنِ سَعِيْدٍ، نُّسْخَةُ الزُّهْرِيِّ عِنْدَهُ، عَنْ يُوْنُسَ عَنِ الزُّهْرِيِّ، وَهِيَ أَحَادِيْثُ مُسْتَقِيْمَةٌ، وَحَدَّثَ عَنْهُ ابْنُ وَهْبٍ بِأَحَادِيْثَ مَنَاكِيْرَ.

(Al Kaamil Fiz Zuafa-ur-Rijaal la Ibne Adi: V4 P31)

Allama Ibne Hajar ﷺ farmate hain:

Uske bete Ahmad ki usse bayan-karda riwayaat saheeh hain, albatta Ibne Wahb se marwi riwayaat mein kharaabi hai.

لَا بَأْسَ بِحَدِيْثِهٖ مِنْ رِّوَاتَةِ ابْنِهٖ أَحْمَدَ عَنْهُ، لَا مِنْ رِّوَايَةِ ابْنِ وَهْبٍ. (Taqreeb-ut-Tehzeeb: 2739)

Nez farmate hain:

Usse Ibne Wahab ne munkar ahadees bayan ki hain, lagta hai Misr aane ke baad haafize se riwayaat bayan karne laga tha aur ghalatiya’n karne laga.

رَوٰى عَنْهُ ابْنُ وَهْبٍ أَحَادِيْثَ مَنَاكِيْرَ، فَكَأَنَّهٗ لَمَّا قَدِمَ مِصْرَ، حَدَّثَ مِنْ حِفْظِهٖ، فَغَلِطَ. (Hudai-us-Saari: P409)

Ye riwayat bhi Shabeeb bin Saeed se Abdullah bin Wahb Masri bayan

kar rahe hain. Ye jirah ‘mufassar’ (مُفَسَّر) hai aur riwayat ‘zaeef’ aur ‘munkar’ hai. Iski wajah ye hui ke Shabeeb bin Saeed jab misr gaya to waha’n usne apne haafize se ahadees bayan kee’n, jin mein wo ghalati aur wahem ka shikaar ho gaya.

Eteraaz: Shabeeb bin Saeed Abu Saeed Basri ki riwayat Saheeh Bukhari mein bhi hain.

Jawaab:

Haafiz Ibne Hajar (d 852h) likhte hain:

Imam Bukhari ؒ ne unke bete Ahmad se wo riwayaat li hain, jo wo apne waalid se Yunus bin Yazeed Eeli ke waaste se bayan karta hai. Imam Saahab ne Shabeeb ki wo riwayaat bayan nahi kee’n, jo wo Yunus ke alaawa kisi aur se bayan karta hai, na hi Ibne Wahb se unki koi riwayat bukhari mein hai.

أَخْرَجَ الْبُخَارِيُّ مِنْ رِّوَايَةِ ابْنِهٖ (أَحْمَدَ) عَنْ يُّوْنُسَ (بْنِ يَزِيْدٍ الْأَيْلِيِّ) أَحَادِيْثَ، لَمْ يَخَرِّجْ مِنْ رِّوَايَتِهٖ عَنْ غَيْرِ يُوْنُسَ، وَلَا مِنْ رِّوَايَةِ ابْنِ وَهْبٍ عَنْهُ شَيْئًا.

(Hudai-us-Saari: P409)

Haasil-kalaam ye hai ke Shabeeb bin Saeed se unke shaagird Abdullah bin Wahb Masri bayan kare’n to riwayat ‘munkar’ aur ‘zaeef’ hoti hai. Zer-e-bahes riwayat bhi Abdullah bin Wahb Masri bayan kar rahe hain, is liye ye ‘munkar’ aur ‘zaeef’ hai.

Faaeda ①

Saabit hua ke Shabeeb bin Saeed se Ibne Wahb ke alaawa unka beta Ahmad bin Shabeeb bayan kare’n aur khud Shabeeb, Yunus bin Yazed a’n (عن) az-Zohri se bayan kare’n, to riwayat saheeh hogi, warna zaeef. Jaisa ke Imam Ibne Adi ؒ ke qaul se saabit hota hai. Haafiz Ibne Hajar ؒ bhi isi taraf gae hain.

Faaeda ②

Mushaikha Yaqboo bin Sufyan Faswi (113) waali sanad bhi ‘zaeef’ hai. Wahan Shabeeb, Ruh bin Qasim se bayan kar rahe hain, na ke Yunus

bin Yazeed a'n (عن) az-Zohri se … ye sanad bhi 'zaeef' aur 'munkar' thehri.

Tambeeh ①

Dalaael-un-Nubuwwah lil Bayhaqi (V6 P167) mein Abdullah bin Wahb Masri ki mutaaba-at[153] Ahmad bin Shabeeb ne kar rakhi hai. Lekin uski sanad mein Abu Muhammad bin Abdul Aziz bin Abdur Rahman Rayaali maujood hai, jiske haalaat nahi mil sake. Lihaaza ye mutaaba-at mufeed nahi. Isi tarah Dalaael-un-Nubuwwah lil Bayhaqi (V6 P167) ki ek (1) aur riwayat mein Ismail bin Shabeeb ki mutaaba-at maujood hai, lekin wo khud majhool hai. You'n ye mutaaba-at bhi kisi kaam ki nahi.

Tambeeh②

Aun bin Ammaara Basri ne Shabeeb bin Saeed ki mutaaba-at kar rakhi hai. (Al Mustadrak lil Haakim: V1 P526; Maarifa as Sahaaba li Abi Nuaim al Asbahaani: 4929)

Lekin Aun bin Ammaara Basri khud 'zaeef' hai. (Taqreeb-ut-Tehzeeb: 5224)

Lehaaza ye mutaaba-at mufeed nahi. Doosre ye ke Aun bin Ammaara waali riwayat mein zer-e-bahes alfaaz nahi hain.

Daleel Number 8

Syedna Abu Bakar Siddiq ﵁ ko Nabi-e-Akram ﷺ ki wafaat ki ittila mili, to rote hue aae aur chehra-e-anwar se kapda utha kar arz kiya:

لَوْلَا أَنَّ مَوْتَكَ كَانَ اخْتِيَارًا مِّنْكَ، لَجُدْنَا لِحُزْنِكَ بِالنُّفُوْسِ، اذْكُرْنَا يَا مُحَمَّدُ! عِنْدَ رَبِّكَ، وَلْنَكُنْ مِنْ بَالِكَ.

(Takhreej Ahadees al Ihya lil Iraqi: 1/1855)

Ya Rasool Allah! Agar aap ki maut aap ke ikhtiyaar se na hui hoti, to ham aap ki judaai keg ham mein jaane'n kho dete. Muhammad ﷺ! Hame'n apne Rabb ke yahaa'n yaad keejiyega aur hamara khayaal rakhiyega.

Tabsara: Iski sanad nahi mili. Albatta Haafiz Iraqi ne ise Imam Ibne Abi ad-Duniya ki Kitab Al A'zaa (العزاء) ki taraf mansoob karke sanad ko 'zaeef' qaraar diya hai.

[153] T: (مُتابَعَت) Paerawi, ittiba, taabe-daari, farma-bardaari [RKT]

Imam Yahya bin Saeed Qattaan ؒ (d 198h) ne farmaya:

أُنْظُرُوْا إِلَى الْإِسْنَادِ، فَإِنْ صَحَّ الْإِسْنَادُ، وَإِلَّا فَلَا تَغْتَرَّ بِالْحَدِيْثِ إِذَا لَمْ يَصِحَّ الْإِسْنَادُ.

Sanad dekhe’n, agar saheeh ho to behtar. Jab tak sanad saabit na ho, matan dekh kar dhoka na khaae’n.

(Al Jaame-ul-Akhlaaq-ur-Raawi lil Khateeb: 1301 [Sanad Saheeh])

Daleel Number 9

Syedna Abdullah bin Masood ؓ bayan karte hain ke Rasool Allah ﷺ ne farmaya:

إِذَا انْفَلَتَتْ دَابَّةُ أَحَدِكُمْ بِأَرْضٍ فَلَاةٍ فَلْيُنَادِ: يَا عِبَادِ اللّٰهِ! احْبِسُوْا عَلَيَّ، يَا عِبَادَ اللّٰهِ! احْبِسُوْا عَلَيَّ؛ فَإِنَّ لِلّٰهِ فِيْ الْأَرْضِ حَاضِرًا، سَيَحْبِسُهُ عَلَيْكُمْ.

Sawaari jungle biyabaan mein bhaag jaae, to you’n aawaaz de’n. Allah ke bando! Meri sawaari pakad ko, Allah ke bando’n! Meri sawaari pakad do. Allah ke bohut se bande (farishte) zameen mein hote hain, wo sawaari pakad denge.

(Al Mojam-ul-Kabeer: V10 P217 H10518 wal lafza lhu; Musnad Abi Yaala: V9 P177 H5269; Amal al Yaum wal Laila la Ibne Sunni: 509)

Tabsara: Sanad sakht-tareen ‘zaeef’ hai.

① Maaroof bin Hisaan zaeef-o-ghair-maaroof hai.

Imam Abu Haatim Raazi ؒ ne use ‘majhool’ qaraar diya hai. (Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V8 P323)

Imam Ibne Adi ؒ ne ‘munkar-ul-hadees’ kaha hai. (Al Kaamil Fee Zuafa-ur-Rijaal: V6 P325)

Haafiz Haithami ؒ ne ‘zaeef’ qarar diya hai. (Majma’-az-Zawaaid: V10 P132)

Iski tauseeq mein adna kalma bhi saabit nahi.

② Qataada bin Diaamah ‘mudallis’ hain. Samaa’ (سَماع) ki tasreeh nahi ki.

Haafiz Zahbi ؒ (d 748h) farmate hain:

Qataada samaa’ ki saraahat kare’n, to bil-ijma hujjat hain. Wo maaroof ‘mudallis’ hain.

هُوَ حُجَّةٌ بِالْإِجْمَاعِ إِذَا بَيَّنَ السَّمَاعَ، فَإِنَّهُ مُدَلِّسٌ مَّعْرُوْفٌ بِذٰلِكَ.

(Siyaam Elaam-un-Nubala: V5 P270)

③ Saeed bin Abi Urooba ‘mudallis’ aur ‘mukhtalat’ hain.

④ Haafiz Ibne Hajar ﷫ farmate hain:

Ye ghareeb hadees hai, ise Ibne-as-Sunni aur Tabrani ne bayan kiya hai. Sanad mein Ibne Bareeda aur Abdullah bin Masood ﷛ ke darmiyan inqita[154] hai.

حَدِيْثٌ غَرِيْبٌ أَخْرَجَهُ ابْنُ السُّنِّيِّ وَالطَّبَرَانِيُّ، وَفِيْ السَّنَدِ انْقِطَاعٌ بَيْنَ ابْنِ بُرَيْدَةَ وَابْنِ مَسْعُوْدٍ.

(Sharah-ul-Azkaar la Ibne Alaan: V5 P150)

Ibne as-Sunni ki sanad mein Ibne Bareeda aur Syedna Ibne Masood ﷛ ke darmiyan a’n Abeehi (عَنْ أَبِيْهِ) ka waasta hai. Ye naasikh[155] ki ghalati hai. Haafiz Ibne Hajar ﷫ ne is sanad ko munqata qaraar diya hai. Doosre ye ke yehi sanad Musnad Abi Yaala ki bhi hai. Lekin Musnad Abi Yaala ki bhi hai, lekin Musnad Abi Yaala mein bhi ye waasta mazkoor nahi, lehaza iska munqata hona waaze hai.

Allama Boosiri ﷫ kehte hain:

Iski sanad maaroof bin Hisaan ki wajah se zaeef hai.

سَنَدُهُ ضَعِيْفٌ لِّضُعْفِ مَعْرُوْفِ ابْنِ حَسَّانٍ.

(Ittihaaf-ul-Khayarah al Maharah: V7 P500)

Allama Sakhaawi ﷫ likhte hain:

Iski sanad ko ‘zaeef’ hai, lekin Haafiz Nawavi ﷫ ka kehna hai ke unho’n ne aur unke baaz akaabir ne iska tajraba kiya hai.

سَنَدُهُ ضَعَيْفٌ، لٰكِنْ قَالَ النَّوَوِيُّ: إِنَّهُ جَرَّبَهُ هُوَ وَبَعْضُ أَكَابِرِ شُيُوْخِهِ.

(Al Ibtihaaj Bi Azkaar-ul-Musaafir wal Haaj: P39)

Haafiz Sakhaawi ke jawaab mein Mohaddis Albani ﷫ likhte hain:

---

[154] T: (اِنْقِطاع) Ikhtitaam, alaahadgi, qata hone ka amal [RKT]
[155] T: (ناسِخ) Likhne waala, kaatib, kitaab naql karne waala [RKT]

Ibaadaat tajarbaat se akhaz[156] nahi ki jaatee'n, khusoosan aisi ibaadaat jo kisi ghaebi amr se mutaalliq ho'n, jaise ye hadees hai. Lehaza tajarbe ko buniyaad bana kar use saheeh qaraar dene ka maelaan zaahir karna jaaez nahi. Ye kaese mumkin hai, jabke baaz logo'n ne isse museebato'n ke waqt murdo'n se madad maangne par bhi istidlaal kiya hai. Ye khaalis shirk hai, Allah mehfooz farmaae!.

اَلْعِبَادَاتُ لَا تُؤْخَذُ مِنَ التَّجَارِبِ، سِيَّمَا مَا كَانَ مِنْهَا فِيْ أَمْرٍ غَيْبِيٍّ كَهٰذَا الْحَدِيْثِ، فَلَا يَجُوْزُ الْمَيْلُ إِلٰى تَصْحِيْحِهِ، كَيْفَ وَقَدْ تَمَسَّكَ بِهِ بَعْضُهُمْ فِيْ جَوَازِ الْإِسْتِغَاثَةِ بِالْمَوْتٰى عِنْدَ الشَّدَائِدِ، وَهُوَ شِرْكٌ خَالِصٌ، وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ.

(Silsila al Ahadees-uz-Zaeefa: V2 P108-109 H655)

Mazkoora riwayat ka ek (1) shaahid bhi hai.

Aabaan bin Saaleh bayan karte hain ke Rasool Allah ﷺ ne farmaya:

Jaanwar ya oont sehra mein bhaag jaae aur dikhaai na de raha ho, to you'n kahe'n: Allah ke bando! Meri madad karo to jald hi uski madad ki jaaegi.

إِذَا نَفَرَتْ دَابَّةُ أَحَدِكُمْ أَوْ بَعِيْرُه بِفُلَاةٍ مِّنَ الْأَرْضِ، لَا يَرٰى بِهَا أَحَدٌ، فَلْيَقُلْ: أَعْيْنُوْنِيْ عِبَادَ اللّٰهِ! فَإِنَّهٗ سَيُعَان.

(Musannaf Ibne Abi Shaiba: V7 P132)

Sanad 'zaeef' hai.

❶ Aabaan bin Saaleh sighaar taabaeen mein se hain aur baraah-e-raast Nabi-e-Akram ﷺ se bayan kar rahe hain, lehaaza riwayat ma'zal (معضل) (munqata) hai.

❷ Muhammad bin Ishaq 'mudallis' hain, samaa' ki tasreeh nahi mil saki.

Daleel Number 10

Utba bin Ghazwaan ؓ bayan karte hain ke Nabi-e-Kareem ﷺ ne farmaya:

Koi cheez gum ho jaae ya madad ki zaroorat ho aur aap aisi jagah

إِذَا أَضَلَّ أَحَدُكُمْ شَيْئًا أَوْ أَرَادَ أَحَدُكُمْ عَوْنًا،

---

[156] T: (اَخْذ) Haasil karne ya lene ka amal, husool, istifaada [RKT]

وَهُوَ بِأَرْضٍ لَيْسَ بِهَا أَنِيْسٌ، فَلْيَقُلْ: يَا عِبَادَ اللّٰهِ أَغِيْثُوْنِيْ، يَا عِبَادَ اللّٰهِ أضغِيْثُوْنِيْ، فَإِنَّ لِلّٰهِ عِبَادًا لَا نَرَاهُمْ، وَقَدْ جُرِّبَ ذٰلِكَ.

(Al Mojam-ul-Kabeer lit Tabarani: V17 P117-118)

mein ho'n, jahan koi madadgaar na ho, to kahe: Allah ke bando! Meri madad karo, Allah ke bando! Meri madad karo. Yaqeenan Allah Ta'ala ke aise bande bhi hain jinhe'n ham dekh nahi sakte. Ye tajruba hai.

Tabsara: Riwayat 'zaeef' hai.

① Haafiz Haithami ﵀ likhte hain:

إِنَّ زَيْدَ بْنَ عَلِيٍّ لَمْ يُدْرِكْ عُتْبَةَ.

(Majma'-az-Zawaaid: V10 P132)

Zaid bin Ali ne Utba ka zamana nahi paaya.

Haafiz Manaawi ﵀ likhte hain:

سَنَدُهُ مُنْقَطِعٌ. (Faiz-ul-Qadeer: V1 P307)

Sanad munqata hai.

② Shareek bin Abdullah Qazi ki tadlees[157] aur ikhtilaat[158] bhi hai. Unke bete Abdur Rahman bin Shareek ka unse ikhtilaat se qabl ahadees riwayat karna saabit nahi.

Mojam-ul-Kabeer ke matbua-nuskha[159] mein Abdur Rahman bin Sahal hai, ye tasheef[160] hai. Durust Abdur Rahman bin Shareek hai, kyounke Ahmad bin Yahya Soofi ke shuyookh mein Abdur Rahman bin Shareek hai, na ke Ibne Sahal.

Tambeeh:

---

157 T: (تَدْلِيس) Koi raawi kisi shaikh se hadees riwayat karta ho, usne us shakhs se koi hadees nahi suni, lekin wo us hadees ko bhi ye bataae baghaer riwayat kar raha ho, ke usne us hadees ko us shaikh se anhi suna [Sharah al Fiya Iraaqi: V1 P180) ~ Ishaq Salafi on forum.mohaddis [RSB]

158 T: (اِخْتِلاط) Khalat-malat hone ki kaifiyat, mel-jol, be-takallufi ki guftagu ya isharaat [RKT]

159 T: Printed edition, wo edition jo chap chuka hai [RSB]

160 T: (تَصْحِيف) Ham-jins ya ham-shakl lafzo'n ke padhne-likhne ya kitaabat mein ghalati karna, nuqte badal dena [RKT]

Mazkoora dono ahadees ba-lihaaz-e-sanad 'zaeef' hain. Albatta Ibaadullah se muraad farishte liye jaae'n to saheeh hadees se unki taaeed ho jaaegi.

Syedna Abdullah bin Abbas ﵄ bayan karte hain ke Rasool Allah ﷺ ne farmaya:

إِنَّ لِلّٰهِ مَلَئِكَةً فِيْ الْأَرْضِ سِوَىْ الْحَفَظَةِ، يَكْتُبُوْنَ مَا سَقَطَ مِنْ وَّرَقِ الشَّجَرِ، فَإِذَا أَصَابَ أَحَدَكُمْ عَرْجَةٌ بِأَرْضِ فَلَاةٍ، فَلْيُنَادِ: أَعِيْنُوْا عِبَادَ اللّٰهِ.

(Kashf-ul-Astaar A'n Zawaaid-ul-Bazzaar: V1 3128 [Sanad Hasan])

Zameen mein hifaazat waale farishto'n ke alaawa bhi Allah Ta'ala ke kuch farishte hain, jo darakhto'n ke girne waale patte likhte hain. Veeraane mein chalte hue paao'n mein moch aajaae to kahe'n: Allah ke bando! Meri madad karo.

Allama Haithami ؒ farmate hain:

رِجَالُه ثِقَاتٌ. (Majma'-az-Zawaaid: V10 P32)

Iske tamaam raawi siqa hain.

Haafiz Ibne Hajar ؒ farmate hain:

هٰذَا حَدِيْثٌ حَسَنُ الْإِسْنَادِ، غَرِيْرٌ جِدًّا.

Sanad hasan hai, lekin ye anokhi riwayat hai.

(Mukhtasar Zawaaid-ul-Bazzaar: V2 P102; Sharah Ibne Allaan alal Azkaar: V5 P151)

Allama Albani ؒ farmate hain: "Is hadees mein Allah ke bando se muraad farishte hain. Unke saath musalman jinno aur un auliya-o-saaliheen ko milaana jinhe'n ghaebi log kaha jaata hai, jaaez nahi, khwah wo zinda ho'n ya faut ho gae ho'n. Un jinno aur insaano se madad talab karna waazeh shirk hai, kyounke wo pukaarne waale ki pukaar nahi sun sakte. Agar sun bhi le'n to jawaab dene ya haajat-rawaai karne ki taaqat nahi rakhte. Quran-e-Kareem ki bohut si aayaat is par shaahid hain. Farman-e-Baari Ta'ala hai:"

﴿ وَالَّذِيْنَ تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِهٖ مَا يَمْلِكُوْنَ مِنْ قِطْمِيْرٍ ۚ اِنْ تَدْعُوْهُمْ لَا يَسْمَعُوْا دُعَآءَكُمْ ۚ وَلَوْ سَمِعُوْا مَا اسْتَجَابُوْا لَكُمْ ۭ وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ يَكْفُرُوْنَ

Jinhe'n mushrikeen Allah ke siwa pukaarte hain, wo khajoor ki guthli ke baareek ghilaaf baraabar cheez ke bhi maalik nahi hain. Unhe'n pukaaro, to

بِشِرْكِكُمْ ۗ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ﴾ .

(Surah Faatir: 13-14)

(Silsila Ahadees-uz-Zaeefa: V2 P111 H655)

wo pukaar nahi sun sakte aur agar sun le'n to muraad poori nahi kar sakte aur roz-e-qiyaamat tumhare shirk se laa-ilmi zaahir karenge, aap ko (Allah) khabeer ki tarah koi khabar nahi de sakta.

Is hadees mein maa-tahat-al-asbaab madad ka bayan hai, Rasool-e-Akram ﷺ ne khud bayan farma diya hai ke Allah Ta'ala ke farishte waha'n hote hain aur Allah Ta'ala ne unhe'n apne nek bando ki iaanat[161] par maamoor kar rakha hai. Quran-o-Sunnat ki raushni mein Ahle Sunnat wal Jamaat us pukaar ko shirk kehte hain jis mein kisi ghayab ya faut-shuda ko pukaara jaae ya kisi zinda se wo cheez maangi jaae jis par wo sire se qudrat hi nahi rakhta. Use maa-fauq-al-asbaab istiaanat kaha jaata hai jo ke mamnoo-o-haraam aur shirk hai.

Imam Ahmad bin Hambal ﵀ farmate hain:

ضَلَلْتُ الْطَّرِيْقَ فِيْ حَجَّةٍ وَّكُنْتُ مَاشِيًا، فَجَعَلْتُ أَقُوْلُ: يَا عِبَادَ اللّٰهِ! دُلُّوْنَا عَلَى الْطَّرِيْقِ، فَلَمْ أَزَلْ أَقُوْلُ ذٰلِكَ، حَتّٰى وَقَعْتُ الْطَّرِيْقَ.

(Masaael al Imam Ahmad la Ibne Abdullah: P245)

Hajj ke safar mein mujhe raasta bhool gaya, main paedal tha. Main kehne laga: Allah ke bando! Mujhe raasta bataao, main musalsar kehta raha aur durust raaste par aagaya.

Allaamatul Hind Nawab Siddiq Hasan Khan ﵀ (d 1307h) likhte hain:

قَدْ وَقَعَ لِيْ مِثْلُ ذٰلِكَ فِيْ بَعْضِ الْأَسْفَارِ وَذَهَبَ الْسَّيْلُ بِالْدَّابَّةِ فَقُلْتُ يَا عِبَادَ اللّٰهِ! أَعِيْنُوْنِىْ فَوَقَفْتُ فِيْ الْحَالِ وَلِلّٰهِ الْحَمْدُ.

(Rihlat-us-Siddiq Ilal Balad il Ateeq: P37)

Is tarah ke waaqiaat baaz asfaar[162] mein khud mere saath pesh aae, saelaab meri sawaari baha kar le gaya, usi dauraan meine pukaara: Allah ke bando! Meri madada karo to main sambhal gaya. Alhamdulillah.

[161] T: (إعانَت) Madad, imdaad [RKT]
[162] T: (اَسْفار) Kai safar [RKT]

Imam Tabarani ؒ aur Haafiz Nawavi ؒ ne baaz akaabir shuyookh ka Ibaadullah ke baaremin tajarba bayan kiya hai, zann-e-ghaalib hai ke wo farishto'n hi ke baare mein hoga.

Daleel Number 11

Syeda Maimoona ؓ bayan karti hain: "Rasool Allah ﷺ ne wazu-khaana mein teen (3) martaba: 'لَبَّيْكَ' 'Labbaika' kaha aur teen (3) martaba 'نُصِرْتَ' 'Nusirta' Aapki madad ki gai kaha. Maine arz ki; Allah ke Rasool! Maine aap ko teen (3) martaba 'لَبَّيْكَ' 'Labbaika' aur teen (3) martaba 'نُصِرْتَ' 'Nusirta' farmate hue suna hai, goya aap kisi insaan se guftagu kar rahe ho'n. Kya wazu-khaane mein koi aapke saath tha? Farmaya: Ye Banu Kaab ka rajaz-khwaa'n[163] mujhe pukaar raha tha aur uska kehna hai ke quraish ne unke khilaaf banu bakar ki madad ki hai. Teen (3) din baad aap ne Sahaba Ikraam ko subah ki namaz padhaai to maine suna ke rajaz-khwaa'n ye ashaar pesh kar raha tha…". (Al Mojam-ul-Kabeer lit Tabarani: V23 P433 H1052; Al Mojam-us-Sagheer lit Tabarani: V2 P167 H968; Al Mukhallisiyyaat: 1331; Dalaael un Nubuwwah li Abi Nuaim: 59)

Tabsara: Sanad 'zaeef' hai. Muhammad bin Nadhla (نضلہ) ke haalaat nahi mil sake.

Imam Shafai ؒ (d 204h) farmate hain:

لَا نَقْبَلُ خَبَرَ مَنْ جَهِلْنَاهُ، وَكَذٰلِكَ لَا نَقْبَلُ خَبَرَ مَنْ لَّمْ نَعْرِفْهُ بِالصِّدْقِ وَعَمَلِ الْخَيْرِ. (Ikhtilaaf-ul-Hadees: P45)

Ham majhool (ul aen) ki riwayat qubool nahi karte. Isi tarah us (majhool-ul-haal) ki riwayat bhi naa-qaabil-e-qubool hai jiski sacchaai aur neki maaloom nahi.

Yahya bin Sulaiman bin Nadhla 'Hasan-ul-Hadees' hai, albatta uske hifz mein kalaam zaroor hai. Wallahu Aalam!

Doosre ye ke is riwayat mein waseela-biz-zawaat wal amwaat ka koi zikr nahi.

---

[163] T: (رَجَز خواں) Zaati ya khandaani ya qaumi fakhr par mushtamil sher waghaira padhne waala [RKT]

Daleel Number 12

Syedna Umar bin Khattab ﵁ ke daur-e-khilaafat mein qahat-saali waaqe hui. Us saal ko Aam-ur-Ramaadah kehte hain. Banu Muzaena ne apne ek (1) aadmi (Bilal) se kaha ke ham mare jaa rahe hain, koi bakri zibah keejiye. Usne kaha: Bakriyo'n mein kuch nahi raha. Israar badha to unho'n ne bakri zibah kardi. Uski khaal utaari to neeche se surkh haddi nikli. Ye dekh kar usne 'يَا مُحَمَّدَا' kaha. Raat hui to usne khwaab mein dekha ke Rasool Allah ﷺ farma rahe hain: Zindagi mubaarak ho. Umar ke paas jaae'n, use meri taraf se salaam kahe'n aur ye bhi kahe'n ke Umar! Aap to waado'n ko khoob nibhaane waale hain, mera waada yaad kare'n. Umar! Samajhdaari se kaam le'n. Qabila Banu Muzaena ka ye shakhs bedaar hone par Umar ﵁ ke darwaze par aaya aur darbaan se kaha: Qaasid-e-Rasool ﷺ ke liye Umar ﵁ se ijaazat talab kare'n. Darbaan ne Syedna Umar ﵁ ko ittila di to aap ghabra gae aur farmaya: Use bula laae'n. Jab bulaaya gaya to usne saara waaqia keh sunaya. Syedna Umar ﵁ ne elaan karaya, mimbar par jalwa-afroz hue aur farmaya: Us zaat ki qasam jisne aap koi slam ki taufeeq bakhshi! Kya mujh mein kotaahi dekhi hai? Log kehne lage: Nahi, lekin hua kya? Syedna Umar ﵁ ne logo'n ko Bilal ka khwaab sunaaya. Log samajh gae, lekin Syedna Umar ﵁ na samajh sake. Logo'n ne unhe'n bataaya ke Aap ne namaz-e-istisqa ki adaaegi mein taakheer ki hai. Hamare saath namaz-e-istisqa adaa kare'n. Syedna Umar ﵁ ne elaan se logo'n ko jama kiya, khade ho kar mukhtasar khutba diya, phir mukhtasar do (2) rakate'n adaa kee'n, phir baarish ke liye dua farmaai… (Taareekh Tabari: V4 P99; Al Bidaaya wan Nihaaya la Ibne Kaseer: V7 P91)

Tabsara: 'Mauzoo' hai.

① Saif bin Umar Kufi bil-ittifaaq 'zaeef-o-matrook' hai.

② Mubassir bin Fuzail 'majhool' hai.

Imam Uqaili ﵀ farmate hain:

Ye shakhs riwayat-e-hadees mein majhool hai, uski sanad saabit nahi.	مَجْهُوْلٌ بِالنَّقْلِ، إِسْنَادُهُ لَا يَصِحُّ. (Az Zuafa-ul-Kabeer: V4 P236)

Haafiz Zahbi ﵀ farmate hain:

Na maaloom kaun hai?.	لَا يُدْرٰی مَنْ هُوَ؟ (Meezaan-ul-Etedaal: V3 P434)

③ Jubair bin Sakhr ki tauseeq[164] matloob hai

④ Shuaib bin Ibrahim Kufi ‘majhool’ hai.

Doosre ye ke is riwayat ko aksar ahnaaf hi apni daleel mein pesh karte hain, halaanke unki pesh-karda is man-ghadat riwayat mein Rasool Allah ﷺ ki taraf se Syedna Umar ﷛ ko namaz-e-istisqa, padhne ka hukm diya gaya balke use daanaai-o-hikmat bataya gaya. Phir Syedna Umar ﷛ ne is hukm-e-nabawi ke mutaabiq ya ba-jamaat namaz istisqa ki adaaegi bhi ki, jabke Imam Abu Hanifa namaz-e-istisqa ko Masnoon nahi samajhte the. Chunache fiqa Hanafi ki motabar kitab Hidaya mein Imam Abu Hanifa ka qaul you’n naql kiya gaya hai:

Istisqa mein ba-jamaat namaz sunnat-e-nabawi nahi … Rasool Allah ﷺ ne baarish talab ki thi, lekin aap se is mauqa par namaz padhna marwi nahi.	لَيْسَ فِيْ الْاِسْتِسْقَاءِ صَلَاةٌ مَّسْنُوْنَةٌ فِيْ جَمَاعَةٍ … وَرَسُوْلُ اللّٰهِ اسْتَسْقٰى، وَلَمْ تُرْوَ عَنْهُ الصَّلَاةُ. (Al Hidaaya Kitab-us-Salah: Baab-ul-Istisqa: V1 P176)

Halaanke Rasool Allah ﷺ ke ba-jamat namaz-e-istisqa ki ahadees maaroof hain. Kutub-e-Hadees mein kasrat ke saath RK ﷺ ki namaz-e-istisqa aur uske tariqa ke baare mein ahadees aai hain. Sirf sihaah-e-sitta se chand hawaalajaat mulaahaza farmaae’n. (Saheeh Bukhari: H1012; Saheeh Muslim: H894; Sunan Abu Dawood: H1161; Sunan Tirmizi: H556; Sunan Nasai: H1505; Sunan Ibne Majah: H1267)

Faut-shudgaan se tawassul waale man-makhti par ek (1) manghadat riwayat ne hanafi bhaiyyo’n ko bhala kya faaeda diya? Sirf ye ke ba-jamaat namaz-e-istisqa gale padgai!!!

---

[164] T: (تَوثِيق) Tasdeeq, taaeed [RKT]

Daleel Number 13

Jung-e-Yamaama mein Musailma Kazzaab ki fauj ki taadaad saath-hazaar (60,000) thi, jabke musalmano ki taadaad kam thi. Muqabla shadeed tha. Naubat yaha'n tak pohonchi ke musalman mujahideen ke paao'n ukhadne lage. Syedna Khalid bin Waleed ﷺ sipah-saalaar the. Unho'n ne ye haalat dekhi to:

Unho'n ne musalmano ka naara buland kiya, us din musalmano ka naara 'Ya Muhammada' tha.	نَادٰى بِشِعَارِ هِمْ يَوْمَئِذٍ، وَكَانَ شِعَارُهُمْ يَوْمَئِذٍ: يَا مُحَمَّدَاهْ! . (Taareekh Tabari: V2 P181; Al Bidaaya wan Nihaaya la Ibne Kaseer: V6 P324)

Tabsara: Riwayat man-ghadat mauzoo hai.

① Saif bin Umar Kufi bil-ittifaaq 'zaeef-o-matrook' hai.

② Shuaib bin Ibrahim Kufi 'majhool' hai.

Imam Ibne Adi ؒ farmate hain:

Uski kuch ahadees aur akhbaar hain, ye maaroof raawi nahi hai. Iski ahadees aur khabro'n ki taadaad kuch ziyaada nahi hai, un mein bhi kuch nukaar paai jaati hai, kyounke uski akhbaar aur ahadees mein salaf par taan maujood hai.	لَهُ أَحَادِيْثُ وَأَخْبَارٌ، وَهُوَ لَيْسَ بِذٰلِكَ الْمَعْرُوْفِ وَمِقْدَارُ مَا يَرْوِيْ مِنَ الْحَدِيْثِ وَالْأَخْبَارِ لَيْسَتْ بِالْكَثِيْرَةِ وَفِيْهِ بَعْضُ النَّكِرَةِ لِأَنَّ فِيْ أَخْبَارِهِ وَأَحَادِيْثِهِ مَا فِيْهِ تَحَامُلٌ عَلَى السَّلَفِ. (Al Kaamil Fiz Zuafa-ur-Rijaal: V5 P7)

Haafiz Zahbi ؒ likhte hain:

Ye majhool hai.	فِيْهِ جِهَالَةٌ. (Al Mughni Fiz Zuafa: V1 P298)

③ Zahack bin Yarboo ki tauseeq nahi mili.

④ Yarboo kaisa hai? Maaloom nahi ho saka.

⑤ 'رجل من سحيم' Rajul min Suhaim ka ataa-pataa nahi.

Daleel Number 14

Syedna Abu Obaida bin Jarrah رضي الله عنه ne Syedna Kaab bin Zamrah رضي الله عنه ko ek-hazaar (1000) afraad ke hamraah Halab[165] ka jaaeza lene rawana kiya. Jab wo Halab ke qareeb pohonche to Yooqna paanch-hazaar (5000) afraad ke saath hamla-awar hua. Musalman jam kar ladne lage. Itne mein peeche chupe hue paan-hazaar (5000) afraad ke Lashkar ne hamla kar diya. Is khatarnaak soorat-e-haal ne musalmano ko be-hadd pareshan kar diya. Syedna Kaab bin Zumrah رضي الله عنه ne jhanda thaam hue buland aawaaz se pukaara:

Aye Muhammad! Aye Muhammad! Aye Allah ki madad, utar-aa.

يَا مُحَمَّدُ، يَامُحَمَّدُ، يَا نَصْرَ اللّٰهِ، إِنْزِلْ! .

(Futooh ush Shaam li Muhammad bin Umar Waaqidi: V1 P196)

Tabsara: Sakht 'zaeef' hai, Muhammad bin Umar Waaqidi jamhoor ke nazdeek matrook-o-kazzaab hai.

Haafiz Haithami رحمه الله farmate hain:

Jamhoor mohaddiseen ne zaeef qaraar diya hai.

ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ.

(Majma'-az-Zawaaid: V3 P255)

Allama Ibne Mulaqqin رحمه الله likhte hain:

Jamhoor ne zaeef qaraar diya hai.

قَدْ ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ.

(Al Badr-ul-Muneer: V5 P324)

Haafiz Ibne Hajar رحمه الله ne 'matrook' kaha hai. (Taqreeb-ut-Tehzeeb: 6175)

Imam Shafai رحمه الله farmate hain:

Waaqidi ki kitaabe'n jhoot ka palinda hain.

كُتُبُ الْوَاقِدِيّ كِذْبٌ.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V8 P21 [Sanad Saheeh])

Imam Ishaq bin Raahwiya رحمه الله farmate hain:

Mere nazdeek jhooti ahadees ghadne waala hai.

إِنَّهُ عِنْدِيْ مِمَّنْ يَّضَعُ الْحَدِيْثَ.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V8

[165] T: (حَلَب) Mulk-e-Sham ka ek (1) shaher [RKT]

P21 [Sanad Saheeh])

Imam Ahmad bin Hambal ﷺ ne 'kazzaab' qaraar diya hai. (Az Zuafa-ul-Kabeer lil Uqaili: V4 P108 [Sanad Saheeh])

Imam Bukhari, Imam Abu Zurah Raazi, Imam Nasai aur Imam Uqaili ﷺ ne 'matrook-ul-hadees' kaha hai, Imam Yahya bin Maeen aur jamhoor ne 'zaeef' kaha hai.

Imam Ibne Adi ﷺ farmate hain:

يَرْوِيْ أَحَادِيْثَ غَيْرَ مَحْفُوْظَةٍ وَّالْبَلَاءُ مِنْهُ، وَمُتُوْنُ أَخْبَارِ الْوَاقِدِيِّ غَيْرُ مَحْفُوْظَةٍ، وَهُوَ بَيِّنُ الضَّعْفِ.

(Al Kaamil Fee Zuafa-ur-Rijaal: V6 P243)

Ghaer mehfooz ahadees bayan karta hai aur ye musibat usi ki taraf se hai. Waaqidi ki ahadees ke matoon ghaer mehfooz hain. Uske zaeef hone mein koi shubha nahi.

Khateeb Baghdadi ﷺ farmate hain:

اَلْوَاقِدِيُّ عِنْدَ أَئِمَّةِ أَهْلِ النَّقْلِ ذَاهِبُ الْحَدِيْثِ.

(Taareekh Baghdad: V1 P37)

Waaqidi aimma-e-mohaddiseen ke yahaa'n sakht zaeef hai.

Daleel Number 15

Syedna Hussain ﷺ ki behen ne kaha: Aye bohut hi taareef kiye hue! Imdaad, imdaad. Allah Ta'ala aap par rahmate'n naazil farmaae aur aasmaani farishte durood bheje'n. Hussain maedaan mein hain, khoon mein nahaae hue, aazaa kate hue. Ya Muhammad! Imdaad. Aap ki betiyaa'n hiraasat mein hain, aap ki aulaad Shaheed kardi gai hai, baad-e-saba[166] un par mitti udaa rahi hai. (Al Bidaaya wan Nihaaya la Ibne Kaseer: V8 P193)

Tabsara: Sanad baatil aur jhooti hai.

① Sufyan bin Uyayna ki tadlees hai, samaa' ki tasreeh nahi mili.

② Mukhbir (sanad mein khabar dene waala) naa-maaloom hai. Doosre

---

166 T: (بادِ صَبا) Subah ke waqt qabl-e-tuloo shimaal-mashriq (north-west) se chalne waali hawa jo sehat-bakhsh-o-khush-gawaar hoti hai [RKT]

lafzo'n mein ye kisi 'majhool' aur 'kazzaab' raafzi ki kaarastaani hai.

Daleel Number 16

Haitham bin Adi kehte hain ke Banu Aamir ne Basra mein apne jaanwar kheti mein churaae. Unhe'n talab karne ke liye Syedna Abu Musa Ashari ﵁ bheje gae. Banu Aamir ne buland aawaaz se apni qaum Aal-e-Aamir ko bulaya, to Naabigha Jaadi (نابغه جعدی) apne rishtedaaro'n ki ek (1) jamaat ke saath nikle. Unhe'n Syedna Abu Musa Ashari ﵁ ke paas laaya gaya. Unho'n ne poocha: Tum kyoun nikle ho? Kaha: Maine apni qaum ki pukaar suni thi, Syedna Abu Musa Ashari ﵁ ne unhe'n taziyaane lagaae. Us par Naabigha Jaadi ne kaha:

فَإِنْ تَكُ لِابْنِ عَفَّانَ أَمِيْنًا
فَلَمْ يَبْعَثْ بِكَ الْبَرَّ الْأَمِيْنَا
وَيَا قَبْرَ النَّبِيِّ وَصَاحِبَيْهِ
أَلَا يَا غَوْثَنَا لَوْ تَسْمَعُوْنَا.

(Al Istiaab Fee Maarifa al Ashaab la Ibne Abdul Bar: V3 P586)

Agar tu Syedna Usman bin Affaan ﵁ ka meen hai, to unho'n ne tujhe ehsaan karne waala ameen bana kar nahi bheja. Aye Nabi aur aap ke do (2) saahibo'n ki qabr! Aye hamare fariyaad-ras[167]! Kaash aap hamari fariyaad sun le'n.

Tabsara: Jhoot ka palinda hai, Haitham bin Adi bil-ittifaaq 'kazzaab-o-matrook-ul-hadees' hai.

Daleel Number 17

Abdur Rahman bin Saad bayan karte hain:

كُنْتُ عِنْدَ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰى عَنه، فَخَدِرَتْ رِجْلُه، فَقُلْتُ: يضا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمٰنِ! مَا لِرِجْلِكَ؟ قَالَ: اجْتَمَعَ عَصْبُهَا مِنْ هَاهُنَا، فَقُلْتُ: ادْعُ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَيْكَ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ فَانْبَسَطَتْ.

(Al Adab al Mufrad lil Bukhari: H924;

Main Syedna Abdullah bin Umar ﵁ ke saath tha, aap ka paao'n sunn ho gaya, maine arz ki: Abu Abdur Rahman! Aap ke paao'n ko kya hua? Farmaya: Yaha'n se mere patthe khinch gae hain. Arz kiya: Apni mehboob hasti ko yaad kare'n. Aap ne ya

[167] T: (فَرِياد رَس) Fariyaad ko pohonchne waala [RKT]

Muhammad! Kaha. Usi waqt patthe khul gae. Musnad Ali bin al Jaad: 2539; Amal al Yaum wal Laila la Ibnus Sunni: 173; Tabaqaat Ibne Saad: V4 P154; Taareekh Ibne Maeen: 2953)

Tabsara: Sanad ‘zaeef’ hai. Uska daar-o-madaar Abu Ishaq Subai par hai, jo ‘mudallis’ hain. Muslim usool hai ke siqa ‘mudallis’ jab Bukhari-o-Muslim ke alaawa a’n (عن) ya qaal (قال) se bayan kare to riwayat zaeef hoti hai, ta-aanke wo samaa’ ki tasreeh kare.

Al-Adab al-Mufrad ki sanad mein Sufyan Soori ؒ ka anana (عنعنه) hai.

Amal al Yaum wal Laila (169) mein Sufyan Soori ؒ ki Abu Bakar bin Ayaash (171), Israel bin Yunus (173) aur Zuhair bin Muawiya ne mutaaba-at[168] kar rakhi hai, lekin kisi riwayat mein Abu Ishaq ne samaa’ ki tasreeh nahi ki. Lihaaza ye riwayat Abu Ishaq Subai ke anana (عنعنه) ki wajah se ‘zaeef’ hai.

Ghareeb-ul-Hadees li Abi Ishaq Harbi (V2 P673) mein Abu Ishaq se shoba riwayat kar rahe hain, tadlees ka shubha rafa hua, lekin is sanad mein Abu Ishaq ka ustaaz mubham-o-naamaaloom hai.

Maaloom nahi ke aqeeda mein khabar-e-waahid ko hujjat na maanne waale is zaeef riwayat se daleel kaese pakadte hain?

Faaeda:

Imam-e-Barailwiyat Ahmad Raza Khan Barailwi likhte hain: “Huzoor-e-Aqdas ﷺ ko naam paak lekar nida karni hamare nazdeek bhi saheeh nahi hai”. (Rooho’n Ki Duniya: P245)

Jaa-al-Haq-az-Ahmad Yar Khan Naeemi Barailwi (V1 P173) aur Shaan-e-Habib-ur-Rahman-az-Naeemi (P136) mein bhi yehi likha hai.

Daleel Number 18

Mujaahid ؒ Syedna Abdullah bin Abbas ؓ se riwayat karte hain:

Ibne Abbas ؓ ke paas baethe kisi خَدِرَتْ رِجْلُ رَجُلٍ عَنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ ابْنُ

[168] T: (مُتابَعَت) Pairwi, itteba, taabedaari [RKT]

shakhs ki taang sunn ho gai, to unho’n ne farmaya: Apne mehboob ko yaad kare’n, usne kaha: Muhammad! To wo sehat-yaab ho gaya.

عَبَّاسٍ: اُذْكُرْ أَحَبَّ النَّاسِ إِلَيْكَ، فَقَالَ: مُحَمَّدٌ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم، فَذَهَبَ خِدْرُهُ.

(Amal al Yaum wal Laila la Ibne Sunni: 170)

Tabsara: Mauzu (man-ghadat) hai. Ghayas bin Ibrahim Nakhai bil-ittifaaq kazzaab (parle darje ka jhoota), khabees aur wazaa (jhooti hadeese’n ghadne waala) hai.

Daleel Number 19

Syedna Abu Saeed Khudri ﷛ se mansoob hai ke Rasool Allah ﷺ ne farmaya:

Jo apne ghar se namaz ke liye nikle aur ye dua padhe, to Allah Ta’ala apne chehre ke saath uski taraf mutawajje hote hain aur uske liye 70,000 farishte dua-e-maghfirat karte hain:

Ya Allah! Tujh se dua karne waalo’n ka tujh par jo haq hai aur mere chalne ka bhi jo haq hai, main usi haq ke tufael tujh se dua karta hoo’n.

اللّٰهُمَّ! إِنِّيْ أَسْأَلُكَ بِحَقِّ السَّائِلِيْنَ عَلَيْكَ، وَأَسْأَلُكَ بِحَقِّ مَمْشَايَ هٰذَا.

(Musnad Imam Ahmad: V3 P21; Sunan Ibne Majah: H778)

Tabsara: Sanad sakht-tareen ‘zaeef’ hai.

Haafiz Munziri ﵀ (d 656h) farmate hain:

Iski sanad mein kalaam hai.

بِإِسْنَادٍ فِيْهِ مَقَالٌ. (At Targheeb wat Tarheeb: 2487)

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﵀ (d 728h) farmate hain:

Ye hadees Atiya Aufi ne Syedna Abu Saeed Khudri ﷛ se bayan ki hai aur Atiya ba-ittifaaq ahle ilm zaeef hai. Iski ek (1) aur sanad bhi hai, lekin wo bhi zaeef hai..

هٰذَا الْحَدِيْثُ هُوَ مِنْ رِّوَايَةِ عِطِيَّةَ الْعَوْفِيِّ عَنْ أَبِيْ سَعِيْدٍ، وَهُوَ ضَعِيْفٌ بِإِجْمَاعِ أَهْلِ الْعِلْمِ، وَقَدْ رُوِيَ مِنْ طَرِيْقٍ آخَرَ، وَهُوَ ضَعِيْفٌ أَيْضًا.

(Qaaida Jaleela Fit Tawaasul wal Waseela: P215)

Allama Mughultaai Hanafi رحمہ اللہ (d 762h) kehte hain:

Is hadees ki sanad zaeef hai.

هٰذَا حَدِيْثٌ إِسْنَادُه ضَعِيْفٌ.

(Sharah Ibne Majah: V1 P1294)

Allama Boosiri رحمہ اللہ (d 840h) kehte hain:

Is ki sanad zaeef hai.

هٰذَا إِسْنَادٌ ضَعِيْفٌ.

(Ittihaaf-ul-Khaira al Mahra: V2 P32 H979)

Lihaaza Haafiz Iraqi رحمہ اللہ (Takhreej Ahadees al Ihya: V1 P384) ka uski sanad ko 'Hasan' kehna aur baaz ka is hadees ko 'Hasan' qaraar dena durust nahi.

Atiya bin Saad Aufi jamhoor ke nazdeek 'zaeef' hai, nez 'mudallis' bhi hai.

Haafiz Nawavi رحمہ اللہ likhte hain:

Jamhoor ke nazdeek zaeef hai.

ضَعِيْفٌ عِنْدَ الْجُمْهُوْرِ.

(Tehzeeb-ul-Asma wal Lughaat: V1 P48)

Haafiz Iraaqi رحمہ اللہ likhte hain:

Jamhoor mohaddissen ne zaeef qaraar diya hai.

ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ. (Tara hut Tasreeb: V3 P42)

Haafiz Haithami رحمہ اللہ likhte hain:

Aksar mohaddiseen zaeef qaraar dete hain.

اَلْأَكْثَرُ عَلٰى تَضْعِيْفِهٖ.

(Majma'-az-Zawaaid: V10 P412)

Haafiz Ibne Mulaqqin رحمہ اللہ likhte hain:

Jamhoor zaeef kehte hain.

اَلْجُمْهُوْرُ عَلٰى تَضْعِيْفِهٖ.

(Al Badr-ul-Muneer: V7 P463)

Allama Aeni Hanafi (d 855h) likhte hain:

Jamhoor mohaddiseen ne zaeef kaha hai.

ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ. (Umdatul Qaari: V6 P250)

Allama Shams-ul-Haq Azimabadi ؒ (d 1310h) likhte hain:

Atiya ko jamhoor ne zaeef kaha hai.

عَطِيَّةُ، ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ.

(Aun-ul-Maabood Alaa Sunan Abu Dawood: V3 P336)

Imam Hushaim bin Basheer Waasti ke baare mein hai:

Aap Atiya par jirah karte the.

كَانَ هُشَيْمٌ يَّتَكَلَّمُ فِيْهِ.

(At Taareekh-us-Sagheer lil Bukhari: V1 P303 [Sanad Saheeh])

Imam Ahmad bin Hambal ؒ farmate hain:

Iski bayankarda hadees zaeef hoti hai.

ضَعِيْفُ الْحَدِيْثِ.

(Al Ilal wa Maarifa ar-Rijaal: 1306)

Imam Abu Zurah Raazi ؒ ne ise ‘لَيِّن’ Laiyyin kaha hai.

Imam Abu Haatim Raazi ؒ farmate hain:

Zaeef-ul-hadees hai. Iski hadees (mutaaba-aat-o-shawaahid[169] mein) likhi jaaegi.

ضَعِيْفُ الْحَدِيْثِ، يُكْتَبُ حَدِيْثُه.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V6 P383)

Imam Daraqutni ؒ ne ‘zaeef’ qaraar diya hai. (Sunan Daraqutni: V4 P39)

‘Muztarib-ul-Hadees’ bhi kaha hai. (Al Ilal wa Maarifa ar-Rijaal: V4 P291)

Imam Bukhari ؒ farmate hain:

Imam Yahya bin Saeed ؒ Atiya par jirah karte the.

كَانَ يَحْيٰى يَتَكَلَّمُ فِيْ عَطِيَّةَ.

(At Taareekh-ul-Kabeer: V4 P83)

Nez farmate hain:

Yahya bin Saeed ؒ Atiya bin Saad Aufi se riwayat nahi karte the.

كَانَ يَحْيٰىْ لَا يَرْوِيْ عَنْ عَطِيَّةَ.

(At Taareekh-ul-Kabeer: V5 P122)

Imam Yahya bin Maeen ؒ farmate hain:

---

[169] T: (شَواہِد) Daleele’n, suboot, misaale’n [RKT]

Zaeef hai, albatta iski riwayat (mataaba-at mein) likhi jaaegi.

ضَعِيْفٌ، إِلَّا أَنَّهٗ يَكْتَبُ حَدِيْثُهٗ.

(Al Kaamil la Ibne Adi: V5 P369 [Sanad Hasan])

Imam Saahab se ye bhi marwi hai:

Is (se mutaaba-at-o-shawaahid mein riwayat lene) mein koi harj nahi.

لَيْسَ بِهٖ بَأْسٌ.

(At Taareekh la Ibne Tahmaan: 256)

Imam Nasai ؒ ne ‘zaeef’ kaha hai. (Kitab-az-Zuafa wal Matrukeen: 481)

Haafiz Ibne Hibban ؒ ne in alfaaz ke saath jirah ki hai

Iski hadees se hujjat lena jaaez nahi, ise sirf bataur-e-taajjub likhna durust hai.

لَا يَحِلُّ الِاحْتِجَاجُ بِهٖ، وَلَا كِتَابَةُ حِدِيْثِهٖ، إِلَّا عَلٰى جِهَةِ الْتَّعَجُّبِ.

(Kitab-ul-Majruheen: V2 P176)

Haafiz Jozjaani ؒ ne ‘مائل’ qaraar diya hai. (Ahwaal-ur-Rijaal: 42) Yaane unke nazdeek Atiya ghaali raafzi tha.

Imam Ibne Adi ؒ farmate hain:

Zaeef hone ka bawujood uski hadees (mutaba-aat-o-shwaahid) mein likhi jaaegi. Uska shumaar Kufa ke shiyyo’n mein hota hai.

هُوَ مَعَ ضُعْفِهٖ يُكْتَبُ حَدِيْثُه، وَكَانَ يُعَدُّ مِنْ شِيْعَةِ الْكُوْفَةِ.

(Al Kaamil Fee Zuafa-ur-Rijaal: V5 P370)

Haafiz Bayhaqi ؒ ne ‘zaeef’ kaha hai. (As Sunan al Kubra: V7 P369)

Haafiz Ibne Hazam ؒ likhte hain:

Sakht zaeef hai.

ضَعِيْفٌ جِدًّا. (Al Mahalla: V11 P86)

Haafiz Nawavi ؒ ne ‘zaeef’ kaha hai. (Khulaasa tul Ahkaam: V1 P572)

Haafiz Zahabi ؒ ne ‘zaeef’ likha hai. (Meezaan-ul-Etedaal: V3 P80)

Haafiz Ibne Kaseer ؒ ‘zaeef’ qaraar dete hain. (Tafseer Ibne Kaseer: V6 P89)

Lihaaza Haafiz Ibne Saad (At Tabaqaat: V6 P304) ka use 'Siqa' kehna jamhoor ke khilaaf hone ki wajah se qubool nahi.

Pehle aksar mohaddiseen 'zaeef' kehte the, baad mein Atiya bin Saad Aufi ke 'zaeef' hone par ijmaa ho gaya tha, jaisa ke ijma ho gaya tha, jaisa ke Allama Ibne Hazam ﷫ farmate hain:

Uske 'zaeef' hone par ittifaaq hai. مُتَّفَقٌ عَلٰى ضَعْفِهٖ. (Al Mahalla: V10 P309)

Haafiz Ibnul Jauzi ﷫ farmate hain:

Atiya ke zaeef hone par mohaddiseen ka ijma ho gaya hai. أَمَّا عَطِيَّةُ، فَاجْتَمَعُوْا عَلٰى تَضْعِيْفِهٖ. (Al Mauzuaat: V1 P386)

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﷫ farmate hain:

Uske zaeef hone par ahle ilm ka ijma hai. هُوَ ضَعِيْفٌ بِإِجْمَاعِ أَهْلِ الْعِلْمِ. (Qaaida Jaleela Fit Tawassul wal Waseela: P233)

Haafiz Zahbi ﷫ farmate hain:

Uske zaeef hone par ijma hai. مُجْمَعٌ عَلٰى ضَعْفِهٖ. (Al Mughni Fiz Zuafa: V2 P62)

Haafiz Ibne Mulaqqin ﷫ farmate hain:

Atiya ba-ijma-e-ahle ilm zaeef hai. هُوَ ضَعِيْفٌ بِإِجْمَاعِهِمْ. (Al Badr-ul-Muneer: V5 P313)

Note: Atiya Aufi 'mudallis' bhi tha, balke tadlees ki buri qism mein mulawwis tha. Ye apne ustaz Muhammad bin Saaeb Kalbi (muttaham bil-kizb[170]) ka naam zikr nahi karta tha aur uski kuniya Abu Saeed zikr karke baawar karaane ki koshish karta tha ke isse muraad Syedna Abu Saeed Khudri ﵁ hain.

Haafiz Ibne Hajar ﷫ farmate hain:

Uska haafza kamzor tha aur buri tadlees mein maaroof tha. ضَعِيْفُ الْحِفْظِ، مَشْهُوْرٌ بِالتَّدْلِيْسِ الْقَبِيْحِ. (Tabaqaat-ul-Mudalliseen: P50)

[170] T: Jis par jhoota hone ka ilzaam ho [RSB]

Tambeeh ①

Muhammad Zahid Kausari Hanafi (d 1370h) ne likha hai:

لَمْ يَنْفَرِدْ عَطِيَّةُ عِنِ الْخُدْرِيِّ، بَلْ تَابَعَهُ أَبُوْ الصِّدِّيْقِ عَنْهُ فِيْ رِوَايَةِ عَبْدِ الْحَكَمِ بْنِ ذَكْوَانَ، وَهُوَ ثِقَاةٌ عِنْدَ ابْنِ حِبَّانَ، وَإِنْ أَعَلَّهُ ابْنُ الْفَرَاجِ فِيْ عِلَلِهِ. (Maqalaat-ul-Kausari: P394)

Atiya Aufi, Syedna Abu Saeed Khudri ﷺ se baan karne mein akela nahi, balke uski mutaaba-at Abu Siddiq ne Abdul Hakam bin Zakwaan ki riwayat mein ki hai aur wo siqa hai. Use Imam Ibne Hibban ؒ ne siqa kaha hai, agarche Ibnul Farj ne use apni Ilal mein zikr kiya hai.

Lekin:

❶ Kausari Saahab ki naql ka etebaar nahi.

❷ Kausari Saahab ne koi sanad zikr nahi ki. Hame'n kahee'n ba-sanad ye mutaaba-at nahi mili.

❸ Raawi Abdul Hakam bin Zakwaan nahi, balke Abdul Hakam bin Abdullah Qasmali hai, kyounke Abu as-Siddiq Naaji ke shagirdo'n mein Qasmali hi hai, Ibne Zakwaan nahi. Agar Ibne Zakwaan bhi ho, to wo 'majhool' hai.

Imam Yahya bin Maeen ؒ farmate hain:

لَا أَعْرِفُهُ.

Main use nahi jaanta.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V6 P36)

Ise sirf Imam Ibne Hibban ؒ ne As Suqaat: (V5 P131) mein zikr kiya hai.

Yehi wajah hai ke Haafiz Ibne Hajar ؒ ne Imam Yahya bin Maeen ؒ ke qaul par etemaad karte hue use maqbool (majhool-ul-haal) hi likha hai. (Taqreeb-ut-Tehzeeb: 3748)

Jahan tak Abdul Hakam bin Abdullah Qasmali ka taalluq hai, to wo bhi jamhoor ke nazdeek 'zaeef' hai.

Imam Daraqutni ؒ farmate hain:

Ye qaabil-e-hujjat nahi.

لَا يُحْتَجُّ بِهٖ. (Sunan Daraqutni: V1 P104)

Imam Bukhari ؒ ne ‘munkar-ul-hadees’ qaraar diya hai. (At Taareekh-ul-Kabeer: V2 P168)

Imam Ibne Adi ؒ farmate hain:

Iski aam ahadees par mutaaba-at nahi ki jaati. Iski riwayat-karda ahadees ke baaz mutoon mashoor hain, lekin wo un sanado’n ke saath hain, jinhe’n Abdul Hakam zikr karta hai. Shayad usne wo riwayat nahi kiye.

عَامَّةُ أَحَادِيْثِهٖ مِمَّا لَا يُتَابَعُ عَلَيْهِ، وَبَعْضُ مُتُوْنِ مَا يَرْوِيْهِ مَشَاهِيْرُ، إِلَّا أَنَّهٗ بِالْاِسْنَادِ الَّذِيْ يَذْكُرُه عَبْدُ الْحَكَمِ لَعَلَّهٗ لَا يَرْوِيْ ذَاكَ. (Al Kaamil Fee Zuafa-ur-Rijaal: V5 P334)

Imam Ibne Hibban ؒ farmate hain:

Ye un logo’n mein se tha, jo Anas ؓ se mansoob jhooti riwayaat bayan karte the. Uski Anas ؓ se bil-mushaafa mulaqaat mujhe maaloom nahi. Uski hadees likhna jaaez nahi, albatta bataur-e-taajjub (o naqd) likhi jaa sakti hai.

كَانَ مِمَّنْ يَّرْوِيْ عَنْ أَنَسٍ مَّالَيْسَ مِنْ حَدِيْثِهٖ، وَلَا أَعْلَمُ لَهٗ مَعَهٗ مُشَافَهَةً، لَا يَحِلُّ كِتَابَةُ حَدِيْثِهٖ إِلَّا عَلٰى جِهَةِ التَّعَجُّبِ.

(Kitaab-ul-Majruheen: V2 P143)

Imam Abu Haatim Raazi ؒ farmate hain:

Munkar-ul-Hadees aur Zaeef-ul-Hadees hai. Ibne Abi Haatim kehte hain: Maine unse poocha: Kya iski hadees likhi jaae? Farmaya: Bataur-e-majboori uski riwayat par taajjub karte hue likhi jaa sakti hai.

هُوَ مُنْكَرُ الْحَدِيْثِ، ضَعِيْفُ الْحَدِيْثِ، قُلْتُ: يُكْتَبُ حَدِيْثُه؟ قَالَ: زَحْفًا.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V6 P35-36)

Nez Imam Abu Haatim Raazi ؒ se poocha gaya ke aap ko Abdul Hakam bin Zakwaan behtar lagta hai, ya Abdul Hakam Qasmali? To farmaya:

Ibne Zakwaan ke muqaable mein uska zof-o-aeb itna waazeh nahi.

هٰذَا أَسْتَرُ مِنْهُ. (Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V6 P36)

Imam Abu Nuaim Asbahaani رحمه الله farmate hain:

Usne Syedna Anas رضي الله عنه se ek (1) munkar nuskha riwayat kiya hai, ye bilkul na-qaabil-e-etebaar hai.

رَوٰى عَنْ أَنَسٍ نُّسْخَةً مُّنْكَرَةً، شَيْءَ. (Az Zuaafa: 34)

Haafiz Ibne Hajar رحمه الله ne ‘zaeef’ kaha hai. (Taqreeb-ut-Tehzeeb: 3749)

Lihaaza Atiya bin Saad Aufi ki koi motabar mutaaba-at saabit nahi. Wo ise bayan karne mein munfarid hai.

Doosre ye ke Zahid Kausari Saahab ne Atiya ke ustaz Abu Saeed ko Sahabi-e-Rasool Syedna Abu Saeed Khudri رضي الله عنه qaraar diya hai, halaanke ye sareeh jahaalat ya tadlees hai. Ham bayan kar chuke hain ke Atiya apne ustaz Muhammad bin Saaib Kalbi kazzaab ko Abu Saeed ke alfaaz se zikr karta tha.

Tambeeh ②

Amal al Yaum wal Laila la Ibne as-Sunni (85) aur Al Gharaaeb al Multaqatah la Ibne Hajar (V2 P221) mein Syedna Bilal رضي الله عنه ki riwayat ki sanad sakht-tareen ‘zaeef’ hai. Is mein Wazaa’ bin Naafe Uqaili matrook, kazzaab-o-wazza hai.

Haafiz Nawavi رحمه الله (d 676h) farmate hain:

Iske zaeef hone par ahle ilm ka ittifaaq hai aur ye munkar-ul-hadees hai.

هُوَ مُتَّفَقٌ عَلٰى ضَعْفِهٖ، وَأَنَّهٗ مُنْكَرُ الْحَدِيْثِ. (Al Azkaar un Naafia: 85)

Allama Muhammad bin Abdul Haadi Sindhi Hanafi (d 1138h) kehte hain:

Is riwayat mein jo sawaaliyo’n ke haq ka waseela dene ka zikr hai, iska matlab ye hai ke Allah! Main apni haajat-rawaai aur mushkil-kushaai ke liye tujhe tere is fazl ka waasta deta ho’n, jiska Tune unhe’n apne rahem-o-karam aur ehsaan-o-waada ke pesh-e-

قَوْلُهٗ: بِحَقِّ السَّائِلِيْنَ عَلَيْكَ، أَيْ مُتَوَسِّلًا إِلَيْكَ فِيْ قَضَاءِ الْحَاجَةِ وَإِمْضَاءِ الْمَسْأَلَةِ، بِمَا لِلسَّائِلِيْنَ عِنْدَكَ مِنَ الْفَضْلِ الَّذِيْ يَسْتَحِقُّوْنَهٗ عَلَيْكَ بِمُقْتَضٰى فَضْلِكَ وَوَعْدِكَ وَجُوْدِكَ

nazar mustahiq banaya hai. In alfaaz se aqsaam alallah ke mutanaaza soorat laazim nahi aati. Albatta kund-zehen logo'n ko in alfaaz mein aqsaam alallah bakhlqihi (بخلقہ) ka wahem hota hai. Isi liye ulama-e-ahnaaf isse ehteraaz karte hain. Unke khayal mein in alfaaz ka mutlaq istemaal karaahat (e tehreemi) se khaali nahi.

وَإِحْسَانِكَ، وَلَا يَلْزَمُ مِنْهُ الْوُجُوْبُ الْمُتَنَازَعُ فِيْهِ عَلَيْهِ تَعَالٰى، لٰكِنْ لِّإِيْهَامِهِ الْوُجُوْبَ بِالنَّظَرِ إِلَى الْأَضفْهَامِ الْقَاصِرَةِ، يَحْتَرِزُ عَنْهُ عُلَمَاؤُنَا الْحَنَفِيَّةُ، وَيَرَوْنَ إِطْلَاقَهُ لَا يَخْلُوْ عَنْ كَرَاهَةٍ.

(Haashiya as Sindi Alaa Sunan Ibne Majah: V1 P261-262 tahat hadees: 778)

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﵀ (d 728h) farmate hain:

Agar ye hadees Nabi-e-Akram ﷺ ki farmooda ho, to isse mashroo waseela hi muraad hai, iski do (2) wujuhaat hain. Ek (1) to is tarah ke is mein Allah Ta'ala se uske sawaaliyo'n aur uski itaa-at mein chalne waalo'n ke haq ke waseele se sawaal ka zikr hai. Sawaaliyo'n ka haq ye hai ke Allah unke mutalabaat poore kare aur chalne waalo'n ka haq ye hai ke Allah unhe'n ajr-o-sawaab se nawaaze. Ye haq Allah ne khud apne oopar laazim kiya hai. Makhlooq apne Khaaliq par koi cheez laaim nahi kar sakti.

إِنْ كَانَ مِنْ كَلَامِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم، فَهُوَ مِنْ هٰذَا الْبَابِ لِوَجْهَيْنِ: أَحَدُهُمَا: لِأَنَّ فِيْهِ السُّوَالَ لِلّٰهِ تَعَالٰى بِحَقِّ السَّائِلِيْنَ، وَبِحَقِّ الْمَاشِيْنَ فِيْ طَاعَتِهِ، وَحَقُّ السَّائِلِيْنَ أَنْ يُّجِيْبَهُمْ، وَحَقُّ الْمَاشِيْنَ أَنْ يُّثِيْبَهُمْ، وَهٰذَا حَقٌّ أَوْجَبَهُ اللّٰهُ تَعَالٰى، وَلَيْسَ لِلْمَخْلُوْقِ أَنْ يُّوْجِبَ عَلَى الْخَالِقِ تَعَالٰى شَيْئًا.

(Qaaida Jaleela Fit Tawassul wal Waseela: P215)

Is zaeef riwayat mein mazkoor waseela apne nek aamaal aur Allah Ta'ala ke fazl ka waseela hai, jo ke Ahle Sunnat wal Jamaat ke nazdeek bhi mashroo aur jaaez hai. Is mein waseela biz-zawaat wal amwaat ka koi zikr nahi.

Daleel Number 20

Nabi-e-Kareem ﷺ ne Fatima bint Asad ki qabr par you'n dua ki:

Mere tufael aur mujh se pehle ambiya ke tufael.

بِحَقِّ نَبِيِّكَ وَالْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِيْ.

(Al Mojam-ul-Kabeer lit Tabarani: V24 P351;

Al Mojam-ul-Ausat lit Tabarani: 191; Heelatul Auliya La Abi Nuaim: V3 P121)

Tabsara: Riwayat “zaeef” aur “munkar” hai.

① Rooh bin Salaah jamhoor ke nazdeek ‘zaeef’ hai.

Imam Ibne Adi ﷀ ne ‘zaeef’ kaha hai. (Al Kaamil Fee Zuafa-ur-Rijaal: V3 P146)

Imam Daraqutni ﷀ kehte hain:

Hadees mein zaeef tha.

كَانَ ضَعِيْفًا فِيْ الْحَدِيْثَ.

(Al Mutalif wal Mukhtalif: V3 P1377)

Ibne Maakula ﷀ kehte hain:

(Jamhoor) Mohaddiseen ne ‘zaeef’ kaha hai.

ضَعَّفُوْهُ. (Al Ikmaal: V5 P15)

Ibne Yunus ﷀ kehte hain:

Isse munkar riwayaat bayan ki gai hain.

رُوِيَتْ عَنْهُ مَانَكِيْرُ .

(Lisaan-ul-Mizaan la Ibne Hajar: V2 P467)

Haafiz Ibnul Jauzi ﷀ ne ‘zaeef-o-matrook’ raawiyo’n mein zikr kiya hai. (Kitab-uz-Zuafa wal Matrukeen: V1 P282)

Haafiz Haithami ﷀ kehte hain:

Is mein zof hai.

فِيْهِ ضُعْفٌ. (Majma’-az-Zawaaid: V9 P257)

Lihaaza Imam Ibne Hibban ﷀ (As Suqaat: V8 P244) aur Imam Haakim ﷀ (Sawalaat as Sajzi: 98) ki tauseeq tasaahul[171] par mahmool hai.

Allama Muhammad Basheer Sahsawaani ﷀ (d 1252h) farmate hain:

Maaloom hua ke iski sanad mein Rooh bin Salaah Masri hai, jo ke zaeef hai. Use Imam Ibne Adi ﷀ ne zaeef qaraar diya

قَدْ عُلِمَ بِذٰلِكَ أَنَّ فِيْ سَنَدِهٖ رَوْحَ بْنَ صَلَاحِ ِ الْمِصْرِيَّ، وَهُوَ ضَعِيْفٌ

[171] T: (تَساہُل) Ghaflat, be-parwaai, susti [RKT]

ضَعَّفَهُ ابْنُ عَدِيٍّ، وَهُوَ دَاخِلٌ فِيْ الْقِسْمِ الْمُعْتَدِلِ مِنْ أَقْسَامِ مَنْ تَكَلَّمَ فِيْ الرِّجَالِ، كَمَا فِيْ فَتْحِ الْمُغِيْثِ لِلسَّخَاوِيِّ، وَلَا اعْتِدَادَ بِذِكْرِ ابْنِ حِبَّانَ لَهُ فِيْ الثِّقَاتِ، فَإِنَّ قَاعِدَتَهُ مَعْرُوْفَةٌ مِّنَ الْاِحْتِجَاجِ بِمَنْ لَّا يُعْرَفُ كَمَا فِيْ الْمِيْزَانِ، وَقَدْ تَقَدَّمَ، وَكَذٰلِكَ لَا اعْتِدَادَ بِتَوْثِيْقِ الْحَاكِمِ وَتَصْحِيْحِهٖ، فَإِنَّهُ دَاخِلٌ فِيْ الْقِسْمِ الْمُتَسَمِّحِ.

(Siyaanatul Insaan: P132)

hai. Ibne Adi ﵀ ka shumaar motadil aimma-e-jirah-o-taadeel mein hota hai. Jaisa ke Allama Sakhaawi ﵀ ne Fathul Mughees mein zikr kiya hai, Ibne Hibban ﵀ kai se suqaat mein zikr karne ka koi etebaar nahi, kyounke unka ghaer-maaroof raawiyo'n ki tauseeq ka qaaeda maaroof hai. Jaisa ke Meezaan-ul-Etedaal ke hawaale se zikr kiya jaa chuka hai. Isi tarah Imam Haakim ﵀ ki (munfarid) tauseeq-o-tasheeh bhi qaabil-e-etebaar nahi hoti. Unka shumaar mutasaahileen mein hota hai.

② Sufyan Soori 'mudallis' hain a'n (عن) se riwayat kar rahe hain. Bhala 'munkar' aur 'mudallis' riwayaat se aqeede ke masaael saabit karna Ahle Sunnat wal Jamaat ka tariqa-o-maslak hai?

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﵀ (d 728h) farmate hain:

لَمْ يَذْكُرْ أَحَدٌ مِّنَ الْعُلَمَاءِ أَنَّهُ يُشْرَعُ التَّوَسُّلُ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم، وَلَا بِالرَّجُلِ الصَّالِحِ بَعْدَ مَوْتِهٖ وَلَا فِيْ مَغِيْبِهٖ، وَلَا اسْتَحَبُّوْا ذٰلِكَ فِيْ الْإِسْتِسْقَاءِ وَلَا فِيْ الْإِسْتِنْصَارِ وَلَا غَيْرِ ذٰلِكَ مِنَ الْأَدْعِيَةِ، وَالدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ، وَالْعِبَادَةُ مَبْنَاهَا عَلَى السُّنَّةِ وَالْاِتِّبَاعِ، لَا عَلَى الْهَوٰى وَالْاِبْتِدَاعِ.

(Mukhtasar Fataawa al Masriya: P196-197)

Kisi ek (1) aalim ne bhi wafaat ke baad ya ghaer-maujoodgi mein Nabi-e-Akram ﷺ ya kisi nek shakhs ke waseele ko mashroo qaraar nahi diya, na ahle ilm ne baarish-o-nusrat-talabi waghaera ki duaao'n mein aisa mustahab samjha. Dua ibaadaat ka maghz hai aur ibaadaat ki asaas Sunnat-e-Rasool-o-Ittiba-e-Shariyat par hoti hai, khwahishaat-e-nafs aur bidat par nahi.

Daleel Number 21

Abu Umama Baahili ﵁ bayan karte hain ke Rasool-e-Akram ﷺ subah-o-

shaam jo duaae’n padhte the, un mein ye alfaaz bhi the:

أَسْأَلُكَ بِنُوْرِ وَجْهِكَ الَّذِيْ أَشْرَقَتْ لَهُ الْسَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ، بِكُلِّ حَقٍّ هُوَ لَكَ، وَبِحَقِّ الْسَّائِلِيْنَ عَلَيْكَ، أَنْ تَقْبَلَنِيْ فِيْ هٰذِهِ الْغَدَاةِ، أَوْ فِيْ هَذِهِ الْعَشِيَّةِ، وَأَنْ تُجِيْرَنِيْ مِنَ الْنَّارِ بِقُدْرَتِك.

(Al Mojam-ul-Kabeer lit Tabarani: V8 P264; Ad Dua li Tabarani: V2 P940)

Ya Allah! Main tujh se tere chehre ke us noor ke waaste se sawaal karta hoo’n, jisse zameen-o-aasmaan raushna ho gae hain. Tere har haq ke waaste se sawaal karta hoo’n aur sawaal karne waalo’n ka tujh par jo haq hai, uske waaste se sawaal karta hoo’n ke tu is subah ya is shaam meri dua qubool farmale aur apni qudrat se mujhe aag se bachale

Tabsara: Sanad baatil (jhooti) hai.

① Abul Muhannad Fazaal bin Jubair zaeef hai.

Haafiz Haithami ﵀ likhte hain:

هُوَ ضَعِيْفٌ، مُجْمَعٌ عَلٰى ضُعْفِهٖ.

(Majma’-az-Zawaaid: V10 P117)

Ba-ittifaaq mohaddiseen-e-ikraam zaeef hai.

Imam Ibne Adi ﵀ iski bayan-karda riwayaat ke baare mein farmate hain:

لِفَضَالٍ عَنْ أَبِيْ أُمَامَةَ قَدْرُ عَشْرَةِ أَحَادِيْثَ، كُلُّهَا غَيْرُ مَحْفُوْظَةٍ.

(Al Kaamil Fee Zuafa-ur-Rijaal: V6 P21)

Fazaal, Syedna Abu Umaama ﵁ se taqreeban dus (10) ahadees riwayat karta hai, ye saari ki saari munkar hain.

Imam Ibne Hibban ﵀ farmate hain:

يَرْوِيْ عَنْ أَبِيْ أُمَامَةَ مَا لَيْسَ مِنْ حَدِيْثِهٖ، لَا يَحِلُّ الِاحْتِجَاجُ بِهٖ بِحَالٍ.

(Kitab-ul-Majruheen: V2 P304)

Ye Abu Umama ﵁ se mansoob aisi riwayaat bayan karta hai, jo unho’n ne bayan nahi kee’n. Usse kisi bhi soorat hujjat pakadna jaaez nahi.

Nez farmate hain: “Fazaal ki Abu Umama ﵁ se bayan-karda riwayat

jhooti hoti hai”. (Kitab-ul-Majruheen: V2 P304)

Fazaal ki bayan-karda mazkoora riwayat bhi choonke Syedna Abu Umama ؓ se hai, lihaaza uske jhooti aur baatil hone mein koi shubha baaqi nahi raha.

② Hisham bin Hisham Kufi ki tauseeq nahi mili.

Daleel Number 22

Muhammad bin Saaib Kalbi kehta hai:

Tarmaah, Hishaam Muraadi aur Muhammad bin Abdullah Heemyari, Syedna Muawiya bin Abi Sufyan ؓ ke paas jama hue. Muawiya ؓ ne heere jawaharaat ki ek (1) thaeli nikaal kar unke saamne rakh di. Phir kaha: Aye shuaraa-e-arab! Tum Syedna Ali bin Abu Taalib ؓ ke baare mein haq par mabni ashaar kaho. Main apne baap Sakhr bin Harb ka beta nahi, agar ye thaeli use na doo’n, jo tum mein se Ali ؓ ke baare mein haq baat kahega. Tarmaah khada hua aur ashaar mein Syedna Ali ؓ ki tauheen ki, Syedna Muawiya ؓ ne farmaya: Baeth jaao, Allah tumhari niyyat aur haisiyat ko jaana hai. Phir Hishaam Muraadi khada hua, usne bhi Syedna Ali ؓ ki gustaakhi mein ashaar kahe. Syedna Muawiya ؓ ne kaha: Tum bhi apne saathi ke saath baeth jaao, Allah tum dono ki haisiyat jaanta hai. Phir Syedna Amr bin Aas ؓ ne Muhammad bin Abdullah Heemyari se, jo unke khaas aadmi the, kaha: Bolo aur Syedna Ali ؓ ke baare mein sirf haq

اِجْتَمَعَ الْطِّرْمَاحُ وَهِشَامٌ الْمُرَادِيُّ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْحِمْيَرِيُّ عِنْدَ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِيْ سُفْيَانَ، فَأَخْرَجَ بَدْرَةً فَوَضَعَهَا بَيْنَ يَدَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: يَا مَعْشَرَ شُعَرَاءِ الْعَرَبِ! قُوْلُوْا قَوْلَكُمْ فِيْ عَلِيِّ بْنِ أَبِيْ طَالِبٍ، وَلَا تَقُوْلُوْا إِلَّا الْحَقَّ، وَأَنَا نَفِيٌّ مِّنْ صَخْرِ بْنِ حَرْبٍ إِنْ أَعْطَيْتُ هٰذِهِ الْبَدْرَةَ إِلَّا مَنْ قَالَ الْحَقَّ فِيْ عَلِيٍّ، فَقَامَ الْطِّرْمَاحُ، فَتَكَلَّمَ وَقَالَ فِيْ عَلِيٍّ وَّوَقَعَ فِيْهِ، فَقَالَ مُعَاوِيَةُ: اجْلِسْ، فَقَدْ عَرَفَ اللّٰهُ نِيَّتَكَ وَرَآى مَكَانَكَ، ثُمَّ قَامَ هِشَامٌ الْمُرَادِيُّ، فَقَالَ أَيْضًا وَّوَقَعَ فِيْهِ، فَقَالَ مُعَاوِيَةُ: اجْلِسْ مَعَ صَاحِبِكَ، فَقَدْ عَرَفَ اللّٰهُ مَكَانَكُمَا، فَقَالَ عَمْرُوْ بْنُ الْعَاصِ لِمُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ الْحِمْيَرِيِّ، وَكَانَ خَاصًّا بِهٖ: تَكَلَّمْ وَلَا تَقُلْ إِلَّا الْحَقَّ، ثُمَّ قَالَ: يَا

مُعَاوِيَةُ! قَدْ آلَيْتَ، اَلَّا تُعْطِيَ هٰذِهِ الْبَدْرَةَ إِلَّا قَائِلَ الْحَقِّ فِيْ عَلِيٍّ؟ قَالَ:نَعَمْ، أَنَا نَفِيٌّ مِّنْ صَخْرِ بْنِ حَرْبٍ إِنْ أَعْطَيْتُهَا مِنْهُمْ إِلَّا مَنْ قَالَ الْحَقَّ فِيْ عَلِيٍّ، فَقَامَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِاللهِ، فَتَكَلَّمَ، ثُمَّ قَالَ: بِحَقِّ مُحَمَّدٍ، قَوْلُوْا بِحَقٍّ، فَإِنَّ الْإِفْكَ مِنْ شِيْمِ اللِّئَامِ.

(Bihaar-ul-Anwaar li Mulla Baaqar Majlisi ar Raafzi: V33 P259)

kaho. Phir farmaya: Muawiya! Kya aap ne qasam uthaai hai ke aap ye thaeli sirf usi ko denge jo Syedna Ali ﵁ ke baare mein haq-goi karega? Muawiya ﵁ ne farmaya: Haa’n! Main apne baap Sakhar bin Harb ka beta nahi. Agar main ye thaeli use na doo’n, jo Syedna Ali ﵁ ke baare mein haq baat kahe. Muhammad bin Abdullah khada hua aur ashaar padhe, phir kaha: Muhammad ke waaste, tum haq kaho, kyounke jhoot bolna to kameeno’n ki aadat hai.

Tabsara: Jhoot hai.

① Muhammad bin Saaib Kalbi ke baare mein Imam Abu Haatim Raazi ﵀ farmate hain:

اَلنَّاسُ مُجْتَمِعُوْنَ عَلٰى تَرْكِ حشدِيْثِهٖ، لَا يُشْتَغَلُ بِهٖ، هُوَ ذَاهِبُ الْحَدِيْثِ.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V7 P271)

Ahle ilm ka iski hadees ko tark karne par ijma hai uski hadees ki taraf iltifaat nahi kiya jaaega, uski bayan-karda hadees ka etebaar nahi.

Qurrah bin Khalid Sadoosi ﵀ kehte hain:

كَانُوْا يَرَوْنَ الْكَلْبِيَّ يَزْرُف، يَعْنِيْ يَكْذِبُ.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V7 P271 [Sanad Hasan])

Mohaddiseen kehte the ke Kalbi jhoot bolta hai.

Sulaiman bin Tarkhaan Taimi ne ‘kazzaab’ qaraar diya hai. (Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V7 P270 [Sanad Hasan])

② Uske bete Hishaam bin Muhammad bin Kalbi ke mutaalliq Haafiz Zahbi ﵀ likhte hain:

Mohaddiseen ne use chod diya tha, ye muarrikh[172] tha.

تَرَكُوْهُ، وَهُوَ أَخْبَارِيٌّ.
(Al Mughni Fiz Zuafa: V2 P711)

③ Muhammad bin Zakariyya bin Dinaar Ghulaabi ke baare mein Imam Daraqutni ﷫ farmate hain:

Ye apni taraf se hadeese'n ghad leta tha.

يَضَعُ الْحَدِيْثَ. (Sawalaat al Haakim: 206)

Haafiz Ibne Mandah ﷫ farmate hain:

Us par jirah hai.

تُكُلِّمَ فِيْهِ. (Meezaan-ul-Etedaal: V3 P550)

'Muttaham-bil-kizb'[173] bhi kaha hai. (Meezaan-ul-Etedaal: V1 P325 ت Bishr bin Mehran)

Imam Ibne Hibban ﷫ farmate hain:

Ye hikayaat aur qisse-kahaniyaa'n bayan karta hai. Uski hadees us waqt motabar hoti hai, jab wo siqa raawiyo'n se bayan kare, kyounke uski majhool raawiyo'n se bayan-karda riwayaat mein baaz manakeer[174] hain.

كَانَ صَاحِبَ حِكَايَاتٍ وَّأَخْبَارٍ، يُعْتَبَرُ حَدِيْثُهُ إِذَا رَوٰى عَنِ الثِّقَاتِ، لِأَنَّهُ فِيْ رِوَايَتِهٖ عَنِ الْمَجَاهِيْلِ بَعْضُ الْمَنَاكِيْرِ.
(As Suqaat: V9 P154)

④ Abdullah bin Zahack muraadi na-maaloom-o-majhool hai, lihaaza is riwayat par jirah mufassar[175] ho gai hai.

Is mein mazeed kharabiyaa'n bhi hain, ye jhooti riwayat hai.

Daleel Number 23

Nabi-e-Kareem ﷺ se mansoob hai:

Mere muqaam-o-martabe ke waseele se dua kiya kare'n, Allah Ta'ala ke yahaa'n

تَوَسَّلُوْا بِجَاهِيْ، فَإِنَّ جَاهِيْ عِنْدَ اللّٰهِ

---

[172] T: (مُؤَرِّخ) Taareekh likhne waala [RKT]
[173] T: Jis par jhoota hone ka ilzaam ho [RSB]
[174] T: (مَناكِير) Wo riwayaat ya aqwaal jo ahkaam-e-Ilaahi ke khilaaf ho'n, khilaaf-e-shariyat baate'n ya cheeze'n [RKT]
[175] T: Waazeh suboot/hujjat [RSB]

عَظِيْمٌ.

mera muqaam bohut buland hai.

Ye alfaaz bhi hain:

إِذَا سَأَلْتُمُ اللّٰهَ فَاسْئَلُوْهُ بِجَاهِيْ، فَإِنَّ جَاهِيْ عِنْدَ اللّٰهِ عَظِيْمٌ.

Allah Ta'ala se dua maange'n, to mere muqaam ke waseele se maanga kare'n, mera muqaam Allah Ta'ala ke yahaa'n bohut buland hai.

Tabsara: Be-asl-o-be-suboot hai.

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﵀ (d 728h) farmate hain:

قَالَ: إِذَا سَأَلْتُمُ اللّٰهَ فَإِسْئَلُوْهُ بِجَاهِيْ، فَإِنَّ جَاهِيْ عِنْدَ اللّٰهِ عَظِيْمٌ، وَهٰذَا الْحَدِيْثُ كَذِبٌ، لَيْسَ فِيْ شَيْءٍ مِّنْ كُتُبِ الْمُسْلِمِيْنَ الَّتِيْ يَعْتَمِدُ عَلَيْهَا أَهْلُ الْحَدِيْثِ، وَلَا ذَكَرَهُ أَحَدٌ مِّنْ أَهْلِ الْعِلْمِ بِالْحَدِيْثِ، مَعَ أَنَّ جَاهَهُ عِنْدَ اللّٰهِ تَعَالٰى أَعْظَمُ مِنْ جَاهِ جَمِيْعِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِيْنِ.

(Qaaida Jaleela Fit Tawassul wal Waseela: P252)

Baaz jaahil Nabi-e-Akram ﷺ se mansoob ye riwayat bayan karte hain: 'Allah Ta'ala se dua maange'n, to mere muqaam-o-martaba ke waseele se maanga kare'n, mera muqaam Allah Ta'ala ke yahaa'n bohut buland hai'. Ye riwayat jhooti hai. Musalmano ki kisi kitaab mein iska wujood nahi, jis par mohaddiseen etemaad karte the. Mohaddiseen mein se kisi ne iska zikr bhi nahi kiya. Ye to barhaq hai ke Aap ﷺ ka muqaam-o-martaba Allah Ta'ala ke yahaa'n tamaam Ambiya-o-Rusul se badh kar hai, (lekin us muqaam-o-martabe ko waseela banana mashroo nahi).

Allama Aaloosi Saahab (d 1270h) likhte hain:

لَمْ يَرْوِهِ أَحَدٌ مِّنْ أَهْلِ الْعِلْمِ، وَلَا هُوَ شَيْءٌ فِيْ كُتُبِ الْحَدِيْثِ. (Tafseer Aaloosi: V3 P296)

Is riwayat ko ahle ilm mein se kisi ne riwayat nahi kiya, kutub-e-hadees mein iska wujood nahi.

Allama Muhammad Basheer ﵀ (d 1326h) farmate hain:

لَمْ يَرْوِهِ أَحَدٌ مِّنْ أَهْلِ الْعِلْمِ، وَلَا هُوَ فِيْ شَيْءٍ مِّنْ كُتُبِ الْحَدِيْثِ. (Siyaana al Insaan: P188)

Ise ahle ilm ne riwayat nahi kiya, na hi kutub-e-hadees mein uska wujood hai.

Daleel Number 24

Syedna Abu Bakar ﵁ bayan karte hain ke wo Quran-e-Kareem seekhte the, lekin jaldi bhool jaata tha. Nabi-e-Akram ﷺ ne unhe’n ye dua sikhaai:

Allah! Main tujh se un sabke waseele se sawaal karta hoo’n. Tere Nabi Muhammad ﷺ, tere Khaleel Ibrahim ﵇ teri ham-kalaami ka sharf haasil karne waale Musa ﵇, teri rooh-o-kalma Isa ﵇, Musa ﵇ ki tauraat, Isa ﵇ ki injeel, Dawood ﵇ ki zaboor, Muhammad ﷺ ke quran, teri har wahee aur teri tamaam qaza-o-qadr ke waseele se.

أَللّٰهُمَّ إِنِّيْ أَسْئَلُكَ بِمُحَمَّدٍ نَّبِيِّكَ، وَإِبْرَاهِيْمَ خَلِيْلِكَ، وَمُوْسٰى تَجِيِّكَ، وَعِيْسٰى رُوْحِكَ وَكَلِمَتِكَ، وبِتَوْرَاةِ مُوْسٰى، وَإِنْجِيْلِ عِيْسٰى، وَزَبُوْرِ دَاودَ وَفُرْقَانِ مُحَمَّدٍ، وَبِكُلِّ وَحْيٍ أَوْ حَيْتَهُ، وَقَضَاءٍ قَضَيْتَهُ.

(Jaame al Usool la Ibnul Aseer: V4 P302 H2302; Qaaida Jaleela la Ibne Taimiya: P164-165; Al Aali al Masnooah lis Suyuti: V2 P298-299)

Tabsara: Jhoot ka palinda hai, jo Abdul Malik bin Haroon ne tarteeb diya hai. Imam Yahya bin Maeen ﵀ farmate hain ke ye ‘kazzaab’ hai. (Taareekh Ibne Maeen: V2 P376)

Allama Jozjaani ﵀ kehte hain:

Bohut bada dhokebaaz aur sakht jhoota hai.

دَجَّالٌ كَذَّابٌ. (Ahwaal-ur-Rijaal: P68)

Imam Bukhari ﵀ ne ‘munkar-ul-hadees’ qaraar diya hai. (Az Zuafa-us-Sagheer: 218)

Imam Ahmad bin Hambal ﵀ ne ‘zaeef-ul-hadees’ kaha hai. (Al Ilal wa Maarifa-ur-Rijaal: 2648)

Imam Ibne Adi ﵀ farmate hain:

Apne baap daade ke waaste se Sahaba Ikraam se mansoob munkar riwayaat bayan karta hai. In riwayaat par koi siqa iski muwaafaqat nahi karta.

لَهُ أَحَادِيْثُ غَرَائِبُ عَنْ أَبِيْهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ الْصَّحَابَةِ، مِمَّا لَا يُتَابِعُهُ عَلَيْهِ أَحَدٌ.

(Al Kaamil Fee Zuafa-ur-Rijaal: V6 P529)

Imam Ibne Hibban ؒ farmate hain:

Ahadees ghadne waalo'n mein se tha. Iski hadees ko sirf jaanch-parakh ke taur par likhna jaaez hai.

كَانَ مِمَّنْ يَّضَعُ الْحَدِيْثَ، لَا يَحِلُّ كِتَابَةُ حَدِيْثِهٖ إِلَّا عَلٰى جِهَةِ الْإِعْتِبَارِ.

(Kitab-ul-Majruheen: V2 P133)

Imam Haakim ؒ farmate hain:

Usne apne baap se jhooti riwayat bayan ki hain.

رَوٰى عَنْ أَبِيْهِ أَحَادِيْثَ مَوْضُوْعَةً.

(Al Madkhal Ilaa Kitaab-ul-Kaleel: 129)

Allama Ibne Iraq Kanaani ؒ ne Abdul Malik bin Haroon ko 'dajjal' kaha hai. (Tanzeeish Shareeah al Marfooah Anil Akhbaar ash Shaneeah al Mauzooah: V2 P322)

Haafiz Suyuti ؒ kehte hain:

Abdul Malik sakht jhoota hai, uske saath-saath sanad sakht munqata bhi hai.

عَبْدُ الْمَلِكِ دَجَّالٌ، مَّعَ مَا فِيْ السَّنَدِ مِنَ الْإِعْضَالِ.

(Al Laali al Masnooah Fil Ahadees al Mauzooah: V2 P299)

Haafiz Iraqi ؒ (d 806h) farmate hain:

Is riwayat ki sanad mein Haroon aur Syedna Abu Bakar ؓ ke darmiyaan inqita hai.

هُوَ مُنْقَطِعٌ بَيْنَ هَارُوْنَ وَأَبِيْ بَكْرٍ.

(Al Mughni a'n Hamal al Asfaar: V1 P374)

Daleel Number 25

Umar bin Khattaab aur Ali ؓ bayan karte hain ke Rasool Allah ﷺ ne farmaya: 'Jab aap ko shaetaan ya sultan pareshan kare, to ye dua padhe'n:

Aye wo zaat ke jo sabse kaafi hai, koi usse kaafi nahi ho sakta! Aye akele ke jiska koi shareek-o-saheem nahi! Be-sahaaro'n ke sahaare! Mere ummeedo'n ka markaz tere siwa koi nahi, mujhe gham se najat ataa farma, mere haalaat par meri madad farma,

يَا مَنْ يَكْفِيْ مِنْ كُلِّ أَحَدٍ، وَلَا يَكْفِيْ مِنْهُ أَحَدٌ، يَا أَحَدَ مَنْ لَا أَحَدَ لَهٗ، يَا سَنَدَ مَنْ لَا سَنَدَ لَهٗ، انْقَطَعَ الرَّجَاءُ إِلَّا مِنْكَ، فُكَّنِيْ مِمَّا أَنَا فِيْهِ، وَأَعِنِّيْ عَلٰى مَا أَنَا عَلَيْهِ مِمَّا قَدْ نَزَلَ بِيْ بِجَاهِ وَجْهِكَ

الْكَرِيْمِ، وَبِحَقِّ مُحَمَّدٍ عَلَيْكَ، آمِيْن.

(Al Gharaaeb al Multaqatah la Ibne Hajar: V1 P703; Al Jaame-ul-Kabeer lis Suyuti: V1 P65)

tujhe tere izzat waale chehre aur us haq ka waasta, jo tujhe par Muhammad Kareem ﷺ ka hai, aameen.

Tabsara: Jhooti riwayat hai.

① Ali bn Nasr bin Abdul Aziz Raazi ke halaat zindagi nahi mile.

② Abu Abdullah Jarjaani kaun hai? Maaloom nahi.

③ Shaqeeq bin Ibrahim raawi motabar nahi.

Is mein aur bhi kharabiyaa’n hain.

Daleel Number 26

Syedna Abdullah bin Abbas ﵄ bayan karte hain:

مَنْ سَرَّهٗ أَنْ يُّوْعِيَهُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ حِفْظَ الْقُرْآنِ وَحِفْظَ أَصْنَافِ الْعِلْمِ، فَلْيَكْتُبْ هٰذَا الدُّعَاءَ فِيْ إِنَاءٍ نَّظِيْفٍ أَوْ فِيْ صَحْفَةِ قَوَارِيْرَ بِعَسَلٍ وَّزَعْفَرَانٍ وَّمَاءِ مَطَرٍ، وَيَشْرَبُه عَلَى الرِّيْقِ، وَلْيَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، وَلْيَكُنْ إِفْطَارُه عَلَيْهِ، فَإِنَّهٗ يَحْفَظُهَا إِنْ شَاءَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ، وَيَدْعُوْ بِهٖ فِيْ أَدْبَارِ صَلَوَاتِهِ الْمَكْتُوْبَةِ: اللّٰهُمَّ! إِنِّيْ أَسْأَلُكَ بِأَنَّكَ مَسْئُوْلٌ لَّمْ يُسْأَلْ مِثْلُكَ وَلَا يُسْأَلُ، أَسْأَلُكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ رَّسُوْلِكَ وَنَبِيِّكَ، وَإِبْرَاهِيْمَ خَلِيْلِكَ وَصَفِيِّكَ، وَمُوْسٰى كَلِيْمِكَ وَنَجِيِّكَ، وَعِيْسٰى كَلِمَتِكَ وَرُوْحِكَ، وَأَسْأَلُكَ بِصُحُفِ إِبْرَاهِيْمَ، وَتَوْرَاةِ مُوْسٰى، وَزَبُوْرِ دَاوُدَ، وَإِنْجِيْلِ

Jo shakhs Quran-e-Kareem aur uloom-e-deeniya ko yaad karna chaahe, wo darj-e-zail dua ek (1) saaf bartan ya chaandi ki plate mein shahad, zaafraan aur baarish ke paani se likhe. Phir teen (3) din use nahaar mu’n piye. Wo farz namazo’n ke baad bhi is dua ko padhe. In sha Allah! Ise sab kuch yaad rahega. Dua ye hai. Ya Allah! Main tujh se is liye sawaal karta hoo’n ke tere jaisi koi zaat nahi, jisse maanga gaya ho ya maanga jaaega. Main tujh se tere nabi aur Rasool Muhammad ﷺ ke waseele, tere khaleel aur dost Ibrahim ؑ ke waaste, tere kaleem-o-naji Musa ؑ ke tufael, tere kalme aur rooh Isa ؑ ke waseele se sawaal karta hoo’n, nez main Ibrahim ؑ ke saheefo’n, Musa ؑ ki taurat, Dawood ؑ ki zaboor, Isa

عِيْسٰى، وَفُرْقَانِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمِ، وَأَسْأَلُكَ بِكُلِّ وَحِيٍ أَوْحَيْتَه، وَبِكُلِّ حَقٍّ قَضَيْتَه، وَبِكُلِّ سَائِلٍ أَعْطَيْتَهُ.
(Ad Dua lit Tabarani: V3 P1422 H1334)

﵇ ki injeel, Muhammad ﷺ ke Quran, teri har wahee, teri tamaam qaza-o-qadr aur har us sail ke waseele se maangta hoo'n, jise toone ataa kiya hai.

Tabsara: Jhooti riwayat hai, usko ghadne waala Musa bin Abdur Rahman Sinaani hai.

① Imam Ibne Hibban ؒ farmate hain:

دَجَّالٌ يَّضَعُ الْحَدِيْثَ، وَضَعَ عَلَىْ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ كِتَابًا فِيْ التَّفْسِيْرِ.
(Kitab-ul-Majruheen: V2 P242)

Ye sakht jhoota hai, ahadees apni taraf se ghadna uska mashghala tha, usne Ataa a'n Ibne Abbas ki sanad se tafseer ki ek (1) kitab khud ghadkar kar Imam Ibne Juraij se mansoob ki thi.

Imam Ibne Adi ؒ ne 'munkar-ul-hadees' kaha hai. (Al Kaamil Fee Zuafa-ur-Rijaal: V6 P349)

Haafiz Zahbi ؒ farmate hain:

Sakht zaeef hai. هَالِكٌ. (Al Mughni Fiz Zuafa: 6507)

Tambeeh ❶

① Ise ghadne ka irtikaab Umar bin Subh ne kiya hai. Ise Imam Daraqutni ؒ ne 'matrook-ul-hadees' aur Imam Abu Haatim Raazi (Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V6 P117)-o-Imam Ibne Adi (Al Kaamil: V5 P24) ne 'munkar-ul-hadees' qaraar diya hai.

Imam Ibne Hibban ؒ farmate hain:

كَانَ مِمَّنْ يَّضَعُ الْحَدِيْثَ عَلَى الْثِّقَاتِ، لَا يَحِلُّ كَتَابَةُ حَدِيْثِهِ إِلَّا عَلٰى جِهَةِ التَّعَجُّبِ لِأَهْلِ الْصَّنَاعَةِ فَقَطْ. (Kitab-ul-Majruheen: V2 P88)

Siqa raawiyo'n se mansoob apni taraf se ahadees ghadta tha. Iski hadees ko sirf maahireen-e-fann hi likh sakte hain aur wo bhi sirf bataur-e-taajjub.

Haafiz Abu Nuaim Asbahaani رحمه الله likhte hain:

رَوٰى عَنْ قَتَادَةَ وَمُقَاتِلِ ِ الْمضوْضُوْعَاتِ. (Az Zuafa: 151)

Isne Qataada aur Muqaatil ki taraf jhooti riwayaat mansoob ki hain.

Imam Haakim رحمه الله farmate hain:

رَوٰى عَنْ قَتَادَةَ وَمُقَاتِلِ بْنِ حَيَّانَ أَحَادِيْثَ مَوْضُوْعَةً. (Al Madkhal Ilas Saheeh: 113)

Usne Qataada aur Muqaatil bin Haiyyaan ki taraf mansoob karke jhooti ahadees ghadi hui hain.

Haafiz Ibnul Jauzi رحمه الله is riwayat ke baare mein likhte hain:

هٰذَا حَدِيْثٌ مَّوْضُوْعٌ عَلٰى رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالْمُتَّهَمُ بِهِ عُمَرُ بْنُ الصُّبْحِ. (Al Mauzuaat: V3 P831)

Ye hadees Rasool-e-Akram ﷺ ki taraf jhooti mansoob ki gai hai aur ye kaarwaai Umar bin Subh ki hai.

Haafiz Suyuti رحمه الله likhte hain:

مَوْضُوْعٌ، وَاتُّهِمَ بِهِ عُمَرُ بْنُ صُبْحٍ. (Al Laali al Masnooah Fil Ahadees al Mauzooah: V2 P298)

Ye manghadat riwaayat Umar bin Subh ki ghadant hai.

② Yazeed bin Umar bin Abdul Aziz ki tauseeq bhi nahi mil saki.

Tambeeh ❷

Ye riwayat Syedna Ibne Masood رضي الله عنه se ek (1) aur sanad ke saath bhi marwi hai. (Al Jaame-ul-Akhlaaq-ur-Raawi wa Aadaab-us-Saame lil Khateeb: V2 P261 ت 1793; Akhbaar li Hifz-ul-Quran-ul-Kareem la Ibne Asaakir: 3)

Lekin sanad sakht 'zaeef' hai. Musa bin Ibrahim Maroozi 'matrook' hai. Ise Imam Daraqutni رحمه الله ne 'matrook' kaha hai. (Taareekh Baghdad lil Khateeb: V13 P40 [Sanad Hasan])

Imam Uqaili رحمه الله ne 'munkar-ul-hadees' kaha hai. (Az Zuafa-ul-Kabeer: V4 P166)

Haafiz Zahbi رحمه الله ne is riwayat ke baare mein farmaya hai:

مِنْ بَلَايَاهُ. (Meezaan-ul-Etedaal: V4 P199)

Ye Musa bin Ibrahim ki ek (1) ghadant hai.

Haafiz Suyuti ﷬ ne 'kazzaab' qaraar diya hai. (Al Laali al Masnooah: V2 P298)

Iski tauseeq saabit nahi.

Daleel Number 27

Ek (1) riwayat mein hai ke Rasool Allah ﷺ ne farmaya:

Dawood ﷺ ne kaha: Allah! Main tujhse apne aaba-o-ajdaad, yaane Ibrahim, Ishaq aur Yaqoob ﷺ ke waseele se sawaal karta hoo'n. Allah ne farmaya: Ibrahim ko aag mein daala gaya, to unho'n ne meri khaatir sabr kiya aur aazmaaish se tum do-chaar nahi hue, Ishaq ne apne aap ko zibah ke liye pesh kar diya aur meri khaatir sabr kiya aur ye museebat tujhe nahi pohonchi. Yaqoob se unke farzand Yusuf gum ho gae. Is takleef se tum nahi guzre.

قَالَ دَاوُدُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم: أَسْأَلُكَ بِحَقِّ آبَائِيْ إِبْرَاهِيْمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوْبَ، فَقَالَ: أَمَّا إِبْرَاهِيْمُ، فَأُلْقِيَ فِيْ النَّارِ فَصَبَرَ مِنْ أَجْلِيْ، وَتِلْكَ بَلِيَّةٌ لَمْ تَنَلْكَ، وَأَمَّا إِسْحَاقُ، فَبَذَلَ نَفْسَهُ لِلذَّبْحِ فَصَبَرَ مِنْ أَجْلِيْ، وَتِلْكَ بَلِيَّةٌ لَمْ تَنَلْكَ، وَأَمَّا يَعْقُوْبُ، فَغَابَ يُوْسُفُ عَنْهُ، وَتِلْكَ بَلِيَّةٌ لَمْ تَنَلْكَ.

(Musnad al Bazzaar: 1307)

Tabsara: Is riwayat mein Ismail ﷺ ki bajaae Ishaq ﷺ ko zabeeh qaraar diya gaya hai, jabke Quran-o-Sunnat ki raushni mein musalman Syedna Ismail ﷺ ko zabeeh qaraar dete hain. Ye to thi matan ki baat, rahi is riwayat ki sanad, to kai wujooh se sakht 'zaeef' hai.

① Abu Saed Hasan bin Dinaar 'zaeef-o-matrook' hai.

Imam Yahya bin Maeen ﷬ farmate hain:

Bilkul qaabil-e-etebaar nahi.

لَيْسَ بِشَيْءٍ. (Taareekh Ibne Maeen Bi-riwaaya ad Dauri: 4157)

Imam Falaas ﷬ farmate hain:

Mohaddiseen ka ittifaaq hai ke Hasan bin Dinaar se koi riwayat qubool na ki jaae.

اِجْتَمَعَ أَهْلُ الْعِلْمِ مِنْ أَهْلِ الْحَدِيْثِ أَنَّهُ لَا يُرْوٰى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ دِيْنَارٍ.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V3 P12 [Sanad Saheeh])

Imam Abu Haatim Raazi ؒ farmate hain:

Matrook-ul-hadees aur sakht jhoota hai. Imam Abu Zurah ؒ ne Hasan bin Dinaar ki hadees tark kardi thi.

مَتْرُوْكُ الْحَدِيْثِ، كَذَّابٌ، وَتَرَكَ أَبُوْ زُرْعَةَ حَدِيْثَ الْحَسَنِ بْنِ دِيْنَارٍ.

(Al Jirah wa Taadeel: V3 P12)

Imam Daraqutni ؒ 'matrook-ul-hadees' qaraar dete hain. (Sunan Daraqutni: V1 P162)

Imam Ibne Hibban ؒ farmate hain:

Imam Abdullah bin Mubarak aur Imam Wakee ؒ ne ise tark kar diya tha. Jabke Imam Ahmad bin Hambal aur Imam Yahya bin Maeen ؒ ne jhoota qaraar diya hai.

تَرَكَهُ ابْنُ الْمُبَارَكِ وَوَكِيْعٌ، وَأَمَّا أَحْمَدُ ابْنُ حَنْبَلٍ وَ يَحْيَى بْنُ مَعِيْنٍ فَكَانَا يُكَذِّبَانِهِ.

(Kitab-ul-Majruheen: V1 P226)

Imam Ibne Adi ؒ farmate hain:

Sacchaai ki ba-nisbat kamzori ke ziyaada qareeb tha.

هُوَ إِلَى الضُّعْفِ أَقْرَبُ مِنْهُ إِلَىْ الصِّدْقِ.

(Al Kaamil Fee Zuafa-ur-Rijaal: V2 P303)

Imam Bazzaar ؒ farmate hain:

Ye hadees mein qawi nahi.

هُوَ لَيْسَ بِالْقَوِيِّ فِيْ الْحَدِيْثِ. (Musnad al Bazzaar: 1307)

Uske alaawa bhi Hasan bin Dinaar par bohut si jurooh saabit hain.

② Ali bin Zaid bin Jadaan jamhoor ke nazdeek 'zaeef' hai.

Allama Haithami (Majmu-az-Zawaaid: V8 P209), Allama Boosiri (Misbaah-az-Zajaajah: 84), Haafiz Iraqi (Tarah-ut-Tasreeb: 7712), Haafiz Ibne Mulqqin (Al Badr-ul-Muneer: V4 P434) aur Allama Baqaai ؒ (Nazm ud Durar: V4 P525) ne jamhoor ke nazdeek 'zaeef' kaha hai.

③ Imam Hasan Basri ؒ mudallis hain, samaa' ki tasreeh nahi mili.

Haafiz Ibne Kaseer ؒ (d 774h) farmate hain:

Is riwayat ki sanad saheeh nahi, kyounke is mein do (2) raawi zaeef hain. Ek (1) Hasan bin Dinaar basri hai, jo matrook-ul-hadees hai aur doosra Ali bin Zaid bin Jadaan hai, jo munkar-ul-hadees hai.

لَمْ يَصِحَّ سَنَدُه، فَفِيْ إِسْنَادِهِ ضَعِيْفَانِ، وَهُمَا الْحَسَنُ بْنُ دِيْنَارٍ الْبَصَرِيُّ مَتْرُوْكٌ، وَعَلِيُّ بْنُ زَيْدِ بْنِ جُدْعَانَ مُنْكَرُ الْحَدِيْثِ.

(Tafseer Ibne Kaseer; V5 P355)

Tambeeh ①

Ahnaf bin Qais ﵀ Nabi-e-Akram ﷺ se bayan karte hain ke Dawood ﵇ ne fariyaad ki:

Mere Rabb! Bani Israel tujh se Ibrahim, Ishaq, aur Yaqoob ﵈ ke waseele se maangte hain. To mujhe bhi un teeno ke saath shaamil karde. Allah Ta'ala ne unki taraf wahee farmaai: Dawood! Ibrahim to aag mein dale gae the aur unho'n ne meri khaatir sabr kiya tha, ye aazmaaish tujhe to nahi pohnchi. Ishaq ne apne aap ko zibah hone ke liye pesh kar diya tha aur us par dat gae, ye aazmaaish aap se to nahi hui. Yaqoob ka mehboob (beta Yusuf) maine cheen liya tha, hatta keg ham mein unki aankhe'n ro-ro kar safed ho gai thee'n, unho'n ne sabr kiya, ye aazmaaish tere paas to nahi aai.

أَيْ رَبِّ! إِنَّ بَنِيْ إِسْرَائِيْلَ يَسْأَلُوْنَكَ بِإِبْرَاهِيْمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوْبَ، فَاجْعَلْنِيْ يَا رَبِّ لَهُمْ رَابِعًا، فَأَوْحَى اللهُ إِلَيْهِ أَنْ يَّا دَاوُدُ! إِنَّ إِبْرَاهِيْمَ أُلْقِيَ فِيْ النَّارِ فِيْ سَبَبِيْ فَصَبَرَ، وَتِلْكَ بَلِيَّةٌ لَّمْ تَنَلْكَ، وَإِنَّ إِسْحَاقَ بَذَلَ نَفْسَهُ لِيُذْبَحَ فَصَبَرَ مِنْ أَجْلِيْ، فَتِلْكَ بَلِيَّةٌ لَّمْ تَنَلْكَ، وَإِنَّ يَعْقُوْبَ أَخَذْتُ حَبِيْبَهُ حَتَّى ابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ فَصَبَرَ، وَتِلْكَ بَلِيَّةٌ لَّمْ تَنَلْكَ.

(Musannaf Ibne Abi Shaiba: V11 P554)

❶ Mursal hai, Ahnaf bin Qais taabai bil-waasta Nabi ﷺ se bayan kar rahe hain.

❷ Ali bin Zaid bin Jadaan ke baare mein mufassil bahes abhi guzri hai.

❸ Imam Hasan Basri mudallis hain, samaa' ki tasreeh nahi ki.

Haafiz Ibne Kaseer ﵀ (d 774h) farmate hain:

Mursal hone ke saath saath munkar

هٰذَا مُرْسَلٌ، وَفِيْهِ نَكَارَةٌ، بِأَنَّ الصَّحِيْحَ

bhi hai, kyounke zabeeh Syedna Ismail ﷵ hi the. Ali bin Zaid bin Jadaan is tarah ki munkar aur ajeeb-o-ghareeb riwayaat bayan karta rehta hai.

أَنَّ إِسْمَاعِيْلَ هُوَ الْذَّبِيْحُ، وَلٰكِنْ عَلْيُّ بْنُ زَيْدِ بْنِ جُدْعَانِ لَهُ مَنَاكِيْرُ وَغَرَائِبُ كَثِيْرَةٌ.

(Tafseer Ibne Kaseer: V3 P599)

Tambeeh ②

Syedna Abbas bin Abdul Muttalib ﷠ bayan karte hain ke Rasool-e-Akram ﷺ ne farmaya:

Allah ke Nabi Dawood ﷵ ne arz kiya: Mere Rabb! Kya wajah hai ke main logo'n ko ye kehte hue suntan hoo'n ke aye Ishaq ke Rabb! Allah Ta'ala ne farmaya: Ishaq ne meri khaatir apni jaan pesh kardi thi.
Sanad zaeef hai.

قَالَ نَبِيُّ اللّٰهِ دَاوُدُ: رَبِّ! أَسْمَعُ النَّاسَ يَقُوْلُوْنَ: رَبَّ إِسْحَاقَ، قَالَ: إِنَّ إِسْحَاقَ جَادَ لِيْ بِنَفْسِهِ.

(Al Mustadrak Alaa as Sahihain lil Haakim: V2 P556)

❶ Ali bin Zaid bin Jadaan 'zaeef' hai.

❷ Hasan Basri 'mudallis' hain, samaa' ki tasreeh nahi ki.

Lehaaza Imam Haakim ﵀ ka use 'saheeh' kehna durust nahi.

Tambeeh ③

Mubaarak bin Fadaala (مبارك بن فضاله) use Hasan Basri ﵀ se marfooan aur mauqoofan bayan karte hain. (Musnad al Bazzaar: 1308)

Lekin sanad 'zaeef' hai.

❶ Mubaarak bin Fadaala agarche jamhoor mohaddiseen ikraam ke nazdeek 'siqa' hain, jaisa ke Haafiz Boosiri likhte hain:

Jamhoor ne siqa kaha hai.

وَثَّقَهُ الْجُمْهُوْرُ. (Zawaaid Ibne Majah: 520)

Haafiz Haithami ﵀ likhte hain:

Aksar mohaddiseen siqa kehte hain.

أَلْأَكْثَرُ عَلٰى تَوْثِيْقِهِ.

(Majma'-az-Zawaaid: V1 P54)

Magar ye ‘mudallis’ the.

Haafiz Ibne Hajar ﷺ farmate hain:

صَدُوْقٌ، يُدَلِّسُ وَيُسَوِّيْ.

(Taqreeb-ut-Tehzeeb: 6464)

Hain to sacche, lekin tadlees karte hain aur wo bhi tadlees-e-taswiya (tadlees ki sabse sakht qism).

Samaa’ (سَماع) ki tasreeh nahi ki, lehaza sanad ‘zaeef’ hai. Yaad rahe ke Mubaarak bin Fadala se tadlees-e-taswiya ka irtikaab saabit nahi.

❷ Hasan Basri ﷺ ki tadlees hai.

❸ Is mein waseela biz-zaat wal amwaat ka koi suboot nahi.

Daleel Number 28

Abdullah Hazaa ka bayan hai:

قَالَ يُوْسُفُ عَلَيْهِ الْسَّلَامُ: اللّٰهُمَّ! إِنِّيْ أَتَوَجَّهُ إِلَيْكَ بِصَلَاحِ آبَائِى؛ إِبْرَاهِيْمَ خَلِيْلِكَ، وَإِسْحَاقَ ذَبِيْحِكَ، وَيَعْقُوْبَ إِسْرَائِيْلِكَ.

(Heelatul Auliya la Abi Nuaim: V10 P9)

Yusuf ﷺ ne arz kiya: Ya Allah! Main tere darbaar mein apne aaba-o-ajdaad Ibrahim Khalil, Ishaq zabeeh aur Yaqoob Israel ka waseela pesh karta ho’n.

Tabsara: Sanad sakht ‘zaeef’ hai.

❶ Hussain bin Abdullah bin Shakir samarqandi ko Daraqutni ﷺ ne ‘zaeef’ kaha hai. (Sawalaat al Haakim: 89)

Albatta Abu Saad Idrisi ne ‘siqa’ qaraar diya hai, lekin hamara rujhaan Imam Daraqutni ﷺ ke qaul ki taraf hai, kyounke idreesi mutaakhkhir[176] hain.

❷ Qissa-go Abdullah Haza kaun hai? Uske halaat-e-zindagi aur tauseeq maaloom nahi, nez Abdullah Haza ka Syedna Yusuf ﷺ se kya waasta tha?

---

[176] T: (مُتَاَخِّر) Baad mein aane waale aimma, mohaddis aur muftiyo’n mein se [RSB]

Daleel Number 29

Imam Asmai ﵀ se marwi hai:

Ek Badawi Nabi-e-Kareem ﷺ ki qabr-e-mubaarak ke saamne khada ho kar kehne laga: Ye Allah! Ye teesra habeeb hai, main tera banda hoo’n aur shaetaan tera dushman hai. Agar tu mujhe maaf farmade, to tera habeeb raazi ho jaaega, tera band kamyaab ho jaaega aur tera dushman ghusse mein aaega. Agar toone mujhe maaf na kiya, to tera habeeb ghusse mein aaega, tera dushman raazi ho jaaega aur tera banda halaak ho jaaega. To is baat se buland hai ke apne Habib ko ghussa dilaae, apne dushman ko raazi kare aur apne bande ko halaak kare. Allah! Moazziz arbo’n ki ye aadat hai ke jab un mein se koi sardaar faut ho jaata hai, to iski qabr par ghulaamo’n ko aazaad karte hain. Ye jahano’n ke sardaar hain, lehaza unki qabr par mujhe aazaad karde. Asmai kehte hain ke maine us badawi se kaha: Aye Arbi! Tere andaaz-e-sawaal ki bina par tujhe maaf aur aazaad kar diya gaya hai.

وَقَفَ أَعْرَابِيٌّ مُّقَابِلَ قَبْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم، فَقَالَ: اللّٰهُمَّ إِنَّ هٰذَا حَبِيْبُكَ، وَأَنَا عَبْدُكَ، وَالْشَّيْطَانُ عَدُوُّكَ، فَإِنْ غَفَرْتَ لِيْ سُرَّ حَبِيْبُكَ، وَفَازَ عَبْدُكَ، وَغَضِبَ عَدُوُّكَ، وَإِنْ لَّمْ تَغْفِرْ لِيْ غَضِبَ حَبِيْبُكَ، وَرَضِيَ عَدُوُّكَ، وَهَلَكَ عَبْدُكَ، وَأَنْتَ أَكْرَمُ مِنْ أَنْ تُغْضِبَ حَبِيْبَكَ، وَتُرْضِيَ عَدُوَّكَ، وَتُهْلِكَ عَبْدَكَ، اللّٰهُمَّ! إِنَّ الْعَرَبَ الْكِرَامَ إِذَا مَاتَ فِيْهِمْ سَيِّدٌ أَعْتَقُوْا عَلٰى قَبْرِهٖ، قَالَ الْأَصْمَعِيُّ: فَقُلْتُ: يَا أَخَا الْعَرَبِ! إِنَّ اللهَ قَدْ غَفَرَ لَكَ، وَأَعْتَقَكَ بِحُسْنِ هٰذَا الْسُّوَالِ.

(Wafa-ul-Wafa bi Akhbaar Daar-ul-Mustafa lil Samhoodi: V4 P214)

Tabsara: Safed jhoot hai. Imam Asmai ﵀ tak sanad-e-mazkoor nahi. Baaz ummatiyo’n se manqool be-sar-o-paa[177] riwayaat deen nahi ban saktee’n.

Daleel Number 30

Asmai ﵀ ke dada ka bayan hai:

[177] T: (بے سَر و پا) Be-buniyaad, be-asal [RKT]

إِنَّ أَبَا أَيُّوْبَ الْأَنْصَارِيَّ وَهُوَ خَالِدُ بْنُ زَيْدٍ غَزَا بِلَادَ الرُّوْمِ فَمَاتَ بِالْقُسْطُنْطِيْنِيَّةِ فَقُبِرَ مَعَ سُوْرِ الْمَدِيْنَةِ وَبُنِيَ عَلَيْهِ فَلَمَّا أَصْبَحُوْا أَشْرَفَ عَلَيْهِمُ الرُّوْمُ فَقَالُوْا: يَا مَعْشَرَ الْعَرَبِ قَدْ كَانَ لَكُمْ اللَّيْلَةَ شَأْنٌ فَقَالُوْا: مَاتَ رَجُلٌ مِنْ أَكَابِرِ أَصْحَابِ نَبِيِّنَا صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَاللّٰهُ لَئِنْ نُبِشَ لَأُضْرِبَ بِنَاقُوْسٍ فِيْ بِلَادِ الْعَرَبِ فَكَانَ الرُّوْمُ إِذَا أَمْحِلُوْا كَشَفُوْا عَنْ قَبْرِهِ فَأُمْطِرُوْا.

(Al Majaalisah wa Jawaahir-ul-Ilm lid Deenori: 1257; Taareekh Ibne Asaakir: V16 P61)

Syedna Abu Ayyub Ansari ؓ jin ka naam Zaid bin Khalid tha, kisi roomi shaher ke jihaad mein shareek hue, qustuntuniya mein faut hue, shaher ki fasel ke saath hi unki qabr banadi gai. Nez us par imaarat banali gai. Subah roomi musalmano ke paas aakar kehne lage: Arbo'n ki jamaat! Aisa lagta hai ke raat tumhare saath koi haadsa pesh aagaya hai? Musalmano ne kaha: Haa'n! Aaj raat hamare Nabi-e-Kareem ﷺ ke kubaar Sahaba Ikraam ؓ mein se ek (1) aadmi faut ho gaya hai, Allah ki qasam! Ab agar unki qabr ko khola gaya. To Arab shehro'n mein dobaara jung ka naqqaara baj uthega, chunacha jab bhi roomi qahat-saali ka shikaar hote, wo unki qabr ko kholte to un par baarish baras padti.

Tabsara: Jhoot ka palinda hai.

❶ Imam Asmai ؒ ka dada Abdul Malik bin Ali bin Asma na-maaloom hai.

❷ Imam Asmai ؒ ka waalid Qareeb bin Abdul Malik majhool-ul-haal hai. Haafiz Azdi ؒ (zaeef) ne use 'munkar-ul-hadees' kaha hai. (Mizaan-ul-Etedaal liz Zahbi: V3 P389)

❸ Ahmad bin Ali Muqri ka taayyun aur taaruf-o-tauseeq darkaar hai.

❹ Hasan bin Ismail bin Muhammad Zaraab ko Daraqutni ؒ ne 'zaeef' kaha hai. (Lisaan-ul-Mizaan la Ibne Hajar: 2831)

❺ Is mein ek (1) aur illat bhi hai.

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ؒ (d 728h) farmate hain:

يُذْكَرُ أَنَّ قَبْرَ أَبِيْ أَيُّوْبَ الْأَنْصَارِيّ عِنْدَ أَهْلِ الْقُسْطُنْطِيْنِيَّةِ كَذٰلِكَ، وَلَا قُدْوَةَ بِهِمْ، فَقَدْ كَانَ مِنْ قُبُوْرِ أَصْحَابِ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم بِالْأَمْصَارِ عَدَدٌ كَثِيْرٌ، وَعِنْدَهُمُ الْتَّابِعُوْنَ، وَمَنْ بَعْدَهُمْ مِنَ الْأَئِمَّةِ، وَمَا اسْتَغَاثُوْا عِنْدَ قَبْرِ صَاحِبٍ قَطُّ، وَلَا اسْتَسْقَوْا عِنْدَ قَبْرِهِ وَلَا بِهِ، وَلَا اسْتَنْصَرُوْا عِنْدَهٗ وَلَا بِهِ، وَمِنَ الْمَعْلُوْمِ أَنَّ مِثْلَ هٰذَا مِمَّا تَتَوَفَّرُ الْهِمَمُ وَالْدَّوَاعِيُّ عَلٰى نَقْلِهِ، بَلْ عَلٰى نَقْلِ مَا هُوَ دُوْنَهٗ عِنْدَ الْقُبُوْرِ، وَلَا يَتَحَرَّوْنَ الْدُّعَاءَ عِنْدَهَا أَصْلًا، بَلْ كَانُوْا يَنْهَوْنَ عَنْ ذٰلِكَ مَنْ كَانَ يَفْعَلُهٗ مِنْ جُهَّالِهِمْ.

(Iqtiza Siraat-ul-Mustaqeem: V1 P339)

Abu Ayyub ﷺ ki qabr ke mutaalliq jo ahle qustuntuniya ka amal zikr kiya jaata hai, wo iqtida ke laayaq nahi, kyounke taabaeen aur unke baad waale aimma ikraam ki maujood mein bohut saare shehro’n mein Sahaba Ikraam ki qabre’n maujood thi. Lekin unho’n ne kabhi kisi saahib-e-qabr ke paas fariyaad rasi nahi ki, na hi unki qabro’n ke paas aur unke waseele baarish aur madad talab ki, halaanke waazeh hai ke unke paas aisi cheeze’n naql karne ke asbaab-o-wasaail waafir maujood the. Balke unho’n ne to qabro’n ke paas unse chote aamaal ko naql kiya hai, lehaza unho’n ne kabhi bhi qabr ke paas dua ka qasd nahi kiya, balke wo to un kaamo’n se rokte the, jo jaahil karte phir rahe hain.

Daleel Number 31

Mujahid bin Jabr ﵀ Syedna Abu Ayyub Ansari ﷺ ke baare mein kehte hain:

كَنُوْا إِذَا قُحِطُوْا كَشَفُوْا عَنْ قَبْرِهِ فَمُطِرُوْا.

(Mojam-us-Sahaaba lil Baghwi: V2 P222)

Roomi qahat-saali ka shikaar hote, to wo Syedna Abu Ayyub ﷺ ki qabr kholte, un par baarish barsadi jaati.

Tabsara: Jhooti riwayat hai.

❶ Muhammad bin Umar Waaqidi zaaef aur matrook hai.

❷ Ishaq bin Yahya bin Talha zaaef hai. (At Taqreeb la Ibne Hajar: 390)

Daleel Number 32

Imam Maalik ﷺ farmate hain:

Mujhe ye baat pohonchi hai ke roomi Abu Ayyub Ansari ﷺ ki qar ke waseele sehat aur baarish talab karte hain.

بَلَغَنِيْ عَنْ قَبْرِ أَبِيْ أَيُّوْبَ أَنَّ الرُّوْمَ يَسْتَصْحُوْنَ بِهٖ وَيَسْتَسْقُوْنَ.

(Al Istiaab la Ibne Abdul Bar: V4 P1606)

Tabsara: Maalik ﷺ ko ye baat kisne pohonchaai? Maaloom nahi, lehaza ye qaul na-qaabil-e-iltifaat hai.

Daleel Number 33

Haafiz Ibne Abdul Bar ﷺ kehte hain:

Syedna Abu Ayyub ﷺ ki qabr (qustuntuniya) shaher ki faseel ke qareeb hai, aaj tak wahee'n maujood hai, uski taazeem ki jaati hai, uske waseele se baarish talab ki jaae to baarish barasti hai.

قَبْرُ أَبِيْ أَيُّوْبَ قُرْبَ سُوْرِهَا مَعْلُوْمٌ إِلَى الْيَوْمِ مُعَظَّمٌ يُسْتَسْقَوْنَ بِهٖ فَيُسْقَوْنَ.

(Al Istiaab la Ibne Abdul Bar: V2 P426)

Tabsara: Is par koi daleel nahi ke baarish ki dua us qabr ki barkat se qubool hui, ittifaaqan aise ho jaata hai, usse ye nahi samajhna chaahiye ke qabr ki wajah se ya saahib-e-qabr ke sabab dua qubool hui hai.

Faaeda:

Haafiz Zahbi ﷺ kehte hain:

Ambiya auliya ki qabro'n aur baaqi tamaam muqaddas muqamaat par dua qubool ho jaati hai, lekin qubooliyat-e-dua ka sabab dua karne waale ka khushoo-o-girya-o-zaari hoti hai, us mein koi shak nahi ke mubaarak muqamaat, masjid, sehri aur deegar auqaat mein dua karne waale ko bohut kuch haasil ho jaata

اَلدُّعَاءُ مُسْتَجَابٌ عِنْدَ قُبُوْرِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْأَوْلِيَاءِ، وَفِيْ سَائِرِ الْبِقَاعِ، لٰكِنْ سَبَبُ الْإِجَابَةِ حُضُوْرُ الدَّاعِيْ، وَخُشُوْعُهُ وَابْتِهَالُهُ، وَبِلَا رَيْبٍ فِيْ الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ، وَفِيْ الْمَسْجِدِ، وَفِيْ السَّحَرِ، وَنَحْوِ ذٰلِكَ، يَتَحَصَّلُ ذٰلِكَ لِلدَّاعِيْ كَثِيْرًا،

hai aur har pareshan haal ki dua qubool ho jaati hai.	وَكُلُّ مُضْطَرٍّ فَدُعَاؤُهٗ مُجَابٌ. (Siyaar Elaam un Nubala: V17 P77)

Dua ki qubooliya ka sabab ambiya aur sulaha ki qabre'n nahi, balke wo khushoo-o-khuzoo hai, jo dua karne waala ikhtiyaar karta hai.

Agar auliya ki qabro'n par dua qubool hoti, sahaba, taabaeen, taba-taabaeen aur khair-quroon ke musalman aisa zaroor karte, agar wo qabr-e-nabi par dua nahi maangte the, to iska matlab ye hai ke quboor-e-ambiya-o-auliya par dua ke qubool hone par koi daleel-e-sharai nahi. Aqaaed-o-aamaal mein salaf-o-saaliheen par iktifa karna chaahiye. Baaqi jin ahle ilm ne ye likha hai ke falaa'n ki qabr se tabarruk-o-tawassul haasil kiya jaata hai, to ye aam gumraah ya jaahil awaam ki aadat ka zikr hai. Jis par koi daleel nahi. Agar baaz mutakhireen ahle ilm ka aisa nazariya ho bhi … to ye hujjat nahi, kyounke khair-ul-quroon ke salaf-o-saaliheen ke mukhaalif hai.

Daleel Number 34

Hasan Basri ﷀ kehte hain:

Haatim Asam ne Nabi-e-Kareem ﷺ ki qabr-e-mubaarak par khade ho kar kaha: Aye Rabb! Ham tere nabi ki qabr ki ziyaarat ke liye aae hain, hame'n na-muraad na lautaana, aawaaz aai: Aye Falaa'n! Ham ne tumhe'n apne habeeb ki qabr ki ziyaarat ki ijaazat di hai to ham ne use qubool bhi kar liya hai, tum aur tumhare saathi palat jaao, tumhari bakhshish kardi gai hai.	وَقَفَ حَاتِمُ الْأَصَمُّ عَلٰى قَبْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم فَقَالَ: يَا رَبِّ، إِنَّا زُرْنَا قَبْرَ نَبِيِّكَ فَلاَ تَرُدَّنَا خَائِبِيْنَ، فَنُوْدِيَ: يَا هٰذَا مَا أَذِنَّا لَكَ فِيْ زِيَارَةِ قَبْرِ حَبِيْبِنَا إِلَّا وَقَدْ قَبِلْنَاكَ فَارْجِعْ أَنْتَ وَمَنْ مَّعَكَ مِنَ الزُّوَارِ مَغْفُوْرًا لَّكُمْ. (Al Mawaahib-ul-Laduniyya lil Qastalani: V3 P597)

Tabsara: Iski sanad maaloom na ho saki, be-sanad riwayaat ka koi etebaar nahi.

Daleel Number 35

Abdullah bin Jaafar bin Abi Taalib (d 80h) kehte hain:

Main jab Syedna Ali ﷺ se koi cheez maangta aur wo na dete, to main unse kehta: Jaafar ke waaste! Us par wo mujhe de dete.

كُنْتُ إِذَا سَأَلْتُ عَلِيًّا شَيْئًا، فَامْتَنَعَ، قُلْتُ لَهُ: بِحَقِّ جَعْفَرٍ، فَيُعْطِيْنِيْ.

(Taareekh Ibne Maeen Bi-riwaaya Ibne Mahraz: V1 P168; Kitab-ul-Walaah lil Kindi: 21; Al Maarifah wat Taareekh lil Fasawi (Tauzeeh al Mushtabah: V1 P230); Saheeh Ibnus Sakan (Al Isaaba la Ibne Hajar: V1 P237); Al Istiaab la Ibne Abdul Bar: V1 P244; Taareekh Ibne Asaakir: V56 P389)

Tabsara: Sanad sakht 'zaeef' hai. Mujaalid bin Saeed jamhoor ke nazdeek 'zaeef' hai.

Imam Ahmad bin Hambal

Mujaalid ki apne ashaab se riwayat be-asal hoti hai.

مُجَالِدٌ، حَدِيْثُهُ عَنْ أَصْحَابِهِ كَأَنَّهُ حُلْمٌ.

(Kitab-ul-Majruheen la Ibne Hibban: V3 P11 [Sanad Hasan])

Nez farmate hain:

Mujaalid ki Shabi se riwayat be-asal hoti hai.

حَدِيْثُ مُجَالِدٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ كَأَنَّهُ حُلْمٌ.

(Masaael-ul-Imam Ahmad wa Ishaq bin Rahwiya: 750)

Mazkoora riwayat bhi Imam Shabi ؒ se hai, lehaza jirah mufassir hai aur riwayat 'zaeef' hai.

Nez Imam Shafai (Al Majruheen la Ibne Hibban: V3 P11 [Sanad Hasan]), Haafiz Ibne Saad (At Tabaqaat-ul-Kubra: V6 P349), Haafiz Jozjaani (Ahwaal-ur-Rijaal: 126), Imam Nasai (Kitab-uz-Zuafa wal Matrukeen: P233), (Baaz ulama ne Imam Nasai ؒ se uska 'siqa' hona bhi zikr kiya hai, lekin uska suboot nahi mila), Imam Daraqutni (Kitab-uz-Zuafa wal Matrukeen: 532), Imam Yahya bin Maeen (Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V8 P362, [Sanad Saheeh]), Imam Yahya bin Saeed [Aizan[178], sanad hasan], Imam Abu Haatim Raazi [Aizan], Imam Abdur Rahman bin Mahdi (Al Kaamil Fee Zuafa-ur-Rijaal la Ibne Adi: V6 P421 [Sanad Saheeh]), Imam Ibne Adi (Aizan: V6 P423), aur Imam Tirmizi ؒ (As Sunan: 648) waghaira ne

---

[178] T: (اَیضاً) Hasb-e-saabiq, bilkul wohi jo oopar likha hua hai (yaane reference) [RKT]

‘zaeef’ aur ‘غَيْرُ مُحْتَجٌّ بِه’ kaha hai.

Haafiz Ibne Iraqi ﵀ farmate hain:

Jamhoor mohaddiseen ne zaeef kaha hai, aakhri umar mein sathiya gaya tha.

قَدْ ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ، وَقَدِ اخْتَلَطَ أَخِيْرًا.

(Tarah-ut-Tasreeb Fee Sharah-ut-Taqreeb: V2 P381)

Haafiz Haithami ﵀ farmate hain:

Jamhoor ne zaeef kaha hai.

قَدْ ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ.

(Majma’-az-Zawaaid: V5 P33, 190)

Allaama Aeni Hanafi kehte hain:

Mujaalid ko jamhoor ne zaeef qaraar diya hai.

مُجَالِدٌ ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ.

(Umdatul Qaari: V6 P240 tahat Hadees: 934)

Allaama Shaukani ﵀ likhte hain:

Ise jamhoor ne zaeef qaraar diya hai.

قَدْ ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ.

(Neel-ul-Autaar: V3 P205; doosra nuskha: V2 P273)

Doosre ye ke bil-farz ise saheeh maan liya jaae to iske wo maane nahi, jo baaz logo’n ne samajh liya hai. Yaane isse muraad ye nahi ke Abdullah bin Jafar apne chacha Syedna Ali ﵁ ko Syedna Jafar ﵁ ki qasam dete the, balke Allama Ibne Taimiya ﵀ (d 728h) farmate hain:

Baaz log ye samah baethe hain ke Abdullah bin Jafar ne Syedna Ali ﵁ ke saamne Syedna Jafar ﵁ ka zikr karke unhe’ne Syedna Jafar ﵁ ki qasam di hai, ya unka ye fe’l Ambiya-e-Ikraam ke ba-haq[179] maangne ke mutaraadif hai, halaa’nke aisa bilkul nahi hai. Syedna Jafar ﵁ to Syedna Ali ﵁ ke bhai hain aur Abdullah unke bete

إِنَّ بَعْضَ النَّاسِ ظَنَّ أَنَّ هٰذَا مِنْ بَابِ الْإِقْسَامِ عَلَيْهِ بِجَعْفَرٍ، أَوْ مِنْ بَابِ قَوْلِهِمْ: أَسْأَلُكَ بِحَقِّ أَنْبِيَائِكَ، وَنَحْوِ ذٰلِكَ، وَلَيْسَ كَذٰلِكَ، بَلْ جَعْفَرٌ هُوَ أَخُوْ عَلِيٍّ، وَعَبْدُ اللّٰهِ هُوَ ابْنُهُ وَلَهُ عَلَيْهِ حَقُّ الصِّلَةِ، فَصِلَةُ عَبْدِ اللّٰهِ صِلَةٌ لِّأَبِيْهِ جَعْفَرٍ،

179 T: (بحَق) Tufael mein, waseele se [RKT]

hain. Unka Syedna Ali ؓ par apne waalid ki wajah se se haq-e-rishtedaari tha, jaisa ke Hadees mein hai: ‘Sabse badi neki ye hai ke insaan apne waalid ki wafaat ke baad uske taalluq-daaro’n se husn-e-sulook kare’. Nez farmaya: ‘Waalidain ke saath neki ki ek (1) soorat ye hai ke unke liye dua ki jaae, unke liye maghfirat talab ki jaae, unki wafaat ke baad unse kiye gae waade poore kiye jaae’n aur apne waalidain ki taraf se rishtedaaro’n ke saath sila-rehmi ki jaae’.

Agar isse muraad wo waseela ye waasta hota, jo un logo’n ne samajha hai to Syedna Ali ؓ se Nabi-e-Akram ﷺ aur Ibrahim Khalil ؑ waghaira ke waaste se maangna ba-haq-e-Jafar maangne se ziyaada faaedamand hota, Syedna Ali ؓ Rasool-e-Akram ﷺ ki izzat-o-taazeem aur mohabbat ki wajah se sawaali ki muraad ba-haq-e-jafar maagne ki nisbat jald poori kar dete. Lekin in dono baato’n mein zameen-o-aasmaan ka farq hai.

كَمَا فِيْ الْحَدِيْثِ: إِنَّ مِنْ أَبَرِّ الْبِرِّ أَنْ يَصِلَ الرَّجُلُ أَهْلَ وُدِّ أَبِيْهِ بَعْدَ أَنْ يُوَلِّيَ، وَقَوْلُهُ: إِنَّ مِنْ بِرِّهِمَا بَعْدَ مَوْتِهِمَا الدُّعَاءُ لَهُمَا، وَالْإِسْتِغْفَارُ لَهُمَا، وَإِنْفَاذُ عَهْدِهِمَا مِنْ بَعْدِهِمَا، وَصِلَةُ رَحِمِكَ الَّتِيْ لَا رَحِمَ لَكَ إِلَّا مِنْ قِبَلِهِمَا،⁕ وَلَوْ كَانَا هٰذَا مِنَ الْبَابِ الَّذِيْ ظَنُّوْهُ لَكَانَ سُوَالُه لِعَلِيٍّ بِحَقِّ النَّبِيِّ وَإِبْرَاهِيْمَ الْخَلِيْلِ وَنَحْوِهِمَا، أَوْلٰى مِنْ سُوَالِهِ بِحَقِّ جَعْفَرٍ، فَكَانَ عَلِيٌّ إِلٰى تَعْظِيْمِ رَسُوْلِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم وَإِجَابَةِ السَّائِلِ بِهِ أَسْرَعَ مِنْهُ إِلٰى إِجَابَةِ السَّائِلِ بِغَيْرِهِ، لٰكِنْ بَيْنَ الْمَعْنَيَيْنِ فَرْقٌ.

⁕(Sunan Abu Dawood: H5142; Sunan Ibne Majah: H3664; Saheeh Ibne Hibban: H418; Al Haakim: V4 P154 Imam Zahbi ne is baat se ittifaaq kiya [Sanad Hasan])

(Iqtida Siraat al Mustaqeem: V2 P329-330)

Daleel Number 36

Imam Sha’bi ؒ farmate hain:

لَقَدْ رَأَيْتُ عَجَبًا، كُنَّا بِفِنَاءِ الْكَعْبَةِ أَنَا، وَعَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عُمَرَ، وَعَبْدُ اللّٰهِ بْنُ الزُّبَيْرِ، وَمُصْعَبُ بْنُ الزُّبَيْرِ، وَعَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، فَقَالَ الْقَوْمُ بَعْدَ أَنْ فَرَغُوْا مِنْ حَدِيْثِهِمْ: لِيَقُمْ كُلُّ رَجُلٍ مِّنْكُمْ فَلْيَأْخُذْ بِالرُّكْنِ الْيَمَانِيِّ، وَيَسْأَلِ اللّٰهَ حَاجَتَهٗ، فَإِنَّهٗ، يُعْطٰى مِنْ سَاعَتِهٖ، قُمْ يَا عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ الزُّبَيْرِ! فَإِنَّكَ أَوَّلُ مَوْلُوْدٍ وُلِدَ فِيْ الْهِجْرَةِ، فَقَامَ فَأَخَذَ بِالرُّكْنِ، ثُمَّ قَالَ: اَللّٰهُمَّ! إِنَّكَ عَظِيْمٌ، تُرْجٰى لِكُلِّ عَظِيْمٍ، أَسْأَلُكَ بِحُرْمَةِ وَجْهِكَ، وَحُرْمَةِ عَرْشِكَ، وَحُرْمَةِ نَبِيِّكَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلَّا تُمِيْتَنِيْ مِنَ الدُّنْيَا حَتّٰى تُوَلِّيَنِيْ الْحِجَازَ، وَيُسَلَّمَ عَلَيَّ بِالْخِلَافَةِ، وَجَاءَ حَتّٰى جَلَسَ.

Mere saath ek (1) bohut ajeeb waaqia pesh aaya. Ek (1) din main, Syedna Abdullah bin Umar, Syedna Abdullah bin Zubair ﵃, Musab bin Zubair aur Abdul Malik bin Marwan Khana-e-Kaaba ke sehen mein baethe the. Sab log apni baato’n se faarigh hue to kehne lage: Har shakhs khada ho aur rukn-e-yamaani pakad kar Allah Ta’ala se haajat talab kare, usi waqt uski dua qubool hogi. Phir kehne lage: Abdullah bin Zubair! Aap khade ho’n, kyounke aap hijrat ke baad sabse pehle paeda hone waale musalman the, Syedna Abdullah bin Zubair ﵁ khade hue aur rukn-e-yamaani pakad kar arz ki: Allah! Tu bohut bada hai, har bade muaamale mein tujh hi se ummeed lagaai jaati hai. Main tujh se tere chehre, tere arsh aur tere nabi ki hurmat ke tufael sawaal karta hoo’n ke tu mujhe us waqt tak maut na dena, jab tak main hijaaz ka hukmraan na ban jaau’n au rmujhe khalifa na maanl iya jaae. Syedna Abdullah bin Zubair ﵁ waapas aakar apni jagah baeth gae.

فَقَالُوْا: قُمْ يَا مُصْعَبَ بْنَ الزُّبَيْرِ! فَقَامَ حَتّٰى أَخَذَ بِالرُّكْنِ الْيَمَانِيِّ، فَقَالَ: اَللّٰهُمَّ! إِنَّكَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ، وَإِلَيْكَ مَصِيْرُ كُلِّ شَيْءٍ، أَسْأَلُكَ بِقُدْرَتِكَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ، أَلَّا تُمِيْتَنِيْ مِنَ الدُّنْيَا حَتّٰى تُوَلِّيَنِيْ الْعِرَاقَ،

Logo’n ne kaha: Musab bin Zubair! Ab aap jaae’n. Wo gae aur rukn-e-yamaani pakad kar you’n arz-guzaar hue: Allah! Tu har cheez ka maalik hai, har cheez teri hi taraf laut kar jaane waali hai. Main har cheez par teri qudrat ke waseele se sawaal karta hoo’n ke mujhe us waqt tak

maut na aae, jab tak main Iraq ka hukmraan na ban jaau'n aur Sukaina bint Hussain se meri shaadi na ho jaae. Wo aae aur baeth gae.

وَتُزَوِّجَنِيْ سُكَيْنَةَ بِنْتَ الْحُسَيْنِ، وَجَاءَ حَتّٰى جَلَسَ.

Phir logo'n ne Abdul Malik bin Marwaan se kaha, wo khade hue aur rukn-e-yamaani thaam kar kaha: Allah! Tu saato'n aasmaano aur un saato'n zameeno'n ka maalik hai, jo pehle banjar thee'n, aur phir sar-sabz-o-shadaab ho gaee'n. Main tujh se usi tarah sawaal karta hoo'n, jis tarah tere farmabardaar bando'n ne sawaal kiya tha. Main tujh se tere chehre ki hurmat ke waseele, tamaam makhluqaat par tere haq ke tufael aur tere ghar ka tawaaf karne waale logo'n ke waaste se sawaal karta hoo'n ke mujhe us waqt tak maut na dena, jab tak main zameen ke mashriq-o-maghrib ka hukmraan na ban jaau'n aur jo bhi mujhse muqaabla kare uska sar qalm kar doo'n. Wo aae aur baeth gae.

فَقَالُوْا: قُمْ يَا عَبْدَ الْمَلِكِ بْنَ مَرْوَانَ! فَقَامَ حَتّٰى أَخَذَ بِالرُّكْنِ الْيَمَانِيِّ، فَقَالَ: اَللّٰهُمَّ! رَبَّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ، وَرَبَّ الْأَرَضِيْنَ ذَاتِ النَّبْتِ بَعْدَ الْقَفْرِ، أَسْأَلُكَ بِمَا سَأَلَكَ عِبَادُكَ الْمُطِيْعُوْنَ لِأَمْرِكَ، وَأَسْأَلُكَ بِحُرْمَةِ وَجْهِكَ، وَأَسْأَلُكَ بِحَقِّكَ عَلٰى جَمِيْعِ خَلْقِكَ، وَبِحَقِّ الطَّائِفِيْنَ حَوْلَ بَيْتِكَ، أَلَّا تُمِيْتَنِيْ مِنَ الدُّنْيَا حَتّٰى تُوَلِّيَنِيْ شَرْقَ الدُّنْيَا وَغَرْبَهَا، وَلَا يُنَازِعَيْ أَحَدٌ إِلَّا أَتَيْتُ بِرَأْسِهٖ، ثُمَّ جَاءَ حَتّٰى أَخَذَ الرُّكْنَ الْيَمَانِيَّ.

Logo'n ne Syedna Abdullah bin Umar ﷺ se kaha: Wo khade hue aur rukn-e-yamaani pakad kar arz karne lage: Mere Allah! Tu Rahman-o-Raheem hai. Main teri us rahmat ke tufael sawaal karta hoo'n jo tere ghusse par ghaalib hai. Nez main tamaam makhlooq par teri qudrat ke tufael mutaalab karta hoo'n ke mujhe us waqt tak maut na aae, jab tak tu mujh par jannat waajib na karde.

ثُمَّ قَالَ: اَللّٰهُمَّ! إِنَّكَ رَحْمٰنٌ رَّحِيْمٌ، أَسْأَلُكَ بِرَحْمَتِكَ الَّتِيْ سَبَقَتْ غَضَبَكَ، وَأَسْأَلُكَ بِقُدْرَتِكَ عَلٰى جَمِيْعِ خَلْقِكَ، أَلَّا تُمِيْتَنِيْ مِنَ الدُّنْيَا حَتّٰى تُوْجِبَ لِيَ الْجَنَّةَ.

Sha'bi kehte hain: Maine marne se pehle har shakhs ki dua qubool hote hue dekhli hai. Syedna Abdllah bin Umar ﷺ ko bhi janant ki basharat dedi gai aur unke liye jannat aaraasta kardi gai.

قَالَ الْشَّعْبِيُّ: فَمَا ذَهَبَتْ عَيْنَايَ مِنَ الْدُّنْيَا حَتّٰى رَأَيْتُ كُلَّ رَجُلٍ مِّنْهُمْ قَدْ أَعْطِيَ مَا سَأَلَ، وَبُشِّرَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عُمَرَ بِالْجَنَّةِ، وَزُيِّنَتْ لَهُ.

(Mujaabuwa ad Daawah la Ibne Abi Duniya: P120-121; Al Muntazim la Ibnul Jauzi: V6 P134-135; Taareekh Ibne Asaakir: V31 P171)

Tabsara: Mauzoo aur manghadat hai. Ise ghadne waala Ismail bin Aabaan Ghanwi hai.

❶ Imam Ahmad bin Hambal ﷺ farmate hain:

Ham ne usse kuch ahadees likhi thee'n, phir usne jhooti ahadees bayan kee'n, to ham ne use tark kar diya.

كَتَبْنَا عَنْهُ ... ثُمَّ حَدَّثَ أَحَادِيْثَ ... مَوْضُوْعَةً ... فتَرَكْنَاهُ.

(Al Elal wa Maarifah-ur-Rijaal li Ahmad Biriwaaya Ibne Abdullah: V3 P211 tahat H4912)

Imam Yahya bin Maeen ﷺ ne 'kazzaab' kaha hai. (Al Kaamil la Ibne Adi: V1 P502 [Sanad Saheeh])

Imam Bukhari ﷺ ne 'matrook-ul-hadees' kaha hai. (Kitab-uz-Zuafa: 16)

Imam Abu Haatim Raazi ﷺ farmate hain:

Matrook-ul-Hadees aur sakht jhoota tha.

مَتْرُوْكُ الْحَدِيْثِ، كَانَ كَذَّابًا.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V2 P160)

Imam Abu Zurah ﷺ ne 'Matrook-ul-hadees' qaraar diya hai. (Aizan[180])

Imam Daraqutni ﷺ ne 'zaeef' kaha hai. (Sunan Daraqutni: V1 P329)

Imam Ibne Hibban ﷺ farmate hain:

Siqa raawiyo'n se mansoob karke

كَانَ يَضَعُ عَلَى الْثِّقَاتِ.

---

[180] T: (اَیضاً) Hasb-e-saabiq, bilkul wohi jo oopar likha hua hai (yaane reference) [RKT]

riwayaat ghadta tha. (Kitaab-ul-Majruheen: V1 P128)

Allama Jozjaani ﷬ kehte hain:

Maine uska jhoot pakad liya hai. ظَهَرَ مِنْهُ عَلَيَّ الْكَذِبُ. (Ahwaal-ur-Rijaal: 84)

❷ Sufyan Soori mudallis hain, samaa' ki tasreeh nahi ki.

Daleel Number 37

Syedna Jaabir bin Abdullah ﷛ se mansoob hai ke Rasool Allah ﷺ ne farmaya: Jo shakhs azaan sunne ke baad ye alfaaz kahe, to roz-e-qiyaamat use meri shafaa-at naseeb hogi:

Ya allah! Is kaamil daawat aur qaaem hone waali namaz ke tufael Muhammad ﷺ ko waseela aur fazeelat ataa farma aur unhe'n us muqaam-e-Mahmood par faaiz farma, jiska Toone unse waada farmaya hai, bila-shubha Tu apne waade ki khilaaf-warzi nahi karta.

بِحَقِّ هٰذِهِ الْدَّعْوَةِ الْتَّامَّةِ وَالْصَّلَاةِ الْقَائِمَةِ، آتِ مُحَمَّدًا ﷺ الْوَسِيْلَةَ وَالْفَضِيْلَةَ، وَابْعَثْهُ الْمَقَامَ الْمَحْمُوْدَ الَّذِيْ وَعَدْتَهُ، إِنَّكَ لَا تُخْلِفُ الْمِعَادَ.

(Al Mojam-ul-Ausat: H4654; Al Mojam-us-Sagheer: H670; Sunan Kubra lil Bayhaqi: V1 P410; Ad Daawaat-ul-Kabeer lil Bahyaqi: H49 [Sanad Saheeh])

Tabsara: Haafiz Ibne Rajab ﷬ (d 795h) farmate hain:

In alfaaz mein koi ishkaal nahi, kyounke Allah Subhanahu wa Ta'ala ne is daawat aur namaz ke badle (apne Nabi ki shafaa-at ataa karne ka) haq apne oopar laazim kiya hai. Jo shakhs in dono cheezo'n ka ehtemaam karta hai, Allah Ta'ala usse apna waada zaroor wafa karta hai. You'n, aakhi-kaar muaamala Allah Ta'ala ki sifaat aur uske kalimaat (ke waseele) ka hi hai.

هٰذَا اللَّفْظُ لَا إِشْكَالَ فِيْهِ، فَإِنَّ اللّٰهَ سُبْحَانَهُ جَعَلَ لِهٰذِهِ الْدَّعْوَةِ وَلِلْصَّلَاةِ حَقًّا كَتَبَهُ عَلٰى نَفْسِهٖ، وَلَا يُخْلِفُهُ عَمَّنْ قَامَ بِهِمَا مِنْ عِبَادِهٖ، فَرَجَعَ الْأَمْرُ إِلَى الْسُّوَالِ بِصِفَاتِ اللّٰهِ وَكَلِمَاتِهٖ.

(Fathul Baari la Ibne Rajab: V5 P271)

Allama Muhammad Basheer Sahsawaani ﷬ (d 1326h) farmate hain:

إِنَّ الْمُرَادَ بِهٰذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ نَوْعُ الْأَذَانِ، لَا أَذَانُ مُؤَذِّنٍ مَّخْصُوْصٍ، كَمَا أَنَّ الْمُرَادَ مُطْلَقُ الصَّلَاةِ، لَا صَلَاةُ مُصَلٍّ مُّعَيَّنٍ، فَغَايَةُ مَا يَثْبُتُ مِنْهُ التَّوَسُّلُ بِمُطْلَقِ الْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ مِنْ غَيْرِ إِضَافَتِهَا إِلٰى أَشْخَاصٍ مُعَيَّنِيْنَ، وَهُوَ بِمضعزِلٍ عَنِ الْمَطْلُوْبِ. (Siyaanatul Insaan: P203)

Is daawat-e-kaamila se muraad nau-e-azaan hai, kisi makhsoos muezzin ki azaan muraad nahi. Isi tarah namaz se yahaa'n mutlaq namaz muraad hai. Kisi khaas namazi ki namaz nahi. Lihaaza ziyaada se ziyaada is hadees se saabit hoga ke muaiyyan shakhs ki taraf nisbat kiye baghair nek aamaal ko waseela banana jaaez hai aur ye soorat unke maqsood ke khilaaf hai.

Daleel Number 38

Imam Shafai ﵀ ki taraf mansoob ek (1) zaeef aur baatil riwayat hai:

إِنِّيْ لَأَتَبَرَّكُ بِأَبِيْ حَنِيْفَةَ، وَأَجِيْءُ إِلٰى قَبْرِهٖ فِيْ كُلِّ يَوْمٍ، يَعْنِيْ زَائِرًا، فَإِذَا عَرَضَتْ لِيْ حَاجَةٌ صَلَّيْتُ رَكْعَتَيْنِ، وَجِئْتُ إِلٰى قَبْرِهٖ، وَسَأَلْتُ اللّٰهَ تَعَالٰى الْحَاجَةَ عِنْدَهٗ، فَمَا تَبْعُدُ عَنِّيْ جَتّٰى تُقْضٰى.

(Taareekh Baghdad lil Khateeb: V1 P135)

Main Imam Abu Hanif se tabarruk haasil karta hoo'n aur unki qabr par har roz ziyaarat ke liye aata hoo'n. Jab mujhe koi zaroorat pesh aati hai, to main do (2) rakate'n adaa karta hoo'n aur unki qabr ki taraf jaata hoo'n aur wahaa'n Allah Ta'ala se apni zaroorat ka sawaal karta hoo'n, jald hi wo zaroorat poori kardi jaati hai.

Tabsara: Jhooti aur baatil riwayat hai.

Imran bin Ishaq bin Ibrahim ka kutub-e-rijaal mein zikr nahi. Iske bawujood Muhammad Zahid Kausari Saahab ne iski sanad ko 'saheeh' qaraar diya hai. (Maqalaat al Kausari: 380)

Jis sanad ke raawi ka kutub-e-rijaal mein zikr hi na ho, wo saheeh kaese ho sakti hai?

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﵀ (d 728h) likhte hain: "Aisi jhooti riwayat hai, jiska jhoota hona har us shakhs ko maaloom ho jaata hai jo fann-e-riwayat se adna maarifat rakhta ho. Imam Shafai ﵀ jab Baghdad

tashreef laae, to waha'n qatan koi aisi qabr maujood nahi thi, jis par dua ke liye haazir hua jaata ho. Ye cheez Imam Shafai ﷺ ke daur mein maaroof hi nahi thi, Imam Shafai ﷺ ne Hijaz, Yemen, Shaam, Iraq, aur Misr mein Ambiya-e-Ikraam aur Sahaba-o-Taabaeen ki qabre'n dekhi thee'n. Ye hastiyaa'n to Imam Shafai aur tamaam musalmano ke yahaa'n Imam Abu Hanifa aur un jaise doosre ulama se Afzal thee'n. Kya wajah hai ke Imam Shafai ﷺ ne siwae Imam Abu Hanifa ke kisi ki qabr par dua nahi ki? Phir Imam Abu Hanifa ke wo shaagird, jinho'n ne unki sohbat paai thi, masalan Abu Yusuf, Muhammad (bin Hasan), Zafar aur Hasan bin Ziyaad nez unke tabqe ke doosre log Imam Abu Hanifa ya kisi aur ki qabr par dua nahi karte the. Phir ye bhi bayan ho chuka hai ke Shafai ﷺ ke nazdeek nek logo'n ki qabro'n ki taazeem makrooh hai, kyounke us mein fitne ka khadsha[181] hai. Is tarah ki jhooti riwayaat wo log ghadte hain, jo ilmi aur deeni etebaar se tangdast hote hain, ya phir aisi riwayaat majhool-o-ghair-maaroof logo'n se manqool hoti hain". (Iqtida Siraat al Mustaqeem: P165)

Allama Ibne Qaiyyim ﷺ (d 751h) farmate hain: "Hamare ustaaz (Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﷺ) qaddas-allahu-sirrah ne farmaya: Qabro'n ke paas bidat par mabni umoor ke kai maraatib hain, sabse badh kar shariyat ke manaafi martaba ye hai ke maiyyat se apni haajat-rawaai ka sawaal kiya jaae aur usse madad ki darkhwaast ki jaae, jaisa ke bohut se log karte hain. Ye log buth-parasto'n jaise hain. Yehi wajah hai ke basa-auqaat shaetaan unke saamne kisi maiyyat ya kisi ghaer-maujood shakhs ki soorat mein aata hai aur buth-parasto'n ke saath bhi wo aisa hi karta hai. Mushriko'n, kaafiro'n, aur ahle kitaab ke saath bhi aisa hota hai. Wo apne yahaa'n qaabil-e-taazeem hasti ko pukaarte hain, to shaetaan unke saamne uski soorat mein zaahir ho jaata hai, kabhi to unhe'n baaz ghaebi umoor ki khabar bhi deta hai … Qabro'n ko sajda karna, unhe'n tabarruk ki niyyat se choona aur unhe'n choomna bhi usi martabe se taalluq rakhta hai … doosra martaba ye hai ke qabr waalo'n

[181] T: (خَدْشَه) Fikr, andesha [RKT]

ke tufael Allah Ta'ala se dua ki jaae. Bohut se mutakhkhireen aisa karte hain. Is kaam ke bidat hone par musalmano ka ittifaaq hai. … Chautha martaba ye hai ke insaan kisi buzurg ki qabr ke paas dua ki qubooliyat ka eteqaad rakhe, ya ye samjhe ke wahaa'n dua karna masjid mein dua karne se Afzal hai aur usi khayaal se wo qabr ki ziyaarat ko jaae aur wahaa'n apni haajaat poori karne ke liye namaz adaa kare. Musalmano ka ittifaaq hai ke ye kaam bhi munkar bidaat mein se hai, jo ke haraam hain. Mujhe is baare mein aimma-e-deen ka koi ikhtilaaf maaloom nahi. Haa'n, mutakhkhireen mein se bohut se log is mein mubtala hain. Baaz to kehte hain ke falaa'n ki qabr tajarba-shuda[182] tiryaaq[183] hai. Imam Shafai ke baare mein Imam Abu Hanifa ki qabr ke paas dua karne ki jo riwayat bayan ki jaati hai, wo saaf jhoot hai". (Ighaasa tul Lahfaan Min Masaaid ish Shaetaan: V1 P218)

Daleel Number 39

Syedna Abu Saeed Khudri ﷻ bayan karte hain ke Rasool Allah ﷺ namaz se faarigh hone ke baad you'n dua kiya karte the:

أَللّٰهُمَّ! إِنِّيْ أَسْأَلُكَ بِحَقِّ السَّائِلِيْنَ عَلَيْكَ.

Allah! Main us haq ke waseele se maangta hoo'n, jo tujh par sawaal karne waalo'n ka hai.

(Musnad Delmi naqlan a'n Kanz-ul-Ummaal lil Muttaqi al Hindi: 4977)

Tabsara: Sakht 'zaeef' hai.

❶ Amr bin Atiya Aufi 'zaeef' hai. Kisi ne uski tauseeq nahi ki.

Imam Bukhari ؒ farmate hain:

فِيْ حَدِيْثِهٖ نَظَرٌ.

Iski riwayat munkar hai.

(Az Zuafa-ul-Kabeer lil Uqaeli: V3 P290 [Sanad Saheeh])

Imam Abu Zurah Raazi ؒ ne farmaya hai ke ye zara bhi 'qawi' nahi. (Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V6 P250)

---

[182] T: Tajarba kiya hua, aazmaaya hua [RSB]

[183] T: (تِرْیاق) Zeher ka asar door karne waali [RKT] yaane pareshani/mushkil door karne waali [RSB]

Imam Daraqutni رحمه الله ne ‘zaeef’ kaha hai. (Kitab-uz-Zuafa wal Matrukeen: 388)

Haafiz Haithami رحمه الله ne ‘zaeef’ kaha hai. (Majma’-az-Zawaaid: V6 P82)

➋ Atiya Aufi jamhoor ke nazdeek ‘zaeef’ hai. Nez, ‘mudallis’ bhi hai aur tadlees-e-taswiya[184] ka murtakib tha.

➌ Is riwayat mein waseela biz-zaat ki koi daleel nahi.

Daleel Number 40

Syedna Abdullah bin Umar رضي الله عنهما bayan karte hain ke Rasool Allah ﷺ ne farmaya: Syedna Yaqoob عليه السلام ne Allah Ta’ala se you’n dua ki:

يَا إِلٰهَ إِبْرَاهِيْمَ! أَسْأَلُكَ بِحَقِّ إِبْرَاهِيْمَ خَلِيْلِكَ عَلَيْكَ، وَإِسْحَاقَ ذَبِيْحِكَ عَلَيْكَ.

(Takhreej Ahadees al Kasshaaf liz Zeli: V3 P179)

Ibrahim ke Ilaah! Main tujh se tere Khaleel Ibrahim عليه السلام aur tere zabeeh Ishaq عليه السلام ke us haq ke waseele se sawaal karta hoo’n, jo un ka tujh par hai.

Tabsara: Baatil aur jhooti riwayat hai.

Allama Zeli Imam Daraqutni رحمه الله se naql karte hue likhte hain:

هٰذَا حَدِيْثٌ مَوْضُوْعٌ بَاطِلٌ، وَإِسْحَاقُ بْنُ وَهْبٍ الطَّرْطُوْسِيُّ يَضَعُ الْحَدِيْثَ عَلَى ابْنِ

Ye hadees jhooti aur mardood hai. Ishaq bin Wahb Tartoosi, Ibne Wahb aur deegar siwqa raawio’n se

---

[184] T: (Tadlees-e-Taswiya ki taareef) Ek (1) shakhs apne shaikh se hadees riwayat kare. Us sanad mein do (2) aise raawi paae jaate ho’n jo siqa (qaabil-e-etemaad) ho’n, aur unki aapas mein mulaqaat bhi hui ho. Un dono ke darmiyaan ek (1) zaeef (kamzor) shakhs bhi ho. Ab soorat-e-haal ye banegi ke ① Raawi ② Siqa Shaikh ③ Siqa Raawi ④ Zaeef Raawi ⑤ Siqa Raawi. Dono siqa afraad ③ aur ⑤ ki ek-doosre se mulaqaat hui hogi. Ab tadlees karne waala shakhs ek (1) us hadees ko is tarah se riwayat karega ke wo zaeef raawi (④) ko hazaf karte hue ③ ki riwayat ba-raah-e-raast ⑤ se kar dega. Is tariqa se wo apni sanad mein tamaam siqa afraad ko shaamil kar dega. Ye tadlees ki bad-tareen shakl hai. Tadlees karne waale ka Shaikh, khud tadlees karne ke liye mashoor nahi hoga, tadlees karne waala shakhs is tariqa se hadees ko riwayat karega ke sunne waala us shakhs ko saheeh samajh baethega. Is mein bohut bada dhoka paaya jaata hai. ~ Ishaq Salafi on forum.mohaddis [RSB]

mansoob khud-saakhta riwayaat bayan karta hai. Usne isi sanad ke saath Ibne Wahb se kai be-buniyaad riwayaat bayan ki hain.

وَهْبٍ وَغَيْرِهِ، حَدَّثَ عَنْهُ بِهٰذَا الْإِسْنَادِ أَحَادِيْثَ لَا أَصْلَ لَهَا.

(Takhreej Ahadees Kasshaaf: V3 P179)

Daleel Number 41

Sawaad bin Qaarib Sadoosi ﷺ bayan karte hain ke jab unho'n ne Nabi-e-Akram ﷺ se mulaqaat ki to ye ashaar kahe:

Main gawaahi deta hoo'n ke Allah Ta'ala ke siwa koi Rabb nahi. Aap har ghaayab ke muhaafiz hain aur aye moazzaz-o-paakiza logo'n ki aulaad! Aap Allah Ta'ala ke yahaa'n sab rasoolo'n se badh kar muqaam-o-martaba rakhte hain. Aap us din mere liye sifaarishi ban jaana, jis din aap ke siwa Sawaad bin Qaarib ko kisi ki sifaarish faaeda nahi de sakegi.

فَأَشْهَدُ أَنَّ اللهَ لَا رَبَّ غَيْرُهٗ
وَأَنَّكَ مَأْمُوْنٌ عَلٰى كُلِّ غَائِبِ
وَأَنَّكَ أَدْنَى الْمُرْسَلِيْنَ وَسِيْلَةً
إِلَى اللهِ يَا ابْنَ الْأَكْرَمِيْنَ الْأَطَايِبِ
وَكُنْ لِّيْ شَفِيْعًا يَّوْمَ لَا ذُوْشَفَاعَةٍ
سِوَاكَ بَمُغْنٍ عَنْ سَوَادِ بْنِ قَارِبِ.

(Al Mojam-ul-Kabeer lit Tabarani: V7 P94-95 H6475; Mojam ush Shuyookh la Abi Yaala: 329; Al Mustadrak Haakim: V3 P610 H6558; Dalaael un Nubuwwah lil Bayhaqi: V2 P31; Dalaael un Nubuwwah la Abi Nuaim: 280; Dalaael un Nubuwwah li Ismail Asbahani: 144)

Tabsara: ① Jhooti riwayat hai.

❶ Usman bin Abdur Rahman Waqqasi ba-ittifaaq-e-mohaddiseen 'zaeef' aur 'matrook' hai.

Haafiz Ibne Hajar ﵀ farmate hain:

Matrook hai. Imam Ibne Maeen ﵀ ne sakht jhoota qaraar diya hai.

مَتْرُوْكٌ وَّكَذَّبَهُ ابْنُ مَعِيْنٍ.

(Taqreeb-ut-Tehzeeb: 4494)

❷ Sanad mein inqita[185] hai. Muhammad bin Kaab Qarzi ka Syedna Umar bin Khattaab ﷺ se samaa'-o-liqa[186] nahi hai.

Imam Shafai ﵀ (d 204h) farmate hain:

---

[185] T: (اِنْقِطاع) Ikhtitaam, alaahadgi, qata hone ka amal [RKT]
[186] T: (لِقا) Deedaar, mulaqaat [RKT]

Ham (jamaat-e-mohaddiseen) munqata hadees qubool nahi karte.

نَحْنُ لَا نَقْبَلُ الْحَدِيْثَ الْمُنْقَطَعَ.
(Al Umm: V10 P461)

Haafiz Haithami ﷬ ne iski sanad ko 'zaeef' kaha hai. (Majma'-az-Zawaaid: V8 P250)

Haafiz Zahbi ﷬ kehte hain:

Ye sanad munqata hai.

اَلْإِسْنَادُ مُنْقَطِعٌ.
(Talkhees al Mustadrak: V3 P610)

Haafiz Ibne Kaseer ﷬ farmate hain:

Is sanad se ye riwayat munqata hai.

هٰذَا مُنْقَطِعٌ مِّنْ هٰذَا الْوَجْهِ.
(As Seerah an Nubuwwah: V1 P346)

Is mein aur bhi illate'n aur kharabiyaa'n hain.

Haafiz Zahbi ﷬ farmate hain:

Abu Abdur Rahman ka naam Usman bin Abdur Rahman Waqqasi hai. Uske matrook hone par ijma hai, nez Ali bin Mansoor majhool hai. Uske saath-saath ye hadees munqata bhi hai.

أَبُوْ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ اسْمُهٗ عُثْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ الْوَقَّاصِيُّ، مُتَّفَقٌ عَلٰى تَرْكِهٖ، وَعَلِيُّ بْنُ مَنْصُوْرٍ فِيْهِ جَهَالَةٌ، مَعَ أَنَّ الْحَدِيْثَ مُنْقَطِعٌ.
(Taareekh-ul-Islam: V1 P208
Siyaar Elaan an Nubala: V1 P594)

② Iski mazeed kai sanade'n hain. Unka haal bhi mulaahaza farmaae'n:

❶ Ek jhooti sanad Khraaiti ki Hawaatif-ul-Jaan (27) aur Abu Nuaim Asbahani ki Maarifa tus Sahaaba: V3 P1405 H3551 mein mazkoor hai. Uske raawi Obaidullah bin Waleed Wasaafi ke baare mein Haafiz Zahbi ﷬ farmate hain:

Matrook hai.

أَحَدُ الْمَتْرُوْكِيْن. (Taareekh-ul-Islam: V9 P216)

Imam Nasai ﷬ waghaira ne 'matrook' qaraar diya hai, uske baare mein adna kalma-e-tauseeq saabit nahi.

Haafiz Boosiri ﵀ farmate hain:

Uske zaeef hone par mohaddiseen muttafiq hain.

أَجْمَعُوْا عَلٰى ضَعْفِهٖ.

(Ittihaaf-ul-Khiyarah al Maharah: V1 P477 H888)

Is mein aur bhi kharabiyaa'n hain.

❷ Imam Bayhaqi ﵀ ki kitab Dalaael-ul-Nubuwwah: V2 P249 mein iski ek (1) sanad hai, wo sakht 'zaeef' hai.

① Muhammad bin Turaas kufi 'majhool' hai.

② Ziyaad bin Yazeed bin Baarwiya Abu Bakar Qaswi 'majhool' hai.

Haafiz Zahbi ﵀ use munkar qaraar dete hue farmate hain:

Muhammad bin Turaas aur Ziyaad dono majhool hain, unki riwayat qubool nahi ho sakti, khadsha hai ke use ghad-kar Abu Bakar bin Ayaash ke zimme laga diya gaya hai.

مُحَمَّدُ بْنُ تُرَاسٍ وَّزِيَادٌ مَّجْهُوْلَانِ، لَا تُقْبَلُ رَوَايَتُهُمَا، وَأَخَافُ أَنْ يَّكُوْنَ مَوْضُوْعًا عَلٰى أَبِيْ بَكْرٍ بْنِ عَيَّاشٍ.

(Siyaar Elaan an Nubala: V1 P245)

Ye sakht zaeef aur baatil riwayat unhi na-maaloom afraad ki kaarastaani ho sakti hai.

③ Abu Ishaq Subai 'mudallis' hain, samaa' ki tasreeh nahi ki.

❸ Allama Suyuti ne Al Khasaaes-ul-Kubra: V1 P255 aur Abu Nuaim Asbahani ne Maarifa-tus-Sahaaba: 3552 mein Musand Hasan bin Sufyan ke hawaale se iski ek (1) sanad zikr ki hai. Ye bhi sakht 'zaeef' hai. Hasan bin Ammaara jamhoor ke nazdeek 'zaeef' hai.

Haafiz Ibne Hajar ﵀ farmate hain:

Jamhoor ne 'zaeef' qaraar diya hai.

ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ.

(Tabaqaat-ul-Mudalliseen: P53)

Nez farmate hain

Hasan bin Ammaara sakht-tareen ‘zaeef’ hai.

اَلْحَسَنُ ضَعِيْفٌ جِدًّا.

(At Talkhees-ul-Habeer: V1 P409)

Haafiz Sohaeli ؒ farmate hain:

Mohaddiseen ka ijma hai ke ye zaeef hai.

هُوَ ضَعِيْفٌ بِإِجْمَاعِ أَهْلِ الْحَدِيْثِ.

(Ar Raudh al Anf: V6 P43; Nasb-ur-Raaya liz Zeli: V2 P311)

Haafiz Haithami ؒ farmate hain:

Ise Shu’ba ؒ aur ahle ilm ki badi jamaat ne zaeef qaraar diya hai.

ضَعَّفَهُ شُعْبَةُ وَجَمَاعَةٌ كَثِيْرَةٌ.

(Majma’-az-Zawaaid: V2 P283 H3721)

Haafiz Boosiri ؒ likhte hain:

Mohaddiseen ne is par bohut jirah ki hai. Imam Shu’ba ne kazzaab qaraar diya hai aur Haafiz Saaji ؒ ne iski hadees ko tark karne par mohaddiseen ka ijma naql kiya hai, us par bohut ziyaada jirah hai.

قَدْ تَكَلَّمُوْا فِيْهِ كَثِيْرًا، كَذَّبَهُ شُعْبَةُ، وَنَقَلَ السَّاجِيْ إِجْمَاعَ أَهْلِ الْحَدِيْثِ عَلٰى تَرِكِ حَدِيْثِهِ، وَفِيْهِ كَلَامٌ كَثِيْرٌ جِدًّا.

(Ittihaaf-ul-Khiyarah al Maharah: V2 P80 H1075)

Saabit hua ke Hasan bin Ammaara ‘matrook’ aur ‘mudallis’ hai.

❹ Haafiz Ibne Asaakir ؒ ne Taareekh Damishq (V72 P322) mein bhi iski ek (1) sanad zikr ki hai. Wo bhi jhooti aur baatil hai. Uska bayan karne waala Hakam bin Yaala bin Ataa Raeeni ‘matrook’ aur ‘zaeef’ hai.

❺ Haafiz Ibne Kaseer ؒ ne As Seerah an Nabawiyya: V1 P349 mein ek (1) sanad naql ki hai. Wo bhi khud-saakhta hai, use Muhammad bin Saaeb Kalbi ne ghada hai, jo ba-ittifaaq-e-mohaddiseen sakht jhoota aur ‘zaeef’ hai.

❻ Allama Suyuti ؒ ne Al Khasaais-ul-Kubra (V1 P255) mein Ibne Shaheen ؒ ke hawaale se ek (1) sanad likhi hai, wo bhi intihaai jhooti hai. Ise Alaa bin Yazeed ne ghada hai. Ye munkar-ul-hadees, matrook-ul-hadees, aur ahadees ghadne waala hai. Fazl bin Isa Raqaashi bhi

‘matrook’ aur ‘zaeef’ hai.

Mazey ki baat ye hai ke is riwayat mein waseele se muraad muqaam-o-martaba aur qadr-o-manzilat hai aur in ashaar mein roz-e-qiyaamat shafaa-at ki darkhwaast hai.

Daleel Number 42

Syedna Bara bin Aazib ﷺ bayan karte hain:

Maine Syedna Ali ﷺ se kaha: Ameer-ul-Momineen! Main aap ko Allah-o-Rasool ka waasta deta hoo’n, aap mujhe wo sab se badi cheez de deejiye, jo Rasool Allah ﷺ ne sirf aapko aur Jibraeel ne Allah ki taraf se sirf Rasool Allah ﷺ ko di hai. Syedna Ali ﷺ muskuraae, farmaya: Bara! Allah se kuch maange’n, to ism-e-aazam ke zariye se maange’n. Surah-al-Hadeed ki pehli che (6) aayaat aur Surah-al-Hashr ki aakhri chaar (4) aayaat padh le’n, phir apne haath utha kar kahe’n: Aye ausaaf-e-mazkoora ki haamil zaat! Main asma-e-husna ke waaste se sawaal karta hoon ke Tu Muhammad ﷺ aur Aal-e-Muhammad ﷺ par durood-o-salaam naazil farma aur mujhe falaa’n-falaa’n cheez ataa farma. Us zaat ki qasam, jiske siwa koi Ilaah nahi! Aap ki haajat zaroor poori hogi, in sha Allah.

قُلْتُ لِعَلِيّ: يَا أَمِيْرَ الْمُؤْمِنِيْنَ! أَسْأَلُكَ بِاللهِ وَرَسُوْلِهِ، إِلَّا خَصَّصْتَنِيْ بِأَعْظَمِ مَا خَصَّكَ بِهِ رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم، وَاخْتَصَّهُ بِهِ جِبْرِيْلُ، وَأَرْسَلَهُ بِهِ الرَّحْمٰنُ، فَضَحِكَ، ثُمَّ قَالَ لَهُ: يَا بَرَاءُ! إِذَا أَرَدْتَّ أَنْ تَدْعُوَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ بِاسْمِهِ الْأَعْظَمِ، فَاقْرَأْ مِنْ أَوَّلِ سُوْرَةِ الْحَدِيْدِ إِلٰى آخِرِ سِتِّ آيَاتٍ مِّنْهَا، إِلٰى ﴿عَلِيْمٌ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ﴾، وَآخِرِ سُوْرَةِ الْحَشْرِ، يَعْنِيْ أَرْبَعَ آيَاتٍ، ثُمَّ ارْفَعْ يَدَيْكَ، فَقُلْ: يَامَنْ هُوَ هٰكَذَا، أَسْأَلُكَ بِحَقِّ هٰذِهِ الْأَسْمَاءِ أَنْ تُصَلِّيَ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَّآلِ مُحَمَّدٍ، وَأَنْ تَفْعَلَ بِيْ كَذَا وَكَذَا، مِمَّا تُرِيْدُ، فَوَالَّذِيْ لَا إِلٰهَ غَيْرُهُ لَتُقْبَلَنَّ بِحَاجَتِكَ إِنْ شَاءَ اللهُ.

(Ibne Najjar naqlan a’n Kanzul Ummaal lil Muttaqi al Hindi: V2 P248-249)

Tabsara: Jhooti riwayat hai.

① Amr bin Saabit bin Hurmuz ‘matrook-o-kazzaab’ hai.

② Kai raawi 'majhool' hain, masalan: Ahmad bin Idrees bin Ahmad bin Nasr bin Muzaaham, Muhammad bin Muhammad bin Abdul Aziz Abkari, aur Abu Abdullah Muhammad bin Fazl Akhbaari waghaira.

Haafiz Suyutu ﵀ (d 911h) ne iski sanad ko 'zaeef' kaha hai. (Ad Dur al Mansoor: V8 P49)

Tambeeh:

Iski ek (1) sanad Abu Ali Abdur Rahman bin Muhammad bin Ahmad bin Fazaala Nishapuri ke Fawaaed (21) mein aai hai, ye bhi jhooti hai.

❶ Raafe bin Abdullah Faqeeh ke haalaat-e-zindagi nahi mil sake.

❷ Ahmad bin Muhammad bin Yunus kaun hai?

❸ Maaroof bin Musa ki tauseeq nahi mili.

❹ Abdul Aziz bin Halya ka kutub-e-jirah-o-taadeel mein naam-o-nishaan tak nahi milta.

❺ Saahib-e-Kitaab, Abu Ali Abdur Rahman bin Muhammad bin Ahmad bin Fazaala khud raafzi tha. Uski riwayat ka koi etebaar nahi. Ghaalib gumaan ye hai ke ye usi ki kaarwaai hai.

Maaloom hua ke is riwayat ki tamaam sanade'n zaeef hain.

Daleel Number 43

Syedna Abdullah bin Abbas ﵄ se marwi hai:

Yahood-e-Khaybar ki Ghatafaan se ladaai thi. Jab bhi maedaan sajda, yahood shikast khaate. Aakhir yahood ne dua ki: Ya Allah! Tu hamari madad farma, ham tujhe ummi Nabi Muhammad ﷺ ka waseela dete hain, jiske baare mein Toone waada kiya hai ke use daur-e-aakhirat mein mab-oos karega. Jab bhi mud-bhed hoti, yahood ye dua kiya karte the, yahood ghatafaan ko shikast dete. Nabi-e-Akram ﷺ mab-oos hue to unho'n ne Aap ﷺ se kufr kiya, tab ye farman naazil hua: "Isse Pehle to Yahood Allah Ta'ala Se Fatah Talab Kiya Karte The, Muhammad! Aapke Tufael".

كَانَتْ يَهُوْدُ خَيْبَرَ تُقَاتِلُ غَطْفَانَ، فَكُلَّمَا الْتَّقَوْا هُزِمَتْ يَهُوْدُ خَيْبَرَ، فَعَاذَتِ الْيَهُوْدُ بِهٰذَا الْدُّعَاءِ: اللّٰهُمَّ! إِنَّا نَسْأَلُكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ الْنَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِيْ وَعَدْتَّنَا أَنْ تُخْرِجَهٗ لَنَا فِيْ آخِرِ الزَّمَانِ، إِلَّا نَصَرْتَنَا عَلَيْهِمْ، قَالَ: فَكَانُوْا إِذَا الْتَقَوْا دَعَوْا بِهٰذَا الْدُّعَاءِ، فَهَزَمُوْا غَطَفَانَ، فَلَمَّا بُعِثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم كَفَرُوْا بِهٖ، فَأَنْزَلَ اللّٰهُ: ﴿**وَكَانُوْا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُوْنَ**﴾ بِكَ يَا مُحَمَّدُ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ.

(Al Mustadrak Alaa Sahihain lil Haakim: V2 P263; Ash Shariah lil Aajiri: 448; Dalaael un Nubwwuah lil Bayhaqi: V2 P76)

Tabsara: Jhooti riwayat hai.

Abdul Malik bin Haroon bin Antarah 'kazzaab' aur 'muttaham[187]' hai

Allama Haithami ؒ likhte hain:

Uske zaeef hone par mohaddiseen ka ittifaaq hai.

هُوَ مُجْمَعٌ عَلٰى ضَعْفِهٖ.

(Majma'-az-Zawaaid: V10 P150)

Imam Yahya bin Maeen ؒ ne 'kazzaab' kaha hai. (Taareekh Ibne Maeen bi Riwaayah ad Dauri: 1688)

Allama Jozjaani ؒ 'dajjaal' aur 'kazzaab' qaraar dete hain. (Ahwaal-ur-Rijaal: 77)

Imam Bukhari ؒ (At Taareekh-ul-Kabeer: V5 P436) 'Munkar-ul-Hadees', Imam Ahmad ؒ (Al Elal: 2648) 'Zaeef-ul-Hadees'. Imam Abu Haatim Raazi ؒ (Al Jirah wa Taadeel laIbne Abi Haatim: V5 P374) 'Matrook-ul-Hadees', 'Zaahib-ul-

---

[187] T: (مُتَّہِم) Kisi par tohamat ya ilzaam lagaane waala [RKT]

Hadees'. Aur Imam Nasai ﷬ (Kitab-az-Zuafa wal Matrukeen: 384) 'Matrook-ul-Hadees' kehte hain.

Imam Ibne Hibban ﷬ farmate hain:

Ahadees ghadta tha. (Kitab-ul-Majruheen: V2 P133) كَانَ مِمَّنْ يَّضَعُ الْحَدِيْثَ.

Imam Daraqutni ﷬ farmate hain:

Matrook aur kazzaab hai. (Sawalaat al Burqaani: 252-253) مَتْرُوْكٌ يَّكْذِبُ.

Haafiz Zahbi ﷬ ne 'matrook haalik' (parle darje ka jhoota) qaraar diya hai. (Talkhees al Mustadrak: V2 P213 H3042)

Nez farmate hain:

Bil-ittifaaq matrook hai. (Aizan: 8108) مَتْرُوْكٌ بِالْاِتِّفَاقِ.

Iske baare mein tauseeq-o-tasueef ka adna kalma saabit nahi.

Imam Haakim ﷬ farmate hain:

Apne baap se man-ghadat riwayaat naql ki hain. رَوٰى عَنْ أَبِيْهِ أَحَادِيْثَ مَوْضُوْعَةً. (Al Madkhal: 170)

Lihaaza Haafiz Suyuti ﷬ (Ad Dur al Mansoor: V1 P216) ka iski sanad ko 'zaeef' kehna durust nahi, balke ye mauzoo-o-makzoob sanad hai.

Daleel Number 44

Syeda Safiyya bin Abdul Muttalib ﷺ ne Nabi-e-Akram ﷺ ki wafaat par ye marsiya[188] padha:

Ya Rasool! Aap hamari ummeed the, aap ham se accha sulook karte the, sakhti-o-ziyaadati nahi karte the.

أَلَا يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ كُنْتَ رَجَائَنَا
وَكُنْتَ بِنَا بَرًّا، وَلَمْ تَكُ جَافِيًا.

(Al Mojam-ul-Kabeer lit Tabarani: V24 P320 H805)

---

[188] T: (مَرثِيَه) Wo nazm ya ash-aar jin mein kisi shakhs ki wafaat ya shahaadat ka haal ya uske saath uski musibato'n ka zikr ho. Maatam, rona-peetna, maayoosi ka zikr karna [RKT]

Tabsara: Sanad ‘zaeef’ hai.

① Abdullah bin Laheea jamhoor ke nazdeek ‘zaeef’ hai. Nez ‘mudallis’ aur ‘mukhtalat’ bhi hai.

Haafiz Ibne Abdul Bar ﵀ (d 463h) farmate hain:

Aksar ahle ilm Ibne Laheea ki koi bhi hadees qubool nahi karte.

اِبْنُ لَهِيْعَةَ، أَكْثَرُ أَهْلِ الْعِلْمِ لَا يَقْبَلُوْنَ شَيْئًا مِّنْ حَدِيْثِهٖ.

(At Tamheed lima Fil Muwatta Minal Maani wal Asaneed: V12 P254)

Haafiz Nawavi ﵀ (d 676h) farmate hain:

Ibne Laheea haafize ki kharaabi ki bina par bil-ittifaaq zaeef hai.

هُوَ ضَعِيْفٌ بِالْاِتِّفَاقِ لِاخْتِلَالِ ضَبْطِهٖ.

(Khulaasatul Ahkaam: V2 P625)

Haafiz Haithami (d 807h) kehte hain:

Akar ahle ilm zaeef qaraar dete hain.

أَلْأَكْثَرُ عَلٰى ضَعْفِهٖ.

(Majma’-az-Zawaaid: V7 P13)

Nez farmate hain:

Ibne Laheea ko jamhoor ne zaeef qaraar diya hai.

اِبْنُ لَعِيْعَةُ ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ.

(Majma’-az-Zawaaid: V10 P365)

Ibne Turkmaani Hanafi (d 750h) likhte hain:

Mohaddiseen ki ek (1) jamaat ne zaeef qaraar diya hai.

قَدْ ضَعَّفَهٗ جَمَاعَةٌ.

(Al Jauhar un Naqi: V3 P286)

Haafiz Sakhaawi ﵀ (d 903h) farmate hain:

Jamhoor ne zaeef qaraar diya hai.

هُوَ مِمَّنْ ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ.

(Fathul Muqghees: 221)

Haafiz Ibrahim bin Musa Abu Ishaq Abnaasi ﵀ (d 802h) kehte hain:

Jamhoor ne zaeef kaha hai.

ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ.

(Ash Shaz al Fayaah Meinal Uloom Ibne Salaah: V1 P201)

Haafiz Iraqi ﵀ (d 826h) farmate hain:

Jamhoor ke nazdeek zaeef hai. (Tarah-ut-Tasreeb: V6 P64) ضَعِيْفٌ عِنْدَ الْأَكْثَرِ.

Haafiz Suyuti ﵀ (d 911h) farmate hain:

Ibne Laeeha jamhoor ke nazdeek zaeef hai. (Tadreeb-ur-Raawi: V1 P294) هُوَ ضَعِيْفٌ عِنْدَ الْجُمْهُوْرِ.

Haafiz Ibne Hajar ﵀ (d 852h) farmate hain: "Abdullah bin Laheea 'zaeef-ul-hadees' hai". (Taghleeq-ut-Taghleeq: V3 P239)

② Urwa bin Zubair ﵀ ka Syeda Safiyya se samaa'-o-liqaa mumkin nahi. Urwa ki wilaadat Khilaafat-e-Usman ﵁ ke ibtidaai ayyaam mein hui. Jabke Syeda Safiyya ﵂ 19 Hijri ko wafaat paa gai thee'n. 10 Saal baad paeda hone waala Syeda Safiyya se wo marsiya kaese sun sakta hai, jo unho'n ne Nabi-e-Akram ﷺ ki wafaat ke mauqa par padha.

Lihaaza Haafiz Haithami ﵀ (Majma'-az-Zawaaid: V9 P39) ka uski sanad ko 'Hasan' qaraar dena durust nahi.

③ Is mein murawwaja waseele ka sire se zikr hi nahi, Syeda Safiyya to keh rahi hain ke aap zindagi mein hamare saath accha sulook karte the. Jin hazraat ke mutaabiq Aap ﷺ wafaat ke baad bhi wafaat se pehle ki tarah zinda hain, ye riwayat unke aqeede par zarb-e-kaari hai. Agar aap usi tarah zinda hote aur logo'n ke masaael hal farmate to is mirsiye ke kya maane ke aap zindagi mein hamare saath husn-e-sulook karte the??? is riwayat ka matlab saaf hai ke Aap ﷺ se hamari kai ummeede'n waabasta thee'n, lekin aap duniya chodkar chale gae.

Tambeeh:

Iski doosri sanad Ahmad bin Marwan Deenoori ki kitab Al Mujaalisah wa Jawaahir-ul-Ilm (758) mein hai, ye sanad bhi baatil hai.

① Aamir bin Abdullah Zubairi ki tauseeq nahi mili.

② Musab bin Saabit ko jamhoor mohaddiseen ne 'zaeef' kaha hai. Imam Ahmad bin Hambal, Imam Yahya bin Maeen, Imam Abu Haatim

Raazi, Imam Abu Zurah Raazi, Imam Nasai, Haafiz Ibne Saad, Haafiz Jozjaani, Imam Daraqutni ﷬ waghairahum ne 'zaeef' qaraar diya hai.

Haafiz Ibne Hajar ﷀ ne 'لَيِّنْ الحديث' (Laiyyin-ul-Hadees) kaha hai. (Taqreeb-ut-Tehzeeb: 6686)

Haafiz Zahbi ﷀ farmate hain:

لَيِّنٌ لِغَلَطِهٖ. (Al Kaashif: V3 P130)

Apni gahlatiyo'n ki bina par kamzor hai.

③ Is mein ek (1) aur illat bhi hai.

Daleel Number 45

Kaab Ahbaar ﷀ se riwayat hai:

إِنَّ بَنِيْ إِسْرَائِيْلَ كَانُوْا إِذَا قُحِطُوْا، اسْتَسْقَوْا بِأَهْلِ بَيْتِ نَبِيِّهِمْ. (Umdatul Qaari lil Aeni: V7 P32)

Bani Israel par qahat padta, to ahle baet nabi ke waseele baarish talab karte the.

Tabsara: Be-sanad jhoot hai, doosre ye ke is jhooti riwayat ka matlab bhi ye hai ke unse baarish ke liye dua karaai jaati thi. Najaaez waseele ka zikr tak nahi.

Daleel Number 46

Kaab Ahbaar ﷀ se riwayat hai:

إِنَّ نُوْرَ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم لَمَّا صَارَ إِلٰى عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَأَدْرَكَ، نَامَ يَوْمًا فِيْ الْحِجْرِ، فَانْتَبَهَ مَكْحُوْلًا مَّدْهُوْنًا، قَدْ كَسٰى حُلَّةَ الْبَهَاءِ وَالْجَمَالِ، فَبَقٰى مُتَحَيِّرًا لَّا يِدْرِيْ مَنْ فَعَلَ بِهٖ ذٰلِكَ، فَأَخَذَهٗ أَبُوْهُ بِيَدِهٖ، ثُمَّ انْطَلَقَ بِهٖ إِلٰى كَهَنَةِ قَرَيْشٍ، فَأَخْبَرَهُمْ بِذٰلِكَ، فَقَالُوْا لَه: اعْلَمْ أَنَّ إِلٰهَ

Abdul Muttalib ek (1) din Hateem mein soe hue the, ye un dono ki baat hai. Jab wo umr-e-bulooghat ko pohonch chuke the aur Rasool Allah ﷺ ka noor unke paas aagaya tha, bedaar hue to dekha ke unki aankho'n mein surma aur sar mein tel laga hua hai. Un par khoobsoorti aur jamaal ka libaas hai, bohut haeraan hue aur wo samajh nahi paa rahe the ke ye sab kuch unke saath kisne kiya? Unke waalid ne unhe'n

الْسَّمَاوَاتِ قَدْ أَذِنَ لِهٰذَا الْغُلَامِ أَنْ يَّتَزَوَّجض، فَزَوَّجَهٗ قَيْلَةَ، فَوَلَدَتْ لَهُ الحَارِثَ ثُمَّ مَاتَتْ، فَزَوَّجَهٗ قَيْلَةَ، فَوَلَدَتْ لَهُ الْحَارِثَ ثُمَّ مَاتَتْ، فَزَوَّجَهٗ بَعْدَهَا هِنْدَ بِنْتَ عَمْرٍو، وَكَانَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ يَفُوْحُ مِنْهُ رَائِحَةُ الْمِسْكِ الْأَذْفَرِ، وَنُوْرُ رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم يُضِيْءُ فِيْ غُرَّتِهٖ، وَكَانَتْ قُرَيْشٌ إِذَا أَصَابَهَا قَحْطٌ تَأْخُذُ بِيَدِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَتَخْرُجُ بِهٖ إِلٰى جَبَلِ ثَبِيْرَ، فَيَتَقَرَّبُوْنَ بِهٖ إِلَى اللّٰهِ تَعَالٰى، وَيَسْأَلُوْنَهٗ أَنْ يَّسْقِيَهُمُ الْغَيْثَ، فَكَانَ يُغِيْثُهُمْ وَيَسْقِيْهِمْ بِبَرَكَةِ نُوْرِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم غَيْثًا عَظِيْمًا.

(Al Mawaahib-ul-Laduniyya lil Qastalani: V1 97; Simt un Nujoom lil Isaami: V1 P226)

haath se pakada aur quraish ke kaahino'n ke paas le gae unhe'n tamaam maajra sunaaya. Kaahino'n ne kaha: Tumhare ilm mein hona chaahiye ke aasmaano ke Ilaah ne us ladke ko shaadi ki ijaazat di hai. Unke waalid ne unki shaadi Qaelah se ki. Uske batn se Haaris paeda hua aur Qaelah faut ho gai. Phir Qaelah ke baad unki shaadi Hind bint Amr se hui. Janab Abdul Muttalib se kastoori ki bohut tez aur umda khushboo aati thi. Allah ke Rasool ka noor unki peshaani mein chamakta tha. Quraish jab qahat-saali mein mubtala hote to Janab Abdul Muttalib ka haath pakad kar 'sabeer' pahad ki taraf le jaate aur Allah Ta'ala ke darbaar mein unhe'n waseela banaate hue baarish talab karte. Chunache Allah Ta'ala Muhammad ﷺ ke noor ki barkat se unhe'n bohut ziyaada baarish ataa farmata.

Tabsara: Jhoota waaqia hai.

① Kaab Ahbaar hain aur wo Nabi-e-Akram ﷺ ki wilaadat se qabl ka waaqia bayan kar rahe hain. Us waqt tak to Nabi-e-Akram ﷺ ke waalid-e-giraami bhi paeda nahi hue the. Kaab Ahbaar aur Janab Abdul Muttalib mein bohut lamba faasla hai. Lihaaza sanad mein sakht inqita hai.

② Amr bin Sharjeel Ansari 'majhool-ul-haal' hai. Siwaae Imam Ibne Hibban رحمه الله (As Suqaat: V7 P225) ke kisi ne uski tauseeq nahi ki. Isi liye Haafiz Ibne Hajar رحمه الله ne maqbool (majhool-ul-haal) qaraar diya hai. (Taqreeb-ut-Tehzeeb: 5047)

③ Abu Bakr bin Abdullah bin Abu Maryam jamhoor mohaddiseen ke

nazdeek 'zaeef' aur 'mukhtalat' hai.

Imam Ahmad bin Hambal ﷀ farmate hain:

Zaeef hai. Imam Isa bin Yunus use pasand nahi karte the.

ضَعِيْفٌ، كَانَ عِيْسَى ابْنُ يُوْنُسَ لَا يَرْضَاهُ.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V2 P405; Al Elal wa Maarifah-ur-Rijaal: V1 P203)

Imam Abu Zurah Raazi ﷀ ne 'zaeef-ul-hadees' aur 'munkar-ul-hadees' kaha hai. (Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V2 P405)

Imam Abu Haatim Raazi ﷀ farmate hain:

Iski hadees zaeef hoti hai, choro'n ne uska saamaan loot liya tha, usi ranj se uska haafiza kharaab ho gaya tha.

ضَعِيْفُ الْحَدِيْثِ، طَرَقَتْهُ لُصُوْصٌ، فَأَخَذُوْا مَتَاعَهُ، فَاخْتَلَطَ.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V2 P405)

Imam Yahya bin Maeen ﷀ ne 'zaeef' qaraar diya hai. (Aizan [Sanad Saheeh])

Nez farmate hain:

Iski hadees kisi kaam ki nahi.

لَيْسَ حَدِيْثُه بِشَيْءٍ.

(Taareekh Ibne Maeen bi-riwaaya ad Dauri: V4 P437)

Tambeeh:

Imam Ibne Maeen ﷀ ne 'siqa' bhi kaha hai. (Sawalaat Ibnul Junaid: 399)

Imam Yahay bin Maeen ﷀ ka jamhoor ke muwaafiq qaul le liya jaaega.

Imam Nasai ﷀ ne 'zaeef' qaraar diya hai. (Kitab-uz-Zuafa wal Matrukeen: 668)

Imam Daraqutni ﷀ ne 'matrook' kaha hai. (Asalah al Burqaani: 596)

Nez 'zaeef' kaha hai. (Sunan Daraqutni: V1 P104; V3 P4; 148)

Haafiz Jozjaani ﷀ kehte hain:

Hadees mein qawi nahi hai, 'mutamaasik' (zaeef ke ziyaada qareeb) hai.

لَيْسَ بِالْقَوِيِّ فِيْ الْحَدِيْثِ، وَهُوَ مُتَمَاسِكٌ. (Ahwaal-ur-Rijaal: 315)

Imam Duhaem farmate hain:

Hims ke bade shuyookh mein se tha, lekin uski hadees mein baaz manakeer hain.

مِنْ كِبَارِ شُيُوْخِ حِمْصَ، وَفِيْ حَدِيْثِهٖ بَعْضُ مَا فِيْهِ. (Tehzeeb-ut-Tehzeeb: V12 P29)

Haafiz Ibne Saad ﵀ ne 'zaeef' likha hai. (At Tabaqaat-ul-Kubra: V7 P467)

Imam Ibne Adi ﵀ farmate hain:

Uski aksar ahadees munkar hain, bohut kam riwayaat mein suqaat ke muwaafiq hai. Uski ahadees (ba-zaahir) khoobsoorat hain, lekin unse hujjat nahi pakdi jaa sakti, albatta (mutaaba-at-o-shawaahid ke liye) likhi jaaengi.

اَلْغَالِبُ عَلٰى حَدِيْثِهٖ الْغَرَائِبُ، وَقَلَّ مَا يُوَافِقُهُ عَلَيْهِ الثِّقَاتُ، وَأَحَادِيْثُه صَالِحَةٌ، وَهُو مِمَّنْ لَّا يُحْتَجُّ بِحَدِيْثِهٖ، وَلٰكِنْ يُّكْتَبُ حَدِيْثُهٗ.

(Al Kaamil Fee Zuafa-ur-Rijaal: V2 P40)

Imam Ibne Hibban

Riwayat ke bayan mein munfarid ho, to usse daleel nahi li jaaegi.

سَاقِطُ الْاِحْتِجَاجِ بِهٖ إِذَا انْفَرَدَ.

(Kitab-ul-Majruheen: V3 P146)

Haafiz Zahbi ﵀ likhte hain:

Uski hadees hasan ke darja tak nahi pohonchti.

لَا يَبْلُغُ حَدِيْثُهٗ رُتْبَةَ الْحَسَنِ.

(Siyaar Elaam un Nubala: V7 P65)

Haafiz Ibne Hajar ﵀ ne 'zaeef' kaha hai. (Taqreeb-ut-Tehzeeb: 7974)

Jamhoor ki taz-eef[189] ke muqaable mein Imam Bazzaar (Kashf-ul-Astaar: V1 P106 H189) ne 'siqa' kaha hai aur Imam Haakim ﵀ (V1 P696) ne uski ek (1) hadees ki sanad 'saheeh' qaraar di hai. Jamhoor ke muqaable mein ye tauseeq qubool nahi.

④ Abu Bakr bin Abi Maryam se neeche sanad ghaayab hai.

Daleel Number 47

---

[189] T: (تَضْعِيف) Zof, kamzori [RKT]

قَالَ الْحَافِظُ ابْنُ بَشْكَوَالَ: أَخْبَرَنَا الْقَاضِيْ الشَّهِيْدُ أَبُوْ عَبْدِ اللّٰهِ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ رَحِمَهُ اللّٰهُ قِرَاءَةً عَلَيْهِ، وَأَنَا أَسْمَعُ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلٰى أَبِيْ عَلِيٍّ حُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْغَسَّانِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِيْ أَبُوْ الْحَسَنِ طَاهِرُ بْنُ مُفَوِّزٍ الْمُعَافِرِيُّ، قَالَ: أَنَا أَبُوْ الْفَتْحِ وَأَبُوْ اللَّيْثِ نَصْرُ بْنُ الْحَسَنِ التَّنْكَتِيُّ، الْمُقِيْمُ بِسَمَرْقَنْدَ، قَدِمَ عَلَيْهِمْ بِلَنْسِيَةَ، عَامَ أَرْبَعَةٍ وَّسِتِّيْنَ وَأَرْبَعِ مِائَةٍ، قَالَ: قُحِطَ الْمَطَرُ عِنْدَنَا بِسَمَرْقَنْدَ فِيْ بَعْضِ الْأَعْوَامِ، قَالَ: فَاسْتَسْقَى النَّاسُ مِرَارًا، فَلَمْ يُسْقَوْا، قَالَ: فَأَتٰى رَجُلٌ مِّنَ الصّٰلِحِيْنَ مَعْرُوْفٌ بِالْصَّلَاحِ، مَشْهُوْرٌ بِهٖ، إِلٰى قَاضِيْ سَمَرْقَنْدَ، فَقَالَ لَهٗ: إِنِّيْ قَدْ رَأَيْتُ رَأْيًا أَعْرِضُهٗ عَلَيْكَ، قَالَ: وَمَا هُوَ؟ قَالَ: أَرٰى أَنْ تَخْرُجَ وَيَخْرُجَ النَّاسَ مَعَكَ إِلٰى قَبْ{ الْإِمَامِ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيْلَ الْبُخَارِيِّ رَحِمَهُ اللّٰهُ، وَقَبْرُهٗ بِخَرْتَنْكَ، وَتَسْتَسْقُوْا عِنْدَهٗ، فَعَسَى اللّٰهُ أَنْ يَّسْقِيَنَا، قَالَ: فَقَالَ الْقَاضِيْ: نِعْمَ مَا رَأَيْتَ، فَخَرَجَ الْقَاضِيْ، وَخَرَجَ النَّاسُ مَعَهٗ، وَاسْتَسْقَى الْقَاضِيْ بِالْنَّسِ، وَبَكَى النَّاسُ عِنْدَ الْقَبْرِ، وَتَشَفَّعُوْا بِصَاحِبِهٖ، فَأَرْسَلَ اللّٰهُ السَّمَاءَ بِمَاءٍ عَظِيْمٍ غَزِيْرٍ، أَقَامَ النَّاسُ مِنْ أَجْلِهٖ بِخَرَتْنَكَ سَبْعَةَ أَيَّامٍ أَوْ نَحْوَهَا، لَا يَسْتَطِيْعُ أَحَدٌ الْوَصُوْلَ إِلٰى سَمَرْقَنْدَ مِنْ كَثْرَةِ الْمَطَرِ وَغَزَارَتِهٖ، وَبَيْنَ خَرَتْنَكَ وَسَمَرْقَنْدَ ثَلَاثَةُ أَمْيَالٍ أَوْ نَحْوُهَا.

(As Sila Fee Taareekh Aimma al Andalus la Ibne Bashkwaal: P603 [Sanad Saheeh])

Samarqand mein ek (1) saal qahat pada, logo'n ne bohut dafa baarish talabi ke liye duaae'n kee'n, lekin baarish na hui. Ek (1) nek aadmi jiska wara'-o-taqwa mashoor tha, wo qaazi-e-Samarqand ke paas aaya aur kehne laga: Mere zehen mein ek (1) tarkeeb aai hai, main wo aapke saamne pesh karunga. Qaazi ne kaha: Wo tarkeeb kya hai? Usne kaha: Mera khayaal hai ke aap aur tamaam log Imam Muhammad bin Ismail Bukhari رحمه الله ki 'khartank' mein paai jaane waali qabr ke paas jaakar baarish ki dua kare'n. Ho sakta hai ke Allah Ta'ala hame'n baarish ataa farmade. Imam Saahab ki khabar khartank mein hai. Qaazi aur tamaam log baahar nikle aur Imam Saahab ki qabr ki paas jaakar baarish ki dua ki, Allah ke yahaa'n gid-gidaae aur Imam Saahab ka waseela pesh kiya. Allah Ta'ala ne bohut ziyaada baarish naazil ki. Us baarish ki wajah se logo'n ko khartank mein taqreeban saat (7) din theherna pada. Baarish ki bina par koi bhi Samarqand na jaa sakta tha. Khartank aur Samarqand ke darmiyaan taqreeban teen (3) meel ka faasla tha.

Tabsara: Paachwee’n sadee ke awaakhir ke baaz logo’n ka amal deen kaese ban gaya? Ek (1) shakhs ke kehne par baadshah aur uski riaaya ka ye amal Quran-o-Sunnat aur Salaf-o-Saaliheen ke ta-aamul ke khilaaf tha. Raha baarish ka ho jaana, to wo ek (1) ittifaaqi amr hai. Aaj bhi kitne hi mushrikeen qabr waalo’n se aulaade’n maangte hain, Allah Ta’ala ki taraf se unhe’n aulaad milti hai, to samajh baethte hain ke saahib-e-qabr ne un par ye inaayat ki hai. Kya butho’n ke pujaariyo’n aur unse maangne waalo’n ko Allah Ta’ala ki taraf se koi cheez nahi milti? Aur kya unki koi muraad poori ho jaana but-parasti ke jawaaz ki daleel hai? Quran-o-Hadees mein buzurgo’n ki qabro’n par dua aur unke tawassul ka koij awaaz nahi. Agar aisa karna jaaez hota, to sahaba-o-taabaeen zaroor aisa karte. Khair-ul-Quroon ke baad deen mein munkar kaam daakhil ho gae the, ye bhi unhi kaamo’n mein se hai, us daur mein kisi kea mal ki koi sharai haisiyat nahi.

Daleel Number 48

Abu Ishaq Quraishi kehte hain:

كَانَ عِنْدَنَا رَجُلٌ بِالْمَدِيْنَةِ، إِذْ رَاٰى مُنْكَرًا لَّا يُمْكِنُهُ أَنْ يُّغَيِّرَهُ أَتَى الْقَبْرَ، فَقَالَ: أَيَا قَبْرَ النَّبِيِّ وَصَاحِبَيْهِ ... أَلَا يَا غَوْثَنَا، لَوْ تَعْلَمُوْنَا.

(Shobul Imaan lil Bayhaqi: 3879)

Madina mein hamare qareeb ek (1) aadmi rehta tha. Wo buraai dekhta aur use khatam karne ki taaqat na paata, to Nabi-e-Akram ﷺ ki qabr-e-mubaarak par haazir hokar kehta: Nabi-e-Akram ﷺ aur aap ke do (2) saathiyo’n (Syedna Abu Bakar-o-Umar رضي الله عنهم) ki qabr! Aap hame’n jaante hain to hamari madad keejiye.

Tabsara: Sanad zaeef hai. Abu Ishaq Quraishi ka taayyun-o-tauseeq darkaar hai.

Daleel Number 49

Dawood bin Abi Saaleh Hijaazi ka bayan hai:

أَقْبَلَ مَرْوَانُ يَوْمًا، فَوَجَدَ رَجُلًا وَّاضِعًا وَجْهَهٗ عَلَى الْقَبْرِ، فَقَالَ: أَتَدْرِيْ

Ek (1) din marwaan ne dekha ke ek (1) shakhs Nabi-e-Akram ﷺ ki qabr-e-mubaarak par apna chehra rakhe hue hai. Marwan ne kaha: Maaloom hai

مَاتَصْنَعُ؟ فَأَقْبَلَ عَلَيْهِ، فَإِذَا هُوَ أَبُوْ أَيُّوْبَ، فَقَالَ: نَعَمْ، جِئْتُ رَسُوْلَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم وَلَمْ آتِ الْحَجَرَ، سَمِعْتُ رَسُوْلَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم يَقُوْلُ: لَا تَبْكُوْا عَلَى الْدِّيْنِ إِذَا وَلِيَهُ أَهْلُهُ، وَلٰكِنِ ابْكُوْا عَلَيْهِ إِذَا غَيْرُ أَهْلِهِ.

(Musnad Imam Ahmad: V5 P422; Al Mustadrak lil Haakim: V4 P515)

kya kar rahe ho? Usne marwaan ki taraf chehra moda to wo Syedna Abu Ayyub ﵁ the. Farmaya: Ji haa'n! Main Rasool Allah ﷺ ke paas aaya hoo'n, kisi patthar ke paas nahi aaya. Maine Aap ﷺ ko farmate hue suna tha ke deen ka waali deendaar shakhs bane to us par mat rona. Us par tab rona jab uski waali naa-ahl log ban jaae'n.

Tabsara: Sanad zaeef hai, Dawood bin Abi Saaleh Hijaazi ke mutaalliq Haafiz Zahbi ﵀ likhte hain:

لَا يُعْرَفُ. (Meezaan-ul-Etedaal: V2 P9)

Majhool hai.

Haafiz Ibne Hajar ﵀ farmate hain:

مَقْبُوْلٌ. (Taqreeb-ut-Tehzeeb: 1792)

Majhool-ul-haal hai.

Lihaaza Imam Haakim ﵀ ka uskis anad ko 'saheeh' kehna aur Haafiz Zahbi ﵀ ka unki muwaafaqat karna durust nahi.

Deen ki baate'n suqaat se qubool ki jaaengi na ki majhuleen se.

Faaeda:

Ye riwayat qabr ke zikr ke baghair (Mojam-ul-Kabeer Tabarani: V4 P189 H3999) aur (Mojam-ul-Ausat lil Tabarani: V1 P94 H284) mein maujood hai, lekin uski sanad bhi 'zaeef' hai.

① Sufyan bin Bishr Kufi na-maaloom aur ghaer-maaroof hai.

Haafiz Haithami ﵀ farmate hain:

لَمْ أَعْرِفْهُ. (Majma'-az-Zawaaid: V9 P130)

Main nahi pehchaanta.

② Muttalib bin Abdullah bin Hantab 'mudallis' hai, samaa' ki tasreeh nahi ki.

③ Muttalib bin Abdullah ka Syedna Abu Ayyub ؓ se samaa’ saabit nahi.

④ Is riwayat mein Tabrani ؒ ke do (2) ustaad hain. Ek (1) Haroon bin Sulaiman Abu Zar hai, wo ‘majhool’ hai. Doosra Ahmad bin Muhammad bin Hajjaj bin Rushdain, wo zaeef hai.

Imam Ibne Abi Haatim Raazi ؒ farmate hain:

سَمِعْتُ مِنْهُ بِمِصْرَ، وَلَمْ أُحَدِّثْ عَنْهُ، لِمَ تَكَلَّمُوْا فِيْهِ.

(Al Jirah wa Taadeel: V2 P75)

Maine Hajjaj se misr mein ahadees suni thee’n, lekin main unhe’n bayan nahi karta, kyounke mohaddiseen ne us par jirah ki hai.

Imam Ibne Adi ؒ farmate hain:

صَاحِبُ حِدِيْثٍ كَثِيْرٍ، أُنْكِرَتْ عَلَيْهِ أَشْيَاءُ، وَهُوَ مِمَّنْ يُكْتَبُ حَدِيْثُهُ مَعَ ضُعْفِهِ.

(Al Kaamil Fee Zuafa-ur-Rijaal: V1 P198)

Iski bohut si ahadees thee’n, un mein se kai riwayaat ko mohaddiseen ne munkar qaraar diya hai, zof ke bawujood uski hadees (mutaaba-at-o-shawaahid) mein likhi jaaegi.

Haafiz Haithami ؒ ne Ahmad bin Muhammad bin Hajjaj bin Rushdain ko ‘zaeef’ qaraar diya hai. (Majma’-az-Zawaaid: V2 P25; V6 P694)

Faaeda:

Iski teesri sanad Abul Hussain Yahya bin Hasan bin Jaafar Hussaini ki kitab ‘Akhbaar al Madina’ mein aati hai. (Shifa-us-Saqaam lis Subki: P343) Ye bhi zaeef hai.

① Umar bin Khalid na-maaloom hai.

② Muttalib bin Abdullah ki tadlees hai.

③ Muttalib ka Syedna Abu Ayyub Ansari ؓ se samaa’ ka masla bhi hai.

Daleel Number 50

Ismail bin Yaqoob Taimi kehte hain:

Muhammad bin Munkadir apne saathiyo’n ke saath baethe to unhe’n behra-pan ka marz laahiq ho jaata, waha’n se uth kar Nabi-e-Kareem ﷺ ki qabr-e-mubaarak par rukhsaar rakhe, phir waapas palat aate, us fe’l (فعل) par unhe’n malaamat kiya gaya to unho’n ne kaha: Jab us marz se khatra mehsoos hota hai to main Nabi-e-Kareem ﷺ ki qabr par jaakar fariyaad karta ho’n, isi tarah wo masjid ke sehen mein mitti mein paltiyaa’n maarte aur wahaa’n let jaae, unse poocha gaya to farmaya: Is jagah maine Nabi-e-Kareem ﷺ ko khwab mein dekha tha.

كَانَ مُحَمَّدُ بْنُ الْمُنكَدِرِ يَجْلِسُ مَعَ أَصْحَابِهِ، فَكَانَ يُصِيْبُهُ الصَّمَاتُ، فَكَانَ يَقُوْمُ كَمَا هُوَ يَضَعُ خَدَّهُ عَلٰى قَبْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم ثُمَّ يَرْجِعُ فَعُوْتِبَ فِيْ ذٰلِكَ فَقَالَ: إِنَّهُ تُصِيْبُنِيْ خَطَرٌ فَإِذَا وَجَدْتُّ ذٰلِكَ إِسْتَغَثْتُ بِقَبْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم وَكَأَنَ يَأْتِيْ مَوْضِعًا فِيْ الْمَسْجِدِ فِيْ الصِّحْنِ فَيَتَمَرَّغُ وَيَضْطَجِعُ فَقِيْلَ لَهُ فِيْ ذٰلِكَ فَقَالَ: إِنِّيْ رَأَيْتُ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم فِيْ هٰذَا الْمَوْضِعِ، قَالَ: أَرَاهُ فِيْ النَّوْمِ.

(At Taareekh-ul-Kabeer la Ibne Abi Khaitama: V2 258-259 tahat: H2778; Taareekh: Dimishq la Ibne Asaakir: V56 P50; Siyaar Elaam un Nubala: V5 P358-359)

Tabsara: Sakht ‘zaeef’ aur ‘munkar’ hai.

Ismail bin Yaqoob Taimi ke baare mein Imam Abu Haatim Raazi ؒ farmate hain:

Zaeef-ul-Hadees hai. هُوَ ضَعِيْفُ الْحَدِيْثِ. (Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V2 P204)

Haafiz Ibnul Jauzi ؒ ne ‘Az Zuafa wal Matrukoon: V1 P123 tahat H429’ mein zikr kiya hai.

Haafiz Zahbi ؒ farmate hain:

Is mein kamzori hai. فِيْهِ لِيْنٌ. (Taareekh-ul-Islam: V3 P521 Bashaar edition)

Nez farmate hain:

Abu Haatim Raazi ؒ ne zaeef kaha hai, ضَعَّفَهُ أَبُوْ حَاتِمٍ، وَلَهُ حِكَايَةٌ مُنْكَرَةٌ

usne Imam Maalik ﵀ se ek (1) munkar hikayat bayan ki hai, jise Khatib Baghdadi ﵀ ne zikr kiya hai.

عَنْ مَالِكٍ سَاقَهَا الْخَطِيْبُ.
(Meezaan-ul-Etedaal: V1 P254)

Lihaaza Imam Ibne Hibban ﵀ ka 'As Suqaat' V8 P93 mein zikr karna mufeed nahi.

Daleel Number 51

Imam Ibne Hibban ﵀ apne hawaale se bayan karte hain:

Taus naami muqaam par maine Ali bin Musa Raza ki qabr ki kai martaba ziyaarat ki, jab bhi mujhe pareshani ka saamna hua, to maine Ali bin Musa Raza ki qabr par aakar Allah Ta'ala se dua ki. Allah Rabbul Izzat ne meri dua qubool farma kar mujhe sakht pareshani se najaat dilaai. Iska maine kai martaba tajarba kiya hai, Allah Ta'ala hame'n Syedna Muhammad Musatafa ﷺ aur aap ke tamaam Ahle Baet se mohabbat par maut de.

قَدْ زُرْتُهُ مِرَارًا كَثِيْرَةً وَمَا حَلَّتْ بِيْ شِدَّةٌ فِيْ وَقْتِ مُقَامِيْ بِطُوْسٍ فَزُرْتُ قَبْرَ عَلِيِّ بْنِ مُوْسَى الرِّضَا صَلَوَاتُ اللهِ عَلٰى جَدِّهٖ وَعَلَيْهِ وَدَعَوْتُ اللهَ إِزَالَتَهَا عَنِّيْ إِلَّا أُسْتُجِيْبَ لِيْ وَزَالَتْ عَنِّيْ تِلْكَ الشَّدَّةُ وَهٰذَا شَيْءٌ جَرَّبْتُهُ مِرَارًا فَوَجَدْتُهُ كَذٰلِكَ أَمَاتَنَا اللهُ عَلٰى مَحَبَّةِ الْمُصْطَفٰى وَأَهْلِ بَيْتِهٖ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ أَجْمَعِيْنَ.
(As Suqaat: V8 P457 tahat 1441)

Tabsara: Ye Ibne Hibban ﵀ ki ijtihaadi khata hai, is mein unka koi salaf nahi, na hi Kitab-o-Sunnat se mustanad hai. Balke khair-ul-quroon ke musalmano ke khilaaf amal hai. Khoob yaad rahe ke har ek ki baat ko Quran-o-Sunnat aur khair-ul-quroon ke aslaaf par pesh kiya jaaega, agar muwaafiq ho, to qubool, warna radd kardi jaaegi. Ye bhi zehen-nasheen rahe ke agar Aimma-e-Ahle Sunnat mein se kisi ki baat Quran-o-Hadees aur Salaf-o-Saaliheen ke mukhaalif ho to wo uski ijtihaadi khataa hai.

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiyya ﵀ (d 728h) farmate hain:

Qabro'n ke paas dua, masaajid,

لَيْسَ الدُّعَاءُ عِنْدَ الْقُبُوْرِ بِأَفْضَلَ مِنَ الدُّعَاءِ فِيْ

الْمَسَاجِدِ وَغَيْرِهَا مِنَ الْأَمَاكِنِ وَلَا قَالَ أَحَدٌ مِنَ السَّلَفِ وَالْأَئِمَّةِ: إِنَّهُ مُسْتَحَبٌّ أَنْ يَقْصِدَ الْقُبُوْرَ لِأَجْلِ الدُّعَاءِ عِنْدَهَا؛ لَا قُبُوْرَ الْأَنْبِيَاءِ وَلَا غَيْرِهِمْ.

(Majmua al Fataawa: V27 P180)

aur deegar muqamaat ki ba-nisbat Afzal nahi hai. Aslaaf-e-ummat aur aimma-e-deen mein se kisi ne bhi nahi kaha ke dua ke liye Ambiya aur deegar qabro’n ka qasd mustahab hai.

Ye kehna ke auliya aur saaliheen ki qabro’n se waseela pakadna jaaez hai, wahaa’n duaae’n qubool hoti hain, durust nahi, Syedna Anas bin Maalik ؓ bayan karte hain:

إِنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، كَانَ إِذَا قُحِطُوْا اسْتَسْقٰى بِالْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَقَالَ: اللّٰهُمَّ! إِنَّا كُنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّنَا فَتَسْقِيْنَا، وَإِنَّا نَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِعَمِّ نَبِيِّنَا فَاسْقِنَا، قَالَ: فَيُسْقَوْنَ.

(Saheeh Bukhari: H1010)

Syedna Umar bin Khattab ؓ ka tariqa ka tariqa tha ke qahat pad jaata, to Syedna Abbas bin Abdul Muttalib ؓ (ki dua) ke waseele se baarish talab karte the. Dua you’n karte: Ya Allah! Ham tujhe apne Nabi ﷺ (ki zindagi mein unki dua) ka waseela pesh karke baarish talab kiya karte the, to Tu hame’n baarish deta tha aur ab ham apne Nabi ﷺ (ki wafaat ke baad un) ke chacha (ki dua) ko waseela bana kar baarish talab karte hain (yaane unse dua karwaate hain), lehaza ab bhi ham par baarish naazil farma. Syedna Anas ؓ bayan karte hain ke is tarah unhe’n baarish ataa ho jaati thi.

Agar Nabi ya wali ki qabr par dua ziyaada qubool hoti, to Syedna Umar ؓ qabr-e-Rasool ﷺ ka rukh karte, unka aisa na karna waazeh daleel hai ke Ambiya-o-Saaliheen ki quboor par qubooliyat ki gharz se dua karna jaaez nahi. Yaad rahe ke siwaae Nabi-e-Kareem ﷺ ki qabr-e-mubaarak ke kisi nabi ki qabr ke mutaalliq Allah Ta’ala ne insaano ko baa-khabar nahi rakha. Agar Ambiya aur Saaliheen ki quboor par dua karna jaaez hoti to Allah Ta’ala insaano’n ko us baare mein zaroor aagaah karte.

Daleel Number 52

Hasan bin Ibrahim bin Tauba Abu Ali al Khalaal ؒ bayan karte hain:

Main kisi pareshani se do-chaar hota, to Musa bin Jaafar ki qabr par jaakar unka waseela pakadta, to Allah Ta'ala meri pasand mere liye aasaan kar dete.

مَا هَمَّ نِيْ أَمْرٌ فَقَصَدْتُّ قَبْرَ مُوْسَى بْنِ جَعْفَرٍ، فَتَوَسَّلْتُ بِهِ إِلَّا سَهَّلَ اللّٰهُ تَعَالٰى لِيْ مَا أُحِبُّ. (Taareekh Baghdad: V1 P120)

Tabsara: Ghaer-saabit hai, Hasan bin Ibrahim ki tauseeq saabit nahi.

Daleel Number 53

Maaroof Karkhi ﵀ ki qabr ke baare mein Imam Ibrahim Harbi ﵀ kehte hain:

Maaroof Karkhi ki qabr tiryaaq-e-mujarrab thi.

قَبْرُ مَعْرُوْفٍ الْتِّرْيَاقُ الْمُجَرَّبُ.
(Taareekh-e-Baghdad: V1 P122)

Tabsara: Jhoota qaul hai, Ahmad bin Hussain bin Yaqoob Abul Hasan Attaar ghaer-siqa aur majrooh hai.

Abul Qaasim Azhari ﵀ kehte hain:

Intihaai jhoota tha.

كَانَ كَذَّابًا. (Taareekh-e-Baghdad: V4 P429)

Khateeb Baghdadi ﵀ kehte hain:

Riwayat-e-hadees mein siqa nahi tha.

لَمْ يَكُنْ فِيْ الْحَدِيْثِ ثِقَةً.
(Taareekh-e-Baghdad: V4 P429)

Muhammad bin Abil Fawaaris ﵀ kehte hain:

Hadees mein buri haalat ka maalik tha, mazmoom aur raddi tha, ye kuch bhi nahi.

كَانَ سَيِّءَ الْحَالِ فِيْ الْحَدِيْثِ، مَذْمُوْمًا ذَاهِباً، لَمْ يَكُنْ بِشضيْءً أَلْبَتَّةَ.
(Taareekh-e-Baghdad: V4 P429)

Haafiz Abu Nuaim ﵀ kehte hain:

Hadees mein kamzor tha.

لَيِّنُ الْحَدِيْثِ.
(Taareekh-e-Baghdad: V4 P429)

Haafiz Hamza Sahmi ﵀ kehte hain:

Usse riwayat bayan kar deta, jisse usne dekha tak nahi, nez usse bhi riwayat kar daalata, jo uski paedaaish se pehle mar chuka hota.

حَدَّثَ عَنْ مَّنْ لَّمْ يَرَهٗ وَمَنْ مَّاتَ قَبْلَ أَنْ يُّوْلَدَ.

(Sawalaat as Sahmi lid Daraqutni: 157)

Mazeed kehte hain:

Maine Imam Daraqutni ﵀ aur mohaddiseen ki ek (1) jamat se suna hai ke wo Ibne Muqsam par jirah karte the.

سَمِعْتُ الْدَّارَقُطَنِيَّ وَجَمَاعَةً مِنَ الْمَشَايِخِ تَكَلَّمُوْا فِيْ ابْنِ مُقْسَمٍ.

(Sawalaat as Sahmi lid Daraqutni: 157)

Daleel Number 54

Mohaddis Abdur Rahman bin Muhammad bin Zohri ﵀ farmate hain:

Maaroof Karkhi ki qabr qaza-e-haajaat ke liye mashoor hai, kehte hain ke jo us qabr ke paas sau (100) martaba Surah al Ikhlaas padhe, phir Allah se koi cheez maange, Allah Ta'ala uski muraad poori kar deta hai.

قَبْرُ مَعْرُوْفٍ الْكَرْخِيِّ مُجَرَّبٌ لِقَضَاءِ الْحَوَائِجِ، ويُقَالُ: إِنَّهٗ مَنْ قَرَأَ عِنْدَهٗ مِائَةَ مَرَّةٍ: ﴿**قُلْ هُوَ اللّٰهُ أَحَدٌ**﴾ وَسَأَلَ اللّٰهَ تَعَالٰى مَا يُرِيْدُ، قَضَى اللّٰهُ لَهٗ حَاجَتَهٗ.

(Taareekh Baghdad: V1 P122 [Sanad Saheeh])

Daleel Number 55

Siqa mohaddis Abu Abdullah Ibne Muhaamili ﵀ kehte hain:

Main sattar (70) saal se Maaroof Karkhi ki qabr ko jaanta hoo'n, ke jo bhi pareshan haal unki qabr ka qasd kare, Allah Ta'ala uski pareshaani door kar deta hai.

أَعْرِفُ قَبْرَ مَعْرُوْفَ الْكَرْخِيِّ مُنْذُ سَبْعِيْنَ سَنَةٍ مَا قَصَدَهٗ مَهْمُوْمٌ إِلَّا فَرَّجَ اللّٰهُ هَمَّهٗ.

(Taareekh Baghdad: V1 P123 [Sanad Saheeh])

Tabsara: Mutakhkhireen ka amal deen nahi ban sakta. Ye amal Quran-o-Sunnat aur Khair-ul-Quroon ke salaf-o-saaliheen ke khilaaf hai, raha haajat poori ho jaana to ye ittifaaqi amr hai. Aaj bhi qabro'n ke pujari kehte sunaai dete hain ke wo qabr waalo'n se aulaade'n maangte hain ke Allah Ta'ala ki taraf se aulaad milti hai. Al-gharz wo samajh baethe

hain ke saahib-e-qabr ne un par ye inaayat ki hai. Kya butho'n ke pujaariyo'n aur unse madad maangne waalo'n ko Allah Ta'ala ki taraf se koi cheez nahi milti, kya unki koi dili-muraad poori ho jaana but-parasti ke jawaaz par daleel ban jaaegi? Quran-o-Sunnat mein buzurgo'n ki qabro'n par dua aur unke tawassul aur tabarruk ka koi jawaaz nahi, agar aisa karna jaaez hota to Sahaba Ikraam aur Taabaeen-e-Azzaab zaroor karte. Khair-ul-Quroon ke baad deen-e-islam mein munkar kaam daakhil ho gae the, ye unhi kaamo'n mein se hai.

Qaraeen! Ye the unke Dalaael jo dua mein kisi makhlooq ki zaat ya faut-shudgaan ke waseele ko mashroo aur jaaez qaraar dete hain. Aap ne unhe'n baghair mulaahaza farmaya. In riwayaat ki do (2) qisme'n hain: Aksar to aisi hain, jin mein faut-shudgaan aur deegar nek hastiyo'n ki zaat ke waseele ka tazkira tak nahi, lekin baaz log salaf-o-saaliheen ke faham ko chodte hue unse apne khaati waseele ke isbaat ke liye koshish karte hain.

Doosri wo riwayaat hain jin mein zaat ke waseele ka tazkira to hai, lekin wo mauzoo, man-ghadat, aur zaeef-o-na-qaabil-e-hujjat hain. Aisi riwayaat par etemaad nahi kiya jaa sakta. Deen sanad ka naam hai. Agar ek (1) bhi saheeh sanad Rasool-e-Akram ﷺ tak pohonch jaae, to sharai amr[190] ka isbaat[191] ho jaata hai, lekin agar koi saheeh sanad na mil sake, to laakho'n mauzoo, man-ghadat, aur zaeef riwayaat bhi mil kar kisi cheez ko mashroo[192] qaraar nahi de saktee'n.

Syedna Aadam عليه السلام Ka Waseela

Syedna Adam-o-Hawwa عليهما السلام ko jannat ke ek (1) darakht ka phal khaane se mana kiya gaya. Shaetaan ke behkaawe mein aakar dono ne wo phal kha liya. Us par Allah unse naaraaz hua aur jannat se nikaal diye gae. Dono kiye par naadim the. Allah Ta'ala ko un par taras aaya aur unhe'n

---

190 T: (أَمْر) Hukm, farmaan, hidaayat [RKT]
191 T: (اثبات) Daleel, saabit karna [RKT]
192 T: (مَشْرُوع) Jaaez, shariyat ke mutaabiq [RKT]

wo kalimaat sikha diye jinhe’n padhne par unki tauba qubool hui.

Farmaan-e-Ilaahi hai:

فَتَلَقّٰۤى اٰدَمُ مِنْ رَّبِّهٖ كَلِمٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ.
(Surah-al-Baqara: 37)

Aadam عليه السلام Ne Apne Rabb Se Kuch Kalimaat Seekhe, Phir Allah Ta’ala Ne Unki Tauba Qubool Farmali.

Ye kalimaat kya the? Khud Allah Ta’ala ne Quran-e-Kareem mein unhe’n bayan farmaya hai:

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَآ اَنْفُسَنَا ٜ وَاِنْ لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُوْنَنَّ مِنَ الْخٰسِرِيْنَ. (Surah-al-Aaraaf: 23)

Dono Ne Kaha: Hamare Rabb! Ham Apni Jaano’n Par Zulm Kar Baethe Hain. Toone Maaf Na Kiya Aur Rahem Na Farmaya To Ham Khasaara Waalo’n Mein Shaamil Ho Jaaenge.

Aadam-o-Hawwa عليهما السلام ne Allah Ta’ala ko uski sifat-e-maghfirat-o-rahmat ka waasta diya.

Ye to tha Quran ka bayan. Lekin baaz hazraat is qurani bayan ke khilaaf jhoote, bad-kirdaar, bad-aqeeda, bad-deen aur na-maaloom-o-majhool logo’n ki bayan-karda na-maaqool aur baaham mutasaadim[193] daastaane’n bayan karte aur un par apne aqeede ki buniyaad rakhte hain. Kisi daastaan mein hai ke Aadam عليه السلام ne Allah Ta’ala ko Muhammad ﷺ ka waseela diya, kisi mein hai ke unho’n ne Muhammad ﷺ aur Aal-e-Muhammad ka waasta diya, aur kisi mein hai ke unhe’n Syedna Ali-o-Syeda Fatima, Syedna Hasan, aur Syedna Hussain رضي الله عنهم ke tufael maafi mili.

Ye Nabi-e-Akram ﷺ aur unke ahle baet ki shaan mein ghuloo hai, jo ke sakht mana hai. Yehi baat nasara, Syedna Isa عليه السلام ke baare mein kehte hain, unka nazariya hai ke Aadam عليه السلام ki ghalati Isa عليه السلام ke tufael maaf hui.

Allama Abul Fath Muhammad bin Abdul Kareem Sharistani (d 548h)

---

193 T: (مُتَصادِم) Ek-doosre se takraane waali, mutazaad [RKT]

nasara se naql karte hain:

Maseeh ﷺ ka muqaam-o-martaba isse bohut buland hai, wo ek-laute bete hain. Unki misaal nahi, na unhe'n deegar ambiya par qiyaas kiya jaa sakta hai, unhi ki badaulat Aadam ﷺ ki khata maaf hui thi.

اَلْمَسِيْحُ عَلَيْهِ الْسَّلَامُ دَرَجَتُهٗ دَرَجَتُهٗ فَوْقَ ذٰلِكَ، لِأَنَّهُ الْإِبْنُ الْوَحِيْدُ، فَلَا نَظِيْرَ لَهٗ، وَلضا قِيَاسَ لَهٗ إِلٰى غَيْرِهٖ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ، وَهُوَ الَّذِيْ بِهٖ غُفِرَتْ زَلَّةُ آدَمَ عَلَيْهِ الْسَّلَامُ.

(Al Milal wan Nihal: V2 P62; Doosra nuskha: V1 P524)

Hamari naasihaana[194] appeal hai ke in riwayaat ki haqeeqat mulaahaza farmaae'n aur phir faisla kare'n ke kya Quran-e-Kareem ke khilaaf in par etemaad, musalman ko zeb[195] deta hai?

Daleel Number ①

Syedna Umar bin Khattab ﷺ bayan karte hain ke Rasool Allah ﷺ ne farmaya:

Aadam ﷺ se khata sarzad hui, to unho'n ne apna sar aasmaan ki taraf uthaya, arz-guzaar[196] hue: Ya Allah! Main ba-haq-e-Muhammad tujhse maafi ka sawaal karta hoo'n, Allah Ta'ala ne wahee naazil farmai: Muhammad kaun hain? Syedna Aadam ﷺ ne arz ki: Ya Allah! Tera naam paak hai, jab toone mujhe paeda kiya tha, to maine apna sar tere arsh ki tara futhaaya. Waha'n maine 'Laa Ilaaha Illallah Muhammadur Rasool Allah' likha hua dekha, lehaza main jaan gaya ke ye zaroor koi badi hasti hai, jiska naam toone apne naam ke saath mila

لَمَّا أَذْنَبَ آدَمُ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم الْذَّنْبَ الَّذِيْ أَذْنَبَهٗ، رَفَعَ رَأْسَهٗ إِلَى الْعَرْشِ، فَقَالَ: أَسْأَلُكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ، إِلَّا غَفَرْتَ لِيْ، فَأَوْحَى اللّٰهُ إِلَيْهِ، وَمَا مُحَمَّدٌ، وَمَنْ مُحَمَّدٌ؟ فَقَالَ: تَبَارَكَ اسْمُكَ، لَمَّا خَلَقْتَنِيْ رَفَعْتُ رَأْسِيْ إِلٰى عَرْشِكَ، فَإِذَا فِيْهِ مَكْتُوْبٌ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ، مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ، مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ، فَعَلِمْتُ أَنَّهٗ لَيْسَ أَحَدٌ أَعْظَمَ عِنْدَكَ قَدْرًا مِّمَّنْ جَعَلْتَ اسْمَهٗ مَعَ اسْمِكَ، فَأَوْحَى اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ

---

[194] T: (ناصِحانَہ) Acchi baat, nek aur acchi salah [RSB]
[195] T: (زِیب) Khoobsoorti, aaraasih, zeenat, raunaq [RKT]
[196] T: (عَرْض گُزار) Iltija karne waala [RKT]

إِلَيْهِ: يَا آدَمُ! إِنَّهُ آخِرُ النَّبِيِّيْنَ مِنْ ذُرِّيَّتِكَ، وَإِنَّ أُمَّتَهُ آخِرُ الْأُمَمِ مِنْ ذُرِّيَّتِكَ وَلَوْلَاهُ يَا آدَمُ مَا خَلَقْتُكَ.

(Al Mojam-us-Sagheer li Tabarani: 992; Al Mojam-ul-Ausat lit Tabarani: 6502)

liya hai. Phir Allah Ta'ala ne wahee ki ke: Adam! Muhammad teri nasl mein aakhri nabi hain, aur unki ummat bhi teri nasal mein aakhri ummat hogi, Muhammad na hote to main tujhe paeda hi na karta.

Tabsara: Riwayat mauzoo (man-ghadat) hai.

❶ Abdur Rahman bin Zaid bin Aslam jamhoor ke nazdeek 'zaeef-o-matrook' hai.

Haafiz Ibne Mulaqqin ﷬ kehte hain:

.... الْذَّهَبِيُّ: ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ.

(Al Badr-ul-Muneer: V1 P449)

Allama Zahbi ﷬ ka kehna hai ke use jamhoor ne zaeef qaraar diya hai.

Haafiz Haithami ﷬ likhte hain:

اَلْأَكْثَرُ عَلٰى تَضْعِيْفِهٖ. (Majma'-az-Zawaaid: V2 P21)

Jamhoor zaeef kehte hain.

Haafiz Ibne Mulaqqin ﷬ farmate hain:

ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ.

(Khulaasa al Badr-ul-Muneer: V1 P11)

Jamhoor ne zaeef qaraar diya hai.

Imam Ahmad bin Hambal, Imam Ali bin al-Madeeni, Imam Bukhari, Imam Yahya bin Maeen, Imam Nasai, Imam Daraqutni, Imam Abu Haatim Raazi, Imam Abu Zurah Raazi, Imam Ibne Saad, Imam Ibne Khuzaima, Imam Trimizi, Imam Ibne Hibban, Imam Saaji, Imam Tahawi Hanafi, Imam Jozjaani ﷷ waghairahum ne zaeef qaraar diya hai.

Imam Bazzaar ﷬ (d 292h) farmate hain:

عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ زَيْدٍ، قَدْ أَجْمَعَ أَهْلُ الْعِلْمِ بِالنَّقْلِ عَلٰى تَضْعِيْفِ أَخْبَارِهِ الَّتِيْ رَوَاهَا.

(Musnad Bazzaar: 8763)

Fan-e-hadees ke maahir aimma ka Abdur Rahman bin Zaid ki riwayaat ko zaeef kehne par ittifaaq hai.

Haafiz Ibnul Jauzi ؒ kehte hain:

Iske zaeef hone par mohaddiseen ka ittifaaq hai.

أَجْمَعُوْا عَلٰى ضَعْفِهٖ.

(Tehzeeb-ut-Tehzeeb: V6 P178-179)

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ؒ (d 728h) farmate hain:

Ba-ittifaaq-e-mohaddiseen zaeef hai, bohut ghalatiya'n karta hai.

ضَعِيْفٌ بِاتِّفَاقِهِمْ، يَغْلِطُ كَثِيْرًا.

(Qaaeda Jaleelah Fit Tawassul wal Waseela: P167)

Haafiz Ibne Hajar ؒ farmate hain:

Abdur Rahman bin Zaid ko zaeef qaraar dene par ahle ilm ka ijma hai.

عَبْدُ الرَّحْمٰنِ مُتَّفَقٌ عَلٰى تَضْعِيْفِهٖ.

(Ittihaaf-ul-Mahrah: V12 P97 H15163)

Imam Haakim ؒ farmate hain:

Usne apne baap se mansoob man-ghadat ahadees riwayat ki hain.

رَوٰى عَنْ أَبِيْهِ أَحَادِيْثَ مَوْضُوْعَةً.

(Al Madkhal Ilaa Kitaab-ul-Ikleel: P154)

Imam Abu Nuaim al-Asbahaani ؒ farmate hain:

Usne apne waalid se riwayaat bayan ki hain, ye kuch nahi.

حَدَّثَ عَنْ أَبِيْهِ، لَا شَيْءَ.

(Az Zuafa: 122)

Abdur Rahman bin Zaid bin Aslam ne ye hadees bhi choonke apne baap hi se riwayat ki hai, lihaaza ye mauzoo (man-ghadat) hai.

❷ Muhammad bin Dawood bin Usman Sadfi Misri ki tauseeq matloob hai.

❸ Ahmad bin Saeed Madani Fihri ki tauseeq chaahiye.

Daleel Number ②

Syedna Abdullah bin Abbas ؓ se mansoob hai ke unho'n ne Rasool-e-Akram ﷺ se un duaaiya kalimaat ke baare mein poocha: Jo Syedna Aadam ؑ ko Rabb-e-Ta'ala ne ataa farmaae the. Farmaya:

سَأَلَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَّعَلِيٍّ وَّفَاطِمَةَ وَّالْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ، إِلَّا تُبْتَ عَلَيَّ، فَتَابَ عَلَيْهِ.

(Al Mauzuaat la Ibnul Jauzi: V1 P398; Al Fawaaed lish Shaukani: P394)

Aadam عليه السلام ne Muhammad ﷺ aur Ali, Fatima, Hasan-o-Hussain رضي الله عنهم ke waseele se dua karke Allah se arz ki, ke meri tauba qubool karle. Allah ne karli.

Tabsara: Man-ghadat hai, jo ke Amr bin SAabit bin Hurmuz Abu Saabit Kufi ki ghadant hai. Ye kisi soorat qaabil-e-etebar nahi ho sakta.

❶ Ali bin Shaqeeq رحمه الله kehte hain:

سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ الْمُبَارَكِ، يَقُوْلُ عَلٰى رُؤُوْسِ النَّسِ: دَعُوا حَدِيْثَ عَمْرِو بْنِ ثَابِتٍ، فَإِنَّهُ كَانَ يَسُبُّ السَّلَفَ.

(Muqaddama Saheeh Muslim: P11)

Maine Imam Abdullah bin Mubarak رحمه الله ko sar-e-aam farmate hue suna ke Amr bin Saabit ki bayan-karda riwayaat chod de'n, kyounke wo aslaaf-e-ummat ko galiyaa'n bakta tha.

❷ Imam Yahya bin Maeen رحمه الله farmate hain:

لَيْسَ بِثِقَةٍ وَّلَا مَأْمُوْنٍ.

Qaabil-e-etebaar nahi.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V6 P223 [Sanad Hasan])

Nez 'zaeef' kaha hai. (Taareekh Yahya bin Maeen: 1624)

❸ Imam Bukhari رحمه الله farmate hain:

لَيْسَ بِالْقَوِيِّ عِنْدَهُم. (Kitab-uz-Zuafa: P87)

Mohaddiseen ke nazdeek qaabil-e-etebaar nahi.

❹ Imam Daraqutni رحمه الله ne 'zaeef-o-matrook' kaha hai. (Kitab-uz-Zuafa wal Matrukeen: 401)

❺ Imam Abu Haatim رحمه الله farmate hain:

ضَعِيْفُ الْحَدِيْثِ، يُكْتَبُ حَدِيْثُهُ، كَانَ رَدِئَ الرَّأْيِ، شَدِيْدَ التَّشَيُّعِ.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V6 P233)

Iski hadees zaeef hai, ise (mutaaba-at-o-shawaahid mein) likha jaa sakta hai. Bure aqaaed ka haamil kattar shia tha.

❻ Imam Abu Zurah ﷫ farmate hain:

Iski hadees zaeef hai.

ضَعِيْفُ الْحَدِيْثِ. (Al Jirah wa Taadeel: V6 P323)

❼ Imam Nasai ﷫ ne ‘matrook-ul-hadees’ qaraar diya hai. (Kitab-az-Zuafa wal Matrukeen: 45)

❽ Imam Ibne Hibban ﷫ farmate hain:

Man-ghadat riwayaat bayan karta tha. Uski hadees ko sirf (mutaba-aat-o-shawaahid) mrin zikr karna jaaez hai.

كَانَ مِمَّنْ يَّرْوِيْ الْمَوْضُوْعَاتِ، لَا يَحِلُّ ذِكْرُهٗ إِلَّا عَلٰى سَبِيْلِ الْاِعْتِبَارِ.

(Kitab-ul-Majruheen: V2 P76)

❾ Imam Ibne Adi ﷫ farmate hain:

Iski riwayaat mein kamzori waazeh hai.

اَلضُّعْفُ عَلٰى رِوَايَاتِهٖ بَيِّنٌ.

(Al Kaamil Fi Zuafa-ur-Rijaal: V5 P132)

Ye jhooti riwayat Quran-e-Kareem ke bhi khilaaf hai. (Surah al Aaraaf: 23)

Daleel Number ③

Ek (1) aur jhooti riwayat mulaahaza farmae’n:

Maesarah bayan karte hain ke maine arz ki: Allah ke Rasool! Aap kab rasool bane? Farmaya: Jab Allah Ta’ala ne zameen ko paeda kiya, aasmaano ko qasd kiya aur unhe’n saat (7) banaya, arsh paeda kiya to arsh ke ek (1) paae par likh diya: ‘Laa Ilaaha Ilallah Muhammd-ur-Rasool Allah Khaatam-ul-Ambiya’ phir jannat paeda ki, jis mein Aadam-o-Hawwa ﷤ ko theherna tha. Allah Ta’ala ne jannat ke darwaazo’n, patto’n, qubbo’n

قَدْ رَوَاهُ أَبُوْ الْحُسَيْنِ بْنُ بِشْرَانَ، وَمِنْ طَرِيْقِهِ الشَّيْخُ أَبُوْ الْفَرَجِ ابْنُ الْجَوزِيِّ فِيْ (الْوَفَا بِفَضَائِلِ الْمُصْطَفٰى صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم: 1ظ33) حَدَّثَنَا أَبُوْ جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ صَالِحٍ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ صَالِحٍ، ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ الْعَوْفِيُّ، ثَنَا إِبْرَاهِيْمُ بْنُ طَهْمَانَ عَنْ يَزِيْدَ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنْ عِبْدِ اللّٰهِ بْنِ سُفْيَانَ، عَنْ مَيْسَرَةَ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ! مَتٰى كُنْت نَبِيًّا؟ قَالَ: لَمَّا خَلَقَ اللّٰهُ الْأَرْضَ وَاسْتَوٰى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمٰوَاتٍ،

وَخَلَقَ الْعَرْشَ، كَتَبَ عَلٰى سَاقِ الْعَرْشِ، مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ خَاتِمُ الْأَنْبِيَاءِ، وَخَلَقَ اللهُ الْجَنَّةَ الَّتِيْ أَسْكَنَهَا آدَمَ وَحَوَّاءَ، فَكَتَبَ اسْمِيْ عَلَى الْأَبْوَابِ وَالْأَوْرَاقِ وَالْقِبَابِ والْخِيَامِ، وَآدَمُ بَيْنَ الرُّوْحِ وَالْجَسَدِ، فَلَمَّا أَحْيَاهُ اللهُ تَعَالٰى، نَظَرَ إِلَى الْعَرْشِ، فَرَأَى اسْمِيْ، فَأَخْبَرَهُ اللهُ أَنَّهُ سَيِّدُ وُلْدِكَ، فَلَمَّا غَرَّهُمَا الشَّيْطَانُ تَابَا وَاسْتَشْفَعَا بِاسْمِيْ إِلَيْهِ.

(Misbaah-uz-Zalaam: P26; Majmua Fataawa la Ibne Taimiaya: V2 P150)

aur khemo'n par mera naam likh diya. Us waqt Aadam ﵇ ki rooh aur jism ka milaap nahi hua tha. Jab Allah Ta'ala ne unhe'n zindagi bakhshi to unho'n ne arsh par mera naam dekha. Allah Ta'ala ne bataya ke main unki aulaad ka sardaar hoo'n. Jab shaetaan ne Aadam-o-Hawwan عليهما السلام ko warghalaya to unho'n ne tauba ki aur Allah Ta'ala ko mera naam ka waasta diya.

Tabsara: Jhooti aur munkar riwayat hai. Muhammad bin Saaleh ka koi ata-pata nahi. Ye usi ki kaarwaai hai, kyounke baaqi saare raawi 'siqa' hain. Jo shakhs is riwayat ke saheeh hone ka daawedaar hai, us par zaroori hai ke Muhammad bin Saaleh ki tauseeq saabit kare. Lihaaza Muhammad bin Yusuf Saalihi Shami (d 942h) ka is riwayat ki sanad ko 'jaiyyid' kehna (Subul al Huda war Rashaad Fee Seerah Khair-ul-Ibaad: V1 P86) durust nahi.

Daleel Number ④

Isi maane-o-mafhoom ki ek (1) riwayat ye hai:

أَنبَأَنَا أَبُوْ أَحْمَدَ هَارُوْنُ بْنُ يُوْسُفَ (بْنِ هَارُوْنَ) بْنِ زِيَادٍ التَّاجِرُ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُوْ مَرْوَانَ الْعُثْمَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِيْ أَبِيْ عُثْمَانُ بْنُ خَالِدٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَانِ بْنِ أَبِيْ الزِّنَادِ، عَنْ أَبِيْهِ، قَالَ: مِنَ الْكَلِمَاتِ الَّتِيْ تَابَ اللهُ بِهَا عَلٰى آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، قَالَ: اللّٰهُمَّ! إِنِّى أَسْأَلُكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم عَلَيْكَ، قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: يَا آدَمُ! وَمَا يُدْرِيْكَ بِمُحَمَّدٍ؟ قَالَ: يَا رَبِّ،

Abdur Rahman bin Abi Zadaad apne waalid se bayan karte hain ke jin kalimaat ki wajah se Allah Ta'ala ne Aadam ﵇ ki tauba qubool farmai, un mein ye bhi hain: Ya Allah! Muhammad ﷺ ka jo tujh par haq hai, main uske waaste se sawaal karta hoo'n. Allah Ta'ala ne farmaya: Aadam! Tujhe Muhammad ﷺ ka kya ilm? Arz kiya: Mere Rabb! Maine apna

sar uthaaya, to tere arsh par 'Laa Ilaaha Illallahu Muhammad-ur-Rasoolullaahi' likha tha. You'n main jaan gaya ke Aap ﷺ tere nazdeek sabse moazzaz makhlooq hain.

رَفَعْتُ رَاْسِيْ، فَرَأَيْتُ مَكْتُوْبًا عَلٰى عَبْشِكَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللهِ، فَعَلِمْتُ أَنَّهٗ أَكْرَمُ خَلْقِكَ عَلَيْكَ.

(Ash Sharia lil Aajiri: V2 P246 H1006)

Tabsara: Jhoot hai.

❶ Abu Marwaan Muhammad bin Usman Usmani ke mutaalliq Haafiz Zahbi ﷺ likhte hain:

Imam Abu Haatim ﷺ ne agarche siqa qaraar diya hai, lekin uski apne waalid se riwayat munkar hain.

وَ ثَّقَهُ أَبُوْ حَاتِمٍ، وَلَهٗ عَنْ أَبِيْهِ مَنَاكِيْرُ.

(Al Mughni Fiz Zuafa: 5808)

Ye qaul bhi usne apne waalid hi se bayan kiya hai.

❷ Usman bin Khalid 'Matrook-ul-hadees' hai. (Taqreeb-ut-Tehzeeb la Ibne Hajar: 4464)

Imam Bukhari ﷺ farmate hain: Ye 'munkar-ul-hadees' hai. (At Taareekh-ul-Kabeer: V6 P220)

Nez, 'zaeef' kaha hai. (Al Kaamil la Ibne Adi: V5 P175 [Sanad Saheeh])

Imam Abu Haatim Raazi ﷺ 'munkar-ul-hadees' kehte hain. (Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V6 P149)

Imam Ibne Adi ﷺ farmate hain:

Maine jo riwayaat bayan ki hain, unke alaawa bhi kuch riwayaat Usman ne bayan ki hain, lekin ye tamaam shaaz hain.

لِعُثْمَانَ غَيْرُ مَا ذَكَرْتُ، كُلُّهَا غَيْرُ مَحْفُوْظَةٍ.

(Al Kaamil Fiz Zuafa-ur-Rijaal: V5 P176)

Imam Uqaili ﷺ farmate hain:

Uski bayan-karda hadeeso'n

اَلْغَالِبُ عَلٰى حَدِيْثِهِ الْوَهْمُ.

(Az Zuafa-ul-Kabeer: V3 P198)

mein wahem bohut ziyaada hota hai.

Imam Ibne Hibban ﵀ farmate hain:

كَانَ مِمَّنْ يَّرْوِيْ الْمَقْلُوْبَاتِ عَنِ الْثِّقَاتِ، وَيَرْوِيْ عَنِ الْأَثْبَاتِ أَسَانِيْدَ لَيْسَ مِنْ مَّرْوِيَّاتِهِمْ، لِأَنَّهٗ يَقْلِبُ الْأَسَانِيْدَ، لَا يَحِلُّ الْإِحْتِجَاجُ بِخَبَرِهٖ.

(Kitab-ul-Majruheen: V2 P102)

Un logo’n mein se hai, jo siqa raawiyo’n se naql karte waqt riwayaat ko ulat-palat kar dete hain aur motabar-tareen raawiyo’n se aisi sanade’n bayan karte hain, jo unho’n ne kabhi zikr hi nahi ki hotee’n. Ye sanado’n ko khalat-malat kar deta hai. Iski bayan-karda riwayat se daleel lena haraam hai.

Imam Haakim ﵀ farmate hain:

رَوٰى عَنْ مَّالِكٍ وَّعِيْسَى بْنِ يُوْنُسَ وَ غَيْرِهِمَا أَحَادِيْثَ مَوْضُوْعَةً.

(Al Madkhal Ilaa as Saheeh: P166)

Usne Imam Maalik, Isa bin Yunus aur deegar raawiyo’n se mansoob karke man-ghadat riwayaat bayan ki hain.

Imam Abu Nuaim Asbahani ﵀ farmate hain:

عَنْ مَّالِكٍ وَّعِيْسٰى وَغَيْرِهِمَا أَحَادِيْثَ مَوْضُوْعَةً، لَا شَيْءَ.

(Kitab-uz-Zuafa: 157)

Ye Imam Maalik aur Isa waghairahuma ki taraf khud-saakhta riwayaat mansoob karta hai, ye kuch nahi.

Daleel Number ⑤

Muhammad bin Ali bin Hussain Abu Jafar Baaqar ﵀ farmate hain:

لَمَّا أَصَابَ آدَمُ الْخَطِيْئَةَ عَظُمَ كَرْبُه وَاشْتَدَّ نَدَمُه، فَجَاءَهٗ جِبْرِيْلُ، فَقَالَ: يَا آدَمُ! هَلْ أَدُلُّكَ عَلٰى بَابِ تَوْبَتِكَ الَّذِيْ يَتُوْبُ اللهُ عَلَيْكَ مِنْهُ، قَالَ: بَلٰى يَا جِبْرِيْلُ! قَالَ: قُمْ فِيْ مَقَامِكَ الَّذِيْ تُنَاجِيْ فِيْهِ رَبَّكَ،

Hazrat Aadam ﵇ khata kar baethe, to unhe’n sakht gham hua aur bohut naadim hue. Unke paas Jibraeel ﵇ aae aur kaha: Aadam! Kya main aapko aisa tariqa bataau’n, jise Allah Ta’ala aap ko maaf farma de’n? Kaha: Kyoun nahi, Jibraeel! Zaroor

فَمَجِّدْهُ وَامْدَحْ، فَلَيْسَ شَيْءٌ أَحَبَّ إِلَى اللهِ مِنَ الْمَدْحِ، قَالَ: فَأَقُوْلُ مَاذَا يَا جِبْرِيْل؟ قَالَ: فَقُلْ: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهٗ لَا شَرِيْكَ لَهٗ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، يُحْيِيْ وَيُمِيْتُ وَهُوَ حِيٌّ لَّا يَمُوْتُ، بِيَدِهِ الْخَيْرُ كُلُّهٗ، وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ.

bataaiye. Jibraeel ﷷ ne kaha: Us jagah khade ho jaae jahaa'n par aap Allah Ta'ala ki ibaadat karte hain, Allah ki taareef-o-sana keejiye, taareef se badh kar Allah Ta'ala ko koi cheez mehboob nahi. Aadam ﷷ kehne lage: Main kya kahu'n? Jibraeel ﷷ ne bataya ke Aap ye kalimaat padhe'n:

لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهٗ لَا شَرِيْكَ لَهٗ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، يُحْيِيْ وَيُمِيْتُ وَهُوَ حِيٌّ لَّا يَمُوْتُ، بِيَدِهِ الْخَيْرُ كُلُّهٗ، وَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ.

ثُمَّ تَبُوْءُ بِخَطِيْئَتِكَ، فَتَقُوْلُ: سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ، رَبِّ إِنِّيْ ظَلَمْتُ نَفْسِيْ وَعِمِلْتُ السُّوْءَ، فَاغْفِرْ لِيْ، إِنَّهٗ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوْبَ إِلَّا أَنْتَ اللهُ، إِنِّيْ أَسْأَلُكَ بِجَاهِ مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ، وَكَرَامَتِهٖ عَلَيْكَ أَنْ تَغْفِرَ لِيْ خَطِيْئَتِيْ، قَالَ: فَفَعَلَ آدَمُ.

Phir apne gunaaho'n ka eteraaf kare'n aur kahe'n: Ya Allah Tu apni taareef ke saath paak hai, tere siwa koi maabood nahi, ya Allah! Maine apni jaan par zulm kiya hai aur ghalati ka irtikaab kiya hai, mujhe maaf farma, tere siwa koi maaf karne waala nahi. Main tujhse tere bande Muhammad ﷺ ki izzat-o-takreem ke waseele se sawaal karta hoo'n ke meri ghalati maaf farma. Aadam ﷷ ne aisa hi kiya.

فَقَالَ اللهُ: يَا آدَمُ! مَنْ عَلَّمَكَ هٰذَا، فَقَالَ: يَا رَبِّ! إِنَّكَ لَمَّا نَفَخْتَ فِيَّ الرُّوْحَ، فَقُمْتُ بَشَرًا سَوِيًّا، أَسْمَعُ وَأُبْصِرُ وَأَعْقِلُ وَأَنْظُرُ، رَأَيْتُ عَلٰى سَاقِ عَرْشِكَ مَكْتُوْبًا: بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ، لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهٗ لَا شَرِيْكَ لَهٗ، مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ.

Allah Ta'ala ne farmaya: Aadam! Tumhe'n ye tariqa kisne sikhaya? Arz ki: Mere Rabb! Jab toone mujh mein rooh phoonki aur maine sunne, dekhne, aur sochne, samajhne waala kaamil insaan ban gaya to maine tere arsh ke paae par ye likha hua dekha:

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ، لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهٗ لَا شَرِيْكَ لَهٗ، مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللهِ.

فَلَمَّا لَمْ أَرَ أَثَرَ اسْمِكَ اسْمَ مَلَكٍ مُّقَرَّبٍ،

Maine tere naam ke saath kisi muqarrab farishte ya kisi nabi-o-rusul

ka naam likha hua nahi dekha siwaae Muhammad ﷺ ke. Isse maaloom hua ke wo teri makhlooq mein sabse mehboob-o-moazzaz hain. Allah Ta'ala ne farmaya: Toone sach kaha, maine teri tauba qubool Karli hai aur teri ghalati maaf kardi hai. Aadam ﷤ ne Allah Ta'ala ki ham do sana bayan ki aur uska shukr adaa kiya, phir bohut khushi-khushi waapas palat aae.

وَلَا نَبِيٍّ مُّرْسَلٍ غَيْرَاسْمِهٖ، عَلِمْتُ أَنَّهٗ أَكْرَمُ خَلْقِكَ عَلَيْكَ، قَالَ: صَدَقْتَ، وَقَدْ تُبْتُ عَلَيْكَ وَغَفَرْتُ لَكَ خَطِيْئَتَكَ، قَالَ: فَحَمِدَ آدَمُ رَبَّهٗ وَشَكَرَهٗ، وَانْصَرَفَ بِأَعْظَمِ سُرُوْرٍ.

In kalimaat ke saath dua karke koi banda apne Rabb se khaali haath nahi lauta. Aadam ﷤ ka libaas noor tha. Allah Ta'ala ne ye jo farmaya hai ke: "Shaetaan Ne Unka Libaas Utarwa Diya", to usse muraad noor ka libaas hi hai. Phir farishte giroh-dar-giroh Aadam (A) ko mubarak dene aate aur kehte: Aye Muhammad ﷺ ke baap! Aap ko tauba mubarak ho.

وَّلِمْ يَنْصَرِفْ بِهٖ عَبْدٌ مِّنْ عِنْدِ رَبِّهٖ، وَكَانَ لِبَاسُ آدَمَ النُّوْرَ، قَالَ اللهُ: ﴿**يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا**﴾ (Surah-al-Aaraaf: 27).

ثِيَابَ النُّوْرِ، قَالَ: فَجَاءَتْهُ الْمَلَائِكَةُ أَفْوَاجًا تُهَنِّئُهٗ، يَقُوْلُوْنَ: لِتَهْنِكَ تَوْبَةُ اللهِ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ.

(Ad Dur al Mansoor lis Suyuti: V1 P61)

Tabsara: Qaul be-sanad hone ki bina par baatil hai.

Daleel Number ⑥

Kaab Ahbaar ﵀ bayan karte hain:

Allah Ta'ala ne Aadam ﷤ par tamaam Ambiya Mursaleen ki taadaad ke baraabar laathiya'n naazil farmaae'n. Phir wo apne bete Shees ki taraf mutawajje hue aur farmaya: Mere bete! Mere baad tum era khalifa hai. Unhe'n taqwa aur urwatul wusqa ke zariye pakadle. Jab bhi Allah Ta'ala ka

إِنَّ اللهَ تَعَالٰى أَنْزَلَ عَلٰى آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عِصِيًّا بِعَدَدِ الْأَنْبِيَاءِ الْمُرْسَلِيْنَ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى ابْنِهٖ شِيْثَ، فَقَالَ: أَيْ بُنَيَّ! أَنْتَ خَلِيْفَتِيْ مِنْ بَعْدِيْ، فَخُذْهَا بِعِمَارَةِ التَّقْوٰى وَالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى، وَكُلَّمَا ذَكَرْتَ اللهَ تَعَالٰى فَاذْكُرْ إِلٰى جَنْبِهٖ اسْمَ مُحَمَّدٍ

صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم، فَإِنِّيْ رَأَيْتُ اسْمَهٗ مَكْتُوْبًا عَلٰى سَاقِ الْعَرْشِ، وَأَنضا بَيْنَ الرُّوْحِ وَالْطِّيْنِ، ثُمَّ إِنِّيْ طُفْتُ السَّمٰوَاتِ، فَلَمْ أَرَ فِيْ الْسَّمَاءِ مُوْضِعًا إِلَّا رَأَيْتُ اسْمَ مُحِمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم مَكْتُوْبًا عَلَيْهِ، وَإِنَّ رَبِّيْ عَزَّ وَجَلَّ أَسْكَنَنِيْ الْجَنَّةَ، فَلَمْ أَرَ فِيْ الْجَنَّةِ قَصْرًا وَّلَا غُرْفَةً إِلَّا رَأَيْتُ اسْمَ مُحَمَّدٍ مَّكْتُوْبًا عَلَيْهِ.

وَلَقَدْ رَأَيْتُ اسْمَ مُحَمَّدٍ مَّكْتُوْبًا عَلٰى نُحُوْرِ الْحُوْرِ الْعِيْنِ، وَعَلٰى وَرَقِ قَصَبِ آجَامِ الْجَنَّةِ، وَعَلٰى وَرَقِ شَجَرَةِ طُوْبٰى، وَعَلٰى وَرَقِ سِدْرَةِ الْمُنْتَهٰى، وَعَلٰى أَطْرَافِ الْحُجُبِ، وَبَيْنَ أَعْيُنِ الْمَلَائِكَةِ، فَأَكْثِرْ ذِكْرَه، فَإِنَّ الْمَلَائِكَةَ تَذْكُرُه فِيْ كُلِّ سَاعَاتِهَا، صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم.

zikr kare to saath Muhammad ﷺ ka naam bhi lena. Maine us waqt arsh ke paae par unka naam likha dekha tha, jab wo rooh aur mitti ke darmiyan tha. Phir maine aasmaano ka chakkar lagaya to aisi koi jagah na thi, jahan Muhammad ﷺ ka naam na ho. Mere Rabb ne mujhe jannat mein basaya, to maine jannat mein koi mahel ya kamrah nahi dekha, jahan Muhammad ﷺ ka naam na ho. Mere Rabb ne mujhe jannat mein basaya, to maine jannat mein koi mahel ya karma nahi dekha, jahan Muhammad ﷺ ka naam na ho.

Maine Muhammad ﷺ ka naam jannat ki hooro’n ke seeno’n par likha dekha, jannat ke mahallaat ki eento’n par, tooba ke darakhto’n ke patto’n par, sidratul muntaha ke patto’n par, noor ke pardo’n ke atraaf par aur farishto’n ki aankho’n ke darmiyaan likha dekha. Tu unka zikr kasrat se kiya kar, kyounke farishte har waqt Aap ﷺ ka zikr karte hain.

(Ad Deebaaj lil Khtalli: 112; Taareekh Ibne Asaakir: V23 P281)

Tabsara: Safed jhoot hai.

❶ Muhammad bin Khalid Dimishqi Hashmi ke baare mein Abu Haatim Raazi ؒ farmate hain:

كَانَ يُكْذِبُ. (Al Jirah wa Taadeel: V7 P244)

Ye jhoot bolta tha.

❷ Shuraeh bin Obaid ne Kaab Ahbaar ka zamana nahi paya, Haafiz Mizzi ؒ farmate hain:

Shuraeh ne Kaab ka zamana nahi paaya. (Tehzeeb-ul-Kamaal: V8 P324-325) لَمْ يُدْرِكْهُ.

❸ Muhammad bin Zafar Asbahani ke haalaat-e-zindagi nahi mil sake.

❹ Zakariyya bin Yahya Madaaeni ke baare mein Haafiz Haithami ﷀ farmate hain:

Main use pehchaan nahi paaya. (Majma'-az-Zawaaid: V10 P125-126) لَمْ أَعْرِفْهُ.

❺ Saahib-e-Kitaab Ishaq Khatli ke mutaalliq Daraqutni ﷀ farmate hain:

Qawi nahi. (Sawalaat al Hakam: 58) لَيْسَ بِالْقَوِيّ.

Imam Haakim ﷀ ne 'zaeef' qaraar diya hai. (Sawalaat al Hakam: 58)

Haafiz Zahbi ﷀ likhte hain:

Uski kitab 'deebaaj' mein bohut si munkar riwayaat hain.

فِيْ كِتَابِهِ (الْدِّيْبَاجِ) أَشْيَاءُ مُنْكَرَةٌ.

(Siyaar Elaam un Nubala: V13 P343)

Daleel Number ⑦

Syedna Anas bin Maalik ﷀ bayan karte ke Allah Ta'ala ne Syedna Musa ﷷ se farmaya:

Musa! Jo mere darbaar mein Muhammad ﷺ ka inkaar karke aaega, use jahannum mein daalunga. Musa ﷷ ne arz kiya: Muhammad kaun hain? Allah Ta'ala ne farmaya: Musa! Mujhe apni izzat aur jalaal ki qasam! Maine unse ziyaada moazzaz makhlooq paeda nahi ki. Maine unka naam apne naam ke saath apne arsh par zameen-o-aasmaan aur sooraj-o-chaand ko paeda karne se do-hazaar (2000) pehle likh diya tha.

يَا مُوْسٰى! إِنَّ مَنْ لَّقِيَنِيْ، وَهُوَ جَاحِدٌ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم أَدْخَلْتُهُ النَّارَ، فَقَالَ: مَنْ مُّحَمَّدٌ؟ قَالَ: يَا مُوْسٰى! وَعِزَّتِيْ وَجَلَالِيْ، مَا خَلَقْتُ خَلْقًا أَكْرَمَ عَلَيَّ مِنْهُ، كَتَبْتُ اسْمَهٗ مَعَ اسْمِيْ فِيْ الْعَرْشِ قَبْلَ أَنْ أَخْلُقَ الْسَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ، وَالْشَّمْسَ وَالْقَمَرَ، بِأَلْفَيْ عَامٍ.

(Meezaan-ul-Etedaal liz Zahabi: V2 P162; Subul-ul-Huda war Rashaad lis Saalihi: V1 P85)

Tabsara: Sanad jhooti hai.

❶ Saeed bin Musa Azdi ko Imam Ibne Hibban ؒ ne muttaham bil-wazu qaraar diya hai. (Kitab-ul-Majruheen: V1 P326)

Iske baare mein tauseeq ka adna kalma bhi saabit nahi.

❷ Abu Ayyub Sulaiman bin Salma Khabaair ‘matrook’ aur ‘kazzaab’ hai.

Haafiz Zahbi ؒ farmate hain:

Sakht zaeef hai. هُوَ سَاقِطٌ. (Meezaan-ul-Etedaal: V2 P160)

❸ Zohri ؒ mudallis hain, samaa’ ki tasreeh nahi ki.

Haafiz Zahbi ؒ ne ise ‘mauzoo’ (man-ghadat) qaraar diya hai. (Meezaan-ul-Etedaal: V2 P160)

Daleel Number ⑧

Jaafar bin Muhammad bin Ali bin Hussain bin Ali bin Abi Taalib bayan karte hain ke Aadam ؑ ne ye dua ki thi:

Mere Rabb! Main apni jaan par zulm kar baetha hoo’n, Tu mujhe maaf farma aur mere haal par rahem kar, tere siwa tere bande ke gunaah koi maaf nahi kar sakta. Us par Allah Ta’ala ne wahee farmaai ke Aadam! Toone us ummi nabi ko kaese pehchaana, halaanke maine abhi use paeda hi nahi kiya? Us par Aadam ؑ ne arz kiya: Maine arsh par ye likha hua dekha: ‘Laa Ilaaha Illallah Muhammad-ur-Rasoolullahi’,
chunache mujhe maaloom ho gaya ke ye nabi meri aulaad mein se hoga, us nabi ke tufael mujhe khana de. Allah Ta’ala ne Jibraeel ؑ ki taraf wahee

رَبِّ! ظَلَمْتُ نَفْسِيْ، فَاغْفِرْ لِيْ وَارْحَمْنِيْ، إِنَّهٗ لَا يَغْفِرُ الْذُنُوْبَ غَيْرُكَ، فَأَوْحَى اللّٰهُ عَزَّوَجَلَّ إِلَيْهِ: يَا آدَمُ! وَمِنْ أَيْنَ عَرَفْتَ ذٰلِكَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ، وَلَمْ أَخْلُقْهُ بَعْدُ؟ فَقَالَ آدَمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنِّيْ رَأَيْتُ عَلَى الْعَرْشِ مَكْتُوْبًا: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ، فَعَلِمْتُ أَنَّ ذٰلِكَ النَّبِيَّ مِنْ صُلْبِيْ، فَبِحَقِّ ذٰلِكَ النَّبِيِّ، إِلَّا مَا أَطْعَمْتَنِيْ، فَأَوْحَى اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلٰى جِبْرَئِيْلَ أَنْ اهْبِطْ إِلٰى عَبْدِيْ، فَهَبَطَ عَلَيْهِ جِبْرَئِيْلُ صَلَّى اللّٰهُ عَلٰى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِ وَسَلَّمَ،

وَهَبَطَ مَعَهُ بِسَبْعِ حَبَّاتٍ مِّنْ حِنْطَةٍ، فَوَضَعَهَا عَلٰى يَدَىْ آدَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

(Al Aazmah li Abi Ash Shaikh al Asbahaani: V5 P1597-1598 H1063)

farmaai ke mere bande ki taraf utro. Jibraeel ﵇ utre aur unke saath gandum ke saat (7) daane the. Unho’n ne wo daane Aadam ﵇ ke haath par rakh diye.

Tabsara: Jhoot ka palinda hai.

❶ Abu Yaqoob Yusuf bin Doodaan kaun hai? Maaloom nahi ho saka.

❷ Muhammad bin Yusuf Taimi ke haalaat nahi mil sake.

❸ Muhammad bin Jaafar bin Muhammad bin Ali ke baare mein Haafiz Zahbi ﵀ kehte hain:

تُكُلِّمَ فِيْهِ. (Meezaan-ul-Etedaal: V3 P500)

Mutakallim-feeh hai.

Nez, uski ek (1) riwayat ko baatil kaha hai. (Talkhees al Mustadrak: V2 P588)

Daleel Number ⑨

Syedna Ali bin Abi Taalib ﵁ se mansoob hai ke Nabi-e-Akram ﷺ se farman-e-Baari Ta’ala:

فَتَلَقّٰۤى اٰدَمُ مِنْ رَّبِّهٖ كَلِمٰتٍ.

(Surah-al-Baqara: 37)

Aadam ﵇ Ne Apne Rabb Se Kuch Kalimaat Seekhe.

Ki tafseer poochi gai, to farmaya:

إِنَّ اللّٰهَ أَهْبَطَ آدَمَ بِالْهِنْدِ، وَحَوَّاءَ بِجَدَّةَ، وَإِبْلِيْسَ بِمِيْسَانَ، وَالْحَيَّةَ بِأَصْبَهَانَ، وَكَانَ لِلْحَيَّةِ قَوَائِمُ كَقَوَائِمِ الْبَعِيْرِ، وَمَكَثَ آدَمُ بِالْهِنْدِ مِائَةَ سَنَةٍ بَاكِيًا عَلٰى خَطِيْئَتِهٖ.

Allah Ta’ala ne Aadam ﵇ ko Hindustan mein Hawwa ko Jeddah mein, iblees ko meesaan mein aur saanp ko Asbahaan mein utaara. Saanp ke oont ki tarah paae the. Aadam ﵇ sau (100) saaal tak Hindustan mein apni ghalati par rote rahe.

حَتّٰى بَعَثَ اللّٰهُ تَعَالٰى إِلَيْهِ جِبْرِيْلَ، وَقَالَ: يَا آدَمُ! أَلَمْ أَخْلُقْكَ بِيَدِيْ؟ أَلَمْ أَنْفَخْ فِيْكَ مِنْ رُّوْحِيْ؟ أَلَمْ أَسْجُدْ لَكَ

Hatta ke Allah Ta’ala ne unke paas Jibraeel ﵇ ko bheja aur farmaya: Aadam! Kya maine tujhe apne haath se paeda nahi kiya? Kya maine tujh mein

مَلَائِكَتِيْ؟ أَلَمْ أُزَوِّجْكَ حَوَّاءَ أَمَتِيْ؟ قَالَ: بَلٰى، قَالَ: فَمَا هٰذَا الْبُكَاءُ؟ قَالَ: وَمَا يَمْنَعُنِيْ مِنَ الْبُكَاءِ وَقَدْ أُخْرِجْتُ مِنْ جِوَارِ الرَّحْمَانِ.

apni rooh nahi phoonki? Kya mein farishto’n se tujhe sajda nahi karaya? Kya maine apni bandi Hawwa ke saath teri shaadi nahi ki? Aadam ﵇ ne arz kiya: Bilkul aisa hi hai. Allah Ta’ala ne farmaya: Phir ye rona-dhona kaisa hai? Aadam ﵇ ne arz ki: Main kyoun na ro-oon ke mujhe Rahman ke pados se nikaal diya gaya.

قَالَ: فَعَلَيْكَ بِهٰذِهِ الْكَلِمَاتِ، فَإِنَّ اللهَ قَابِلٌ تَوْبَتَكَ وَغَافِرٌ ذَنْبَكَ، قُلْ: اللّٰهُمَّ! إِنِّيْ أَسْأَلُكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَّآلِ مُحَمَّدٍ، سُبْحَانَكَ، لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنْتَ، عَمِلْتُ سُوْءً وَّظَلَمْتُ نَفْسِيْ، فَتُبْ عَلَيَّ، إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ، اللّٰهُمَّ! إِنِّيْ أَسْأَلُكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَّآلِ مُحَمَّدٍ، عَمِلْتُ سُوْءً وَّظَلَمْتُ نَفْسِيْ، فَتُبْ عَلَيَّ، إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ، فَهٰٓؤُلَاءِ الْكَلِمَاتُ الَّتِيْ تَلَقّٰى آدَمُ.

Jibraeel ﵇ ne farmaya: Ye kalimaat padho, to Allah Ta’ala tumhari tauba qubool karke tumhari ghalati maaf famradega: ‘Ya Allah! Main tujh se Muhammad ﷺ aur unki aal ke waseele se sawaal karta hoo’n. Tu paak hai, tere siwa koi maabood nahi. Maine ghalati ki hai aur apni jaan par zulm kamaya hai. Tu meri tauba qubool karle. Yaqeenan Toohi tauba qubool karne waala aur rahem farmane waala hai’. Yehi wo kalimaat hain jo Allah Ta’ala ne Syedna Aadam ﵇ ko sikhaae the.

(Fawaaed Abi Bakar al Abhari: 17; Musnad ad Delmi Naqlan a’n Kanzul Ummaal; 33457)

Tabsara: Jhoot hai.

❶ Hammad bin Amr naseebi hadeese’n ghadne waala aur sakht jhoota hai.

❷ Sarri bin Khalid bin Shaddad Aufi ke baare mein Haafiz Zahbi ؒ farmate hain, ke uska koi ata-pata nahi. (Meezaan-ul-Etedaal: V2 P117)

Haafiz Suyuti ؒ ne uski sanad ko waahin ‘وَاہٍ’ (zaeef) qaraar diya hai. (Ad Durar al Mansoor: V1 P147)

Nez Quran-e-Kareem mein bayan kiye gae kalimaat ke khilaaf bhi hai.

Daleel Number ⑩

Syedna Abdullah bin Abbas ؓ bayan karte hain ke Rasool-e-Akram ﷺ ne farmaya:

Aadam ﵇ se ghalati ho gai aur unhe’n Rabbul Aalameen ke pados se nikaal diya gaya, to Jibraeel ﵇ aae aur kehne lage: Aadam! Apne Rabb se dua keejiye. Aadam ﵇ ne kaha: Mere dost Jibraeel! Kaese? Kaha: Kahiye: Mere Rabb! Main tujhse un paanch (5) logo’n ke tufael iltija karta hoo’n, jinko Tu meri nasl se aakhri zamane mein paeda karne waala hai ke Tu meri tauba qubool karle aur mujh par apni rahmat farma. Aadam ﵇ ne kaha: Mere dost Jibraeel! Mujhe un paancho’n ke baare mein bataae’n.

لَمَّا نَزَلَتِ الْخَطِيْئَةُ بِآدَمَ وَأُخْرِجَ مِنْ جِوَارِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ أَتَاهُ جِبْرِيْلُ، فَقَالَ: يَا آدَمُ! أُدْعُ رَبَّكَ، قَالَ: يَا حَبِيْبِيْ جِبْرِيْلُ! وبِمَا أَدْعُوْا؟ قَالَ: قُلْ: يَا رَبِّ! أَسْأَلُكَ بِحَقِّ خَمْسَةٍ الَّذِيْنَ تُخْرِجُهُمْ مِّنْ صُلْبِيْ آخِرَ الزَّمَانِ.

Jibraeel ﵇ ne kaha: Wo Nabi Muhammad ﷺ, unke wasiyyat-yaafta Syedna Ali, unki beti Syeda Fatima, Syedna Hasan, aur Syedna Hussain ؓ hain. Un kalimaat ke saath Aadam ﵇ ne dua ki, to Allah Ta’ala ne unki tauba qubool farmali. Allah Ta’ala ne Quran-e-Kareem mein Aadam ﵇ ko kalme sikhaane ka jo zikr kiya hai, usse muraad yehi kalimaat hain. Jo banda un kalimaat ke saath Allah Ta’ala se dua karega, Allah Ta’ala uski dua zaroor qubool farmaega.

إِلَّا تُبْتَ عَلَيَّ الْوَصِيِّ، وَفَاطِمَةَ بِنْتِ عَلِيٍّ، وَالْحَسَنِ، وَالْحُسَيْنِ سِبْطَيِ النَّبِيِّ، فَدَعَا بِهِمْ، فَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْهِ، وَذٰلِكَ قَوْلُهُ: ﴿ **فَتَلَقّٰۤى اٰدَمُ مِنْ رَّبِّهٖ كَلِمٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ** ﴾ وَمَا مِنْ عَبْدٍ يَّدْعُوْ بِهَا إِلَّا اسْتَجَابَ اللّٰهُ لَهُ.

(Shawaahid-ut-Tanzeel lil Haskaani: V1 P102)

Tabsara: Sakht zaeef hai.

❶ Ahmad bin Sulaiman kaun hai? Taayyun[197] nahi ho saka.

❷ Abu Sahl Waasti ki taayyun bhi nahi hui.

Riwayat ka matan dekhne se ye dono jhoote aur raafzi maaloom hote hain.

Ahle Sunnat wal Jamaat ka ittifaaqi aqeeda hai ke Rasool Allah ﷺ ne baaqi sahaba se chupa kar Syedna Ali رضي الله عنه ko koi cheez ataa nahi kit hi, na hi khilaafat ke hawaale se unke baare mein wasiyyat kit hi. Ye raafziyo'n ka man-ghadat aqeeda hai ke Syedna Ali رضي الله عنه ke paas khaas ilm tha aur Rasool-e-Akram ﷺ ne unke baare mein khilaafat ki wasiyyat ki thi.

Nez jin kalimaat se aadam عليه السلام ki tauba qubool hui, wo Quran-e-Kareem mein mazkoor hain, un mein kisi makhlooq ke waaste ya waseele ka koi zikr nahi.

Daleel Number ⑪

Syedna Abdullah bin Abbas رضي الله عنه bayan karte hain ke Rasool-e-Akram ﷺ se farman-e-Baari Ta'ala:

فَتَلَقَّىٰ آدَمُ مِن رَّبِّهِ كَلِمَٰتٍ.
(Surah-al-Baqara: 37)

Aadam عليه السلام Ne Apne Rabb Se Kuch Kalimaat Seekhe.

Ki tafseer poochi gai, to Aap ﷺ ne farmaya:

سَأَلَهُ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ، وَعَلِيٍّ، وَفَاطِمَةَ، وَالْحَسَنِ، وَالْحُسَيْنِ.
(Manaaqib Ali la Ibnul Maghaazli: 89)

Aadam عليه السلام ne Muhammad ﷺ Ali, Fatima, aur Hasan-o-Hussain رضي الله عنهم ke waaste se dua ki thi.

Tabsara: Jhooti riwayat hai.

① Amr bin Abil Miqdaam bin Saabit 'kazzaab' aur 'matrook' hai.

❶ Ali bin Shaqeeq رحمه الله kehte hain:

---

[197] T: (تَعَيُّن) Taqarrur, tashakhkhus, muaiyyan karna, mehdood karna, makhsoos karna [RKT]

سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ الْمُبَارَكِ، يَقُوْلُ عَلٰى رُؤُوْسِ النَّاسِ: دَعُوْا حَدِيْثَ عَمْرِو بْنِ ثَابِتٍ، فَإِنَّهٗ كَانَ يَسُبُّ السَّلَفَ.

(Muqaddama Saheeh Muslim: P11)

Maine Imam Abdullah bin Mubarak ﷫ ko sar-e-aam farmate hue suna ke Amr bin Saabit ki bayan-karda riwayat chod de’n, kyounke wo aslaaf-e-ummat ko galiyaa’n bakta tha.

❷ Imam Yahya bin Maeen ﷫ farmate hain:

لَيْسَ بِثِقَةٍ وَّلَا مَأْمُوْنٍ.

Qaabil-e-etebaar nahi.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V6 P223 [Sanad Hasan])

Nez ‘zaeef’ kaha hai. (Taareekh Yahya bin Maeen: 1624)

❸ Imam Bukhari ﷫ farmate hain:

لَيْسَ بِالْقَوِيِّ عِنْدَهُمْ. (Kitab-uz-Zuafa: P87)

Mohaddiseen ke nazdeek qaabil-e-etebaar nahi.

❹ Imam Daraqutni ﷫ ne ‘zaeef-o-matrook’ kaha hai. (Kitab-uz-Zuafa wal Matrukeen: 401)

❺ Imam Abu Haatim ﷫ farmate hain:

ضَعِيْفُ الْحَدِيْثِ، يُكْتَبُ حَدِيْثُهٗ، كَانَ رَدِئَ الرَّأْيِ، شَدِيْدَ التَّشَيُّعِ.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V6 P233)

Iski hadees zaeef hai, ise (mutaaba-at-o-shwaahid mein) likha jaa sakta hai, bure aqaaed ka haamil kattar shia tha.

❻ Imam Abu Zurah ﷫ farmate hain:

ضَعِيْفُ الْحَدِيْثِ. (Al Jirah wa Taadee: V6 P323)

Iski hadees zaeef hai.

❼ Imam Nasai ﷫ ne matrook-ul-hadees qarar diya hai. (Kitab-az-Zuafa wal Matrukeen: 45)

❽ Imam Ibne Hibban ﷫ farmate hain:

كَانَ مِمَّنْ يَّرْوِيْ الْمَوْضُوْعَاتِ، لَا يَحِلُّ ذِكْرُهٗ إِلَّا

Man-ghadat riwayaat bayan karta tha. Iski hadees ko sirf

(mutaaba-at-o-shawaahid) mein zikr karna jaaez hai.

عَلٰی سَبِیْلِ الْاِعْتِبَارِ.
(Kitab-ul-Majruheen: V2 P76)

❾ Imam Ibne Adi ﷀ farmate hain:

Iski riwayat mein kamzori waazeh hai.

اَلضُّعْفُ عَلٰی رِوَایَاتِہٖ بَیِّنٌ.
(Al Kaamil Fee Zuafa-ur-Rijaal: V5 P132)

② Hussain ya Hasan Ashqar jamhoor mohaddiseen-e-ikraam ke nazdeek 'zaeef' hai.

❶ Imam Bukhari ﷀ farmate hain:

Munkar-ul-hadees hai.

فِیْہِ نَظَرٌ. (At Taareekh-ul-Kabeer: V2 P385)

Nez farmate hain:

Iski munkar riwayaat hain.

عِنْدَہٗ مَنَاکِیْرُ. (At Taareekh-us-Sagheer: V2 P291)

❷ Imam Ahmad bin Hambal ﷀ Farmate hain:

Iski hadees munkar hai, agarche khud saccha tha.

مُنْکَرُ الْحَدِیْثِ، وَکَانَ صَدُوْقًا.
(Sawalaat Ibne Haani: 2358)

❸ Imam Abu Zurah Raazi ﷀ farmate hain:

Ye munkar ahadees bayan karne waala shaikh hai.

ھُوَ شَیْخٌ مُّنْکَرُ الْحَدِیْثِ.
(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V3 P50)

❹ Imam Abu Haatim Raazi ﷀ likhte hain:

Hadees bayan karne mein bohut kamzor tha.

لَیْسَ بِقَوِيٍّ فِيْ الْحَدِیْثِ.
(Al Jirah wa Taadeel: V3 P49)

❺ Allama Jozjaani ﷀ likhte hain:

Ghaali raafzi tha, Sahaba Ikraam ko sakht bura-bhala kehta tha.

غَالٍ مِّنَ الشَّتَّامِیْنَ لِلْخِیَرَۃِ.
(Ahwaal-ur-Rijaal: 90)

❻ Imam Ibne Adi ﷀ farmate hain:

Zaeef koofiyo'n ki ek (1) jamat Hussain Ashqar ki taraf riwayaat mansoob karti thi. Halaanke khud us Hussain ki hadees mein bhi zof maujood hai.	جَمَاعَةٌ مِّنْ ضُعَفَاءِ الْكُوْفِيِّيْنَ يُحِيْلُوْنَ بِالرِّوَايَاتِ عَلٰى حُسَيْنٍ الْأَشْقَرِ، عَلٰى أَنَّ حُسَيْنًا هٰذَا فِيْ حَدِيْثِهٖ بَعْضُ مَا فِيْهِ. (Al Kaamil Fee Zuafa-ur-Rijaal: V2 P362)

❼ ❽ Imam Daraqutni ﷬ (Kitab Az Zuafa wal Matrukeen: 195) aur Imam Nasai ﷬ (Kitab Az Zuafa wal Matrukeen: 146) ne 'ghair qawi' qaraar diya hai.

❾ Haafiz Ibne Kaseer ﷬ farmate hain:

Kattar shia tha, use bohut se mohaddiseen ne zaeef qaraar diya hai.	هُوَ شِيْعِيٌّ جَلْدٌ، وَضَعَّفَهٗ غَيْرُ وَاحِدٍ. (Al Bidaaya wan Nihaaya: V6 P86)

Mazeed farmate hain:

Shia aur matrook hai.	هُوَ شِيْعِيٌّ مَّتْرُوْكٌ. (Tafseer Ibne Kaseer: V3 P570)

❿ Haafiz Haithami ﷬ farmate hain:

Jamhoor mohaddiseen ne zaeef qarar diya hai.	ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ. (Majma'-az-Zawaaid: V9 P102)

⓫ Haafiz Iraqi ﷬ farmate hain:

Shia aur jhooti ahadees ghadne waala hai.	شِيْعِيٌّ مُّخْتَلِقٌ. (Al Fath as Samaawi lil Manaawi: 869)

⓬ Yehi baat Allama Zeli Hanafi ne likhi hai. (Takhreej Ahadees al Kasshaaf: V3 P335)

⓭ Allama Suyuti ﷬ likhte hain:

Hussain Ashqar par ahadees ghadne ka ilzaam hai.	حُسَيْنٌ الْأَشْقَرُ مُتَّهَمٌ. (Zel al Ahadees al Mauzuah: P58)

Lihaaza Haafiz Ibne Hajar ﷬ (Taqreeb-ut-Tehzeeb: 1318) ka ise ghaali sha aur

wahmi kehne ke saath-saath saccha kehna durust nahi.

⓮ Khud Haafiz Mausoof ‘zaeef’ qaraar de chuke hain. (Fathul Baari: V6 P28)

⓯ Haafiz Zahbi ؒ farmate hain:

Amr bin Saabit ghaer-motabar aur Hussain Ashqar muttaham hai.

عَمْرٌو لَيْسَ بِثِقَةٍ، وَحُسَيْنٌ مُتَّهَمٌ.
(Talkhees Kitab-ul-Mauzuaat: V1 P151)

Is riwayat mein aur bhi kharabiyaa’n hain. Nez, mazkoora aayat-e-karima ki tafseer Syedna Ibne Abbas ؓ se ba-sanad-e-saheeh you’n saabit hai.

‘Aadam Ne Apne Rabb Se Kuch Kalimaat Seekhe, Phir Allah Ta’ala Ne Unki Tauba Qubool Karli’.
Aadam ؑ ne arz kiya: Mere Rabb! Kya Toone mujhe apne haath se paeda nahi kiya? Farmaya: Kyoun nahi. Arz kiya: Mere Rabb! Kya Toone mujh mein apni rooh nahi phoonki? Farmaya: Kyoun nahi! Arz kiya: Aye Rabb! Kya Toone mujhe jannat mein nahi basaya? Farmaya: Kyoun nahi. Arz kiya: Mere Rabb! Kya Teri rahmat Tere ghazab par ghaalib nahi? Farmaya: Kyoun nahi. Arz kiya: Agar main tauba karu’n aur nek ban jaau’n, to kya Tu mujhe dobaar jannat mein jagah dega? Farmaya: Kyoun nahi. Phir Syedna Ibne Abbas ؓ ne farmaya: Yehi is aayat ki tafseer hai.

﴿ **فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَّبِّهٖ كَلِمٰتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ**﴾ قَالَ: أَيْ رَبِّ! أَلَمْ تَخْلُقْنِيْ بِيَدِكَ؟ قَالَ: بَلٰى، قَالَ: أَيْ رَبِّ! أَلَمْ تَنْفُخْ فِيَّ مِنْ رُّوْحِكَ؟ قَالَ: بَلٰى، قَالَ: أَيْ رَبِّ! أَلَمْ تُسْكِنِّيْ جَنَّتَكَ؟ قَالَ: بَلٰى، قَالَك أَيْ رَبِّ! أَلَمْ تَسْبِقْ رَحْمَتُكِ غَضَبَكَ؟ قَالَ: بَلٰى، قَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ تُبْتُ وَأَصْلَحْتُ، أَرَاجِعِيْ أَنْتَ إِلَى الْجَنَّةِ؟ قَالَ: بَلٰى، قَالَ: فَهُوَ قَوْلُهٗ: ﴿**فَتَلَقّٰٓى اٰدَمُ مِنْ رَّبِّهٖ كَلِمٰتٍ**﴾.
(Al Mustadrak lil Haakim: V2 P594 H4002 [Sanad Saheeh])

Imam Haakim ؒ farmate hain:

Is hadees ki sanad saheeh hai.

هٰذَا حَدِيْثٌ صَحِيْحُ الْإِسْنَادِ.

Haafiz Zahbi ؒ ne is hadees ko ‘saheeh’ qaraar diya hai.

Is aayat-e-karima ki yehi tafseer Syedna Ibne Abbas ؓ ke shagird,

mashoor taabai Imam Ismail bin Abdur Rahman Suddi (d 127h) ne bhi ki hai. (At Tafseer Min Sunan Saeed bin Mansoor: 186 [Sanad Saheeh])

Sahabi-e-Rasool ki is saheeh-o-saabit tafseer ko chod kar man-ghadat, baatil aur zaeef riwayaat se aayat-e-karima ki tafseer karna Quran-e-Kareem ki maanawi tehreef ke mutaraadif hai.

Daleel Number ⑫

Syedna Aadam ؑ ke tawassul ke baare mein ek (1) riwayat you’n hai:

لَمَّا أَصَابَ آدَمُ الذَّنْبَ نُوْدِيَ أَنِ اخْرُجْ مِنْ جِوَارِيْ، فَخَرَجَ يَمْشِيْ بَيْنَ شَجَرِ الْجَنَّةِ، فَبَدَتْ عَوْرَتُهُ، فَجَعَلَ يُنَادِيْ: الْعَفْوَ الْعَفْوَ، فَإِذَا شَجَرَةٌ قَدْ أَخَذَتْ بِرَأْسِهِ، فَظَنَّ أَنَّهَا أُمِرَتْ بِهِ، فَنَادٰى: بِحَقِّ مُحَمَّدٍ، إِلَّا عَفَوْتَ عَنِّيْ، فَخُلِّيَ عَنْهُ، ثُمَّ قِيْلَ لَهُ: أَتَعْرِفُ مُحَمَّدًا؟ قَالَ: نَعَمْ.

Jab Aadam ؑ se ghalati sarzad hui to gheb se aawaaz aai: Mere pados se nikal jaao. Aadam ؑ jannat ke darakhto’n ke darmiyaan chalte hue nikal rahe the ke unka satr[198] khul gaya. Unho’n ne maafi-maafi pukaarna shuru kar diya. Achaanak ek (1) darakht ne unka sar pakad liya. Aadam ؑ samjhe ke use Allah Ta’ala ki taraf se hukm mila hai, phir unho’n ne you’n dua ki: Ya Allah! Muhammad ﷺ ke tufael mujhe maaf farma de. Is tarah unki khalaasi ho gai.

قِيْلَ: وَكَيْفَ؟ قَالَ: لَمَّا نُفِخَتْ فِيَّ يَا رَبِّ الرُّوْحُ رَفَعْتُ رَأْسِيْ إِلَى الْعَرْشِ، فَإِذَا فِيْهِ مَكْتُوْبٌ: مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَعَلِمْتُ أَنَّكَ لَمْ تَخْلُقْ خَلْقاً أَكْرَمَ عَلَيْكَ مِنْهُ.

(Al Ishraaf la Ibne Abi ad Duniya: 24; Taareekh Ibne Asaakir: V7 P386)

Baad mein Allah Ta’ala ne unse poocha Muhammad ﷺ ko jaante ho? Kaha: Ji haa’n! Poocha: Kaese? Kaha: Rabb! Jab Toone mujh mein rooh phoonki, to maine arsh ki taraf apna sar uthaaya aur dekha ke us par Muhammad-ur-Rasool Allah ﷺ likha hua hai, tab mujhe yaqeen ho gaya ke wo tujhe saari makhlooq se badh kar mehboob hain.

---

[198] T: (سَتْرٌ) Parda daalna, dhaankna, chupaana, aurat ya mard ka wo muqaam jiska chupaana waajib ho aur jiski bar-hangi se sharm aae [RKT]

Tabsara: Jhoot ka palinda hai jo in na-maaloom aur mubham raawiyo’n ne ekattha kiya hai.

❶ Muhammad bin Mugheera Maazni ka koi ata-pata nahi.

❷ Uske baap ke mutaalliq bhi aagaahi nahi mili.

❸ Rajul bin Ahlil Kufa mubham aur majhool hai.

❹ Abdur Rahman bin Abd Rab Maazni ki waazeh tauseeq darkaar hai.

❺ Shaikh min Ahl al Madina bhi ‘majhool’ hai.

Is sanad mein mubham aur majhool raawiyo’n ne basera kar rakha hai. Ye riwayat unhi na-maaloom raawiyo’n ki ghadantal hai.

Tambeeh:

Saeed bin Jubair ؒ kehte hain:

Syedna Aadam ؑ ki aulaad ne aapa smein bahes-o-takraar ki ke Allah ke nazdeek sabse moazzaz makhlooq kaunsi hai? Baaz ne kaha ke wo Aadam ؑ hain, jinhe’n Allah Ta’ala ne apne haath se paeda kiya aur use farishto’n se sajda karaya. Doosro’n ne kaha ke farishte sabse moazzaz makhlooq hain kyounke unho’n ne Allah ki koi na-farmaani nahi ki. Phir unho’n ne kaha ke ham apne waalid se faisla karate hain.

اِخْتَصَمَ وَلَدُ آدَمَ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: أَيُّ خَلْقٍ أَكْرَمُ عَلَى اللّٰهِ؟ قَالَ بَعْضُهُمْ: آدَمُ، خَلَقَهُ اللّٰهُ بِيَدِهِ، وَأَسْجَدَ لَهُ الْمَلَائِكَةَ، قَالَ آخَرُوْنَ: الْمَلَائِكَةُ الَّذِيْنَ لَمْ يَعْصُوْا اللّٰهَ، فَقَالُوْا: بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَبُوْنَا.

Wo Aadam ؑ ke paas pohonche aur saari baat bataai. Aadam ؑ ne farmaya: Mere beto! Allah ke yahaa’n sabse moazzaz makhlooq wo hai jo mujh mein rooh phoonke jaane ke waqt zaahir hui. Abhi rooh mere qadmo’n tak nahi pohonchi thi ke main seedha hokar baeth sakta. Us waqt arsh chamka aur

فَانْتَهَوْا إِلَى آدَمَ، فَذَكَرُوْا لَهُ مَا قَالُوْا، فَقَالَ: يَا بَنِيَّ! إِنَّ أَكْرَمَ الْخَلْقِ مَا بَدَا أَنْ نُّفِخَ فِيَّ الرُّوْحَ، فَمَا بَلَغَ قَدَمَيَّ حَتّٰى اسْتَوَيْتُ جَالِسًا، فَبَرَقَ لِيَ الْعَرْشُ، فَنَظَرْتُ فِيْهِ: مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ، فَذَاكَ أَكْرَمُ الْخَلْقِ عَلَى اللّٰهِ.

maine us mein Muhammad-ur-Rasool Allah likha dekha. Aap ﷺ Allah Ta'ala ki sabse moazzaz makhlooq hain. (Al Ishraaf li Ibne Abi ad Duniya: 23; Taareekh Dimishq la Ibne Asaakir: V7 P386)

Tabsara: Be-suboot qaul hai.

❶ Muhammad bin Saaleh bin Mehran Quraishi 'majhool-ul-haal' hai. Siwaae Ibne Hibban ﷫ (V9 P125) ke kisi ne tauseeq nahi ki.

❷ Aun bin Kahmas (عون بن كهمس) bhi 'majhool-ul-haal' hai.

Imam Ahmad bin Hambal ﷫ farmate hain:

لَا أَعْرِفُهُ.

Main use nahi jaanta. (Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V6 P387 [Sanad Saheeh])

Ise sirf Ibne Hibban ﷫ ne Siqaat (V8 P515) mein zikr kiya hai.

Haafiz Ibne Hajar ﷫ ne ise maqbool, yaane 'majhool-ul-haal' kaha hai. (Taqreeb-ut-Tehzeeb: 5225)

Maaloom hua ke Haafiz Ibne Hajar ﷫ ke nazdeek Imam Ahmad bin Hambal ﷫ ka qaul hi raajeh hai, yehi baat durust hai ke ye 'majhool' hai. Lihaaza Haafiz Zahbi ﷫ (V2 P307) ka ise 'siqa' qaraar dena be-daleel aur marjooh[199] hai.

❸ Abul Aswad Tafaawi ki tauseeq kisi majhool hi ki taraf se hai. Jo khud majhool ya zaeef ho, uski tauseeq ka kya etebaar? Tafaawi ka Imam Saeed bin Jubair ﷫ se samaa'-o-liqa bhi darkaar hai.

Syedna Aadam ﷤ ke baare mein is tarah ka udta hua qaul hujjat nahi ho sakta, ye Quran-e-Majeed aur Syedna Ibne Abbas ﷠ ki saabit-shuda tafseer ke bhi khilaaf hai.

Daleel Number ⑬

Hafs bin Saaib Hanzali ﷛ se marwi hai ke unke waalid ko Rasool-e-

---

[199] T: (مَرجُوح) Kamzor [RKT]

Akram ﷺ ne ye dua sikhaai:

Ya Allah! Aadam ؑ aur unki aulaad mein aane waale Ambiya Ikraam ke tufael falaa'n bin falaa'n aur falaana bint falaa'n ko shifa de de.

اَللّٰهُمَّ! بِحَقِّ آدَمَ وَذُرِّيَّتِهِ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ، أَنْ تَشْفِيَ فُلَانَ بْنَ فُلَانٍ، وَفُلَانَةَ بِنْتَ فُلَانٍ.

(Akhrajahu Al Mustaghfiri Kama Fil Ajoobah al Marziyyah lis Sakhawi: V1 P316)

Tabsara: Mustaghfiri ki kitaab mafqood[200] hai. Us riwayat ki sanad ka ilm nahi ho saka. Be-sanad riwayaat deen nahi ban saktee'n.

Daleel Number ⑭

Syedna Umar bin Khattab ؓ se mansoob hai ke Rasool Allah ﷺ ne farmaya:

Aadam ؑ ne ghalati ka irtikaab kiya to unho'n ne arz kiya: Mere Rabb! Main tujh se ba-haq-e-Muhammad ﷺ sawaal karta hoo'n ke mujhe maaf karde. Allah Ta'ala ne farmaya: Aadam! Toone Muhammad ﷺ ko kaese pehchaan liya, jabke maine abhi tak use paeda hi nahi kiya?

لَمَّا اقْتَرَفَ آدَمُ الْخَطِيْئَةَ، قَالَ: يَا رَبِّ! أَسْأَلُكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ، لَمَّاغَفَرْتَ لِيْ، فَقَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ: يَا آدَمُ! وَكَيْفَ عَرَفْتَ مُحَمَّدًا وَّلَمْ أَخْلُقْهُ؟

Arz kiya: Is liye ke jab Toone mujhe paeda kiya aur mujh mein apni rooh phoonki to maine sar uthaya aur arsh ke paayo'n par 'Laa Ilaaha Illallah Muhammadur Rasoolullahi' likha dekha. Main usi waqt jaan gaya ke Toone apne naam ke saath usi ka naam likha hai jo makhlooq mein sabse mehboob hai. Allah Azzo Wajal ne farmaya: Aadam! Toone sach kaha hai. Wo saari makhlooq mein sabse ziyaada mehboob hain. Choonke toone mujhse unke ba-haq

قَالَ: لِأَنَّكَ يَا رَبِّ لَمَّا خَلَقْتَنِيْ بِيَدِكَ وَنَفَخْتَ فِيَّ مِنْ رُوْحِكِ رَفَعَتُ رَأْسِيْ، فَرَأَيْتُ عَلٰى قَوَائِمِ الْعَرْشِ مَكْتُوْبًا: لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ، مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ، فَعَلِمْتُ أَنَّكَ لَمْ تُضِفْ إِلَى اسْمِكَ إِلَّا أَحَبَّ الْخَلْقِ إِلَيْكَ، فَقَالَ اللّٰهُ عَزَّوَجَلَّ: صَدَقْتَ يَا آدَمُ، إِنَّهٗ لَأَحَبُّ الْخَلْقِ إِلَيَّ، وَإِذْ سَأَلْتَنِيْ

[200] T: (مَفقُود) Khoya hua, ghaayab, gum-shuda [RKT]

maanga hai to maine tujhe maaf kar diya hai. Agar Muhammad ﷺ na hote to main tujhe paeda na karta.

بِحَقِّهِ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكَ، وَلَوْلَا مُحَمَّدٌ مَّا خَلَقْتُكَ.

(Al Mustadrak lil Haakim: V2 P614-615 H4228; Dalaael un Nubuwwah lil Bayhaqi: V5 P488; Taareekh Ibne Asaakir: V7 P437)

Tabsara: Riwayat manghadat hai. Jab Imam Haakim ﷫ ne ise 'saheeh-ul-isnaad' kaha, to unke radd mein Haafiz Zahbi ﷫ ne likha:

Ye to man-ghadat hai.

بَلْ مَوْضُوْعٌ. (Talkhees al Mustadrak: V2 P615)

Jab Haafiz Zahbi ne ise 'baatil' (Meezaan-ul-Etedaal: V2 P504) kaha, to Haafiz Ibne Hajar ﷫ ne unke is hukm ko barqaraar rakha. (Lisaan-ul-Meezaan: V3 P359-360)

❶ Abdur Rahman bin Zaid bin Aslam ke baare mein Imam Bayhaqi ﷫ farmate hain:

Is sanad se is riwayat ko bayan karne mein apne waalid se Abdur Rahman bin Zaid bin Aslam akela hai aur wo zaeef hai.

تَفَرَّدَ بِهِ عَبْدُ الرَّحْمَانِ بْنُ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ مِنْ هٰذَا الْوَجْهِ عَنْهُ، وَهُوَ ضَعِيْفٌ.

(Dalaael un Nubuwwah: V5 P489)

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﷫ se Allama Subki naql karte hain:

Aadam ﷺ ke qisse mein unke Tawasul ka jo waaqia bayan hua hai, wo be-asal hai. Kisi ne bhi use Nabi-e-Akram ﷺ se aisi sanad ke saath bayan nahi kiya, jis par etemaad kiya jaa sakta ho, ya jise etebaar-o-istish-haad[201] ke taur par pesh kiya jaa sakta ho.

أَمَّا مَا ذَكَرَهٗ فِيْ قِصَّةِ آدَمَ، مِنْ تَوَسُّلِهٖ، فَلَيْسَ لَهٗ أَصْلٌ، وَلَا نَقَلَهٗ أَحَدٌ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِإِسْنَادٍ يَّصْلُحُ لِلْاِعْتِمَادِ عَلَيْهِ، وَلَا الْاِعْتِبَارِ، وَلَا الْاِسْتِشْهَادِ. (Shifa-us-Saqaam: P361)

Haafiz Ibne Kaseer ﷫ ne ye riwayat bayan karne ke baad Imam Bayhaqi ﷫ se Abdur Rahman bin Zaid bin Aslam par 'zaeef' hone ki jirah zikr ki hai. (Al Bidaaya wan Nihaaya: V2 P393)

---

[201] T: (اِسْتِشْهاد) Shahaadat, suboot, daleel [RKT]

Khud Abdur Rahman bin Zaid bin Aslam ke baare mein farmate hain:

Zaeef hai. هُوَ ضَعِيْفٌ. (Tafseer Ibne Kaseer: V3 P12)

Haafiz Ibne Abdul Haadi ﷫ (d 744h) farmate hain:

إِنِّيْ لَأَتَعَجَّبُ مِنْهُ، كَيْفَ قَلَّدَ الْحَاكِمَ فِيْ تَصْحِيْحِهٖ، مَعِ أَنَّهٗ حَدِيْثٌ غَيْرُ صَحِيْحٍ وَّلَا ثَابِتٍ، بَلْ هُوَ حَدِيْثٌ ضَعِيْفُ الْإِسْنَادِ جِدًّا، وَقَدْ حَكَمَ عَلَيْهِ بَعْضُ الْأَئِمَّةِ بِالْوَضْعِ.
(As Saarim al Munki Fir Rad Alaa Subki: P32)

Mujhe haeraani hai ke Allama Subki ne is hadees ko saheeh qarar dene mein Imam Haakim ﷫ ki baat par bharosa kar liya hai. Ye hadees saheeh-o-saabit nahi, balke sakht zaeef sanad ke saath marwi hai. Baaz aimma ikraam ne to ise man-ghadat qaraar diya hai.

Haafiz Haithami ﷫ likhte hain:

فِيْهِ مَنْ لَّمْ أَعْرِفْهُمْ.
(Majma'-az-Zawaaid: V8 P353)

Is riwayat ke kai raawiyo'n ko main nahi pehchaanta.

Haafiz Suyuti ﷫ ne is riwayat ko 'zaeef' qarar diya hai. (Manaahil-us-Saafi Fee Takhreej Ahadees ush Shifa: 96)

Ibne Iraqi Kanaani ﷫ (d 963h) ne 'baatil' kaha hai. (Tanzeeh ush Sharia al Marfooah a'n Al Akhbaar ush Shaneeah al Mauzuah: V1 P76)

Mulla Ali Qaari Hanafi ne 'zaeef' kaha hai. (Sharh ash Shifa: V2 P224)

Abdur Rahman bin Zaid bin Aslam jamhoor ke nazdeek 'zaeef-o-matrook' hai.

Haafiz Haithami ﷫ likhte hain:

اَلْأَكْثَرُ عَلٰى تَضْعِيْفِهٖ.
(Majma'-az-Zawaaid: V2 P21)

Jamhoor mohaddiseen zaeef kehte hain.

Imam Ibne Mulaqqin ﷫ farmate hain:

Sab ne zaeef qaraar diya hai. ضَعَّفَهُ الْكُلُّ. (Al Badr-ul-Muneer: V5 P458)

Imam Ahmad bin Hambal, Imam Ali bin Madeeni, Imam Bukhari, Imam Yahya bin Maeen, Imam Nasai, Imam Abu Haatim Raazi, Imam Abu Zurah Raazi, Imam Daraqutni, Imam Ibne Saad, Imam Ibne Khuzaima, Imam Ibne Hibban, Imam Saaji, Imam Tahawi Hanafi, Imam Jozjaani ﷭ waghairahum ne zaeef-o-majrooh qaraar diya hai.

Imam Haakim ﷫ farmate hain:

رَوٰى عَنْ أَبِيْهِ أَحَادِيْثَ مَوْضُوْعَةً.
(Al Madkhal: 154)

Apne baap se mauzu ahadees bayan ki hain.

Ye hadees bhi Abdur Rahman bin Zaid bin Aslam ne apne baap Zaid bin Aslam se riwayat ki hai, lihaaza mauzoo hai.

❷ Abdullah bin Muslim Fehri ke mutaalliq Haafiz Zahbi ﷫ kehte hain:

لَا أَدْرِيْ مَنْ ذَا؟ .
(Talkhees al Mustadrak: V2 P615)

Main nahi jaanta ke ye kaun hai?.

Tambeeh ①

Yehi riwayat isi sanad se Imam Abu Bakar Aajiri ﷫ ne apni kitab Ash Shariah (P427) mein mauqoofan[202] bhi zikr ki hai.

Tambeeh ②

Is riwayat se istidlaal[203] lene waale hazraat ka tazaad[204] mulaahaz ho, wo do (2) mukhtalif maane par mushtamil mauzu riwayaat se ba-yak-waqt istidlaal karte hain. Wo ye riwayat pesh karte hain ke sabse pehle Allah Ta'ala ne Nabi-e-Akram ﷺ ka noor paeda kiya. Lekin agar us noor waali riwayat ko saheeh maane'n to zer-e-bahes riwayat baatil ho jaaegi. Dono mein se kisi ek (1) ko to mauzoo maanna hi padega. Zer-e-bahes mauzoo riwayat mein hai ke Allah Ta'al ne Aadam ﵇ se farmaya ke abhi maine Muhammad ﷺ ko paeda nahi kiya, to aap ne unhe'n

---

[202] T: (مَوقُوفاً) Hadees-e-mauqoof ke taur par. Us hadees ke etebaar se jis hadees ke raawi ka silsila Sahaba tak pohonche [RKT]
[203] T: (اِسْتِدْلال) Daleel pesh karna, sanad laana, suboot, bahes [RKT]
[204] T: (تَضاد) Zid, ikhtilaaf, farq [RKT]

kaese pehchaan liya? Isse saabit hota hai ke Aadam عليه السلام ki takhleeq ke waqt tak Muhammad-e-Kareem ﷺ paeda nahi hue the.

Jabke noor waali riwayat mein hai ke har cheez se pehle Muhammad ﷺ ke noor ko paeda kiya gaya. Ab faisla khud karle’n ke wo dono jhooto’n ko chod denge ya kisi ek (1) jhoot ko apna lenge. Agar wo kisi ek (1) jhoot ko apnaana chaahte hain to bata de’n ke wo kis par etemaad karenge?

Daleel Number ⑮

Abdul Kareem Quraishi ka bayan hai:

Aadam عليه السلام ke aansuo’n se kaantedaar booti paeda hui, jabke Dawood عليه السلام ke aansuo’n se zaafraan paeda hui. Hamare Nabi-e-Kareem ﷺ aur un dono Ambiya-e-Ikraam par durood-o-salaam ho. Jab Aadam عليه السلام ko bhook ki shiddat mehsoos hui to unho’n ne aasmaan ki taraf apna sar uthaaya aur kaha: Aasmaan! Mujhe khana khila, main Aadam Safiullah hoo’n.

نَبتَ الْلُّبَانُ مِنْ دُمُوْعِ آدَمَ عَلَيْهِ الْسَّلَامُ، وَالْزَّعْفَرَانُ مِنْ دُمُوْعِ دَاوُدَ، عَلٰى نَبِيِّنَا وَعَلَيْهِمَا الْصَّلَاةُ وَالْسَّلَامُ، قَالَ: فَلَمَّا اشْتَدَّ جُوْعُ آدَمَ عَلَيْهِ الْسَّلَامُ رَفَعَ رَأْسَهٗ إِلَى الْسَّمَاءِ، فَقَالَ: يَاسَمَاءُ! أَطْعِمِيْنِيْ، فَأَنَا آدَمُ صَفِيُّ اللّٰهِ تَعَالٰى.

Allah Ta’ala ne aasmaan ki taraf wahee farmai ke mere bande ko jawaab do. Aasmaan ne kaha: Aadam! Ham aaj us shakhs ko khaana nahi khilaaenge, jisne Allah Ta’ala ki nafarmaani ki hai. Us par Aadam عليه السلام chalees (40) din rote rahe. Jab unki bhook badh gai to unho’n ne aasmaan ki taraf chehra utha kar iltija ki: Mere Rabb! Main tujhse us ummi nabi ke waseele se sawaal karta hoo’n jise Toone meri nasl se paeda karna chaahta hai ke Tu meri tauba qubool karle aur mujhe kahna khilade.

فَأَوْحَى اللّٰهُ عَزَّوَجَلَّ إِلَى الْسَّمَاءِ أَنْ أَجِيْبِيْ عَبْدِيْ، فَقَالَتْ: يَا آدَمُ! عَزَّ وَجَلَّ إِلَى الْسَّمَاءِ أَنْ أَجِيْبِيْ عَبْدِي، فَقَالَتْ: يَا آدَمُ! نُطْعِمُ الْيَمْمَ مَنْ عَصَى اللّٰهُ تَعَالٰى، فَبَكٰى آدَمُ عَلَيْهِ الْسَّلَامث أَيْضًا أَرْبَعِيْنَ صَبَاحًا، فَلَمَّا اشْتَدَّ جُوْعُه رَفَعَ رَأْسَهٗ إِلَى الْسَّمَاءِ، فَقَالَ: أَسْأَلُكَ يَا رَبِّ! بِحَقِّ الْنَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِيْ تُرِيْدُ أَنْ تُخْرِجَهٗ مِنْ صُلْبِيْ، إِلَّا تُبْتَ عَلَيَّ وَأَطْعَمْتَنِيْ.

(Al Azmah li Abi ash Shaikh al Asbahani: V5 P1596-1597 H1061)

Tabsara: Jhooti riwayat hai.

❶ Abu Yaqoob Yusuf bin Doodaan kaun hai? Maaloom nahi ho saka.

❷ Muhammad bin Yusuf Taimi ke haalaat nahi mil sake.

❸ Ibrahim bin Muhammad se muraad agar Ibrahim bin Muhammad bin Abi Yahya Aslami hai, to wo jamhoor ke nazdeek ‘matrook aur kazzaab’ tha.

❹ Usman bin Abdur Rahman Quraishi se muraad agar Waqqasi hai to ba-ittifaaq-e-mohaddiseen ‘matrook’ aur ‘zaeef’ hai.

Haafiz Ibne Hajar ؒ farmate hain:

مَتْرُوْكٌ، وَكَذَّبَهُ ابْنُ مَعِيْنٍ.
(Taqreeb-ut-Tehzeeb: 4493)

Matrook hai, Imam Ibne Maeen ؒ ne kazzaab kaha hai.

❺ Abdul Kareem Quraishi kaun hai? Uska taaruf nahi mil saka.

Daleel Number ⑯

Syedna Abdullah bin Abbas ؓ bayan karte hain:

لَمَّا خَلَقَ اللّٰهُ تَعَالٰى آدَمَ وَنَفَخَ فِيْهِ مِنْ رُّوْحِهٖ عَطَسَ، فَأَلْهَمَهُ اللّٰهُ: ﴿ **اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِيْنَ** ﴾ ، فَقَالَ لَهٗ رَبُّهٗ: يَرْحَمُكَ رَبُّكَ، فَلَمَّا أَسْجَدَ لَهُ الْمَلَائِكَةَ تَدَاخَلَهُ الْعَجَبُ، فَقَالَ: يَا رَبِّ! خَلَقْتَ أَحَبَّ إِلَيْكَ مِنِّيْ؟ فَلَمْ يُجِبْ، ثُمَّ قَالَ الثَّانِيَةَ، فَلَمْ يُجِبْ، ثُمَّ قَالَ الثَّالِثَةَ.

Allah Ta’ala ne Aadam ko paeda kiya aur un mein apni rooh phoonki, to unho’n ne cheenk maari. Allah Ta’ala ne unhe’n wahee ki ke wo: ‘Alhamdulillahi Rabbil Aalameen’ kahe’n. Allah Ta’ala ne farmaya: Tujh par tera Rabb rahem kare. Jab Allah Ta’ala ne farishto’n se unhe’n sajda karaya to un mein takabbur aaya aur unho’n ne kaha: Mere Rabb! Kya Toone koi aisi makhlooq bhi paeda ki hai jo tujhe mujhse badh kar mehboob ho? Allah Ta’ala ne koi jawaab na diya. Unho’n ne doosri martaba yehi sawaal kiya to Allah Ta’ala ne phir jawab na diya. Teesri

فَلَمْ يُجِبْ، ثُمَّ قَالَ اللّٰهُ عَزَّوَجَلَّ لَهٗ: نَعَمْ، وَلَوْ لَا هُمْ مَّا خَلَقْتُكَ، فَقَالَ: يَا رَبِّ! فَأَرِنِيْهِمْ، فَأَوْحَى اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلٰى مَلَائِكَةِ الْحُجُبِ أَنْ ارْفَعُوْا الْحُجُبَ، فَلَمَّا رُفِعَتْ إِذَا آدَمُ بِخَمْسَةِ أَشْبَاحٍ قُدَّامَ الْعَرْشِ، فَقَالَ: يَا رَبِّ! مَنْ هٰؤُلَاءِ؟

martaba bhi yehi hua.
Phir Allah Ta'ala ne farmaya: Haa'n, agar wo na hote to main tujhe bhi paeda na karta. Aadam ne arz kiya: Mere Rabb! Meri unse mulaqaat karade. Allah Ta'ala ne hijab ke farishto'n ki taraf wahee ki, ke hijab uthado. Jab parde uth gae, to Aadam ne dekha ke arsh ke saamne paanch moortiyaa'n nazar aaee'n. Unho'n ne arz kiya: Aye mere Rabb! Ye kaun hain?

قَالَ: يَا آدَمُ! هٰذَا مُحَمَّدٌ نَّبِيِّيْ، وَهٰذَا عَلِيٌّ أَمِيْرُ الْمُؤْمِنِيْنَ ابْنُ عَمِّ نَبِيِّيْ وَوَصِيُّهٗ، وَهٰذِهِ فَاطِمَةُ ابْنَةُ نَبِيِّيْ، وَهٰذَا انِ الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ ابْنَا عَلِيٍّ وَّوَلَدَا نَبِيِّيْ، ثُمَّ قَالَ: يَا آدَمُ! هُمْ وَلَدُكَ، فَفَرِحَ بِذٰلِكَ، فَلَمَّا اقْتَرَفَ الْخَطِيْئَةَ قَالَ: يَا رَبِّ! أَسْأَلُكَ بِمُحَمَّدٍ وَّعَلِيٍّ وَّفَاطِمَةَ وَالْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ لَمَّا غَفَرْتَ لِيْ فَغَفَرَ اللّٰهُ لَهٗ بِهٰذَا.

(Al Yaqeen li Ali bin Musa bin Tawoos al Hasani: P174-175)

Allah Ta'ala ne farmaya: Ye (pehle) Mere Nabi Muhammad hain, (doosre) Ameer-ul-Momineen aur mere nabi ke chacha-zaad aur wasi Ali hain, (teesri) mere nabi ki beti Fatima hain, aur (chauthe-paachwe'n) Ali ke bete aur mere nabi ke nawaase Hasan-o-Hussain hain. Phir farmaya: Aadam! Ye teri aulaad hain. Usse Aadam khush ho gae. Jab Aadam ne ghalati ka irtikaab kiya to kaha: Mere Rabb! Main tujh se Muhammad, Ali, Fatima, Hasan aur Hussain ke waaste sawaal karta hoo'n ke Tu mujhe maaf karde. Is wajah se Allah Ta'ala ne unhe'n maaf kar diya.

Tabsara: Bohtaan-e-mahez hai, jo kisi majhool ne ghad liya hai.

❶ Ali bin Ibrahim Qazi aur uske waalid samet kai raawi majhool hain.

❷ Abu Ahmad Jarjaani Qazi agar Muhammad bin Ali bin Abdal hai to muttaham-bil-kizb[205] hai. (Al Mauzuaat la Ibnul Jauzi: V1 P349)

Agar ye Muhammad bin Muhammad bin Makki hai, to bhi 'zaeef' hai.

[205] T: Jis par jhoote hone ka ilzaam lagaya jaae [RSB]

❸ Hajjaaj se muraad Hajjaaj bin Irtaat hai, to 'zaeef-o-mudallis' hai.

❹ Ibne Abi Najeeh 'mudallis' hai.

❺ Ali bin Musa bin Taawoos Hasani Raafzi hai. Uski naql ka koi etebaar nahi. Qaraeen hi falsa farmaae'n ke jis sanad mein is qadr jahaalate'n aur qabahate'n ho'n aur jis riwayat mein raafzi aqaaed jhalak rahe ho'n, use bataur-e-daleel zikr karna bhala ahle sunnat ko zeb deta hai?

Qareen! Ek (1) taraf Quran-e-Kareem se saraahatan saabit hai ke Syedna wa Aboona Aadam ﷤ ne Allah Ta'ala ko uski buland sifaat ka waasta diya tha. Jabke is jhoot riwayat mein hai ke Aadam ﷤ ne Allah Ta'ala ko Muhammad ﷺ, Aap ﷺ ki Aal, Syeda Fatima, Syedna Ali, aur Hasan-o-Hussain ﷡ ka waasta diya tha. To ye Quran ke bhi mukhaalif hai.

Shaikh-ul-Islam Ibne Taimiya ﷀ (d 728h) farmate hain:

أَمَّا أُوْلٰئِكَ الضُّلَّالُ أَشْبَاهُ الْمُشْرِكِيْنَ النَّصَارٰى، فَعُمْدَتُهُمْ إِمَّا أَحَادِيْث ضَعِيْفَةٌ أَوْ مَوْضُوْعَةٌ أَوْ مَنْقُوْلَاتٌ عَمَّنْ لَّا يُحْتَجُّ بِقَوْلِهٖ، إِمَّا أَنْ يَّكُوْنَ كِذْبًا عَلَيْهِ، وَإِمَّا أَنْ يَّكُوْنَ غَلَطًا مِّنْهُ. إِذَا هِيَ نَقْلٌ غَيْرُ مُصَدَّقٍ عَنْ قَائِلٍ مَعْصُوْمٍ، وَإِنْ اعْتَصَمُوْا بِشَيْءٍ مِّمَّا ثَبَتَ عَنِ الرَّسُوْلِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم حَرَّفُوْا الْكَلِمَ عَنْ مَّوَاضِعِهٖ، وَتَمَسَّكُوْا بِمُتَشَابِهِهٖ، وَتَرَكُوْا مُحْكَمَهٗ كَمَا يَفْعَلُ النَّصَارٰى.

(Talkhees Kitab-ul-Istighaasa: P352)

Nasraani mushriko'n se mushabahat rakhne waale ye gumraah ya to man-ghadat-o-zaeef riwayaat par etemaad karte hain ya aise aqwaal-o-marwiyaat par jo hujjat nahi hote. Ye aqwaal ya to qaael ki taraf jhoote mansoob hote hain ya qaael ka ilmi tasaamuh[206] hote hain.
You'n ye aqwaal ghaer-maasoom ashkhaas ki ghaer-musaddiqa marwiyaat par mabni hote hain. Agar kabhi wo Rasool Allah ﷺ ki saabit-shuda ahadees se daleel lete hain to unke maane-o-mafaheem mein tehreef ke murtakib hote hain, aur mohkam-o-sareeh ko chodkar nasara ki tarah mutashaaba alfaaz se istidlaal-o-istimbaat karte hain.

[206] T: (تَسامُح) Bhool-chook, sahoo [RKT]

Nez farmate hain:

Aimma-e-Deen mein se kisi ne bhi shariyat ke kisi waajib-o-mustahab amr ko zaeef hadees se saabit karna jaaez qaraar nahi diya. Jo aisi baat karta hai, ijma ka mukhaalif hai.

لَمْ يَقُلْ أَحَدٌ مِّنَ الْأَئِمَّةِ: إِنَّهُ يَجُوْزُ أَنْ يُّجْعَلَ الشَّيْءَ وَاجِبًا أَوْ مُسْتَحَبًّا بِحَدِيْثٍ ضَعِيْفٍ، وَمَنْ قَالَ هٰذَا، فَقَدْ خَالَفَ الْإِجْمَاعَ. (Qaaida Jaleelah: P162)

Syedna Aadam ﵇ ka Allah Ta'ala ko uske asma-o-sifaat ka waasta dena Quran-e-Kareem se saabit hai, zaeef hadeese'n jo kisi ghaer-saabit cheez ko saabit nahi kartee'n, kya ab bhi un par etemaad hoga?

Aap Agar Na Hote ...!

Takhleeq-e-kaainaat ka maqsad kya hai? Jawaab ye hai ke Ibaadat-e-Ilaahi.

Farman-e-Ilaahi hai:

Maine Jinno Aur Insaano Ko Sirf Apni Ibaadat Ke Liye Paeda Kiya Hai.

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُوْنِ.

(Surah-ad-Dhaariyaat: 56)

Maaloom hua ka nizaam-e-kaaenaat ko Khaaliq-e-kaaenaat ne apni ibaadat ke liye hi paeda kiya hai. Is qurani bayan ke khilaaf soofiya ne ek (1) jhooti aur man-ghadat riwayat mashoor kar rakhi hai ke kaaenaat ki takhleeq RK ﷺ ke liye, aap ke tufael aur aap ke sadqe hui. Agar aap na hote to kaaenaat takhleeq na hoti. Is silsila mein bayankarda riwayaat jhooti, jaali, aur zaeef hain.

Is ghalat aqeede ke baare mein bayan ki jaane waali riwayaat ki zakheera hadees mein maujood tamaam sanado'n ka tafseeli jaaeza aur un par munsifaana tabsara pesh-e-khidmat hai. Qaraeen-e-Ikraam! Ghaur se is mazmoon ka mutaala-a farmae'n aur faisla khud kare'n ke kya aisi riwayaat ko deen-e-islaam ka naam diya jaa sakta hai? Mulahaza farmaae'n:

Riwayat Number ①

Syedna Salman ؓ se mansoob hai. Allah Ta'ala ne farmaya:

Muhammad ﷺ! Agar aap na hote, to main duniya takhleeq na karta.

لَوْلَاكَ يَا مُحَمَّدُ! مَا خَلَقْتُ الدُّنْيَا.

(Taareekh Ibne Asaakir: V3 P518; Al Mauzuaat la Ibnul Jauzi: V1 P288-289)

Tabsara: Baatil aur jhooti riwayat hai. Haafiz Ibnul Jauzi ؒ ne mauzu (man-ghadat) qaraar diya hai. Haafiz Suyuti ؒ ne unke hukm ko barqaraar rakha hai. (Al Laali al Masnooah: V1 P272)

❶ Muhammad bin Isa bin Hayyaan Madaaeni jamhoor ke nazdeek 'zaeef' hai.

Imam Daraqutni ﵀ ne 'matrook-ul-hadees' qaraar diya hai. (Sawalaat al Haakim: 171)

Nez 'zaeef' bhi kaha hai. (Al Elal: V5 P347; Sunan Daraqutni: V1 P78)

Haafiz Abu Ahmad Haakim ﵀ farmate hain:

Isne apne asaataza se aisi riwayaat bayan ki hain, jin par siqaat ne uski muwaafaqat nahi ki.

حَدَّثَ عَنْ مَّشَايِخِهِ مَا لَمْ يُتَابَعْ عَلَيْهِ.

(Taareekh Baghdad: V2 P399 [Sanad Saheeh])

Haafiz Laalkaai ﵀ 'zaeef' kehte hain. (Taareekh Baghdad: V2 P398)

Imam Haakim ﵀ ne 'matrook' kaha hai. (Meezaan-ul-Etedaal liz Zahbi: V3 P678)

Haafiz Ibnul Jauzi ﵀ farmate hain 'zaeef' hai. (Al Mauzuaat: V1 P289)

Sirf Imam Ibne Hibban ﵀ ne Siqaat: V9 P143 mein zikr kiya hai.

Haafiz Barqaani ﵀ ne 'siqa' kaha hai. (Taareekh Baghdad: V3 P398)

Haafiz Zahbi ﵀ ne 'zaeef' kaha hai. (Talkhees al Mustadrak: V3 P254; doosra nuskha: V2 P308)

Maaloom hua ke uska zof hi raajeh hai.

❷ Muhammad bin Sabaah agar Kufi hai to Imam Abu Haatim ﵀ farmate hain:

Ye zara bhi mazboot nahi.

لَيْسَ بِقَوِيٍّ.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V7 P290)

❸ Ibrahim bin Abi Huyai sakht 'zaeef' hai.

Imam Bukhari ﵀ ne 'munkar-ul-hadees' qaraar diya hai. (At Taareekh-ul-Kabeer: V1 P283)

Imam Daraqutni ﵀ ne Kitab-uz-Zuafa wal Matrukeen (17) mein zikr kiya hai. Nez 'matrook' qaraar diya hai. (Meezaan-ul-Etedaal: V1 P79)

Imam Nasai ﵀ ne ‘zaeef’ kaha hai. (Al Kaamil la Ibne Adi: V1 P238 [Sanad Hasan])

Imam Abu Haatim Raazi ﵀ ne ‘munkar-ul-hadees’ kaha hai. (Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V2 P149 tahat 491)

Imam Ali bin Madeeni ﵀ farmate hain:

Kuch nahi tha.

لَيْسَ بِشَيْءٍ. (Lisaan-ul-Meezaan la Ibne Hajar: V1 P52)

Imam Ibne Adi ﵀ farmate hain:

Ibrahim bin Abu Huyai ka zof uski ahadees-o-riwayaat se waazeh hai.

ضَعْفُ إِبْرَاهِيْمَ بْنِ أَبِيْ حَيَّةَ بَيِّنٌ عَلٰى أَحَادِيْثِهٖ وَرَوَايَاتِهٖ. (Al Kaamil Fee Zuafa-ur-Rijaal: V1 P389)

Imam Ibne Hibban ﵀ farmate hain:

Jaafar bin Muhammad bin Hishaam se munkar aur man-ghadat riwayaat bayan karta hai, lagta hai ke usne khud ghadi hain.

يَرْوِيْ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ وَّهِشَامٍ مَّنَاكِيْرَ وَأَوَابِدَ، يَسْبِقُ إِلَى الْقَلْبِ الْمُتَعَمِّدُ بِهَا.
(Kitab-ul-Majruheen: V1 P103-104)

Haafiz Ibnul Jauzi ﵀ ne ‘zaeef’ qarar diya hai. (Al Mauzuaat: V1 P289)

Haafiz Zahbi ﵀ ne zaeef qaraar diya hai. (Deewaan-uz-Zuafa: 275)

Imam Yahya bin Maeen ﵀ ne ise ‘Shaikh Siqa Kabeer’. (Al Jirah wa Taadeel: V2 P149) Keh diya hai, lekin unka ye qaul jamhoor mohaddiseen ki jirah ke muqaable mein qubool nahi.

❹ Khalil bin Murrah jamhoor mohaddiseen ikraam ke nazdeek ‘zaeef’ hai.

Imam Bukhari ﵀ farmate hain: “Munkar-ul-Hadees hai”. (Sunan Tirmizi: H2666, H3474)

Nez farmate hain:

Munkar-ul-Hadees hai.

فِيْهِ نَظَرٌ. (Taareekh-ul-Kabeer: V3 P199)

Imam Abu Haatim Raazi ﵀ ne hadees mein ‘ghair-qawi’ qaraar diya hai. (Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V3 P379)

Imam Nasai ﵀ ne ‘zaeef’ qaraar diya hai. (Az Zuafa wal Matrukeen: 178)

Imam Yahya bin Maeen ﵀ ‘zaeef’ kaha hai. (Kitab-ul-Majruheen la Ibne Hibban: V1 P286 [Sanad Saheeh])

Imam Ibne Hibban ﵀ farmate hain:

Mashoor raawiyo’n se munkar ahadees bayan karta hai, uski ziyaada-tar riwayaat majhuleen se hain.

مُنْكَرُ الْحَدِيْثِ عَنِ الْمَشَاهِيْرِ، كَثِيْرُ الرِّوَايَةِ عَنِ الْمَجَاهِيْلِ. (Kitab-ul-Majruheen: V1 P286)

Haafiz Ibne Hajar aur Haafiz Zahbi ﵀ ne ‘zaeef’ qaraar diya hai. Chunache jamhoor ki taz-eef[207] ke muqaable mein Imam Ibne Shaheen waghaira ki tauseeq mufeed nahi.

❺ Yahya se muraad agar Yahya Ibne Abi Saaleh samaan hai, to ‘majhool’ hai. (Taqreeb-ut-Tehzeeb: 7569)

Imam Ibne Hibban ﵀ ke alaawa kisi ne ‘siqa’ qaraar nahi diya.

Imam Abu Haatim Raazi ﵀ farmate hain:

Majhool Shaikh hai, main use nahi pehchaanta.

شَيْخٌ مَّجْهُوْلٌ، لَا أَعْرِفُهُ.

(Al Jirah wa Taadeel: V9 P158)

Agar Yahya bin Abi Kaseer hai, to ‘mudallis’ hai. Albatta Haafiz Ibnul Jauzi ﵀ ne Yahya bin Maimoon Abu Ayyub Basri samjha hai.

❻ Salaam bin Sulaiman Zareer ‘zaeef’ hai.

Imam Ibne Adi ﵀ ne ‘munkar-ul-hadees’ qaraar diya hai. (Al Kaamil Fee Zuafa-ur-Rijaal: V1 P279)

Imam Abu Haatim Raazi

---

[207] T: (تَضْعِيف) Zof, kamzori [RKT]

Ye qawi nahi hai. (Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V4 P259).لَيْسَ بِالْقَوِيِّ

Haafiz Uqaili ﵀ farmate hain:

Ye siqa raawiyo'n se munkar riwayate'n bayan karta hai.

فِيْ حَدِيْثِهٖ عَنِ الْثِّقَاتِ مَنَاكِيْرُ.
(Az Zuafa-ul-Kabeer: V2 P161)

Haafiz Ibne Hajar ﵀ ne 'zaeef' kaha hai. (At Taqreeb: 2704)

Lihaaza ye sanad che (6) wujuhaat ki bina par baatil hai.

Riwayat Number ②

Syedna Abdullah bin Abbas ﵄ se marfooan marwi hai:

Mere paas Jibraeel aae aur kehne lage: Muhammad ﷺ! Agar aap na hote, to jannat aur dozakh ko paeda na kiya jaata.

أَتَانِيْ جِبْرِيْلُ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ! لَوْلَاكَ لَمَا خُلِقَتِ الْجَنَّةُ، وَلَوْلَاكَ مَا خُلِقَتِ النَّارُ.
(Al Gharaaeb al Multaqatah: V1 P479)

Tabsara: Jhooti riwayat hai.

❶ Fuzail bin Jaafar bin Sulaiman ki tauseeq aur haalat maaloom nahi hue.

❷ Abdus Samad bin Ali bin Abdullah ki bhi tauseeq nahi mili.

Imam Uqaili ﵀ farmate hain:

Iski hadees ghaer-mehfooz hai aur wo isi riwayat ke saath maaroof hai.

حَدِيْثُهٗ غَيْرُ مَحْفُوْظٍ، وَلَا يُعْرَفُ إِلَّا بِهٖ.
(Az Zuafa-ul-Kabeer: V3 P84)

Riwayat Number ③

Syedna Abdullah bin Abbas ﵄ bayan karte hain:

Allah Ta'ala ne Isa ﵇ ki taraf wahee ki ke Isa! Muhammad ﷺ par iman laaiye aur hukm deejiye ke aap ki ummat mein se jo log Aap ﷺ ka zamana paae'n, wo un par imaan laae'n. Agar

أَوْحَى اللّٰهُ إِلٰى عِيْسٰى عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا عِيْسٰى! آمِنْ بِمُحَمَّدٍ وَّأْمُرْ مَنْ أَدْرَكَهٗ مِنْ أُمَّتِكَ أَنْ يُؤْمِنُوْا بِهٖ، فَلَوْلَا مُحَمَّدٌ مَا

Muhammad ﷺ na hote to main Aadam ؑ ko paeda na karta, agar Muhammad ﷺ na hote to main jannat aur jahannum ko paeda na karta. Maine arsh ko paani ke oopar paeda kiya to wo hilne laga. Us par 'Laa Ilaaha Illallah Muhammadur Rasool Allahi' likh diya to theher gaya.

خَلَقْتُ آدَمَ، وَلَوْلَا مُحَمَّدٌ مَا خَلَقْتُ الْجَنَّةَ وَلَا النَّارَ، وَلَقَدْ خَلَقْتُ الْعَرْشَ عَلَى الْمَاءِ فَاضْطَرَبَ، فَكَتَبْتُ عَلَيْهِ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، مُحَمَّدٌ رَسُوْلُ اللهِ، فَسَكَنَ.

(Al Mustadrak Alaa Sahihain lil Haakim: V2 P514-515 H4227)

Tabsara: Jhoot hai.

❶ Amr bin Aus Ansaari na-maaloom-o-majhool hai.

Haafiz Zahbi ؒ farmate hain:

Majhool-ul-haal hai. Usne ek (1) munkar riwayat bayan ki hai, jise Imam Haakim ne apni kitab mustadrak mein zikr kiya hai. Mere mutaabiq wo riwayat man-ghadat hai.

يُجْهَلُ حَالُهُ، أَتَى بِخَبَرٍ مُّنْكَرٍ، أَخْرَجَهُ الْحَاكِمُ فِيْ مُسْتَدْرَكِهِ، وَأَظُنُّهُ مَوْضُوْعًا.

(Meezaan-ul-Etedaal: V3 P5246, 6330)

Haafiz Suyuti ؒ (d 911h) kehte hain:

Haafiz Zahbi ؒ kehte hain ke uski sanad mein Amr bin Aus maaloom nahi kaun hai?.

قَالَ الذَّهَبِيُّ: فِيْ سَنَدِهِ عَمْرُوْ بْنُ أَوْسٍ، لَا يُدْرٰى مَنْ هُوَ؟

(Al Khasaaes-ul-Kubra: V1 P14).

❷ Saeed bin Abi Urooba 'mudallis' aur 'mukhtalat' hai.

❸ Qataada bin Da-aamah (قتاده بن دعامه) 'mudallis' hain, samaa' ki tasreeh nahi ki.

Lihaaza is qaul ki sanad ko Imam Haakim ؒ ka 'saheeh' kehna motabar nahi. Haafiz Zahbi ؒ ne Imam Haakim ؒ ka radd karte hue likha hai:

Mere mutaabiq ye Saeed par jhoot hai.

أَظُنُّهُ مُوْضُوْعًا عَلٰى سَعِيْدٍ.

(Talkhees al Mustadrak: V2 P415)

Lisaan-ul-Mizaan mein Haafiz Ibne Hajar ؒ ne isi hukm ko barqaraar

rakha hai. Ghaer-saabit hone ke saath-saath ye qaul sharai nusoos ke bhi khilaaf hai.

Tambeeh:

Tabaqaat-ul-Mohaddiseen bi Asbahaan li Abi ash Shaikh (V2 P287) mein Amr bin Aus Ansari 'majhool' ki mutaaba-at Saeed bin Aus Ansari ne ki hai, lekin uski sanad mein Muhammad bin Umar Muhaarbi laapata hai. Lihaaza is mutaaba-at ka koi faaeda nahi.

Riwayat Number ④

Syedna Abdullah bin Masood ﷛ bayan karte hain ke Rasool Allah ﷺ ne farmaya:

Allah Ta'ala ne Aadam ﷤ ko paeda kiya aur un mein apni rooh phoonki, to unhe'n cheenk aai. Unho'n ne Alhamdulillah kaha, to Allah Ta'ala ne farmaya: Mere bande ne meri taareef ki hai, meri izzat aur mere jalaal ki qasam! Agar do (2) bando'n ko duniya mein paeda karne ka iraada na hota, to main tujhe paeda na karta. Aadam ne arz kiya: Aye mere Ilaah! Kya wo dono meri hi nasl se ho'nge? Farmaya: Ji haa'n! Aadam! Sar uthaae aur dekhiye, Aadam ne sar uthaaya to arsh par 'Laa Ilaaha Illallahu Muhammad-ur-Rasool Allahi Nabi-ur-Rahmati' likha hua tha.

لَمَّا خَلَقَ اللّٰهُ آدَمَ وَنَفَخَ فِيْهِ مِنْ رُّوْحِهٖ عَطَسَ آدَمُ، فَقَالَ: الْحَمْدُ لِلّٰهِ، فَقَالَ اللّٰهُ: حَمِدَنِيْ عِبْدِيْ، وَعِزَّتِيْ وَجَلَالِى! لَوْلَا عَبْدَانِ اُرِيْدُ أَنْ أَخْلُقَهُمَا فِيْ دَارِ الدُّنْيَا مَا خَلَقْتُكَ، قَالَ: إِلٰهِىْ! فَيَكُوْنَانِ مِنِّى؟ قَالَ: نَعَمْ يَا آدَمُ! رْفَعْ رَاسَكَ وَانْظُرْ، فَرَفَعَ رَاْسَه، فَإِذَا هُوَ مَكْتُوْبٌ عَلَىْ الْعَرْشِ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللّٰهُ، مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ، نَبِيُّ الرَّحْمَةِ.

(Al Manaaqib lil Khwaarzami: P318; Al Jawaahir-us-Sunnniyah lil Har Aamli: P292)

Tabsara: Jhooti riwayat hai.

❶ Muwaffaq (موفق) raafzi shia hai. Uski koi tauseeq saabit nahi.

❷ Abu Muhammad Haroon bin Musa Tal-akbari ki agarche shia kutub mein tauseeq maujood hai, lekin ahle sunnat ki kitaabo'n mein uski tauseeq maujood nahi.

Haafiz Zahbi ﷫ farmate hain:

Kasrat se munkar riwayaat bayan karne waala aur raafzi hai.

رَاوِيَةٌ لِّلْمَنَاكِيْرِ، رَافِضِيٌّ.
(Meezaan-ul-Etedaal: V4 P287 tahat 9174)

❸ Fehaan Attaar Abu Nasr ka ata-pata nahi.

❹ Rabee bin Jarraah na-maaloom hai.

❺ Sulaiman bin Mehraan Amash ki tadlees hai.

❻ ❼ ❽ Abdul Aziz Abdullah, Jaafar bin Muhammad, aur Abdul Kareem ka taayyun aur tauseeq darkaar hai.

❾ Ibne Shaazaan ki shia kutub mein taareef hai, magar ahle sunnat ki kitaabo'n mein aisa kuch nahi hai. Haafiz Zahbi ﷫ ne uski ek (1) riwayat ko jhoot qaraar diya hai. (Meezaan-ul-Etedaal: V3 P466)

Haafiz Zahbi ﷫ ne mazeed farmaya:

Akhtab Khwaarzim ne is dajjaal Ibne Shazaan ki sanad se Syedna Ali ﷛ ke manaaqib mein bohut si baatil, be-tukki aur be-hooda riwayaat bayan ki hain.

لَقَدْ سَاقَ أَخْطَبُ خَوَارِزْمَ مِنْ طَرِيْقِ هٰذَا الْدَّجَّالِ ابْنِ شَاذَانَ، أَحَادِيْثَ كَثِيْرَةً بَاطِلَةً سَمْجَةً رَّكِيْكَةً فِيْ مَنَاقِبِ الْسَّيِّدِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ. (Meezaan-ul-Etedaal: V3 P467)

Is riwayat mein aur bhi kharabiyaa'n maujood hain.

Riwayat Number ⑤

Syedna Abdullah bin Masood ﷛ bayan karte hain ke Rasool Allah ﷺ ne farmaya:

Allah Ta'ala ne Aadam ko paeda kiya aur un mein rooh phoonki, to unhe'n cheenk aai. Unhe'n ilhaam hua ke wo 'Alhamdulillahi Rabbil Aalameen' kahee'n. Phir Allah Ta'ala ne unki taraf wahee ki Aadam! Toone meri taareef ki hai. Meri izzat aur mere jalaal ki

لَمَّا خَلَقَ اللّٰهُ آدَمَ وَنَفَخَ فِيْهِ الرُّوْحَ عَطَسَ آدَمُ، فَأُلْهِمَ أَنْ قَالَ: ﴿ الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعٰلَمِيْنَ ﴾، فَأَوْحَى اللّٰهُ إِلَيْهِ: يَا آدَمُ! حَمِدْتَنِيْ، فَوَعِزَّتِيْ وَجَلَالِيْ، لَوْلَا عَبْدَانِ أُرِيْدُ أَنْ أَخْلُقَهُمَا فِيْ آخِرِ الدُّنْيَا مَا

qasam! Agar maine duniya ke aakhir mein do (2) bando’n ko paeda karne ka iraada na kiya hoa, to main tujhe paeda na karta.

خَلَقْتُكَ.

(Bashaara al Mustafa li Muhammad at Tabarani ar Raafzi: P116-117; Al Jawaahir as Sunniya lil Harral Aamli: P273)

Tabsara: Saraasar jhooti riwayat hai.

❶ Hussain bin Hasan Ashqar jamhoor ke nazdeek ‘zaeef’ hai.

Imam Bukhari ﷺ ne ‘feeh nazr’ (munkar-ul-hadees) kaha hai. (At Taareekh-ul-Kabeer: V2 P385)

Nez farmate hain:

Munkar riwayaat bayan karta hai.

عِنْدَهٗ مَنَاكِيْرُ. (At Taareekh-us-Sagheer: V2 P291)

Imam Ahmad bin Hambal ﷺ farmate hain:

Tha to saccha, lekin riwayaat munkar bayan karta tha.

مُنْكَرُ الْحَدِيْثِ، وَكَانَ صَدُوْقًا.

(Sawalaat Ibne Haani: 2358)

Imam Abu Zurah Raazi ﷺ farmate hain:

Shaikh munkar-ul-hadees tha.

هُوَ شَيْخٌ مُّنْكَرُالْحَدِيْثِ.

(Al Jirah wa Taadeel la Ibne Abi Haatim: V3 P50)

Imam Abu Haatim Raazi ﷺ farmate hain:

Hadees mein bilkul qawi nahi.

لَيْسَ بِقَوِيٍّ فِيْ الْحَدِيْثِ.

(Al Jirah wa Taadeel: V3 P49)

Haafiz Jozjaani ﷺ farmate hain:

Ghaali raafzi tha, aur Sahaba Ikraam par sabb-o-shitam[208] karne waalo’n mein se tha.

غَالٍ مِّنَ الْشَّتَّامِيْنَ لِلْخِيَرَةِ.

(Ahwaal-ur-Rijaal: 90)

Imam Daraqutni ﷺ (Az Zuafa wal Matrukeen: 195) aur Imam Nasai ﷺ (Kitab-uz-Zuafa wal Matrukeen: 146) ne ‘laisa bil-qawi’ kaha hai.

---

[208] T: (سَبّ و شَتْم) Zulm-o-sitam, laan-taan [RKT]

Haafiz Ibne Kaseer ﷫ farmate hain:

هُوَ شِيْعِيٌّ جَلْدٌ، وَضَعَّفَهُ غَيْرُ وَاحِدٍ.

Kattar shia tha, kai mohaddiseen ne zaeef qaraar diya hai.

(Al Bidaaya wan Nihaaya: V6 P86)

Haafiz Haithami ﷫ farmate hain:

ضَعَّفَهُ الْجُمْهُوْرُ.

Jamhoor mohaddiseen ne zaeef qaraar diya hai.

(Majma'-az-Zawaaid: V6 P82; V9 P102)

Haafiz Ibne Hajar ﷫ ne 'zaeef' kaha hai. (Fathul Baari: V6 P467)

Haafiz Suyuti ﷫ kehte hain:

حُسَيْنٍ الْأَشْقَرُ مُتَّهَمٌ.

Hussain Ashqar Muttaham bil-kizb hai.

(Zail Ahadees al Mauzuah: P58)

❷ Sulaiman bin Mehraan Amash 'mudallis' hain.

❸ Muhammad bin Ali bin Khalf Attaar se neeche sab raawiyo'n ki tauseeq saabit nahi ho saki. Masalan; Obaid bin Musa Rooyaani, Abul Hasan Ahmad bin Muhammad bin Ishaq, Abu Yaqoob Ishaq bin Muhammad bin Imran Khabaaz, Muhammad bin Ahmad bin Yusuf, Abu Muhammad Abdul Malik bin Muhammad bin Ahmad bin Yusuf, Abu Saeed Muhammad bin Ahmad bin Hussain Nishapuri Khuzaai, Abu Najm Muhammad bin Abdul Wahhaab bin Isa Samaan Raazi.

Tambeeh:

Riwayat 'لَوْ لَاكَ مَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاكَ' ko Allama Sanaani ﷫ ne mauzu kaha hai. (Al Mauzuaat: 51)

Duniya ki kisi kitaab mein uski koi sanad nahi mil saki. Ahle Sunnat ki kisi kitaab mein na shia ki kisi kitaab mein. Use Muhammad Baqar Majlisi Raafzi Shia ne apni kitab Bahaar-ul-Anwaar: V15 P18; V54 P199 mein Abul Hasan Abkari ki kitab Kitab-ul-Anwaar ke hawaale se be-sanad zikr kiya hai.

Fiqa Hanafi Aur Hadees-e-Laulaaka (لولاك)

Ahnaaf ki motabar kutub mein likha hai:

Jawaahir-ul-fataawa mein sawaal hai: Kya ye kehna jaaez hai ke agar hamare Nabi Muhammad ﷺ na hote, to Allah Ta'ala Aadam ؑ ko paeda na karta? Jawaab ye diya gaya: Ye aisi cheez hai, jo waaizeen mimbaro'n par bayan karte hain. Isse unka maqsad hamare Nabi Muhammad ﷺ ki taazeem karna hota hai. Behtar yehi hai ke aisi baato'n se ehteraaz kiya jaae, kyounke Nabi-e-Kareem ﷺ agarche Allah Ta'ala ke yahaa'n buland muqaam aur martaba rakhte the, lekin har nabi ko bhi ek (1) muqaam aur martaba haasil tha aur har nabi ke paas koi na koi aisi khusoosiyat thi, jo doosre kisi ke paas na thi. Lihaaza har nabi ka apna ek (1) mustaqil muqaam hai.

فِيْ جَوَاهِرِ الْفَتَاوٰى: هَلْ يَجُوْزُ أَنْ يُّقَالَ: لَوْلَا نَبِيُّنَا مُحَمَّدٌ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَا خَلَقَ اللّٰهُ آدَمَ؟ قَالَ: هٰذَا شَيْءٌ يَّذْكُرُهُ الْوُعَّاظُ عَلٰى رُؤُوْسِ الْمَنَابِرِ، يُرِيْدُوْنَ بِهٖ تَعْظِيْمَ نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالْأَوْلٰى أَنْ يُّحْتَرَزَ عَنْ مِّثْلِ هٰذَا، فَإِنَّ النَّبِيَّ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ، وَإِنْ كَانَ عَظِيْمَ الْمَنْزِلَةِ وَالرُّتْبَةِ عِنْدَ اللّٰهِ، فَإِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ مِّنَ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ مَنْزِلَةً وَّمَرْتَبَةً، وَخَاصَّةً لَّيْسَتْ لِغَيْرِهٖ، فَيَكُوْنُ كُلُّ نَبِيٍّ أَصْلًا بِنَفْسِهٖ.

(Al Fataawa at Tataarkhaniya: V5 P485)

Dua hai ke Allah Ta'ala hamein saheeh raaste ko apnaane ki taufeeq ataa farmaae. Aameen!

Namaz-e-Ghausiya

Baaz logo’n ne deen mein ek (1) nai namaz ghadli hai aur use ‘Namaz-e-Ghausiya’ ka naam de kar Shaikh Abdul Qadir ؒ ki taraf mansoob kar diya hai, ye namaz bidaat-o-khurafaat aur shirk-o-kufr ka malghooba hai. Deen Nabi-e-Kareem ﷺ ke aqwaal-o-afaal ki paerawi ka naam hai, ghaer-mashroo tariqo’n se taqarrub-e-Ilaahi ka husool na-mumkin hai, agarche ye log apne un kaarnaamo’n ko accha khayal karte hain, lekin haqeeqat ye hai ke aise tareeqo’n ko deen-o-ibaadaat qaraar dena fasaad fil-arz hai. Farman-e-Baari Ta’ala hai:

Farmaan-e-Baari Ta’ala hai:

Jab Unse Kaha Jaata Hai Ke Zameen Mein Fasaad Na Karo To Kehte Hain: Ham To Islaah Karne Waale Hain, Khabardaar! Haqeeqat Mein Yehi Log Fasaadi Hain, Lekin Unhe’n Shuoor Nahi.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ ۙ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ. أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَٰكِن لَّا يَشْعُرُونَ.

(Surah-al-Baqara: 11)

Bidaat, Allah ki zameen par fitna ka baais hain, baaz log aae-din koi na koi bidat ejaad kar lete hain, wo ibaadaat mein Nabi-e-Kareem ﷺ ki zaat-e-giraami par iktifa[209] nahi karte.

Duniya mein sabse pehle Misri Soofi Abul Hasan Ali bin Yusuf Shatnoofi (d 713h) ne is namaz ko mutaarif[210] karwaya. Ye soofi Shaikh Abdul Qadir Jilaani ؒ ki taraf mansoob ibaarat you’n zikr karta hai:

Jo kisi mushkil mein mujh se madad maange, uski mushkil door kardi jaaegi, jo musibat mein mera naam lekar pukaare, uski musibat door kardi jaaegi aur jo haajat mein Allah ko mera waseela de kar dua kare, uski haajat poori kardi jaaegi, jo do (2) rakate’n is tarah adaa kare ke

مَنِ اسْتَعَانَ بِيْ فِيْ كُرْبَةٍ كُشِفَتْ عَنْهُ، وَمَنْ نَّادَانِيْ بِاسْمِيْ فِيْ شِدَّةٍ فُرِّجَتْ عَنْهُ، وَمَنْ تَوَسَّلَ بِيْ إِلَى اللّٰهِ عَزَّوَجَلَّ فِيْ حَاجَةٍ قُضِيَتْ لَه، وَمَنْ صَلّٰى رَكْعَتَيْنِ، يَقْرَأُفِيْ كُلِّرَكْعَةٍ بَعْدَ الْفَاتِحَةِ سُوْرَةَ الْإِخْلَاصِ إِحْدٰى عَشْرَةَ مَرَّةً،

209 T: (اِكْتِفا) Kifaayat, qanaa-at, kaafi [RKT]

210 T: (مُتَعارِف) Ek-doosre ko jaanne pehchaanne waala, ek-doosre se waaqif [RKT]

ثُمَّ يُصَلِّيْ عَلٰى رَسُوْلِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّم بَعْدَ السَّلَامِ وَيُسَلِّمُ عَلَيْهِ، وَيُذْكُرُنِيْ، ثُمَّ يَخْطُوْا إِلٰى جِهَةِ الْعِرَاقِ إِحْدٰى عَشْرَةَ خُطْوَةً، وَيَذْكُرُ اسْمِيْ وَيَذْكُرُ حَادَتَه، فَإِنَّهَا تُقْضٰى بِإِذْنِ اللّٰهِ.

(Bahjat-ul-Asraar-o-Ma'daan-ul-Anwaar: P102 Fazl Zikr as Sahaaba wa Bisrahum)

har rakat mein Surah al Faatiha ke baad Surah al Ikhlaas 11 martaba padhe, phir salam pherne ke baad Nabi-e-Kareem ﷺ par durood-o-salaam bhej kar mujhe yaad kare, phir Iraq ki taraf 11 qadam chale aur mera naam lekar apni haajat zikr kare to Allah ke hukm se zaroorat poori ho jaaegi.

Tabsara: Safed jhoot hai, jo Shaikh Abdul Qadir Jeelani ؒ se ghalat mansoob hai.

❶ Abul Ma-aali (ابو المعالی) Abdur Raheem bin Muzaffar ke haalaat-e-zindagi nahi mil sake.

❷ Abul Qaasim Bazzaaz ki waazeh tauseeq darkaar hai!

Ahle ilm ne Shatnoofi ki kitaab par adm-e-itminaan ka izhaar kiya hai aur khurafaat ka majmua qaraar diya hai.

❶ Haafiz Zahbi ؒ (d 748h) farmate hain:

جَمَعَ الشَّيْخُ نُوْرُ الدِّيْنِ الشَّطْنُوْفِيُّ الْمُقْرِئُ كِتَابًا حَافِلًا فِيْ سِيْرَتِهِ وَأَخْبَارِهِ فِيْ ثَلَاثِ مُجَلَّدَاتٍ، أَتٰى فِيْهِ بِالْبَرَّةِ وَأُذُنِ الْجَرَّةِ، وَبِالصَّحِيْحِ وَالْوَاهِيْ وَالْمَكْذُوْبِ، فَإِنَّهُ كَتَبَ فِيْهِ حِكَايَاتٍ عَنْ قَوْمٍ لَّا صِدْقَ لَهُمْ. (Taareekh-ul-Islam: V12 P252)

Shaikh Nooruddin Shatnoofi ne Shaikh Abdul Qadir Jilaani ؒ ki seerat aur haalaat par teen (3) jildo'n mein ek (1) kitab likhi hai, jis mein usne acchi, buri, saheeh, kamzor, aur jhooti baate'n zikr kardi hain, uski wajah ye hui ke usne aise raawiyo'n se hikayaat naql kee'n, jo sacche nahi the.

❷ Haafiz Ibne Hajar ؒ (d 852h) farmate hain:

قَالَ الْكَمَالُ جَعْفَرٌ: وَذَكَرَ فِيْهَا غَرَائِبَ

Kamaal Jaafar ne kaha hai ke Shatnoofi ne is kitaab mein

وَعَجَائِبَ، وَطَعَنَ النَّاسُ فِيْ كَثِيْرٍ مِّنْ حِكَايَاتِهٖ، وَمِنْ أَسَانِيْدِهٖ فِيْهَا.

(Ad Durar al Kaaminah: V3 P141)

munkar aur ajeeb-o-ghareeb hikayaat zikr ki hain, ahle ilm ne uski bohut si hikayaat aur sanado'n par taan kiya hai.

❸ Haafiz Ibne Rajab ﷀ (d 795h) likhte hain:

"Muqri Abul Hasan Shatnoofi Misri ne Shaikh Abdul Qadir ﷀ ke fazaail-o-manaaqib mein teen (3) jildo'n par mushtamil kitab likhi hai aur is mein har jhooti sacchi baat likh maari hai, kisi aadmi ke jhota hone ke liye yehi kaafi hota hai ke wo har suni-sunaai baat (baghaer tehqeeq) aage bayan karde, maine us kitaab ka kuch hissa dekha, mujhe uski kisi baat par etemaad munaasib maaloom nahi hota, main usse sirf wo mashoor-o-maaroof cheeze'n naql karunga, jo us kitaab ke alaawa doosri kutub mein bhi mazkoor hongi, us mein majhool raawiyo'n ki kasrat hai, be-tuki baato'n ki bhar-maar hai, ye jhoot toofaan, buland-baang daawo'n aur baatil baato'n se atee-padi hai, jinhe'n shumaar nahi kiya jaa sakta. Shaikh Abdul Qadir Jilaani ﷀ ki taraf us kitaab ki nisbat jaaez nahi, phir maine kamaal Jaafar Adfawi ki ye baat bhi padhi hai ke us kitaab mein jo kuch mazkoor hai, ye khud Shatnoofi ki ghdantal hai". (Zel Tabaqaat-ul-Hanaabila: V2 P194-195)

Qaraeen! Aap ne 'namaz-e-ghausiya' ke mutaalliq jaan liya hai, jis kitaab se uska suboot faraaham kiya gaya hai, uski haqeeqat bhi jaan chuke hain.

وَصَلَّى اللهُ وَسَلَّمَ وَبَارَكَ عَلٰى نَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ وَّعَلٰى آلِهٖ وَأَصْحَابِهٖ أَجْمَعِيْنَ.